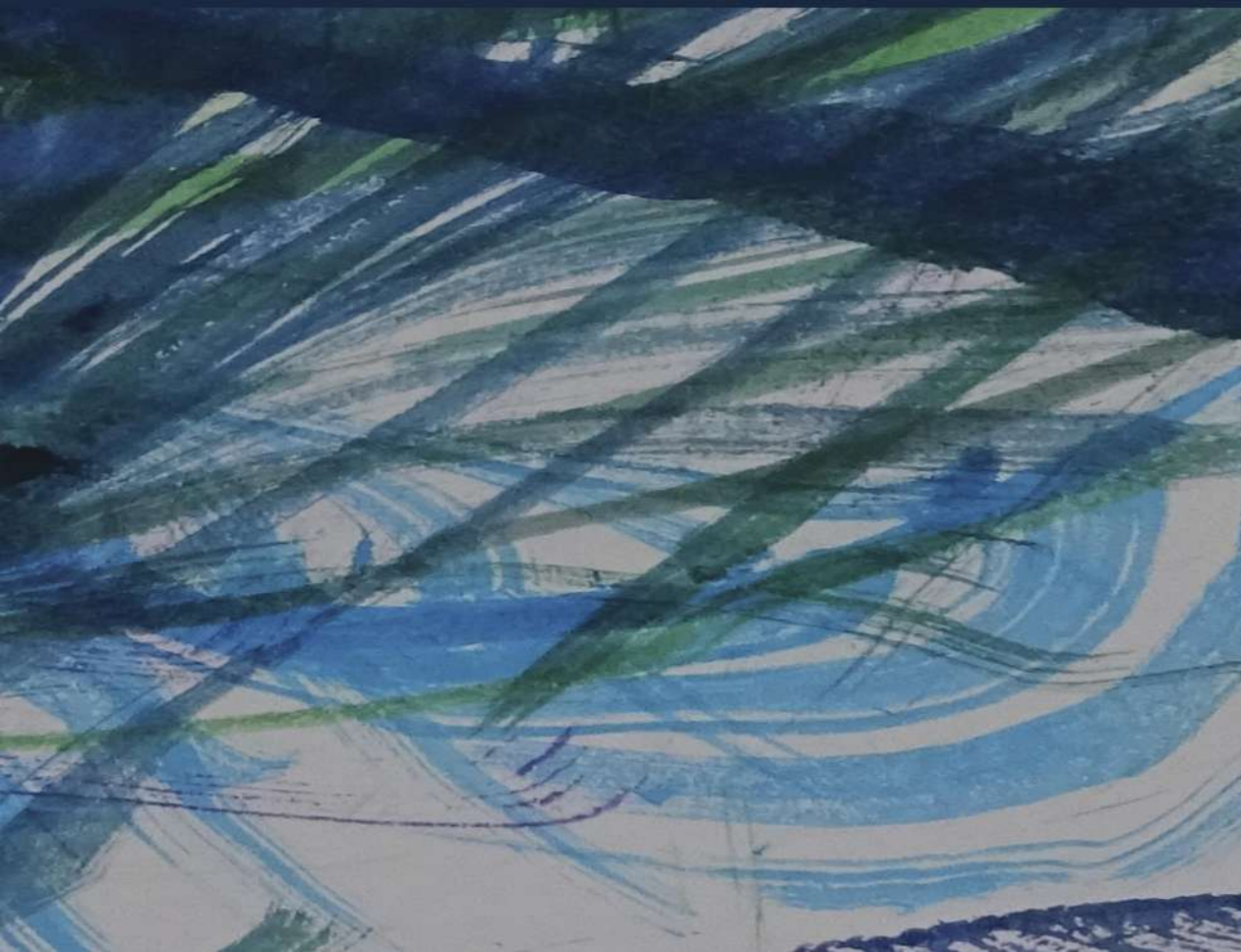

RÁCZ ATTILA

TEREPEN

Tanulmányok
az alkalmazott társadalomkutatások
tárgyköréből

Rácz Attila szociológus, történész a Szegedi Tudományegyetem Szociológia tanszékének oktatója. Szociológusi pályafutása során számos olyan kutatói beosztásban dolgozott – a versenyszférától a közigazgatásig –, ahol az alkalmazott társadalomkutatási módszerek fontos szerepet játszottak egy-egy területi, társadalmi vagy ágazati probléma felismerésében, feltárásában, elemzésében, illetve annak értékelésében. A szociológus hallgatók professzionális gyakorlati oktatására 2000-ben indított Szeged Studies kutatási projekt egyik alapítója, kutatásszervezője, majd kutatásvezetője.

Jelen tanulmánykötet a szerző kutatói és oktatói pályafutásának azon tanulmányait tartalmazza, amelyek valamilyen terepen végzett adatfelvételhez kapcsolódnak. A közölt tanulmányok transzdiszciplináris megközelítésben leginkább a területi- és térbeli egyenlőtlenségek felől közelítenek a kutatási problémákra. A kötetben közölt elemzések ékes bizonyítékát is adhatják annak, hogy a szociológus végzettség számos területen és „terepen” jól használható a levéltári munkától a turizmus vizsgálatán keresztül a határvédelemig.

5250 Ft

ISBN 978-615-6060-65-5

9 786156 060655

RÁCZ ATTILA

TEREPEN

**Tanulmányok az alkalmazott
társadalomkutatások tárgyköréből**

Szeged
2023

A kötetet lektorálta:
CSIZMADY ADRIENNE, LETENYEI LÁSZLÓ, MICHALKÓ GÁBOR

ISBN 978-615-6060-65-5 [print]
ISBN 978-615-6060-66-2 [online pdf]

© RÁCZ ATTILA, 2023

© Belvedere Meridionale kiadó, 2023

Szeged, 2023

TARTALOMJEGYZÉK

I. TERÜLETI STATISZTIKA.....	7
A VALÓS ÉS MENTÁLIS TÁRSADALMI-TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉST VIZSGÁLÓ KUTATÁSOK SZEGEDEN	9
A TÁRSADALMI ÉS TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS MINTÁZATA SZEGEDEN A 2001-ES NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK ALAPJÁN	25
A STATISZTIKAI ADATOK ÉS A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉS MÓDSZERÉVEL MÉRT TÁRSADALMI-TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS KÜLÖNBSEGEINEK LEHETSÉGES MAGYARÁZATAI	35
II. TELEPÜLÉSKUTATÁS.....	45
MINTAVÉTEL TEREPMUNKA KÖZBEN	47
MUNKANÉLKÜLISÉG MUNKAAKTIVITÁS ÉS MUNKAVÁLLALÁSI HAJLANDÓSÁG A MAKÓI KISTÉRSÉGBEN	75
MUNKAKÉPES INAKTÍV SZEMÉLYEKSEL KÉSZÜLT INTERJÚS VIZSGÁLAT A MAKÓI KISTÉRSÉGBEN	95
III. TURIZMUS.....	131
MOBILCELLA ALAPÚ HELYMEGHATÁROZÁS HASZNÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI A TURISZTIKAI JELLEGŰ MOZGÁSOK VIZSGÁLATÁBAN ÉS A TURIZMUSSTATISZTIKÁBAN.....	133
A MAGYAR LAKOSSÁG UTAZÁSI SZOKÁSAI 2018. MÁJUS-2019. JÚNIUS	145
„COVIDÉK” A KORONAVÍRUS HATÁSA A VIDÉKI MAGÁNSZÁLLÁSHELYEK FORGALMÁRA	159
MAGYARORSZÁG ORSZÁGKÉPE ÉS A TURIZMUSBIZTONSÁGGAL KAPCSOLATOS ATTTTŰDÖK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA 2018-BAN.....	165
IV. HONVÉDELEM, BIZTONSÁG, MIGRÁCIÓ.....	181
A TÖMEGES IRREGULÁRIS MIGRÁCIÓS VÁLSÁGON INNEN ÉS TŰL – EGYÜTTÉRZÉS, ELUTASÍTÁS, SZOLIDARITÁS.....	183
A MAGYAR HONVÉDSÉG LAKOSSÁGI MEGÍTÉLÉSE A 2016-OS MIKROCENZUS ÉS MÁS REPREZENTATÍV ADATFELVÉTELEK TÜKRÉBEN	201
V. TÁRSADALOMSTATISZTIKA.....	209
ERDÉLY ÉS ŰDVARHELYSZÉK DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI FOLYAMATAINAK ÖSSZEHAONLÍTÁSA AZ „ŰDVARHELYSZÉKI ADÓTABELLÁK” ALAPJÁN.....	211

AJÁNLÁS

A terep mindig változatos, néhai professzoraim még a laikusok számára tökéletesen simának tűnő Hortobágyon is lelkesen fedeztek fel szintkülönbségeket, mondhatjuk egyenetlenségeket. Rácz Attila tanulmánykötete eklektikusságában válik egységessé, mint a nagykörút Budapesten. A terep a szerző számára a teret, a térbeliség különbözőségének feltárását és megjelenítését jelenti a társadalmi folyamatokban, legyenek azok a turizmusiparhoz vagy éppen a rendészethez kötődőek. Az önmagát alapvetően szociológusként identifikáló szerző öt fejezetben, 13 tanulmányban adja közre akadémiai pályafutásának terepkutatások során született legfontosabb eredményeit, amely egy transzdiszciplinárisan gondolkodó társadalomkutató képét vetíti az olvasó elé. Rácz Attila otthonosan mozog a statisztika világában, de Ő a számok mögé is szeretne benézni, ezért mentális térképezésre vállalkozik Szegeden, interjúzik a makói kistérségben, megbirkózik a mobil cella adatokkal, kérdőívezik a turizmusbiztonsággal kapcsolatos percepciókról, és ha kell, levéltárazik. A kötetből egy vérbeli szociológus módszertani arzenálja rajzolódik ki, a mondanivaló egyik legfőbb értéke annak szemléletes bemutatása, hogyan hasznosítható az elmélet kint a terepen, ahonnan a társadalmi jelenségekre vonatkozó érvényes tudás származik. Az érvényesség megállapítását azok a lektorok, szerkesztők és szerkesztőbizottságok már elvégezték, akiknek egykor a feladatuk volt a jelen tanulmánykötetben szereplő ismeretek, illetve azok egy része aktualitásának, újszerűségének megítélése. Rácz Attila portfólióját tudományos karrierjének egy igen fontos mérföldkövéhez érve, a habilitált doktor cím megszerzése érdekében állította össze, a kötet így egyrésztől eddigi életművének bemutatása, másrésztől tudományosan önmagában is értelmezhető tanulmánykötet, amelynek középpontjában a „desk” és a „field” típusú kutatómunka szimbiózisa, annak felhasználási területeinek felvázolása áll.

A fentiek alapján Rácz Attila kéziratának könyv formájában való megjelentetését ajánlom, a szerző habilitációs pályázatának benyújtását feltétlenül támogatom.

Budapest, 2023. február 6.

Michalkó Gábor
az MTA doktora, egyetemi tanár

I. TERÜLETI STATISZTIKA

A VALÓS ÉS MENTÁLIS TÁRSADALMI-TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉST VIZSGÁLÓ KUTATÁSOK SZEGEDEN

Az emberek térrel kapcsolatos értelmezéseinek vizsgálata igen érdekes kutatási terület, hiszen a valóságos térnek (akár egy településnek) az objektív módon meglévő térelemeit, és különösképpen a térelemekhez kapcsolódó különböző vélekedéseket az ember maga állítja elő és szubjektív módon értelmezi, határozza meg azokat. A mentális térképezés során a térről szerzett információk is egyénileg formálódnak, mégpedig úgy, hogy azok a magunk számára segítenek eligazodni abban, hogy mi hol van, mely területen kik laknak, egy adott helyre hogyan juthatunk el, mit hol, vagy éppenséggel hol mit csinálhatunk. A kérdés legtöbbször az, hogy ezek e térképek mennyire tükrözik, vagy inkább mennyire állnak közel a valósághoz?

A társadalomtudományok számára a térbeliség nem tisztán jelenik meg, hanem átszővi számtalan társadalmi és kulturális jelentés, ezzel a teret társadalmi terméké avatja, és annak mentális jellegét hangsúlyozza. E jelentések hordozói, megjelenítői, sőt formálói a társadalmi élet legkülönfélébb területei, megnyilvánulásai, így például a művészeti alkotások, vagy általánosságban az információcsere, a kommunikáció (Mészáros 2000, Benedek 2003, Farkas 2003).

A mentális térképek vizsgálata egyes kutatók szerint már a századforduló néprajzi és antropológiai irodalmában is megjelenik térhasználat címke alatt (Letenyey 2004). Az antropológusok körében sokat idézett Bronislaw Malinowski a Trobriand-szigetek közötti kereskedelmi lánc leírásakor utal arra, hogy a szigetek lakói a közvetlenül szomszédos szigeteket tartják közelnek, és ez az elképzelés hatással van a kereskedelmi kapcsolatok alakulására (Malinowski 1922). A térhasználattal kapcsolatos hazai néprajzi irodalomból nemzetközileg is ismert Hofer Tamás és Fél Edit (1997) munkája a magyar paraszti gazdálkodás tér- és időbeosztásáról (Letenyey 2004).

A térértelmezéssel kapcsolatos értelmezési valamint ezen értelmezési fajták különböző kutatási területeken használatos prioritásbeli különbségeinek eredményeképp jönnek létre az 1960-as, 1970-es években a mentális térkép, mentális térképezés vagy a kognitív tér, a kognitív térképezés fogalmai (Nemes Nagy 1998). Egyes vélemények szerint a kognitív vagy mentális térképezés (cognitive/mental mapping) két különböző dolgot jelent a pszichológia és társadalomföldrajz szóhasználatában. A két diszciplína megközelítésbeli különbözősége Letenyey László szerint leginkább úgy értelmezhető *„mintha fordított lenne a kutatás tárgya: a földrajz a térre vonatkozó tudást gyűjti, a pszichológiai értelemben vett kognitív térkép viszont a tudást térképezi fel, azaz a tudati jelentésstruktúrák „térképének” elkészítésével foglalkozik.”* (Letenyey 2004:154)

Más kutatók ellenben, mint pl. Barbara Tversky is úgy látják, hogy a kétfajta fogalomhasználat között nincs különbség, hiszen mindkét esetben a tudattartalmak feltárásáról, feltérképezéséről van szó, és a tudat vizsgálatokor képtelenség lenne a vizsgálatot csak és kizárólag a térrel kapcsolatos tartalmakra szűkíteni, hiszen a kognitív folyamatok csak a maguk komplexitásában értelmezhetők (Tversky 1993 – idézi: Letenyey 2004:154).

„A kognitív térképezés pszichológiai folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, raktározza, előhívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre (...) vonatkozó információt.” (Downs-Stea 1973, idézi Letenyei 2004). Tehát a kognitív térképezés azt a folyamatot jelöli, melynek során a személyekben lejátszódik egy pszichológiai folyamat, aminek az eredményeképpen kialakul egy sajátos kép, a valóságos térnek egy sajátos értelmezéseként. Ez a sajátos kép, a kognitív térkép, melyek, „térképi elemekből, illetve a hozzájuk kapcsolódó szubjektív képzetekből álló tudati képződmények”, a mentális térképezés lényege pedig, éppen ezeknek, az egyéneknél rejlő kognitív térképeknek feltárása, különböző módszerekkel. Így a mentális térkép csupán az egyén kognitív térképének adott eszközökkel megjelenített része (Kiss 2005). A kognitív térkép tehát nem mentális térkép még, hanem mentális kép, amely különböző módszerekkel megjeleníthető, és ennek a megjelenítésnek (mentális térképezés) eredménye a mentális térkép.

A kulturális antropológiában az ötvenes–hatvanas években végbemenő strukturalista és kognitív fordulat már a térérzékelés vizsgálatának felértékelődéséhez vezetett (Letenyei, 2004), ugyanakkor a geográfiában csak az 1960-as évek behaviorista forradalmával¹ jelent meg a módszer, amit ma már széles körben használnak a települési, területi tervezésben is, mivel segítségével olyan társadalmi folyamatokról kapható információ, amelyek más módszerekkel nem, vagy csak korlátozott mértékben tárhatók fel (Kiss-Bajmócy 1996).

Letenyei szerint a geográfia és antropológia mellett a nyelvészetben is tetten érhető a mentális térképezéssel kapcsolatos kérdések megjelenése, mégpedig a környezetre vonatkozó, kulturálisan meghatározott tudás és a kommunikáció összefüggéseinek vizsgálata terén. Letenyei kiemeli, hogy a nyelvészet és az antropológia kognitív struktúrák iránti fokozódó érdeklődése sok tekintetben egymás mellett, szoros kölcsönhatásban haladt. Ennek egyik legismertebb bizonyítéka Edward T. Hall *Rejtett dimenziók* című könyve.

A kötet a környezetre vonatkozó, kulturálisan meghatározott tudás és a kommunikáció, illetve a nyelv kérdéseivel foglalkozik, és számos fontos megállapítása mellett rámutat arra is, hogy az ember és környezete kölcsönösen alakítják egymást, vagyis az ember miközben megteremt a kultúrát, aközben „házasítja” is magát; és a kultúra nyelvén keresztül ismeri meg a valóságot. Így az építetett (városi) környezet sem más, mint a kultúra szűrő-szelektáló folyamatának terméke. Hall szerint tehát a térre vonatkozó elképzeléseink elsősorban nem az objektív valóságon, hanem annak szubjektív észlelésén nyugszanak (Hall 1969, 1987).

¹ Az Egyesült Államokban megjelent iskola képviselői a hatvanas években szakítottak a hagyományos földrajzi szemlélettel, amely a teret az emberek cselekedeteinek keretként szolgáló „tartályként”, abszolút képződményként tekintette. Abból a feltevésből indultak ki, hogy az emberek térbeli viselkedését nem a tér objektív szerkezete, hanem annak az észlelés során keletkezett szubjektív képzeletere határozza meg (Cséfalvay 1990).

A mentális térképezés területén tehát a legkülönbözőbb tudományágak, mint a nyelvészet, a pszichológia és a földrajz kutatási eredményei kölcsönösen hatottak egymásra. A módszer interdiszciplináris jellegét támasztja alá az is, hogy az egyébként építész végzettségű Kevin Lynch munkája (Lynch 1960) készítette elő – Cséfalvay Zoltán értékelése szerint – a földrajztudomány egy újabb fordulatát (Cséfalvay 1990). 1970-ben megjelenik a földrajzkutató Roger Downs *Geographic Space Perception: Past Approaches and Future Prospects* című programadó írása (Downs 1970), majd 1973-ban a David Stea-vel közösen szerkesztett szöveggyűjtemény (Downs-Stea 1973a, 1973b), amely viszont a pszichológus végzettségű, de számos diszciplína területén alkotó Stanley Milgram-re volt hatással, aki 1976-ban tette közzé Párizs mentális térképéről szóló tanulmányát (Milgram 1992).

Ezután még gyors egymásutánban több összefoglaló jellegű kézikönyv, egyetemi jegyzet is megjelenik, mint például Peter Gould és Rodney White *Mental Maps* című (Gould-White 1974), a Downs és Stea szerzőpáros újabb, *Map in Minds. Reflection on Cognitive Mapping* című írása (Downs-Stea 1977), továbbá Joseph Stoltman 1980-as *Mental maps: resources for teaching and learning* című kötete (Stoltman 1980) és John Goldnak a behaviorista geográfiai megközelítésben íródott *An Introduction to Behavioural Geography* című írása (Gold, 1980). Végül Charles Holahan környezeti pszichológiai megközelítésű mentális térképezésről íródott kötete (Holahan 1982), – amelynek hat fejezete magyarul is olvasható (Dúll-Kovács 1988) – zárja a mintegy 20 éves kezdeti periódust.

1993-ban Barbara Tversky a kognitív térképeken kívül konstruktivista alapokon álló kognitív kollázsokat és térbeli mentális modelleket különít el. Az így létrejött hármas kategorizáció lényege, hogy míg a kognitív térképezés a térre vonatkozó tudati tartalmakat gyűjti, a kognitív kollázs (cognitive collage) a térészlelésünk sokkal több tudati elemével függ össze. Egy távolság például megítélésénél figyelembe vehetjük a kocsitűt idejét, a zónaidőt, de akár a történelmi hadjáratokat vagy a nyelvcsaládot, és ezekből kollázsszerűen állítjuk össze a térre vonatkozó információt (Tversky 1993). „A megközelítés attól konstruktivista, hogy az érdeklődés középpontjában nem a térkép (kollázs) áll, hanem alkotásának folyamata. A dolgot bonyolítja, hogy az információk szisztematikus vagy véletlen hibával állnak rendelkezésünkre tudatunkban. A térbeli mentális modellek (spatial mental models) abból indulnak ki, hogy az egyes térbeli információk nem állnak össze egy teljes képpé, a biztos pontok (landmarks) közötti teret a tudatunk tölti ki, modellezi.” (Letenyei 2004:162). A mentális térképezés konstruktivista jellegű megközelítése tehát nem a térképre, hanem magára a modellépítés folyamatára fókuszál.

A mentális térképezés elméleti és módszertani alapjaira építő megközelítések közül megemlítendő még szociálpszichológiában használatos value mapping az értékpreferenciák (szociológiai, pszichológiai) vázlatát, illetve az eredmények sokdimenziós skálázás eredményeként kapott „térképét” jelenti. Az ingatlanpiaci/területfejlesztési értelemben vett értéktérkép pedig egy teljesen más kognitív stuktúraértelmezés, ahol egy-egy település ingatlanpiaca színárnyalatokkal vagy más módon ábrázoló térképre,

vagy a térkép alapjául szolgáló adatbázisra, azaz értékkataszterre utal. A szervezetszociológia, vezetés- és szervezéstudományok területén az úgynevezett koncepciótérképezés (concept mapping) kifejezést említhetjük, ahol gyakorlatilag egy elképzelés megvalósításának komplex folyamatábrájának megalkotásáról beszélhetünk, feltüntetve az egyes fázisokat, a részt vevő szereplőket és a társadalmi /szervezeti környezetet, az eredményeket grafikusán interpretálva. A koncepciótérkép egy vagy több résztvevő észlelése alapján készül (jellemzően fókuszcsoporthoz vizsgálat, ritkábban interjú vagy résztvevő megfigyelés alapján), az eredményeket általában adatsűrítő eljárásokkal (MDS, klaszter) dolgozzák fel (Letenyei 2004).

A térrel kapcsolatos ismeretek előhívására alapvetően két módszert szoktak alkalmazni: az ún. „rajzos” illetve „rang módszert”. Az első módszer alkalmazói a vizsgálati személyekkel térképeket rajzoltatnak, majd ezeket elemzik, hasonlítják össze. A második módszer előre megadott objektumok értékelésén alapul. Ekkor a kutató által megnevezett helyeket kell rangsorolnia, pontoznia a válaszadónak. Ebben az esetben a térképezést már maga a kutató végzi el (Kiss-Bajmócy 1996).

Más megközelítésben a mentális térképezéshez kapcsolódó az adatfelvétel „filozófiáját” illetően lehet:

- Tisztán kvantitatív jellegű
- Tisztán kvalitatív, nem rajzoltató adatgyűjtés
- Szabad térképraizoláson alapuló adatfelvétel
- Standardításra törekvő térképraizolálás
- Kész térképekből kiinduló adatfelvétel

A mentális térképeken található adatok lehetnek:

- Mentális terek neve és kiterjedése (településrészek, utcanevek stb. megnevezése és ábrázolt nagysága, méretaránya)
- Törésvonalak, határok (városhatár, folyó, jól meghatározható városmorfológiai határvonal stb.)
- Tájékozódási pontok (népszerű találkozási, vagy iránypontok, amelyek a mindennapokban segítik a tájékozódást)
- Útvonalak (nem csak konkrét utak lehetnek, hanem bővebb értelemben a mindennapi térpályák)
- Csomópontok (a térpályák találkozási pontjai; jelentőségüket többnyire az határozza meg, hogy hány útvonal, térpálya találkozik)

Emellett gyűjthetők adatok az egyes helyek, térrészletek ismertségről, a hozzájuk kapcsolódó véleményekről, sztereotípiákról (Letenyei 2004).

Kevin Lynch 1960-ban megjelent munkájában (Lynch 1960) bevezeti az „olvasható város” fogalmát, mely alatt azt érti, hogy a város egyes részei milyen könnyen ismerhetők fel és rendezhetők egy koherens rendszerbe. Az a város tekinthető olvashatónak, melynek kerületei, vagy műemlékei, vagy közlekedési útvonalai könnyen felismerhetők és egy globális szerkezeti sémába rendezhetőek.

Ehhez szükséges a városképi elemek megkülönböztethetősége, illetve azok logikus, követhető összekapcsolódása. A világosan tagolt szerkezetű városokról könnyen és gyorsan készíthetünk viszonylag pontos kognitív térképet. Lynch (1960) három fázist különít el a térbeli tanulás folyamatában: az azonosítás, a struktúra-teremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszait. Az azonosítás legnyilvánvalóbb formája az elnevezés, aminek során az adott térelemet megkülönböztetjük környezetétől.

A struktúrateremtés során az egyes helyek, térrészek egymáshoz való viszonyát, funkcionális kapcsolatát adjuk meg. Végezetül a jelentésadás szakaszában, amely a három közül a legnagyobb változatosságot hordozza, különféle jelentéstartalmakkal ruházzuk fel az egyes helyeket. E jelentések akár teljesen ellentétesek is lehetnek más-más csoportokhoz tartozóknál, erre kiváló példa az, hogy mennyire eltér, vagy eltérhet például a belvároshoz kapcsolódó jelentéstartalom egy település lakosságának és az odalátogató turistáknak esetében (Cséfalvay 1990).

Magyarországon is egyre több kutató mutat érdeklődést a mentális térképezés iránt, és végez kutatásokat. Ezek két fő csoportra oszthatók: vagy egy-egy település mentális képére, vagy összességében – többnyire a magyarországi települések kapcsán – Magyarország mentális képére irányulnak (Letenyey 2005).

Letenyey Kószeg, Ökörítőfülpös mentális képét vizsgálta, utóbbi településnél kiegészítve kapcsolatháló elemzéssel (Letenyey 2001). Perényi Roland Budapest sajátos szempontú vizsgálatát végezte el, mégpedig abban az értelemben, hogy a rendőri figyelem, a biztonság (biztonságérzet) terjedését elemezte a dualizmus korának fővárosi társadalmában dokumentumelemzés módszerét használva (Perényi 2006).

Gyáni a városi mikroterek kutatása során arra a megállapításra jut, hogy a város térképe sok eltérő mentális térképet rejt magában. Kutatásaiban történeti forrásokat (korabeli családi naplók) használt, és kiindulópontja az volt, hogy a várost annak lakói eltérően észlelik, így vele kapcsolatos élményeik is eltérőek. Gyáni végül arra a következtetésre jut, hogy a várost, mint egységet szimbolizáló tárgyi elemekről nyert élmények nélkül nem lehetséges a városi identitás érvényes kialakítása (Gyáni 1998).

Garamhegyi, Kádár és Sümeghy alföldi lakóhelyű egyetemisták Magyarországról alkotott mentális térképét vizsgálták. Kiindulópontként egy üres lapot kaptak a megkérdezettek, amelynek a közepén egy pont jelölte Szegedet, és a városhoz képest kellett megadniuk az egyes településeket. A szakirodalomban ezt „céltáblás” módszernek nevezik (Letenyey 2004).

Bajmócy és Kiss (1996) szintén az egyetemi hallgatók mentális térképeit vizsgálták Magyarországról, összehasonlítva az (elvileg) több földrajzi információval rendelkező földrajzosok és más szakosok térképeit. Más vizsgálatok az egyes európai országok népszerűségét, megítélését vizsgálták szintén egyetemi hallgatók körében rang módszer segítségével (Bajmócy-Csikos 1997).

Michalkó Gábor a turizmus kutatásában használta a mentális térképeket, amelyeket érettségi előtt álló diákokkal készíttetett el. Szerinte az adott helyen rövid ideig tartózkodó turisták mentális térképéhez jobban tapadnak a szubjektív értékítéletek,

mint egy helyi lakoséhoz, emellett a látogatók térképeit elemezve képet kaphatunk a turisták útvonalairól, könnyebbé válik a helyi turizmustervezés (Michalkó 1998).

A hazai mentális térképes módszert alkalmazó kutatások közül kiemelendő még Füstös László (Füstös 1988) és Varga-Ötvös Béla tanulmánya (Varga-Ötvös 1993). A két szerző más-más kontextusban végzett elemzése csak a címében egy. A Füstös által végzett értéktérkép elemzés és (value map) kifejezés a szociálpszichológiában az értékpreferenciák (szociológiai, pszichológiai) vázlatát, illetve az eredmények sokdimenziós skálázás eredményeként kapott „térképét” jelenti, még Varga Ötvös az ingatlanpiaci/területfejlesztési értelemben vett értéktérkép értelmezése egy település ingatlanpiacát színárnyalatokkal vagy más módon ábrázoló térképet, vagy a térkép alapjául szolgáló adatbázist, azaz értékkatasztert jelenti.

A társadalmi-térbeli elkülönülést vizsgáló kutatások Szegeden

A társadalmi rétegződés és térbeli elkülönülés szociológiai szempontú vizsgálata Szeged területére vonatkozóan először az 1960-as évek végén zajlik, Szelényi Iván és Konrád György vezetésével. A kutatás statisztikai adatok elemzésével készül, és rávilágít arra, hogy Szeged fizikai értelemben eltérő övezeteinek eltérő a társadalmi összetétele is: a szakképzettebb társadalmi csoportok magasabb arányban élnek a jobb színvonalú övezetekben, míg a szakképzetlenebbek nagyobb arányban jelennek meg az alacsonyabb színvonalú részekben. A városfejlesztési folyamatok vizsgálatának eredményeként Szelényi szerint ebben az időszakban Szeged fejlődése sokkal organikusabb, mint pl. Pécsé, mivel a csongrádi megyeszékhelyen már a 19. század végén olyan városközpont alakult ki, amely képes egy száz-kétszázézeres lélekszámú település központjaként funkcionálni (Szelényi 1990).

Szelényiek a várost urbanisztikailag nagyjából egységes övezetekre osztják az alábbiak szerint: városmag a (1) *belváros*, amelyet körülvesz az átmeneti övezet két szakasza, a (2) *leromló, avuló* és a (3) *zöldövezeti*, színvonalas szakasz, az (4) *ipari lakótelep*, a (5) külső gyűrűben lévő *családi házas telepek*, és az (6) *új lakótelep*. Az övezetek tulajdonságait a kutatás eredménye alapján három tényező szabja meg: a lakásosztály szerinti összetétel, funkcionális jellemzőik, és a történeti egységük. Szelényiek Szeged városi övezeteire vonatkozóan megállapítják, hogy infrastrukturális szempontból fejlettnek tekinthető a (1) belváros, a (3) javuló átmeneti zöldövezet és az (ekkor még) (6) új lakótelep. Ezeken a területeken él a magasabb társadalmi státuszú népesség 40 százaléka (szellemi foglalkozásúak, vezető beosztásúak stb.). A másik három övezet, ahol a kutatás idején a szegediek többsége lakik, infrastrukturálisan fejletlen terület. Az alacsony fejlettségi szintű területeken 70 százalékban a fizikai foglalkozásúak lakóhelyei találhatóak, amelyek igazolják az övezetek közti társadalmi szegregációt. Szelényiek megállapítják, hogy a városban addig lezajlott migrációs folyamatok nem csökkentették az elkülönülést, hanem a lakáspolitiká révén éppen erősítették, vagyis tovább fokozták a különböző társadalmi rétegek térbeli elkülönülését. A magasabb státuszúak ebben az időszakban új lakótelepi lakásokhoz jutnak, míg a fizikai dolgozók

és a munkáscsaládok a külső családi házas övezetekben és a leromló átmeneti övezetekbe szorulnak ki, ezzel egy időben a már avuló átmeneti övezet és az ipari lakótelepek további leromlását siettetve (Szelényi 1990).

Az 1980-as népszámlálás alapján a statisztikai hivatal szakemberei Szegedet kilenc építészeti és funkcionálisan elkülönülő részre osztják. A 80'-as évektől kezdve leginkább eszerinti területi felosztás alapján történnek az elemzések a város társadalmi-területi különbségeit vizsgáló, leggyakrabban a KSH népszámlálási adataira kiterjedő elemzésekben. Az elhatárolt egységek nagy különbségeket mutatnak a beépítettség, a laksűrűség, a fejlődés iránya, a lakosság foglalkozása, korstruktúrája, lakásviszonyai stb. tekintetében (KSH 1983).

Az 1990-es és 2001-es népszámláláskor az adatokat a funkcionális tagozódás mellett, már az úgynevezett városrendezési körzetekre vonatkozóan is kódolták, és elemzések születnek ebben a területi bontásban is.

A funkcionális kategóriák alkalmazásának egyik előnye, hogy nem koncentrikus körök szerinti, „szervetlen” övezeteket határolnak le, hanem tekintettel vannak egy-egy környék építészeti, geográfiai és térhasználati jellegzetességeire is (Kovács 2003).

2003-tól a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékén hallgatóimmal közösen folyamatosan végzünk Szegeden településszociológiai kutatásokat, kvalitatív és kvantitatív módszerrel, valamint a két módszer ötvözésének technikájával egyaránt (Rácz 2007, 2009, 2011). Ebben a kutatássorozatban a Szegeden belüli területi-társadalmi elkülönülést vizsgáló elemzés során Balogh Péter a különböző társadalmi csoportok területi eloszlásában tapasztalható különbségeket a Duncan házaspár (1973) által kidolgozott disszimilitási indexszel mérte (Balogh 2007). A Szeged Studies 2003 adatállományán végzett elemzéseinek eredményei azt támasztják alá, hogy a nagy területi egységekben (funkcionális lakóövezetek) nem mutatható ki sem nominális (nem, etnikum, családi állapot), sem pedig graduális paraméterek szerinti (életkor) éles társadalmi elkülönülés Szegeden. Az elemzés ugyanakkor rámutat arra is, hogy a nagy területi egységekre jellemző társadalmi heterogenitás mellett azért érezhetőek bizonyos paraméterek szerinti területi különbözőségek is. Az iskolai végzettség esetében például kimutatható, hogy a Belvárostól és a Villanegyedtől kifelé haladva csökken az elvégzett iskolai osztályok számának átlaga. Szorosan követi a központi övezetet a diplomások arányában a Belső lakóterület is, de itt már inkább az érettségizettek dominálnak, ahogy a Kertvárosias lakóövezetben is. Szakmunkás végzettségűeket leggyakrabban a Lakótelepeken és a Falusias lakóövezetben találunk, ahogy legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezőket is (leginkább Kiskundorozsmán és Szentmihálytelken).

A 2003-ban készült adatfelvétel szerint a fizikai munkások – ide értve a szakmunkásokat és a szakképzetlenekeket és a gazdálkodókat – főként a Falusias lakóövezetben (Kiskundorozsma, Szentmihálytelek, Szőreg, Tápé), illetve a Lakótelepeken (Tarján) vannak jelen nagyobb arányban, a nem fizikai foglalkozásúak többsége pedig a Belvárosban, a Villanegyedben és a Belső lakóterületen (Alsóváros, Felsőváros, Móraváros, Újszeged) él. A felső- és középvezetők, diplomások

foglalkozásúak és a kereskedők, szolgáltatók többsége ezeken a területeken lakik. Az egyéb szellemi foglalkozásúak és az alsóvezetők lakhelyei többé-kevésbé arányosan megoszlanak a Belső lakóterület, a Kertvárosias lakóterület, a Lakótelepek és a Falusias lakóterület között (Balogh 2007).

A 2003-as adatok a jövedelmi helyzetet illetően is hasonló tendenciát mutatnak. A Falusi lakóövezetben, illetve a Lakótelepeken találjuk a legtöbb alsó jövedelmi helyzetű szegedit, és a legkevesebb magas jövedelműt, akik jellemzően a Belvárosban és a Villanegyedben lagnak. Az említett tendenciát jól illusztrálja, hogy az előbbi két területi kategóriában a legmagasabb a jó jövedelmi helyzetűek aránya, némileg kevesebb a Belső lakóterületen, majd a Lakótelepeken és a Kertvárosias lakóövezetben, végül a Falusias lakóövezetben. A jövedelem a központi területektől haladva csökken a periféria irányába.

A lakókörülmények valamelyest módosítanak a centrum-periféria irányon, ugyanis a Belváros által mutatott középvérték megegyezik a Falusias lakóövezetével és a Lakótelepekével, vagyis az itt lakók inkább közepes lakásfeltételekkel rendelkeznek. Jó körülményeket a Belső és Kertvárosias lakóövezetben, illetve a Villanegyedben találhatunk. A lakáshelyzet és a lakókörülmények vizsgálata során Balogh a legfeljebb nyolc osztályt végzettek, illetve a gazdálkodók, szakképzetlenek és a rossz lakókörülmények között talált összefüggést. Hasonló eredményre jutott a diplomások, illetve a felsővezetők, a diplomához kötött foglalkozásúak, a kereskedők, szolgáltatók és a jó lakókörülmények között. Középen helyezkednek el a szakmunkás végzettségűek, illetve az egyéb szellemi foglalkozásúak és az iparosok, szakmunkások a lakásfeltételeiket tekintve (Balogh 2007).

A Balogh által az iskolai évek számából, a jövedelmi decilisekből és a lakókörülményeket mérő változókból konstruált szocioökonómiai státuszindex alapján ismét egyfajta középpontból kifelé irányuló lejtő rajzolódik ki Szegeden 2003-ban. A Villanegyed és a Belváros lakóinak fele a felsőközép és felső kategóriából kerül ki. Újfént középen találjuk a Belső és a Kertvárosias lakóövezetet és a Lakótelepeket. A Falusias lakóövezet esetében az alsóközép státuszúak tekinthetők jellegadóknak.

A szegedi városkutatási projektet 2007-től kezdődően egy mentális térképes vizsgálattal is bővítettük. A kutatási irányvonalat abban jelöltük meg, hogy milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetőek fel a területi-társadalmi elkülönülés valós és mentális mintázati között.

Az ilyen irányú vizsgálódás első eredményeit 2009-ben publikáltuk (Rác 2009) Ferencz Gábor tanulmányában (Ferencz 2011), ahol a társadalmi státuszok közti viszonyrendszert ugyancsak a disszimilitás és szegregáció kiszámításával vizsgálta. Ferencz mind a munkajelleg-csoportok, mind pedig a státuszkategóriákat esetében ugyanazokat a főbb jellemzőket találta Szegeden:

Az egymástól legtávolabb lévő csoportok (kvalifikált szellemi dolgozók és a fizikai foglalkozásúak, illetve az alsó és a felső státuszúak) között a legmagasabb a disszimilitási index, és az egymással szomszédos csoportoknál (pl. szakmunkások és gazdálkodók, szakképzetlenek, illetve az alsóközép és alsó státuszúak) a

legalacsonyabb a mutató. A szélső kategóriák között átlag körüli a disszimilaritási index értéke, vagyis a nagyobb társadalmi távolság nagyobb térbeli elkülönüléssel jár, és fordítva: a kisebb társadalmi távolság kisebb disszimilaritással. A szegregációs index a felső kategóriáknál a legmagasabb, majd csökkenni kezd egészen a középső kategóriáig, ahonnan ismét emelkedik, de a legalsó helyzetű csoportnál már nem éri el a mutató a legfelső értéket, azaz a szegregációs görbe J-re emlékeztet².

A szegregációs és a disszimilaritási indexek kiszámításakor a funkcionális övezeteknél rendre alacsonyabbak az értékek, kiváltképp a kisebb területen koncentrálódó alacsony társadalmi státuszúaknál. E megfigyelés elméleti magyarázatát adja Ladányi János (2008), aki szerint a klasszikus városszociológiai modellek korlátozta, hogy a nagy területi aggregátumok alapján felépített modellek szükségképp heterogén területeket foglalnak magukba, elfedve ezzel a kisebb léptékű szegregálódást.

A mentális térképes adatok elemzését illetően Ferencz tanulmányából az derül ki, hogy a szegediek mentális térképe jelentősen eltér a statisztikai módszerekkel vázolt társadalmi-térbeli szerkezettől. Meglehetősen megoszlanak a vélemények a szegények által lakott városrészekről, ellenben a gazdagok lakhelyeire vonatkozó vélemények inkább „konszenzusosak”, koncentráltak. Közös bennük, hogy a megkérdezettek által említett területek a központi vagy ahhoz közeli fekvésűek, míg a többi városrész mintha „látószögön kívül” esne.

A szegedi mentális térképek elemzésének első eredményei megerősítik azokat a budapesti kutatási eredményeket, miszerint a magas társadalmi státuszúak jellegzetessége a nagy kiterjedésű, egybefüggő területen való szegregálódás, míg a társadalmi rétegződés alsóbb régióiban a sok kisebb méretű szegregátum jellemző (Ladányi, 2005). A jelenségre adható „empirikus” válasz: a megkérdezettek jól lokalizálható területeken észlelik a szegénységet, azonban azt sem zárható ki, hogy az általuk említett városrészekben huzamosabb ideig alacsony, illetve magas társadalmi státuszú emberek laktak/laknak és ez az információ sztereotípiák formájában rögzült a válaszadók mentális struktúrájában. A preferált területek és a gazdagok által lakottnak vélt városrészek a mentális térképen fedik egymást.

Boros Lajos a kutatássorozatban, összevont mutatók segítségével kísérte meg mérhetővé tenni a deprivációt (Boros 2011). Az általa alkalmazott halmozott és összevont deprivációs indexek városon belüli különbségei jól mutatják az objektív illetve szubjektív (relatív) depriváció térbeliségét, és a kétféle depriváció területi szerkezete közötti hasonlóságokat és különbségeket. Boros először a 2001. évi

² Csanádi Gábor és Ladányi János Budapesten végzett kutatásai szerint is a szegregációs görbe J-alakot vesz fel – a többi európai nagyvároséhoz hasonlóan –, mert a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőkénél, szemben az Egyesült Államok nagyvárosaival, ahol a görbe U-alakot követ. Ennek oka, hogy a magas státuszúak akaratauk szerint koncentrálódhatnak, míg a szegények mikro-szegregátumokban élnek (Ladányi 2007). Az európai nagyvárosok másik sajátossága, hogy a belső területeket a felsőbb társadalmi rétegek veszik birtokukba és sajátítják ki, kiszorítva onnan az alacsonyabb rétegeket (Castells 2005).

népszámlálás Szegedre vonatkozó adatait használta fel az objektív depriváció mutatóinak készítésére, majd ugyanezt elvégezte a Szeged Studies 2007 adatfelvétel 2500 fős lakossági mintáján is. Az elemzések területi alapegységét a népszámlásban elkülönített városrészek jelentik. A népszámlálási adatok alapján az objektív deprivációt vizsgálta, azaz olyan mutatók felől közelített, amely az életminőség vizsgálatában a mérhető, könnyen számszerűsíthető, és az egyén véleményétől független tényezőket reprezentálják. Az adatok feldolgozása során a gazdasági aktivitás, iskolázottság, lakáshelyzet, demográfiai helyzet mutatócsoportokat vont be az elemzésbe. Boros összevetette a relatív depriváció értékeit a népszámlálási adatok alapján számított objektív deprivációval és eredményként azt kapta, hogy a belvárosi területek jobb értékeket mutatnak a relatív depriváció tekintetében, míg az egyébként jó helyzetet mutató újszegedi területek hasonlóképpen differenciálódnak mindkét típusú depriváció alapján.

A kertes házas, illetve ritkább beépítésű részek (Marostó, Villanegyed) jobb értékeket mutatnak mint a panelek (Odessza), ugyanakkor ez utóbbira is a városi átlag feletti az érték.

Kiskundorozsma és Tarján minden módszer és szempont szerint a város legdepriváltabb részei közé tartoznak. Szintén hátrányos helyzetűnek bizonyul az Északi városrész.

Az objektív mutatók alapján rossz helyzetű Móraváros ugyanakkor a relatív depriváció alapján átlagos helyzetűnek bizonyul. Alsóváros a relatív deprivációs index alapján jó helyzetű városrészként jelenik meg, amelyet alátámasztanak a népszámlálási eredmények is: csupán az inaktív keresők aránya magasabb a városrészek átlagánál.

Boros arra a következtetésre jutott, hogy a legkedvezőbb helyzetben piaci viszonyok által felértékelt központi, jól megközelíthető, illetve a ritkább beépítésű, kellemes lakókörnyezetet nyújtó városrészek vannak. Ez utóbbiak elérhetősége szintén viszonylag jó – legalábbis a többi lazább beépítésű területhez (pl. Gyálarét, Kiskundorozsma) hasonlítva. Minden esetben kimutatható a paneles negyedek relatív lemaradása a szomszédos területekhez képest, és több esetben a város egészéhez képest is. A város szerkezetét formáló globális hatások különböző formában jelennek meg és befolyásolják a depriváltság mértékét: a felértékelődő újszegedi területeket ezek teljesen elkerülik, hozzájárulva azok értéknövekedéséhez azzal, hogy a nyugodt lakókörnyezetet nem zavarják meg az új hatások. Ez igaz pl. Odessza városrésze is, amely némiképp jobb helyzetben van, mint a többi paneles lakóövezet (Boros 2011).

Magunk a társadalmi-térbeli elkülönülés Szeged városán belüli, több módszerrel vizsgáltuk (Rácz 2011b), melynek kiinduló elméleti kereteit legfőképp Csanádi Gábor, Ekler Ferenc, Hegedűs József, Ladányi János és Tosics Iván (Ekler-Hegedűs-Tosics 1980, Csanádi-Ladányi 1988, Ladányi 2008) elméleti és módszertani kritikái, valamint a különböző társadalmi státuszú csoportok eltérő szegregációs mintázataival kapcsolatos kutatási eredményei jelentették. Az elméleti keretek mára kibővültek Kevin Lynch könnyen tanulható, „olvasható” város fogalmának társadalmi környezetre adaptált változatával (Rácz 2011b), ahol Lynch (1960) definíciójában

szereplő paramétereket amelyek az épített környezet sajátosságaira vonatkoznak, kutatásunk során kibővítettük a társadalmi mintázat valós és kognitív sajátosságainak paramétereivel. Ezalatt azt értjük, hogy a város nem csak és kizárólag az épített környezet alapján tanulható könnyen, hanem a társadalmi-térbeli elkülönülés mintázatán keresztül is.

Azt feltételeztük, hogy azokban a városokban készül a társadalmi-térbeli elkülönülésről viszonylag pontos kognitív térkép, ahol a társadalmi térbeli elkülönülés nagyobb területi egységet lefedő, nagyobb homogenitással jellemezhető.

Kutatásunk módszertana a 10 év kutatómunka alatt sok változáson ment keresztül. Kezdetben kizárólag csak a kvantitatív módszerek, ezek közül is a mintavételes eljárásra építő survey típusú adatfelvételi módszerre alapoztunk, és a klasszikus városszociológiai elméletek társadalmi-térbeli elkülönülésével kapcsolatos modellek relevanciáját vizsgáltuk Szeged estében. A kutatásunk kezdeti irányvonalával szemben megfogalmazott jogos és építő szakmai kritikák először arra készítettek bennünket, hogy kutatási problematikánk elméleti kereteit kibővítsük és más módszertani megközelítésben is megvizsgáljuk. A társadalmi-térbeli elkülönülés problematikájának szociológiai megközelítése mellett a társadalomföldrajzi, valamint a városszociológiai elméletekre is kiterjesztettük figyelmünket. Az elméleti keretek interdiszciplináris bővülése mellett az általunk vizsgált probléma módszertani megközelítése is bővült, amely bővülés a több vizsgálati módszer ötvözésének elméletére épített.

Kutatói érdeklődésünk mindvégig megmaradt a társadalmi-térbeli elkülönülés problematikája mentén, és ezt a problematikát értekezésünk során egy olyan sajátos szempontból ragadtuk meg, amely a területi-térbeli társadalmi mintázatok vizsgálata szempontjából talán újdonságnak is tekinthető nevezetesen, hogy a statisztikai adatok mentén megrajzolható társadalmi-térbeli mintázatok valamint a fejekben létező kognitív társadalmi-térbeli mintázatok milyen eltérést mutatnak, ennek az eltérésnek mik lehetnek a magyarázatai, és milyen hatásokat fejthetnek ki egy-egy adott területre.

Történeisz végzettséggel is rendelkező szociológusként először csak a kezdeti strukturálatlan várostörténeti érdeklődés, majd pedig a mentális térképezés módszere iránti érdeklődés vezetett az értekezés fő irányvonalát adó hipotézisek teszteléséhez, melyek a kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtés közben fogalmazódtak meg. Történeti városfejlődés hipotézisünket még a forrás- és dokumentumelemzés során fogalmaztuk meg, majd ebből kiindulva más módszerek alkalmazásával megvizsgáltuk, hogy Szeged társadalmi-térbeli tagozódásának történeti változásai, hatással vannak-e 21. század városalakóinak Szegeddel kapcsolatos kognitív struktúrájára.

A kvalitatív és kvantitatív adatfelvételek eredményeinek elemzésével alátámasztottuk, hogy a jelentős hatású városszerkezeti átalakulások ma is meghatározóak a mentális térképeken megjelenő kognitív struktúrák határait illetően, ugyanakkor a történelmi városrészek egykori határvonalai egyre inkább már csak a fejekben – kognitív térképeken – léteznek, és csak azok a városrészek mutatnak némi eltérést ebben a tekintetben, amelyek egykor önálló települések voltak.

A kognitív struktúrák és történeti városrészek összefüggéseinek vizsgálatok fordult kutatói érdeklődésünk a valós és kognitív társadalmi-térbeli elkülönülés problematikája felé. A problematika vizsgálatára egy kísérletet végeztünk, ahol a kiinduló vizsgálati pontként a 2001-es népszámlálási adatok alapján meghatározható és jól megragadható két társadalmi csoport (alacsony vagy magas státuszú, az adatfelvételek során érvényes megnevezéssel szegény vagy gazdag népesség) területi elhelyezkedését vizsgáltuk, különböző területi egységenkénti lehatárolásban, majd vetettük össze, a két csoport hat, hét, illetve kilenc évvel későbbi mentális térképeken megadott elhelyezkedésével.

A népszámlálási adatokon végzett elemzés Szeged estében is alátámasztotta azokat a korábbi, mások által megfogalmazott megállapításokat (Ladányi 2008), melyek szerint a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei – az általában használatos, viszonylag nagy kiterjedésű területi lehatárolások esetében alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőkénél. A tétel kiváltképp igaznak bizonyult abban az esetben, mikor az elkülönülést jelző indexet nagyobb területi egységekre vetítve határozzuk meg. Ekkor a területen belüli nagyobb társadalmi heterogenitás következtében láthatatlanná vált a kisebb területi egységekben egyébként létező és ott koncentrálódó szegregáció.

A kísérletképp megvizsgáltuk azt, hogy a szegediek kognitív térképein léteznek-e társadalmi jellemzőiket tekintve elkülönülő területek, és ha igen ezek a területek elhelyezkedésüket illetően milyen mértékű azonosságot mutatnak a 2001-es népszámlálási adatok alapján végzett, társadalmi-térbeli elkülönülést vizsgáló elemzésünk eredményeivel. A népszámlálási adatok (iskolai végzettség, és munkastátusz) alapján alacsony státuszcsoportba sorolt szegediek területi arányszám szerinti rangsora nem mutatott azonosságot egyik mentális térképes adatfelvételi év eredményeivel sem, viszont a magas státuszcsoportba sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora erős összefüggést mutatott a mentális térképes adatfelvételek gazdagok által lakott területként való említési rangsorával.

A mentális térképes adatfelvételek eredményei mindhárom adatfelvételi évben a gazdag-szegény területi elkülönülés esetében hasonló kognitív struktúrát mutattak. Ennek alapján bevezettük és meghatároztuk a „*mentális szegregátum*” fogalmát, amely alatt olyan a területi egységeket értünk, ahol a mentális térképeken kirajzolódó mentális terekre vonatkozó meghatározó jelzők, vagy azonos tartalmat hordozó sztereotípiák említési gyakorisága legalább 15%.

A mentális térképek pontosságára, vagy pontatlanságára vonatkozóan három lehetséges magyarázatot fogalmaztunk meg: A „*statikus magyarázat*”, valamint a „*dinamikus magyarázat*” esetében, a társadalom térbeli elrendeződésének fejekben lévő eltérő mintázatát az első esetben a valós elrendeződés csoportspecifikus területi elhelyezkedési sajátosságaival (statikus), a második esetben pedig a városrehabilitációs intézkedések célterületenként eltérő gyakoriságával (dinamikus) magyaráztuk. A harmadik „*sztereotíp magyarázat*” lényege, hogy a különböző társadalmi csoportok

valóságban és fejekben való térbeli mintázatának különbözőségét a mentális terekhez kapcsolódó sztereotípiák okozzák.

A valós és kognitív társadalmi térbeli mintázatok eltérésének sztereotíp magyarázata kapcsán az a kérdés merült fel bennünk a további vizsgálódásokat illetően, hogy a különböző szegregátumokat magukba foglaló területekhez kötődő, túlzó sztereotíp magyarázatoknak van-e valamilyen hatása? A városgazdaságtan extern hatásokat taglaló elméleti megközelítését adaptáltuk a különböző minőségű szegregátumokat magukba foglaló területek megítélésével kapcsolatos vizsgálatunkra.

Az egyes városrészekre vonatkozó extern hatás mértékét a disszimilációs és mentális disszimilációs indexek területrészenkénti értékeinek különbségében fejeztük ki, majd annak alapján városrészenkénti rangsort állítunk fel a 2001-es bázis és a három adafelvételi év mutatói szerint, majd a rangsorok korrelációja alapján teszteltük az összefüggést. Az eredmények alapján kimutattuk, hogy az a sztereotípiákból adódó extern hatások leginkább a szegregátumokat magukba foglaló területeken érvényesülnek.

Hivatkozások:

Bajmócy Péter – Csikos Csaba (1997): Európai országok népszerűsége egyetemi hallgatók körében. *Iskolakultúra* 6-7. 71-77.

Balogh Péter (2007): A térbeli elkülönülés és a társadalmi rétegződés vizsgálata Szegeden. In: Rác Attila (szerk.): *Város és Vidéke. Településszociológiai tanulmányok. Belvedere Meridionale, Szeged* 154-200.

Benedek József (2003): Tér és regionalizálás. In: Süli-Zakar I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.* 89-125.

Boros Lajos (2011): Szeged belső tagozódása a deprivációs indexek alapján. In: Rác Attila (szerk.): *Város és Vidéke. Településszociológiai tanulmányok 2. Kézirat.*

Csanádi Gábor – Ladányi János (1988): Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten. *Szociológia*, 1988/1.

Cséfalvy Zoltán (1990): *Térképek a fejünkben. Akadémiai Kiadó, Budapest.*

Downs, R. M. – Stea, D. (1973): *Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products.* In: Downs and Stea ed.: *Image and Enviroments.* Aldine Publishing, Chicago.

Downs, R. M. – Stea, D. (1973b): *Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről.* In.: Letenyi László (szerk.): *Településkutatás. Szöveggyűjtemény.* L'Harmattan Kiadó, Budapest 2004. 593-615.

Downs, R. M. – Stea, D. (1977): *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping.* Harper and Row, New York.

- Downs, R. M. (1970): Geographic Space Perception: Past Approaches and Future Prospects. *Progress in Geography*, 2: 65-108.
- Düll Andrea – Kovács Zoltán (szerk.) (1998): Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Duncan, O. D.-Duncan, B. (1973): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Szelényi Iván (szerk.): Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1973.
- Ekler Dezső – Hegedűs József – Tosics Iván (1980): A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján, I-III kötet BVTV, Budapest.
- Farkas József (2003): A társadalmi tér elméleti kérdései. *Társadalomkutatás* 21 (2). 167-190.
- Ferencz Gábor (2011): Lakóhelyi szegregáció és mentális térkép Szegeden (2008). In: Rác Attila (szerk.): Város és Vidéke. Településsociológiai tanulmányok 2. Szeged, 65-103.
- Gold, J. R. (1980): *An Introduction to Behavioural Geography*. University Press, Oxford.
- Gould, P. R. – Rodney R. W. (1974): *Mental maps*. Harmondsworth: Penguin, Pelican geography and environmental studies. (Második, javított és bővített kiadás: 1986, London, New York: Routledge.)
- Gyáni Gábor (1998): *Az utca és a szalon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Hall, E. T. (1969): *The Hidden Dimension* (1966), Garden City, Anchor Books, N.Y.
- Hall, E. T. (1987): *Rejtett dimenziók*, ford. Falvay Mihály, 3. kiad., Gondolat, Budapest.
- Hofer Tamás – Fél Edit (1997): *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban*. Balassi, Budapest.
- Holahan, C. J. (1982): *Environmental psychology*. Random House, New York.
- Kiss János – Bajmócy Péter (1996): Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. *Tér és Társadalom*, 2-3 sz., 55-70.
- Kiss János Péter (2005): A mentális térkép. In: Nemes Nagy József (szerk.) (2005): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 96-98.
- Kovács Tibor (szerk.) (2003): *Nagyvárosok belső tagozódása: Szeged*, Központi Statisztikai Hivatal Csongrád Megyei Igazgatósága. Kiadás száma: 7/2003.
- Ladányi János (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. ÚMK Budapest.
- Ladányi János (szerk.) (2005): *Szociális és etnikai konfliktusok. Tanulmányok a piaccgazdasági átmenet időszakából (1987-2005)* ÚMK, Budapest.
- Letenyei László (2001): *Településtervezés és mentális térképezés*. Falu, város, régió. 11-15.

- Letenyei László (2005): Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. L'Harmattan-Ráció Kiadó, Budapest.
- Lynch, K. (1960): The Image of the City. Technology Press, Cambridge (Massachusetts).
- Malinowski, B. (1922): Argonauts of the Western Pacific. Routledge, London.
- Mészáros Rezső (2000) A társadalomföldrajz gondolatvilága. Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged, 164.
- Michalkó Gábor (1988): Mentális térképek a turizmus kutatásában. A magyar középiskolások Olaszország képe. Tér és társadalom 1-2. 112-129.
- Milgram, S. (1992): Psychological Maps of Paris. In: Milgram, Stanley: The Individual in a Social World: Essays and Experiments. (Eds: John Sabini and Maury Silver.) McGraw-Hill. (Eredetileg megjelent: Ittelson, W. H., H. M. Prohansky és L. G. Rivlin (szerk.) 1976.
- Nemes Nagy József (szerk.) (1998): A tér a társadalomkutatásban. Szó-Kép Kft., Budapest.
- Perényi Roland (2006): Városi tér és hatalom: „utcapolitika” a századfordulós Budapesten. Századvég 39. 28-54.
- Rác Attila (2011b): Szegregáció a fejekben. A valós és mentális társadalmi-és térbeli elkülönülés vizsgálata Szegeden Ph.D értekezés.
- Rác Attila (szerk.) (2007): Város és Vidéke. Településszociológiai tanulmányok. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Rác Attila (szerk.) (2009): Város és Vidéke. Településszociológiai tanulmányok 3. Szeged, JATEPress.
- Rác Attila (szerk.) (2011): Város és Vidéke. Településszociológiai tanulmányok 2. Szeged, Kézirat.
- Stoltman, J. P. (1980): Mental maps: resources for teaching and learning. Geographical Association, Sheffield.
- Szelényi Iván (1990): Városi-társadalmi egyenlőtlenségek. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tversky, B. (1993): Cognitive Maps, Cognitive Collages and Spatial Mental Models. In: Frank, Andrew U. és Irene Campari (szerk.): Spatial Information Theory: A Theoretical Basis for GIS. Lecture Notes in Computer Science 716: 14-24 Berlin: Springer.
- Varga-Ötvös Béla (1993): Értéktérkép. A települési ingatlanvagyron felmérésének módszere. Comitatus (3) 1.

A TÁRSADALMI ÉS TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS MINTÁZATA SZEGEDEN A 2001-ES NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK ALAPJÁN

A Magyarországon végzett városi szegregáció-kutatások egyik fő megállapítása az, hogy a klasszikus városszociológiai modellek mentén nem határolható le megfelelőképp egy-egy szegregátum, a modellek területi „elnagyoltsága” következtében. A különböző rétegeképző paraméterek mentén mérhető társadalmi elkülönülés térbeli megjelenítésére használatos kisebb egységek, a városrészek, kerületek, választóközrtek, városrendezési körztek, számlálókörztek úgyszintén nem, vagy csak igen korlátozott mértékben alkalmasak a szegregátumok valóságának megfelelő területi lehatárolására (Ekler-Hegedűs-Tosics 1980, Csanádi-Ladányi 1988, Ladányi 2008). Ennek legfőbb magyarázata az, hogy a különböző társadalmi csoportok különböző nagyságú területeken mutatnak sűrűsödést. Leginkább a magasabb társadalmi státuszú csoportok azok, amelyek „a többiekhez képest leginkább (de nem teljesen) térben összefüggő, nagy kiterjedésű területeken találhatóak, még a legalacsonyabb státuszú csoportok lakóhelyei több, egymással össze nem függő, kisebb méretű szegregátumként helyezkednek el.” (Ladányi 2008:21). Tanulmányunkban a 2001-es népszámlálási adatainak felhasználásával azt a kérdést vizsgáljuk, hogy Ladányi és munkatársai által Budapest példáján megfogalmazott állítások Szegedre is érvényesek-e (Ladányi 2008).

A KSH a 2001-ben végzett népszámlálás adatainak alapján, azokat a területeket minősíti szegregátumnak (szegényszegregátumnak), ahol az aktív korú népességben belül a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők, és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya mindkét mutató esetében magasabb, mint 50%. Azokat a részeket pedig, ahol a lakosok számának legalább 40%-a ugyanezen rétegeképző paraméterek szerint alacsony státuszú, veszélyeztetettnek minősíti (ASZT Szeged 2008).¹

A KSH ezen adatok alapján a Szegeden szegregátumként nyilvántartott területek közül kettőt emelt ki, és minősített szegregátumnak (ASZT 2008), melyek a város két cigánytelepét jelentik:

¹ A népszámlálási adatok ezen két társadalmi státuszt meghatározó paraméter szerinti elemzése során, a szegregátumok lehatárolása kapcsán olyan problémába ütköztünk, hogy az adatbázisban nem csak a lakóépületek háztartásainak adatai, hanem a különböző intézmények lakóinak adatai is szerepelnek, akiknél mind az általános iskolai végzettség, mind pedig a rendszeres munkajövedelem tekintetében egy-egy koncentrált területen belül a vizsgált változók szerinti kis szórású homogén csoportokat találunk, ezek azonban mégsem minősíthetőek szegregátumoknak. Ezek az adatok ugyanis sok esetben olyan homogén területi egységekre is rámutatnak, mint pl. középiskolai kollégiumok, gyermekotthonok, vagy idősek otthona, ezért az ilyen típusú intézmények adatait külön kell kezelni a népszámlálási adatok területi szegregációra irányuló elemzések során.

1. Móraváros: Móravárosi körút- Cserepes sor és a Katona József utca, valamint a Rákóczi út- Gólya utca- Cserepes utca által határolt városrész. A „Cserepes-sor” Szeged azon szegregátuma, amelynél a szegedi adatok, és az önkormányzati adatok is egybehangzóan bizonyítják a szegregátum létét.
2. Kiskundorozsma: 48-as átkötő út- Búza utca – Északi sor- Sziksósi út által határolt városrész. Az itt található, bérlakásokból álló komfort nélküli házsor olyan lakóterület, amelynél a szegedi adatok, és az önkormányzati adatok is egybehangzóan bizonyítják a szegregátum létét.

A KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területek 2001-ben az alábbiak voltak:

1. Tarján: Úrhajós utca- Bölcsőde utca- Budapesti körút által határolt városrész.
2. Északi-város: Margaréta utca- Csongrádi sugárút- Sárosi utca által határolt.

Ezek a területek olyan lakótelepi övezetben találhatóak, ahol 2001-2008 között a szociális városrehabilitáció befejeződött, tehát a környező panelházak egyike sincs megjelölve szegregátumként.

A 2001-es népszámlálási adatainak másodelemzésekor, négy különböző területi bontásban vizsgáltuk² meg az aktív korú alacsony iskolai végzettségű, munkanélküli (alacsony státusz), valamint az aktív korú, magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak (magas státusz) kategóriájába sorolható szegedi lakosság szegregációs és disszimilációs mutatóit³.

Az alacsony és magas státusz kategóriájába sorolható szegedi lakosság szegregációs és disszimilációs mutatói területi egységenként

Területi lehatárolás	Szegregációs index		Disszimilációs index
	Alacsony státusz	Magas státusz	
Funkcionális lakóövezetek	8,8	14,55	19,7
Városrészek	12,97	17,57	27,72
Számlálókörzetek	39,98	24,11	51,44
Számlálótömbök	49,53	25,33	59,42

A szegregációs indexek, a különböző státuszú csoportok és a lehatárolt területi egységek nagyságának függvényében eltérő eredményeket mutatnak. Minél nagyobb kiterjedésű egy-egy területi egység, a vizsgált csoportok szegregációs indexei annál kisebbek. Fokozottan jellemző ez az alacsony státuszú csoport esetében, ahol a területi lehatárolás nagysága erősebben befolyásolja a csoport szegregációs indexeinek

² Az adatbázis csoportosító változói erre a négy különböző területi felosztásra adtak lehetőséget.

³ Az aktív korúak csoportját 18-60 év között, az alacsony iskolai végzettséget 8 általános, ill. annál kevesebb elvégzett iskolai osztályban, határoztuk meg. A szellemi foglalkozásba való besorolás kategóriái a következők voltak: törvényhozók, igazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági vezetők, egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások, egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások.

mértékét, mint a magas társadalmi státuszú csoportnál. Szegeden 2001-ben, a legkisebb kiterjedésű területi lehatárolás esetében (számlálótömb) az alacsony státuszú lakosság szegregációs indexe (49,53%) közel kétszerese a magas társadalmi státuszú népesség szegregációs indexének (25,33%).

A népszámlálási adatok alapján mért eredmények tehát Szeged esetében is alátámasztják azokat a megállapításokat, melyek szerint a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei – az általában használatos, viszonylag nagy kiterjedésű területi lehatárolások esetében (funkcionális lakóövezet, városrész) – alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőknél. Vizsgálatunk is jól láthatóan alátámasztja, hogy ez a tétel kiváltképp igaz akkor, ha az elkülönülést jelző indexet nagyobb területi egységekre vetítve határozzuk meg, melyek a területen belüli társadalmi heterogenitás következtében elfedik, láthatatlanná teszik a kisebb területi egységekben egyébként létező és ott koncentrálódó szegregációt. Ennek oka, hogy a magas státuszúak akarataik szerint koncentrálódhatnak, megtehetik, meg tudják azt tenni, hogy az általuk preferált környéken választanak maguknak lakóhelyet, míg a szegények erőforrásaikból adódóan erre képtelenek, ezért mikro-szegregátumokba kényszerülnek, és kisebb területi egységeket lefedve ott koncentrálódnak (Ladányi 2007:199-215).

A különböző területi lehatárolások szegregációs indexeit alkotó mutatók véleményünk szerint részletesebb elemzésre is érdemesek, mégpedig abból a szempontból, hogy ezek a mutatók milyen értéket vesznek fel az egyes lehatárolásokat alkotó részterületek esetében, mennyire esnek egybe és milyen mértékben foglalják magukba a KSH által szegregátumként, illetve veszélyeztetettként meghatározott területeket. A szegregáció-kutatások szociológiában leginkább használatos módszerei a disszimilaritási index, és a szegregációs index számítások. A disszimilaritási index két társadalmi csoport térbeli elkülönülését méri. A számítás lényege abban áll, hogy két kiválasztott csoport terület-egységei szerinti százalékos megoszlásának, terület-egységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összegzik, és osztják kettővel (Duncan-Duncan 1973, 2000, Csanádi-Ladányi 1992:94 idézi Csizmady 2003, Németh 2005). Az index értéke 0 és 100 között mozoghat – a teljesen szegregációmentes állapotban az alsó határérték felé mutat, míg a teljes elkülönülés esetén a felső irányába mozdul el (Cséfalvay 1994).

Ez a módszer tökéletesen alkalmas arra, hogy meghatározzuk az egyes területre vonatkozó szegregáció mértékét, viszont az összetevők kommutativitása következtében a végeredmény nem ad közvetlenül információt a szegregációs indexet alkotó jellemzőkre, így példának okáért arra sem, hogy egy vizsgált területi egységen belül a magas szegregációs indexet mely csoport nagyobb aránya okozza? Ahhoz, hogy ezen információk birtokába jussunk, meg kell vizsgálnunk minden egyes területre vonatkozóan a szegregációs indexet kitevő területrészekre vonatkozó mutatók valós értékét. A valós értékek előjelei már egyértelmű információval szolgálnak arra vonatkozóan, hogy az adott területen milyen jellegű, mely csoport irányába mutató a szegregáció mértéke.

A funkcionális lakóövezetek alapján történő lehatároláson belül a 2001-es népszámlálási adatok alapján a legmagasabb szegregációs mutatóval a „Belváros” rendelkezik (2,071). A városrészeire vonatkozó mutató valós értéke pozitív előjelű, ami azt mutatja, hogy a belvárosban az alacsony státuszú népesség alulreprezentált a teljes sokaság arányaihoz képest, vagyis a népesség magasabb státuszú része koncentrálnak elsősorban ezen a területen. Hasonló a helyzete a Villanegyednek is, amely a szegregációs mutató értéke szerint (1,162) a negyedik a funkcionális lakóövezetek között a rangsorban, de a mutató valós értéke ennél a területnél is pozitív. A szegregációs mutatókat tovább vizsgálva azok abszolút értékeit tekintve a rangsorban a második helyet a falusias lakóövezet foglalja el (1,677), viszont itt már a mutató valós értékéből – mely ez esetben negatív előjelű – az is kiténik, hogy ezen a területen az alacsonyabb státuszú népesség a túlreprezentált. A lakótelepek esetében – amely a szegregációs indexek szerint negyedik a rangsorban – hasonló a helyzet, itt az 1,15-ös értékhez, ugyancsak negatív előjel társul.

A szegregációs indexek funkcionális lakóövezetenként Szegeden a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Szeged funkcionális lakóövezetei	A teljes aktív korú 18-60 éves népesség aránya %	Munkanélküli legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű aktív korúak aránya %	Alacsony státuszúak szegregációs indexének valós értékei
Belváros	12,447	8,304	2,071
Falusias lakóövezet	15,608	18,962	-1,677
Villanegyed	3,292	0,969	1,162
Lakótelepek	38,599	40,900	-1,150
Kertvárosias lakóövezet	11,469	9,481	0,994
Egyéb külterület	0,671	1,938	-0,633
Hagyományos belső lakóterület	16,449	17,647	-0,599
Kiskerti üdülők	0,683	1,315	-0,316
Ipari övezet	0,628	0,277	0,176
Belterületi üdülőhelyek	0,154	0,208	-0,027
Összesen:	100	100	0,000
Szegregációs indexek abszolút értékeinek összege:			8,805

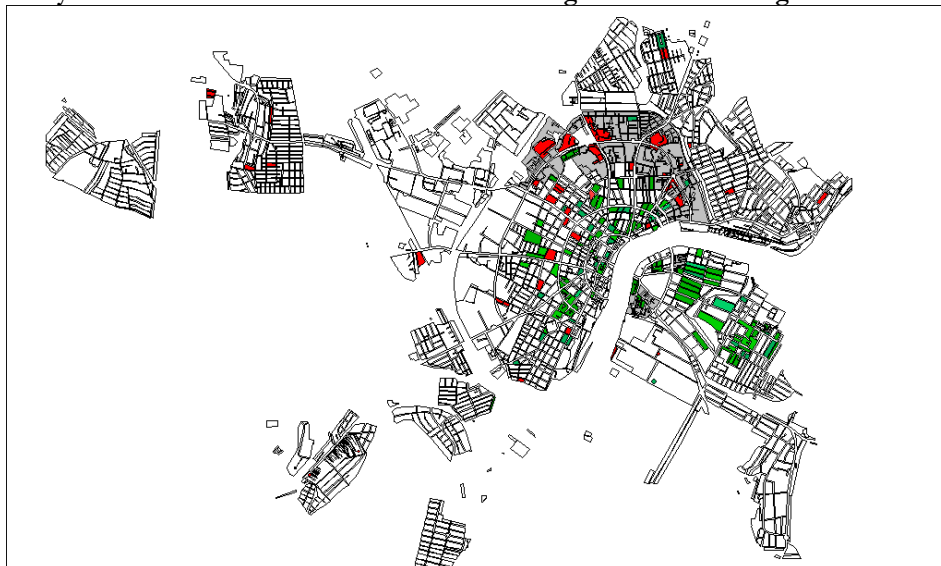
A város antiszegregációs tervdokumentációjában lehatárolt területek (ASZT 2008), amelyek a belső lakóterületi funkcionális lakóövezetbe esnek, mint a Móraváros: Móravárosi körút- Cserepes sor és a Katona József utca, valamint a Rákóczi út- Gólya utca- Cserepes sor által határolt városrész, amelynek szegregációs mutatója (0,599),

így csak a hetedik helyen szerepel a területegységenkénti rangsorban. Ha a terület szegregációs mutatójának valós értékét nézzük (-0,599), akkor valamivel talán jobban kifejeződik a szegregátum hatása, de a városrész még így is csak a negyedik helyet foglalja el az alacsony státuszúak túlréprezentáltságára vonatkoztatott rangsorban. Másodelemzésünk eredményei tehát alátámasztják a nagy területi egységekre vonatkozó ilyen jellegű vizsgálatok azon fő módszertani problematikáját, mely a nagy területi kiterjedéssel járó nagyobb mértékű heterogenitás torzító hatásaira mutat rá (Ekler-Hegedűs-Tosics 1980, Csanádi-Ladányi 1988, Ladányi 2008).

A különböző területi lehatárolások mentén kiszámított szegregációs indexek alapján, tehát világossá válik, hogy Szegeden belül a „szegény-szegregátumok” jellemzően kisebb tömbökben helyezkednek el. Ezt a rendelkezésünkre bocsátott adatbázis másodelemzése során számolt szegregációs indexek értékei is alátámasztják, mivel az adatbázis által használható legkisebb területi aggregátumban – a számlálótömbökben – a legmagasabb a mutató értéke.

Az alábbi térképen piros színnel jelöltük meg azokat a számlálótömböket, ahol a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküli lakosság (alacsony státuszúak) aránya az összes aktív korúak számához mérten a felső decilisbe esett, zöld színnel pedig azokat, ahol a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező, szellemi foglalkozású aktív korúak (magas státuszúak) aránya esett a felső decilisbe az összes aktív korúak számához mérten.

A legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküliek (fekete) és a magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak (szürke) aktív korúakon belüli aránya szerint sorba rendezett számlálótömbök legfelső decilisei Szegeden 2001-ben

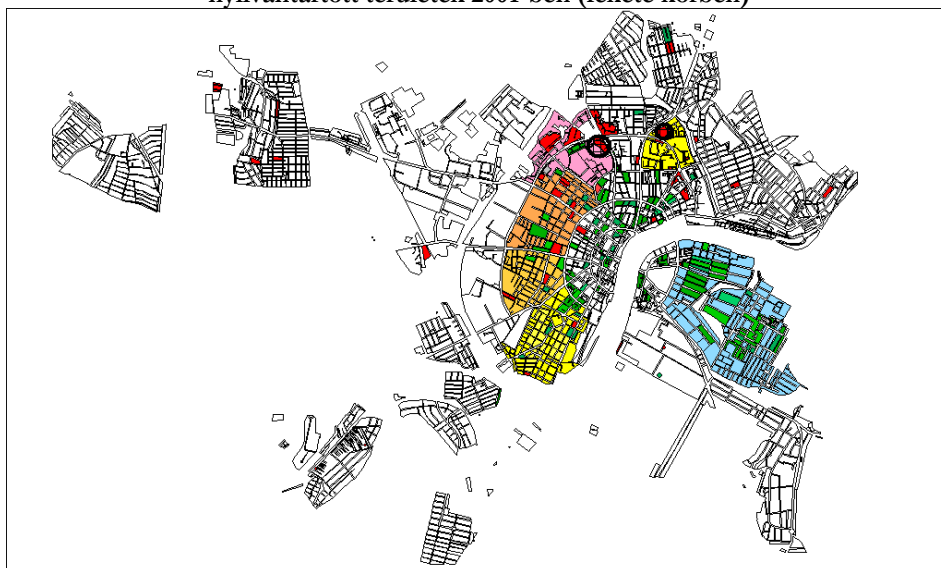

Forrás: KSH 2001. évi Népszámlálás. Saját szerkesztés.

A térkép jól szemlélteti, hogy az alacsony státuszú lakosság területi mintázata valóban nem alkot egybefüggő területi egységeket, hanem a város számos pontján – ha városökológiai övezetrendszerben gondolkodnánk, még azt is mondhatnánk, hogy a közbülső gyűrűben – kisebb tömbökben helyezkedik el. Az általunk magas társadalmi státuszúnak tekintett csoport területi elhelyezkedése ezzel szemben a térképre vetítve is láthatóan nagyobb homogenitást mutat.

Az alacsony státuszúak területi elhelyezkedésnek esetében továbbá az is észrevehető, hogy 2001-ben az egyes területeken sűrűsödési pontok rajzolódnak ki, amelyek a lakótelepi övezetben találhatóak⁴.

Az alacsony státuszúak területi elhelyezkedésnek a lakótelepeken kirajzolódó sűrűsödési pontjai, és a KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területek 2001-ben (fekete körben)

Forrás: KSH 2001. évi Népszámlálás. Saját szerkesztés.

Ezek a lakótelepeken kirajzolódó sűrűsödési pontok azok, amelyek a KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területként szerepeltek 2001-ben, és amelyekre korábban már utaltunk. Ezeken a területeken 2001-2008 között a szociális városrehabilitáció befejeződött, ezért Szeged Város Antiszegregációs Tervében 2008-ban már nem szerepelnek a szegregátumként említett területek között (ASZT, 2008:6-11).

⁴ A lakótelepi részeket a térképen szürke színnel emeltük ki.

Amennyiben az általunk megrajzolt térkép lakótelepi övezeteire újból rátekintünk, azt is észrevehetjük, hogy a lakótelepi tömbökön belül vannak olyan részek, ahol arányaiban a magas társadalmi státuszú lakosság alkot többséget. Ebből arra következtethetünk, hogy Szeged estében ezekre a területekre vonatkozóan helytálló lehet az az állítás, hogy: „*az 1970-es évek közepétől – elsősorban a „félpiaci” és „piaci” kategóriákba sorolható lakásosztályok szaporodásának és új lakótelepekre való behatolásának tulajdoníthatóan – figyelemre méltó szegregációs folyamatok indultak be, és ugyancsak a fenti okok következtében, a lakótelepek egymás között is erős differenciálódásnak indultak*” (Ladányi 2008:17).

Elemzésünk következő részében Ladányi János korábban Budapesten végzett hasonló jellegű kutatási eredményeinek szegedi érvényességét teszteljük, amelyek a szegregációs indexek területi lehatárolásával kapcsolatos érzékenységre utaltak, és amelyek bebizonyították, hogy a klasszikus ökológiai modellek alapján nem lehet valós képet alkotni a városok társadalmi térbeli mintázottságáról (Ladányi, 2008).

Csanádi és Ladányi által alkalmazott szórásnégyzetösszeg-felbontás módszerével (Csanádi-Ladányi, 1988; Ladányi, 2008) megvizsgáljuk, hogy az általunk használt – a KSH népszámlálási adatok változói mentén lehatárolt – területi modellek mekkora magyarázó erővel bírnak az elemzésbe bevont két társadalmi csoport szóródását illetően.

A területi modellek legmagasabb magyarázó ereje az általunk vizsgált két különböző csoportnál, a legkisebb kiterjedésű területrészek esetében is mindössze a teljes szórásnégyzet 7%-át magyarázta, ráadásul ez a „legjobb” eredmény a magas társadalmi státuszú csoport számlálótömbönkénti szóródására vonatkozik, amely státuszcsoportra egyébként is a legjellemzőbb az összefüggő területi elkülönülés. Ezt a jellemzőt egyébként a különböző modellek szóródását jelző értékek is mutatják, ahol látható, hogy a megmagyarázott hányad értéke a harmadik területi szintnél megduplázódik.

A magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak aktív korúakon belüli aránya területrészek szerinti szóródásának felbontása

Területi lehatárolás	Teljes szórásnégyzet δ^2	Csoportok közötti szórásnégyzet δ^2_K	Megmagyarázott hányad δ^2_K/δ^2
Funkcionális lakóövezetek	13765,120	277,341	0,020
Városrészek		426,861	0,031
Számlálókörzetek		916,031	0,066
Számlálótömbök	13712,940	1039,686	0,075

Az alacsony társadalmi státuszú csoportok esetében a népszámlálási adatokhoz illesztett különböző területi modellek még kisebb magyarázó erővel bírnak a csoport szóródását illetően. Az alacsony társadalmi státuszú csoport szóródását gyakorlatilag egyik területi modellel sem lehet magyarázni, mivel a legerősebb magyarázó erővel bíró, legkisebb területi egységekre építő modell magyarázó ereje is mindössze 2,7%.

A legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküliek aktív korúakon belüli aránya területrészek szerinti szóródásának felbontása

Területi lehatárolás	Teljes szórásnégyzet δ^2	Csoportok közötti szórásnégyzet δ^2_K	Megmagyarázott hányad δ^2_K/δ^2
Funkcionális lakóövezetek	1371,951	1,234	0,000
Városrészek		2,568	0,001
Számlálókörzetek		22,968	0,016
Számlálótömbök	1366,036	37,119	0,027

A KSH által lehatárolt szegregátumok meghatározása (ASZT, 2008) és az általunk végzett másodelemzés eredményeinek összevetése Szeged esetében is alátámasztják tehát azt, hogy az eltérő léptékű területi csoportosítások révén nyert aggregátumok heterogének, bennük szükségszerűen további homogén területek különíthetők el a különböző társadalmi rétegek – kimondottan az alacsony társadalmi státuszú népesség – egy tömbben elhelyezkedő lakóhelye szempontjából (Ekler-Hegedűs-Tosics 1980, Csanádi-Ladányi 1988, Ladányi 2008).

Az eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a népszámlálási adatokhoz rendelt területi lehatárolások egyike sem alkalmas arra – magyarázó erejüket tekintve –, hogy ezekre a területi modellekre vetítve a társadalmi térbeli elkülönülés városon belüli mintázatát a valóságnak megfelelően be tudjuk mutatni.

Ahhoz, hogy ezt meg tudjuk tenni, további adatok elemzésre való bevonására, – amelyre az általunk hivatkozott Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Tervében is sor került a különböző önkormányzati és segélyezési adatok felhasználásakor – továbbá „*sok-sok terepmunkára van szükség*” (Ladányi, 2008:41).

Hivatkozások:

Csanádi Gábor – Ladányi János (1988): Társadalmi csoportok térbeli elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten. Szociológia, 1988/1.

Csanádi Gábor – Ladányi János (1992): Budapest térbeli-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Budapest

Csizmady Adrienne (2003): A lakótelep. Gondolat Kiadó, Budapest

Duncan, O. D. – Duncan, B. (1973): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Szelényi Iván (szerk.): Városszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1973.

Duncan, O. D. – Duncan, B. (2000): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Győri Péter (szerk.): A város, a város társadalma, életforma-csoportok. Társadalomismereti szöveggyűjtemény (Tanári kézikönyv) Wesley János Lelkészképző Főiskola Szociális Munkás Szak. Tótfalusi Tannyomda, Budapest 2000.

Ekler Dezső – Hegedűs József-Tosics Iván (1980): A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján, I-III kötet BVTV, Budapest

Ladányi János (2007): A lakóhelyi szegregáció változó formái Budapesten. In Enyedi György (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2007.

Ladányi János (2008): Lakóhelyi szegregáció Budapesten. ÚMK Budapest.

Németh Nándor (2005): Területi megoszlások eltérését mutató indexek. In: Nemes Nagy J. (szerk.): Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest 111-117.

Források:

A nagyvárosok belső tagozódása. Szeged. KSH Csongrád megyei Igazgatósága, Szeged, 2003.

ASZT 2008: Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve 2008.

VRK 2007: Városrehabilitáció 2007-2013-ban. Kézikönyv a városok számára. Budapest, Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság, 2007.

A STATISZTIKAI ADATOK ÉS A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉS MÓDSZERÉVEL MÉRT TÁRSADALMI-TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS KÜLÖNBSEGEINEK LEHETSÉGES MAGYARÁZATAI

Az emberek térrel kapcsolatos értelmezéseinek vizsgálata igen érdekes kutatási terület, hiszen a valóságos térnek (akár egy településnek) az objektív módon meglévő térelemeit, és különösképpen a térelemekhez kapcsolódó különböző vélekedéseket az ember maga állítja elő és szubjektív módon értelmezi, határozza meg azokat. A mentális térképezés során a térről szerzett információk is egyénileg formálódnak, mégpedig úgy, hogy azok a magunk számára segítenek eligazodni abban, hogy mi hol van, mely területen kik lagnak, egy adott helyre hogyan juthatunk el, mit hol, vagy éppenséggel hol mit csinálhatunk. A kérdés legtöbbször az, hogy ezek e térképek mennyire tükrözik, vagy inkább mennyire állnak közel a valósághoz? Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy egy felvázoljuk és megnevezzük azokat a lehetséges tényezőket, amelyek befolyásolhatják a mentális térképek pontosságát.

Tanulmányunkban szociológiai szempontok alapján mutatjuk be a társadalmi-térbeli elkülönülés valós és a szubjektív területi különbségeinek eltéréseit. Vizsgálatunk alapját Szeged társadalmának kor, iskolai végzettség, munkahely, és foglalkozás paraméterek¹ alapján történő térbeli mintázottsága jelenti a 2001-es népszámlálási adatok alapján. Ezen adatok eredményeit vetjük össze a 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben, Szeged városára reprezentatív survey típusú mentális térképes adatfelvétel kérdéseire kapott válaszokkal, melynek alapvető célja az volt, hogy megvizsgáljuk azt, hogy a szegediek kognitív térképein léteznek-e társadalmi jellemzőiket tekintve homogén területek, és ha igen ezek a területek elhelyezkedésüket illetően milyen mértékű azonosságot mutatnak a 2001-es népszámlálási adatok társadalmi-térbeli elkülönülés objektívnak tekinthető mutatóihoz viszonyítva.

A kutatás azon módszertani problémájával, hogy hat illetve nyolc évvel későbbi, más kiválasztási módszerrel végzett adatfelvételek eredményeit hasonlítjuk össze, természetesen magunk is tisztában voltunk, mivel azonban a 2001-es népszámlálási adatok a legutolsó megbízható statisztikai adatok a teljes alapsokaságra vonatkozóan, egyrészt nem használhattunk mást, másrészt pedig annak vizsgálata érdekében, hogy maga a mentális térképezés, mint módszer mennyire pontos és alkalmas a térbeli-

¹ A hazai városszociológiai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a társadalmi rétegenként történő térbeli elkülönülés esetében jól meghatározhatóak azok a paraméterek, amelyek mentén a területi szegregáció leginkább megragadható (Ladányi 2008). Ladányi János Budapesten végzett vizsgálata alapján az, iskolai végzettség, munkahely, és foglalkozás paramétereket sorolja azok közé, amelyek mentén leginkább kimutatható a társadalmi rétegenként történő térbeli elkülönülés.

társadalmi változások mérésére, a fentebb vázolt módszertani probléma ellenére is érdemesnek tartottuk elvégezni ezt az elemzést.²

A kutatás elméleti, módszertani keretei

Kutatásunk elméleti kiindulópontja a Kevin Lynch által meghatározott úgynevezett könnyen tanulható, „olvasható” város fogalma volt, melynek lényege, hogy az épített környezet sajátosságai egyrészt lehetővé teszik, másrészt pedig bizonyos értelemben determinálják azt, hogy a várost könnyen értelmezzük és újjáteremtsük tudatunkban. Ehhez szükséges a városképi elemek megkülönböztethetősége, illetve azok logikus, követhető összekapcsolódása. Lynch szerint a világosan tagolt szerkezetű városokról könnyen és gyorsan készíthetünk viszonylag pontos kognitív térképet, azaz értelmezésünk szerint egy-egy mentális térkép annál pontosabb, minél inkább világosabb, tagoltabb szerkezetű területtel kapcsolatosan hívjuk azt elő (Lynch 1960, Cséfalvay 1990).

Kevin Lynch három fázist különít el a térbeli tanulás folyamatában: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszait. Az azonosítás legnyilvánvalóbb formája az elnevezés, aminek során az adott térelemet megkülönböztetjük környezetétől. A struktúrateremtés során az egyes helyek, térrészletek egymáshoz való viszonyát, funkcionális kapcsolatát adjuk meg. Végezetül a jelentésadás szakaszában, amely a három közül a legnagyobb változatosságot hordozza, különféle jelentéstartalmakkal ruházzuk fel az egyes helyeket. E jelentések akár teljesen ellentétesek is lehetnek más-más csoportokhoz tartozóknál, erre kiváló példa az, hogy mennyire eltér, vagy eltérhet például a belvároshoz kapcsolódó jelentéstartalom egy település lakossága és egy odalátogató turista esetében (Cséfalvay 1990).

A térrel kapcsolatos ismeretek előhívására alapvetően két módszert szoktak alkalmazni: az ún. „rajzos” illetve „rang módszer”. Az első módszer alkalmazói a vizsgálati személyekkel térképeket rajzoltatnak, majd ezeket elemzik, hasonlítják össze. A második módszer előre megadott objektumok értékelésén alapul. Ekkor a kutató által megnevezett helyeket kell rangsorolnia, pontoznia a válaszadónak. Ebben az esetben a térképezést már maga a kutató végzi el (Kiss-Bajmócy 1996).

Más megközelítésben a mentális térképezéshez kapcsolódó az adatfelvétel „filozófiáját” illetően lehet:

- Tisztán kvantitatív jellegű
- Tisztán kvalitatív, nem rajzoltató adatgyűjtés
- Szabad térképrajzoláson alapuló adatfelvétel

² Az általunk kidolgozott és alkalmazott adatfelvételi és elemzési módszer használhatóságával kapcsolatosan a területi-társadalmi egyenlőtlenségek alakulásának mérését illetően a 2011-es népszámlálás adatainak hasonló módszerrel történő elemzésekor rendelkezünk majd több információval, amikor is majd a két különböző módszer használatára egy azonos adatfelvételi évben is először sor kerülhet.

- Standardításra törekvő térképrajzoltatás
- Kész térképekből kiinduló adatfelvétel

A mentális térképeken található adatok lehetnek:

- Mentális terek neve és kiterjedése (településrészek, utcanevek stb. megnevezése és ábrázolt nagysága, méretaránya)
- Törésvonalak, határok (városhatár, folyó, jól meghatározható városmorfológiai határvonal stb.)
- Tájékozódási pontok (népszerű találkozási, vagy iránypontok, amelyek a mindennapokban segítik a tájékozódást)
- Útvonalak (nem csak konkrét utak lehetnek, hanem bővebb értelemben a mindennapi térpályák)
- Csomópontok (a térpályák találkozási pontjai; jelentőségüket többnyire az határozza meg, hogy hány útvonal, térpálya találkozik)

Emellett gyűjthetők adatok az egyes helyek, térrészletek ismertségről, a hozzájuk kapcsolódó véleményekről, sztereotípiákról (Letenyei 2004).

Kutatásunk során mi magunk a tisztán kvantitatív rang módszer használata mellett határoztuk el magunkat, amelynek egyik legfőbb oka könnyebb összehasonlíthatóság volt. A 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben megismételt kérdőíves adatfelvételek során évente 1500-2500 szegedivel vettünk fel mentális térképes adatokat, arra vonatkozóan, hogy véleményük szerint Szegeden vannak-e olyan területek, és ha igen akkor a város mely területén, ahol kimondottan alacsony, vagy magas státuszú népesség él. Mentális térképes vizsgálatunk tárgyát tehát a szociológiai megközelítés elsődlegességéből adódóan az egyes területrészekhez kapcsolódó sztereotípiák jelentették.

Kutatási kérdések

A kutatásunk során megfogalmazott kutatási kérdések az alábbiak voltak:

1. Létezik-e a szegediek fejében egy olyan kognitív területi struktúra amely mentén leginkább leírható Szeged, és ha létezik milyen részekből, alapegységekből tevődik össze?
2. A szegediek kognitív térképei mennyire pontosan reprezentálják a térbeli valóságot a különböző társadalmi csoportok területi elkülönülése kapcsán?
3. Az időközben bekövetkezett társadalmi-térbeli változások, milyen időtávban jelennek meg a városlakók fejében kialakult kognitív térképeken?
4. Egy beavatkozás okozta társadalmi-térbeli átalakulás hatása mikor válik mérhetővé a térbeli tanulás Kevin Lynch által meghatározott folyamataiban: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszaiban?

A kutatás korábbi kvalitatív szakaszában végzett terepmunka során – terepbejárás, strukturálatlan interjúk készítése – során világossá vált, hogy a szegediek a város területeinek meghatározásakor városrészekben gondolkodnak, azaz a kognitív

térképeken az egyes területi egységek tekintetében a történeti városrészek elnevezése a leggyakoribb. Ezen kutatási szakasz logikailag is első általunk feltett kutatási kérdésére tehát, hogy léteznek-e olyan kognitív területi struktúra amely mentén leginkább leírható Szeged, és milyen részekből, alapegységekből tevődik össze, azt a válasz kaptuk, hogy a városlakók fejében léteznek ilyen és a kognitív területi struktúrákat Szeged estében a városrészek képezik.

A történelmi városrész, mint kognitív kategória nem kizárólag szegedi jelenség, hanem más városokban is megfigyelhető, és a hazai várostervezői gyakorlatban is széles körben bevett és használt fogalom. *„A településtervezés közben gyakran figyelembe veszik, sőt egyes településeken (például Eger, Gyula stb.) a város térképek is feltüntetik a történelmi városrészek neveit. A történelmi városrészek jobbára a modern közigazgatás kialakulása előtti tudati tartalmakat rögzítik, azaz olyan régi településrész neveket és határokat, amelyek ma már nem „érvényesek”, de a hagyományban megőrződtek. Egyes történelmi városrészek egykor „hivatalos” közigazgatási egységek voltak, mások sohasem, voltak azok. Például az egri bástyák a régi elővárosok (hoch stadt) emlékeit őrzik, míg a legtöbb magyar falu részeinek hagyományos elnevezése mögött nem állt közigazgatási határ, hanem csak tudati elkülönülés.”* (Letenyi 2005:156).

A további kutatási szakaszban, nevezetesen a kérdőíves adatfelvétel mérőeszközének elkészítésekor, ezért a részben zárt, erre vonatkozó kérdéseknél a kategóriákat már ezen kognitív struktúra alapegységei, vagyis a történeti városrészek nevei alkották.

A nagymintás kérdőíves adatfelvétel során már arra a kérdéskörre fókuszáltunk, hogy a megkérdezettek szerint ezen kognitív területi struktúra szerint elkülönülnek-e olyan területek, ahol inkább szegények, illetve gazdagok élnek, és ha igen, akkor melyek ezek a városrészek. 2007-ben a megkérdezettek 90,6%-a (2000 fő), 2009-ben 91%-a (2082 fő), 2010-ben pedig 74,9%-a (1254 fő,) válaszolt úgy, hogy véleménye szerint vannak olyan városrészek, ahol inkább a szegények laknak.

A magas társadalmi státuszúak lakóhelyi elkülönülésére vonatkozó kérdésre még egyöntetűbb válaszok születtek a három adatfelvétel során. 2007-ben a válaszadók 97,2%-a (2326 fő), 2009-ben 96,7% (2364 fő) 2010-ben pedig 92,3%-a (1456 fő) adott olyan választ, hogy vannak Szegeden olyan városrészek, ahol inkább a gazdagabbak laknak.

Az alacsony és magas társadalmi státuszúak városon belüli lakóhelyi elkülönülésének létezésére vonatkozó említési gyakoriságok között ugyan nem számottevő a különbség, azonban véleményünk szerint ez a nem számottevő különbség utal a térbeli-társadalmi elkülönülés azon jellemzőjére, miszerint a magas társadalmi státuszú csoportokra jellemző a koncentráltabb, nagyobb területi egységet lefedő homogén elkülönülés (Ladányi 2008), amely okán több kognitív térképen jelenik meg magasabb státuszú csoport területi elkülönülésének lenyomata. Az alacsony státuszú csoportok területi elkülönülésére vonatkozó kisebb említési gyakoriságnak ellentétes előjelű hasonló magyarázatát véljük, amely még egy lehetséges magyarázattal is bővíthető, nevezetesen a mindennapi élet során tett

városon belüli mozgás és a láthatóság magyarázatával.³ A kognitív térképeken ezekkel a területekkel kapcsolatosan nem minden ember fejében alakulnak ki konkrét tapasztalatokon alapuló képzetek, mivel csak ritkán, vagy egyáltalán nem járnak ezeken a területeken. A szegénység a területi elhelyezkedése kapcsán is több városlakó előtt rejtve marad, így annak hollétéről is kevesebbeknek van valós tapasztalatokon nyugvó tudása. Ezen okfejtésünket megerősíti terepmunkánk azon szakaszának eredménye is, melyet a Szeged Napfénypark Bevásárlóközpont építése kapcsán végrehajtott térszerkezeti átépítések előtt és után végeztünk.

A bevásárló központ felépítése egy szegregátumként kiemelt területen (ASZT Szeged, 2008), Móravárosban a Cserepes sor közvetlen szomszédságában zajlott, amely leginkább cigányok által lakott szegény szegregátum az átépítés előtt ugyancsak zárványként, alig láthatóan, és nem utolsó sorban a fő közlekedési útvonalaktól is elzártan élkelődött a város testébe. 2007-ben, az átépítés előtt végzett mentális térképes adatfelvételünkkor a megkérdezettek 21,54%-a említette a városrészt úgy, mint szegények által lakott terület, majd a területrendezést és az építkezést követően, amelynek következményeként az említett szegregátum jól láthatóvá vált, valamint a bevásárlóközpont megnyitása után a forgalom is jelentősen megnövekedett ez az arány 28%-ra, majd 33%-ra növekedett.

A 2001-es népszámlálási adatok valamint a mentális térképes adatfelvételek eredményeinek összehasonlítására a fejekben létező kognitív struktúra következtében területi szinten tehát a városrészek voltak azok az egységek, amelyek mentén az összehasonlító elemzést elvégezhetjük. Szegeden 34 olyan városrészt határoztunk meg⁴, amely a 2001-es Népszámlálás adatai alapján területileg lehatárolható volt és a mentális térképes adatfelvételekben is megjelent a kognitív területi struktúrában.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján két társadalmi rétegződést meghatározó strukturális paraméter – iskolai végzettség, és munkastátusz – alapján meghatározott alacsony ill. magas státuszú népesség városrészekre vonatkozó arányai szerint első lépésben rangsoroltuk a területeket, így az objektív adatok mentén két városrészenkénti rangsort állítottunk fel.

A 2007-2009-2010-es mentális térképes adatfelvételek alapján szintén rangsort állítottunk fel a városrészekre (kognitív struktúrákra) vonatkozó szegény, illetve

³ Manchesterben végzett városleírása során már Engels is rámutatott arra (Engels 1845), hogy a szegények lakóhelyei a város eldugottabb részeiben, távol a főbb közlekedési útvonalaktól helyezkednek el zárványszerűen. Ladányi és munkatársai pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy az alacsony társadalmi státuszú lakosság e zárványszerű elhelyezkedése erősen szórt, nem homogén területi mintázatban jelenik meg (Ekler-Hegedűs-Tosics, 1980; Csanádi-Ladányi, 1988; Ladányi, 2008).

⁴ Alsóváros, Baktó, Béketelep, Belváros, Bodomi kiskertek, Egyéb külterület, Északi városrész, Felsőváros, Fodorkert, Gyálarét, Ipari övezet, Kecskés-telep, Kiskundorozsma, Klebelsberg-telep, Makkosháza, Marostó, Marostói kiskertek, Móraváros, Odessa, Óthalom, Petőfi-telep, Rókus, Subasa, Szentmihály, Sziksós, Szőreg, Tápé, Tápéi kiskertek, Tarján, Tompaszigeti kiskertek, Új Petőfi-telep, Újrokus, Újszeged, Újszőreg

gazdagok által lakott területként való említési gyakoriság alapján, amely eredményeként hat rangváltozót kaptunk. A rangsorok közötti összefüggéseket első lépésben rangkorrelációs elemzési módszerrel teszteltük.

A 2001-ben alacsony státuszúak által lakott városrészek és a mentális térképeken (említési gyakoriság szerinti) 2007-2009-2010-ben szegényként említett városrészek rangsorának összefüggései

Alacsony társadalmi státusz (szegények)		Népszámlálás rangsor 2001	Kognitív rangsor 2007	Kognitív rangsor 2009	Kognitív rangsor 2010	
Spearman's rho	Népszámlálás rangsor 2001	Korrelációs Együttható	1,000	-0,095	-0,031	0,091
		Sig.	.	0,594	0,864	0,608
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2007	Korrelációs Együttható	-0,095	1,000	0,934(**)	0,893(**)
		Sig.	0,594	.	0,000	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2009	Korrelációs Együttható	-0,031	0,934(**)	1,000	0,927(**)
		Sig.	0,864	0,000	.	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2010	Korrelációs Együttható	0,091	0,893(**)	0,927(**)	1,000
		Sig.	0,608	0,000	0,000	.
		N	34	34	34	34

2001-ben az iskolai végzettség, és munkastátusz alapján alacsony státuszcsoportha sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora nem mutat azonosságot egyik mentális térképes adatfelvételi év eredményeivel sem. A korrelációs együttható a 2007-es rangsor esetében -0,095; 2009-re-0,031; 2010-ben pedig 0,091. A három mentális térképes felvétel adatainak rangsora azonban erős összefüggést mutat, (2007-2009: 0,934; 2007-2010: 0,893; 2009-2010: 0,927).

Az eredményből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az alacsony státuszú lakosság 2001-es objektív adatok szerinti területi elhelyezkedése a fejekben hat, nyolc, illetve kilenc éves távlatban már teljesen eltérő. Ez az eltérés azonban a mentális térképeken, három éves összehasonlításban viszont stabil, szinte alig változik.

A magas státuszúak esetében más eredményekről számolhatunk be a rangkorrelációs elemzési eljárás lefolytatása után.

**2001-ben magas státuszúak által lakott területek és a mentális térképeken
(említési gyakoriság szerinti) 2007-2009-2010-ben gazdagként említett területek
rangsorának összefüggései**

Magas társadalmi státusz (gazdagok)			Népszámlálás rangsor 2001	Kognitív rangsor 2007	Kognitív rangsor 2009	Kognitív rangsor 2010
Spearman's rho	Népszámlálás rangsor 2001	Korrelációs együttható	1,000	0,479(**)	0,499(**)	0,536(**)
		Sig.	.	0,004	0,003	0,001
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2007	Korrelációs együttható	0,479(**)	1,000	0,931(**)	0,853(**)
		Sig.	0,004	.	0,000	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2009	Korrelációs együttható	0,499(**)	0,931(**)	1,000	0,839(**)
		Sig.	0,003	0,000	.	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2010	Korrelációs együttható	0,536(**)	0,853(**)	0,839(**)	1,000
		Sig.	0,001	0,000	0,000	.
		N	34	34	34	34

** Korreláció 0.01-es szignifikancia szinten.

A 2001-es objektív adatok alapján magas státuszcsoportba sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora erős összefüggést mutat a mentális térképes adatfelvételek gazdagok által lakott területként való említési rangsorával, ami azt jelenti, hogy a 2001-es objektív adatok alapján felrajzolt magas státuszú népesség aránya szerinti városrészenkénti területi struktúra, nagyban azonos a hat, nyolc ill. kilenc évvel későbbi mentális területi struktúrával.

**A valós és kognitív társadalmi-térbeli elkülönülés eltérő mintázatának
magyarázatai**

Az általunk megfogalmazott és logikailag másodikként feltett kutatási kérdésre, nevezetesen, hogy: a kognitív térképek mennyire pontosan reprezentálják a térbeli valóságot a különböző társadalmi rétegek területi elkülönülése kapcsán az általunk vizsgált két különböző társadalmi csoport estében eltérő eredményeket kaptunk. Az alacsony társadalmi státuszúak objektív adatok szerinti területi elhelyezkedése a szegedi mentális térképeken teljesen más, még a magas társadalmi státuszúaké szinte megegyezik a 6-9 évvel később készült mentális térképes felvételek eredményeivel.

Az eltérő eredmények okára az alábbi lehetséges magyarázatokat fogalmaztuk meg:

Dinamikus magyarázat

A városrehabilitációs intézkedések leginkább az alacsony társadalmi státuszú lakosság lakóhelyét érintik, a beavatkozás következtében ezeken a területeken mennek végbe nagyobb változások, zajlanak le többször a különböző városökológiai folyamatok. A magas státuszú lakosság lakóhelyei nagyobb állandóságot mutatnak, itt nem következnek be gyakori nagymérvű változások. Szegeden a 2001. évet követő rehabilitációs intézkedések hatására az alacsony státuszú népesség területi megoszlása megváltozott, amely változás a mentális térképeken is rögzült, még a magas státuszúak már korábban a fejekben is rögzült helyzete a valóságban is változatlan maradt.

Statikus magyarázat

Az alacsony státuszú népesség területi koncentrációja kisebb területi egységek esetében mutat csak nagyobb területi homogenitást, azaz a szegények lakta területek ún. mikroszegregátumok formájában erősen szórtnan helyezkednek el a városon belül. Ennek következtében az egyéni tapasztalás útján konstruált városrészekre vonatkozó kognitív térképek a szegények lakta területek erős szórtságából adóan a fejekben is erős szórtságot mutatnak, és a szubjektivitás jobban érvényesül az elhelyezkedést illetően. A mindennapi tapasztalás során az emberek egyrészt a város több részén találkozhatnak egy-egy szegények lakta mikroszegregátummal, másrészt pedig azokkal a szegények által lakott kisebb területi egységekkel találkoznak gyakrabban, ahol a mindennapok során megfordulnak, így a kognitív területi meghatározás effelé a terület felé mutat majd. A szegények által lakottak vélt városrészeket a fejekben az elhelyezkedésüket illetően egyrészt nagyobb szórtság jellemzi, másrészt a kategorizálás ezen szórtság következtében több területet érint.

Ezzel ellentétben a nagyobb területi egységet lefedő magas státuszúak által lakott területtel csak a város egy-egy jól elkülönült, meghatározható részében találkozhatnak, így a kognitív térképeken a szubjektív mindennapi tapasztalás különbözősége nem fejt ki nagy torzító hatást, a kognitív térképek nagyobb hasonlóságot mutatnak a valós térbeli-társadalmi elhelyezkedéssel.

Kiindulva tehát a társadalmi-térbeli elkülönülés tisztán kvantitatív mentális térképes vizsgálatából, és a könnyen tanulható, „olvasható” város (Lynch, 1960; Cséfalvay, 1990) elméletéből, amely arra mutat rá, hogy a világosan tagolt szerkezetű, sajátos építészeti környezettel bíró városokról könnyen és gyorsan készíthető viszonylag pontos kognitív térkép, eredményeink alapján kiegészíthető azzal, hogy a társadalmi térbeli elkülönülés mentális térképes vizsgálatokor a nagyobb területi egységet lefedő, nagyobb homogenitással jellemezhető csoportokról, azaz az egyértelmű, „könnyen tanulható” társadalmi-térbeli elkülönültséggel leírható városokról – esetünkben városrészekről – készül viszonylag pontos kognitív térkép.

Kutatási eredményeink alapján a fentebbi két magyarázatunkkal véleményünk szerint azt az általános megállapítást is tehetjük, hogy a mentális térképek pontosságát két tényező nagyban befolyásolja, akár fizikai terek, akár pedig társadalmi terek kognitív reprezentációinak a vizsgálatáról legyen szó:

1. dinamikus tényező: az elemzési egységek (törésvonalak, határvonalak, iránypontok, mentális terek, sztereotípiák) területi változásainak gyakorisága,
2. statikus tényező: az elemzési egységek térbeli kiterjedése

Kognitív magyarázat

A kognitív területi egyenlőtlenségek mérésére létrehoztunk a szegények, ill. gazdagok által lakott területeként előforduló említési gyakoriságok alapján, egy indexet amelyet mentális disszimilációs indexnek neveztünk el.

A mentális disszimilációs index két kognitív kategória, mentális térbeli megoszlását méri. A mutató alapvetően szimmetrikus, vagyis a két összevetett megoszlás szerepe, sorrendje felcserélhető. A számítás lényege, hogy két kognitív kategória adott mentális terület egységeihez kapcsolódó százalékos megoszlásainak terület egységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összegezzük, és osztjuk kettővel.

Az érték a mentális disszimilációs index estében is 0 és 100 között mozoghat. Ha egy mentális térhez a fejekben nem kapcsolódik bizonyos sztereotípiák, akkor értéke az alsó határérték felé mutat, míg bizonyos sztereotípiák egy bizonyos területhez való kapcsolása esetén a felső irányába mozdul el. A 2007, 2009 és 2010-es adatok alapján Szeged városrészeire kiszámított mentális disszimilációs index értéke az alacsony és magas státuszú népesség mentális térbeli eloszlását mutatja meg.

Disszimilációs és mentális disszimilációs indexek városrészenként

Területi lehatárolás	Disszimilációs index	Mentális disszimilációs index		
	Népszámlálás 2001	2007	2009	2010
Városrészek	49,39	85,94	86,80	83,77

A mentális disszimilációs indexek 2007, 2009 és 2010-ben mért városrészekre vonatkozó értékei, mintegy kétszeresei a 2001-es objektív adatok alapján kiszámított disszimilációs index értékének. A valós és kognitív társadalmi-térbeli mintázatok eltéréseinek lehetséges okaira vonatkozóan korábban már éltünk két magyarázattal, nevezetesen az általunk statikusnak és dinamikusnak elnevezett magyarázatokkal, ahol a társadalom térbeli elrendeződésének fejekben lévő eltérő mintázatát az első esetben a valós elrendeződés csoportspecifikus területi elhelyezkedési sajátosságaival (statikus), a második esetben pedig a városrehabilitációs intézkedések célterületenként eltérő gyakoriságával (dinamikus) magyaráztuk. Az eredmények tükrében egy harmadik magyarázatot fogalmazunk meg, nevezetesen a kognitív magyarázatot.

A magyarázat lényege, hogy a különböző társadalmi csoportok valóságban és fejekben való térbeli mintázatának különbözősége esetében az ok nem más, mint a kategorizáció, és a kategóriával társult túlzó nézetek gyakorisága és kiterjedése, amely a mentális terekhez kapcsolódó sztereotípiákat jellemzik.

Hivatkozások:

- Csanádi, G. – Ladányi, J. (1988): Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten. Szociológia, 1988/1.
- Cséfalvay, Z. (1990): Térképek a fejünkben. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Downs, R. M. – Stea, D. (1973a): Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. In: Downs and Stea (eds): Image and Environments. Aldine Publishing, Chicago
- Downs, R. M. – Stea, D. (1977): Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping. Harper and Row, New York
- Downs, R. M. – Stea, D. (2005): Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről. In: Letenyei, L. (ed): Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Ráció Kiadó, Budapest
- Ekler, D. – Hegedűs, J. – Tosics, I. (1980): A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján. I-III kötet BVTV. Budapest
- Engels, F. (1845): A nagyvárosok (részlet). Manchester részletes leírása. In: Felkai Gábor, Némedi Dénes, Somlai Péter (szerk.): Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. 1. köt. ÚMK Budapest
- Kiss, J. – Bajmócy, P. (1996): Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. Tér és Társadalom, 2-3 sz., 55-70.
- Ladányi, J. (2008): Lakóhelyi szegregáció Budapesten. ÚMK Budapest
- Letenyei, L. (2005): Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Ráció Kiadó, Budapest
- Lynch, K. (1960): The Image of the City. Technology Press, Cambridge (Massachusetts)

II. TELEPÜLÉSKUTATÁS

MINTAVÉTEL TEREPMUNKA KÖZBEN*

Terepmunka közben gyakran merül fel a kutatói igény, hogy szeretnénk megbízható, azaz reprezentatív mintán alapuló választ kapni legalább néhány kérdésre, de nem ismerjük a teljes sokaság adatait. Ezzel a problémával rendszeresen találkozunk azok a falukutatók, néprajzosok, akik előbb végeznek terepmunkát, és csak később szembesülnek a statisztikai adatokkal, vagy azok az antropológusok, szociológusok, akik egy nehezen körülhatárolható kulturális csoporttal foglalkoznak, pl. gördeszkások, rajongói táborok, kábítószer-fogyasztók, egy esemény résztvevői stb. Jelen írás a terepmunka közben alkalmazható, reprezentativitást (talán) biztosító különböző mintavételi eljárásokat veszi sorba.

1936 óta tudjuk, hogy egy kicsi, ám véletlen mintavételen alapuló, azaz a reprezentatív minta jobb eredményt hoz, mint egy akár többszörösen nagy, de a véletlen mintába-kerülés elvét megsértő bármely más eljárás. 1936-ban *George Gallup* egy kisebb, ám reprezentatív minta alapján helyesen becsülte meg az amerikai elnökválasztás kimenetelét, míg az önkéntes válaszadáson alapuló eljárással több, mint 10 millió válaszadó adatait feldolgozó *Literary Digest* pedig téves előrejelzést adott.

A 2010-ben, TÁMOP forrásból megvalósított romakutatás során számunkra alapvető kérdés volt, hogy miként tudunk mintát venni egy olyan közösség tagjai közül, ahol nincs ismeretünk a teljes sokaságról. Magyarországon nem tudjuk azt, hogy hány roma lakik összesen, és még kevésbé tudjuk, hogy hány roma lakik név szerint. Nincs cigány névjegyzék. Tehát ma Magyarországon nem tudjuk azt, hogy ki roma és hogy hol lakik az illető. Ennél fogva nagyon nehéz egy használható, megbízható mintát összeállítani.

Az országos romakutatás során felbukkanó probléma nem egyedi. Terepmunka közben gyakran merül fel a kutatói igény, hogy szeretnénk megbízható, azaz reprezentatív mintán alapuló választ kapni legalább néhány kérdésre, de nem ismerjük a teljes sokaság adatait. Ezzel a problémával rendszeresen találkozunk azok a falukutatók, néprajzosok, akik előbb végeznek terepmunkát, és csak később szembesülnek a statisztikai adatokkal, vagy azok az antropológusok, szociológusok, akik egy nehezen körülhatárolható kulturális csoporttal foglalkoznak, pl. gördeszkások, rajongói táborok, kábítószer-fogyasztók, egy esemény résztvevői stb.

Jelen írás a terepmunka közben alkalmazható, reprezentativitást (talán) biztosító különböző mintavételi eljárásokat veszi számba. A tanulmány végén röviden ismertetjük a 2010-es Romakutatás során alkalmazott eljárást is.

* Megjelent Letenyei László társszerzővel közösen, Kurucz, Erika (szerk.) Roma kutatások 2010: Élethelyzetek a társadalom peremén: Budapest, Magyarország: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI) (2011).

Szociológusok, antropológusok

Jelen tanulmány témája (azaz, hogy miként tudunk mintát improvizálni terepmunka közben), csak nagyon ritkán szerepel módszertani kézikönyvekben, Magyarországon hozzáférhető kézikönyvekben pedig egyáltalán nem. Miért ilyen agyonhallgatott ez a téma? Meglátásunk szerint azért, mert a legtöbb módszertani tankönyv szigorúan diszciplínákhoz kötött. Vannak szociológiai módszertani könyvek és kulturális antropológia módszertani könyvek.

Az antropológiai módszertani könyvek még mindig nagyobb hangsúlyt fektetnek a kvalitatív módszerektől remélhető, nagy érvényességű eredményekre. A kvantitatív kutatási elemek célja sokszor nem a megbízhatóság növelése, hanem az adott kérdés vizsgálhatóságának, és az adatok elemezhetőségének demonstrálása. Az adatfelvétel nem feltétlenül reprezentatív mintán alapul, hanem pl. egy kis sokaság teljes körű megkeresésén, egy hólabdás mintavételen vagy egy tartalom-elemzés szubjektív szempontjain.

A szociológia módszertani könyvek ezzel szemben tartják magukat ahhoz a feltevéshez, hogy van valamifajta információnk a teljes sokaságról, tehát lehetséges mintát venni, és arra helyezik a hangsúlyt, hogy a minta legyen minél jobb, minél véletlenszerűbb. Eközben a véletlen minták készítői eltekintenek több olyan tényezőtől, amely miatt ténylegesen sérül a mintájuk.

Létezik-e teljes sokaság?

A véletlen mintavételt nehezítő egyik szempont a népesség-nyilvántartások megbízhatatlansága. Magyarországon a népesség-nyilvántartó által nyilvántartott népesség és a népszámlálás adatai között évtizedek óta kb. 100 000 fős eltérés mutatkozik – a 10 milliós országban ez kb. 1% hiba, pusztán a lakosság nyers demográfiai alapadatát tekintve (Hablicsek 2007).¹

Globalizálódó és mobilizálódó világunkban az embereknek egyre kevésbé van „állandó lakhely”. Az egyetemista diák, külföldi szakmai gyakorlatozó, munkavállaló sokszor éveket tölt távol „otthonától”, azaz a nyilvántartásban szereplő lakcímétől, nem beszélve a hajléktalanokról, agrár-idénymunkásokról stb. Jelen cikk szerzői szerint jobb hozzáállás, ha a népszámlálások, népesség-nyilvántartások adatait is inkább egyfajta becslésnek tekintjük, amelyek megbízhatósága szintén becslendő. A

¹ Szemelvények Hablicsek László (2007) tanulmányából: „a népesség-nyilvántartás fennállásának több mint 30 éve alatt először nőtt, majd fokozatosan csökkent a különbség a népszámláláson alapuló létszámok, és az okmányokkal igazolt létszámok között. [...] 1990-ben az így módon számított eltérés 172 ezer fő volt, 2001-ben pedig megközelítette a 300 ezer főt, amennyiben az összevetést az 1990-től továbbszámított népességre végezzük el. Ugyanakkor a 2001. évi népszámlálás helyreállította a különbséget, egy jó minőségű összeírással 100 ezer főre „faragta” le az eltérést a nyilvántartottól. Innen kezdve az eltérés lényegében stagnál.” (36. o.) „2006 elején 102 ezer fővel több személy szerepelt a népesség-nyilvántartásban, mint a hivatalos népesség-adat” (33. o.).

Szeged Studies 2011-es adatfelvétel kapcsán például a szegedi városi népességre vonatkozóan a magyar Belügyminisztériumi Népeség-nyilvántartásából kapott 10 000 fős minta 26,38%-ának felkeresése során 18,6%-os lefedési hibaarányt találtunk. Ebből 5,4% volt azok aránya, akikről ugyan tudtak az ott élők, de ténylegesen nem ott, hanem másutt volt elérhető.

Adatfelvételi statisztika a Szeged Studies 2010 vizsgálatból

A kiesés oka	N	%
Válaszképtelen	18	0,7
Válaszmehtagadó	491	18,6
Be nem fejezett	1	0,0
Ideiglenesen távol	142	5,4
Elköltözött	259	9,8
Nem létezik	87	3,3
Meghalt	2	0,1
Többszöri megkeresés	265	10,0
Egyéb	94	3,6
Sikeress	1279	48,5
Felkeresett címek száma	2638	100

Válaszmehtagadás

Egy másik, szintén fontos szempont a válaszmehtagadás. 1936-ban, amikor az Amerikai Egyesült Államokban győzedelmeskedett George Gallup meglátása, hogy egy véletlen minta még akkor is jobb, ha kisebb a minta, nos, ekkoriban a legtöbb ember szívesen válaszolt kérdésekre, ha odamentek hozzá egy kérdőívvel. A válaszmehtagadás elenyésző volt. Azóta az Egyesült Államokban a válaszadási hajlandóság 30% alá csökkent, Magyarországon (személyes kérdezőbiztossal történő lekérdezésnél) 40% körüli, esetenként rosszabb is.

Kérdés, hogy mire jó egy olyan minta, ahol az emberek 60%-a nem válaszol? Mi alapján gondoljuk azt, hogy nem sérült a véletlen bekerülés elve?

Magyarországon a 2002-es országgyűlés választás előrejelzése vált hasonlóan precedens értékűvé, mint az USA-ban az 1936-os év. 2002-ben a legtöbb nagy közvélemény-kutató (például a Gallup Intézet is) masszív Fidesz győzelmet prognosztizált, egyedül a Hann Endre és Karácsony Gergely által készített elemzés mutatott rá, hogy a nagyszámú válaszmehtagadó egy része feltehetően „rejtőzködő szavazó”, azaz tendencia olvasható ki a közvélemény-kutatásra adandó választ mehtagadók véleményéből. Abban azonban a precedens ellenére általános a szakmai egyetértés, hogy a válaszmehtagadók feltételezett véleményével is számító becslési eljárásokban nagyon sok a bizonytalanság.

A gyakorlatban a szociológiai jellegű kutatások során a kutatók többnyire nem szoktak tudomást venni a fenti két problémáról, helyette azt preferálják, hogy ha van egy szakszerűen kiválasztott véletlen minta, akkor súlyozással és mindenfajta statisztikai büvészkedéssel igyekeznek hihető eredményeket produkálni.

Az antropológusok és a mintavétel

A szociológusoktól eltérően, az antropológusok szerint a survey módszer az ördögtől való. Ritkán foglalkoznak azzal, hogy hogyan lehet jó mintát venni terepen, mert azt gondolják, hogy jó minta nincs, és jó kérdőív sincs. Még az interjú sem tekinthető tisztán kvalitatív módszernek, hiszen a kérdezőbiztos, az interjúzó a saját terepére húzza a válaszadót, aki nem biztos, hogy négy szemközt akarna beszélgetni és nem biztos, hogy az neki otthonos.

A 2010-es romakutatás során visszatérő gond volt, hogy a kérdezőbiztosok nehezen tudtak megfelelni annak az elvárásnak, mely szerint az interjút egy válaszadótól kell lekérdeztetni. Aki már interjúzott vagy kérdőívezett roma környezetben, az tudja, hogy ha egyszer leültettek minket a viaszosvászon-abrosz mellé, akkor nem lehet a többi embert kizavarni a konyhából, hanem ott vannak, jelen vannak (családtagok, rokonok, betévedő barátok stb.), és ők is belekötynak, beleszólnak a kérdőívezésbe. Az egész lekérdezés ezért egy interaktív multilaterális folyamattá válik. Az antropológusok meglátása szerint, hogyha ez így van, akkor ez így jó, így tükrözi hívebben a valóságot, hiszen a válaszadó gondolatai a mindennapokban is hasonló, interaktív folyamat eredményeként alakulnak ki. Ilyen esetben, ha érvényes választ akarunk, akkor tudomásul kell vennünk, hogy fel kell lazítanunk a pontos mintavételt. Mi értelme van egyéneket lekérdeznünk egy olyan közegben, ahol az emberek nem egyenként, hanem kiscsoportokban, interaktív folyamat eredményeként szoktak véleményt alkotni? Ha egy ilyen közegben az egyéneket *face to face* szituációban kérdezzük, akkor nagy valószínűséggel másként fognak válaszolni, mint a valós, életszerű helyzetekben, ezért a válaszuk végső soron érvénytelen. Az érvénytelen válaszoktól való aggodalom okozza az antropológusok szkepszisét a véletlen bekerülés elvének mindenhatóságában, sőt, általában a kérdőíves módszerben: mi értelme van nagy megbízhatóságú kutatást végezni olyan esetben, ahol az eredmény érvénytelen?

Megbízhatóság kontra érvényesség

Még egyszer utalunk rá, hogy mit is jelent a megbízhatóság és érvényesség fogalma a méréselméletben:

- Megbízható a kutatás akkor, ha újból lefolytatva ugyanazt az eredményt hozza (hibahatáron belül).
- Érvényes akkor, ha a kutatás számára érvényes információt hordozza.

Még ma is sok kutató úgy gondolja, hogy a megbízhatóság és érvényesség egy olyan nulla összegű játék, ahol vagy az egyik, vagy a másik szempontra helyezünk nagyobb súlyt, azaz szellemi és anyagi erőforrást. Jelen sorok írói úgy látják, hogy csak és kizárólag az érvényes kutatási eredményeknek van értelme. Ellenkező esetben, azaz ha egy kutatás során arra törekszik valaki, hogy megbízható módon mindig ugyanaz az érvénytelen eredmény jöjjön ki, merő pénzpocsékolás.

A mintavétel buktatói

Talán kicsit furcsán hangzik, de ennek a fejezetnek a lényegi mondanivalóját talán úgy is megragadhatnánk, hogy még a teljes alapsokaságról rendelkezésünkre álló listák sem mindig reprezentatívak, mert nem a valóságot tükrözik, így tulajdonképpen még a teljes alapsokaságról rendelkezésre álló listák sem reprezentálják minden esetben a teljes alapsokaságot.

Ha a fent megfogalmazott tételt elfogadjuk, vagy inkább hajlandóak vagyunk arra, hogy kutatóként is leszálljunk a földre, és beletörődjünk abba, hogy még a teljesen reprezentatívnak mondott listák sem mindig reprezentatívak, akkor mit várunk egy mintavételes eljárástól, és ami talán ugyan olyan fontos, mihez viszonyítva ellenőrizhetjük majd a mintánk jóságát, mihez súlyozhatunk, ha úgy látjuk, hogy a mintánk nem megfelelő?

A mintavételnek még abban az esetben is számos buktatója van, amikor teljes listával rendelkezünk az alapsokaságról. A mintavétellel kapcsolatos hibalehetőségeket a szociológiai szakirodalom alapvetően két csoportba sorolja. A mintavételi hiba (sampling error), ami a sokaság minden egyes egységének megfigyeléséről való lemondásból adódik és statisztikailag becsülhető (Hunyadi–Mundruczó–Vita 1997, Fischer 2001), ezen hibafajta tárgyalására jelen írásunkban nem térünk ki részletesen, mivel ez a hibafajta tereptől független.

A nem-mintavételi hiba alatt a hibáknak azon csoportját értjük, amelyek magához az adatfelvételhez és az adatrögzítés jellemzőihez kapcsolódnak. Ide sorolunk minden olyan hibát, amely a mintavételen kívüli egyéb forrásokból ered (Marton 1994, Malhotra 2002). A nem-mintavételi hiba nagysága – a mintavételi hibától eltérően – matematikai-statisztikai eszközökkel nem becsülhető, becslésekor kizárólag a szakirodalomban található empirikus adatokra, illetve saját tapasztalatainkra hagyatkozhatunk (Hunyadi et al 1997). A nem-mintavételi hibák akkor is fellépnek, ha a teljes populációt bevonjuk a felmérésbe.

A nem mintavételből származó hibáknak is több fajtáját különíti el a szociológiai szakirodalom (Telegdí 1999). A nem-mintavételi hiba adódhat szisztematikus válaszmegtagadásból, vagy az adatrögzítés hiányosságaiból is, de az adatelemzés- és publikálás is okozhat hibát. Ilyen eset az, ha a felmérés megrendelője az érdekeinek megfelelő eredményt várja el, vagy ha a kutató saját szakmai presztízsének érdekében „szignifikáns eltérések kihozására” törekszik.

A nem mintavételből származó hibák keletkezése és észlelése

	Mikor keletkezik (K) és mikor vehetjük észre (E) az adott hiba típusát		
Nem mintavételből származó hibafajta	terepmunka előtt	terepmunka közben	terepmunka után
lefedési hiba	K	E	
mérési hiba	K	E	
kiválasztási hiba		K, E	E
választási hiba		K, E	E
nem-választási hiba		K, E	E
feldolgozási hiba			K

A fenti táblázat azt szemlélteti, hogy a legtöbb nem-mintavételi hibafajta (a feldolgozási hiba kivételével) kimondottan a terepmunka során keletkezik, vagy válik láthatóvá, érzékelhetővé.² Tanulmányunk témája szempontjából ez azért kiemelten fontos, mert ez alapján alátámasztottnak véljük azon megállapításunkat, hogy a terepmunka ideje alatt van lehetőségünk leghamarább olyan módszerek alkalmazására, amellyel a nem mintavételből származó hibák okozta torzulást csökkenthetjük.

Tapasztalataink szerint egy kutatás során a legtöbb buktató a hibalehetőségek ezen csoportjában rejtőzik, és ami a kutató számára talán a legfontosabb, ezek a hibák csak és kizárólag a terepen válnak láthatóvá, azaz a kutató csak akkor tudja csökkenteni a hatásukat a kutatási eredményekre, ha az adatfelvétel során „terepközeli” pozícióban van, vagy – egyszerűbben fogalmazva – észreveszi ezeket, tud róluk. Sok kutató kolléga talán most azt a kérdést teszi fel, hogy miért ne tudna ezekről, vagy miért kellene neki észrevenni ezeket a terepen, hiszen ezért van a kérdezőbiztos, aki majd jelzi ezeket az adatfelvétel során. A jól felkészített, lelkiismeretes kérdezőbiztos a legtöbb esetben természetesen eleget is tesz ennek az elvárásnak, de az igazság az, hogy akarva vagy akaratlanul, mégsem minden esetben jelzi.

A nem mintavételi hibák okozta torzítás terepen történő csökkentésének egyik lehetséges módszere véleményünk szerint a rugalmas kérdés (Letenyi és Nagy 2007), amely leginkább a mérési hibából származó érvényességi problémák okozta torzulások csökkentésére alkalmas. A mérési hiba fő oka ugyanis az, hogy a kérdőív rossz megfogalmazása, félreérthetősége miatt a megkérdezett nem azt az adatot adja meg, amelyre a kutató kíváncsi (Telegdi 1999).

Az alábbiakban a kutatási tapasztalataink során leggyakrabban felmerülő kérdezőbiztosi kérdésekkel, valamint megtörtént esetek leírásával mutatjuk be a különböző, az adatfelvétel – vagyis a kérdés – során előforduló nem mintavételi

² A hiba érzékelésének (E) első szakaszát tartjuk lényegesnek, így az érzékelést (E) csak a táblázat kutatási periódust mutató celláiban csak az érzékelhetővé válás leghamarabbi periódusánál jelöljük – annak ellenére, hogy a terepmunka utáni elemzésben is természetesen érzékelhető a hiba, és az általa okozott torzulás.

hibafajtákat (az adatrögzítés során elkövethető hibafajtára, a rögzítési hibára, és csökkentésének módszereire, jelen írásban nem térünk ki).

Lefedési hiba

A szociológiai módszertankönyvek azt a hibafajtát nevezik lefedési hibának, amikor a teljes alapsokaságról rendelkezésünkre álló listában megadott paraméterek nem mindegyike fedí a valóságot. Tehát a címlistánkon szereplő paraméterek valamelyike, mint pl. a személy neve, címe, életkori csoportja nem az, ami valójában, vagy esetleg már nem létező személy adatait tartalmazza.³ A lefedési hiba, tehát a nem mintavételből származó hibák azon fajtája, amely már a terepmunka előtt keletkezett, tehát nem mi, vagy a kérdezőink követték el, de csak az adatfelvételkor érzékelhető legkorábban, mert mi vagy a kérdezőink szembesülnek legelőször azzal, hogy a listánk nem a valóságnak megfelelő paramétereket tartalmaz. A lefedési hiba leggyakrabban az alábbi eseteket jelenti a terepmunka során:

Költözés

A lefedési hiba egyik leggyakrabban előforduló, és viszonylag jól kimutatható oka a költözés. A legtöbb ember életében előfordul, hogy elköltözik egyik utcából, városrészből, kerületből, esetleg városból egy másikba. Mivel Magyarországon ezek a lakóhely-változtatások, úgy kerülnek nyilvántartásba, hogy minden költözőnek kötelessége bejelenteni a lakcímváltozást, így az is előfordul, hogy valaki ezt elfelejti megtenni, vagy mondjuk a kutatásunk idején ez a bejelentés még folyamatban van.

Albérlet

A másik leggyakoribb lefedési hiba ok az, amikor valaki a regiszterben szereplő lakásban van ugyan bejelentve, de valójában életvitelszerűen nem ott lakik, hanem mondjuk kiadta azt albérletbe. Ez a probléma kimondottan városi, leginkább egyetemi városi terepen fordul elő. Az albérleti címekkel kapcsolatosan az egyik legfőbb probléma, hogy már nem annyira kimutatható, és csak a terepmunka során válik többé-kevésbé számszerűsíthetővé, mert aki kiadja a lakását albérletbe, de máshol lakik, az nem biztos, hogy szeretné, hogyha ez mások tudomására jutna, azaz etikai problémákat is felvet egy kutatómunka során.

Ideiglenesen távol

A következő kategória, az ideiglenesen távollévők esete, amely szintén lefedési hibát okoz, és sok esetben átfedésben van az előző kategóriával, azaz a bérletbe kiadott lakások esetével. Az átfedés abból adódik, hogy a terepen a kérdezőbiztos sok esetben

³ A KSH által 1996 tavaszán a lakosság két százalékán végrehajtott mikrocenzus során például a kijelöltek körülbelül tíz százaléka „esett ki” az első körben a felmérésből – többnyire azért, mert a megadott címen üres, lebontott lakásokat, nem lakás jellegű építményeket találtak (Havasi 1997).

azt az információt kapja a lakásban megtalált személytől, hogy a listáján szereplő személy éppen akkor huzamosabb időre, de ideiglenesen elköltözött pl. külföldre utazott, esetleg börtönbüntetését tölti. (Az előző kategóriával való átfedés sok esetben abban nyilvánul meg, hogy a lakásban lakó bizalmasan megsúgja a kérdezőbiztosnak azt is, hogy ne is keresse a címlistáján feltüntetett személyt, mert valójában ez egy albérletbe kiadott lakás.) Kutatási tapasztalataink szerint ez leginkább a fiatal korosztályra, ezen belül is a felsőoktatási intézményekben tanuló diákokra a jellemző. Ezek a fiatalok otthon be vannak jelentve, ugyanakkor egy másik városban laknak albérletben, vagy kollégiumban, de előfordulnak egyéb esetek is.

Mikor használjunk pótcímet?

Probléma:	Dilemma:
Mit tegyen a kérdezőbiztos akkor, ha a címlistán szereplő személy nem ott lakik, ahová be van jelentve?	Mérlegelni kell, hogy a kutatás szempontjából mi a fontosabb: a mintába került személy, vagy a lakóterület?
Lehetőség:	Veszély:
Ha a kutatás szempontjából a személy a fontosabb, akkor a kérdezőt utána kell küldeni arra a címre, ahol valójában lakik.	A kérdezőbiztos kényelmi okokból nem minden esetben tesz eleget a vonatkozó utasításoknak: nem jelzi a problémát és önkényesen kiejti a személyt.

A Szeged Studies kutatássorozat során abból indulunk ki, hogy a címhez tartozó személy is és a lakóterület egyaránt fontos. Azt az utasítást szoktuk adni a kérdezőbiztosnak, hogy ha a mintába került személy az adott földrajzi egységen (választási körzeten) belül megtalálható, akkor ott keresse fel és kérdezze le. Ha a lakóterületen kívülre történt a költözés, akkor pótcímet veszünk helyette.

Időközben bekövetkezett haláleset

Szerencsére nem túl gyakori, de azért minden évben előfordul olyan eset, hogy a címlistánkon olyan emberek neve szerepel, akik már nem élnek, de még mindig benne vannak a lakcímnnyilvántartó adatbázisában, és ezért belekerülnek a mintába. Elképzelhető, hogy a terepen dolgozó kérdezőbiztosok számára mennyire kellemetlen szituációt okoznak az ilyen esetek. A kérdezőbiztosok ezekre az esetekre azért többé-kevésbé fel vannak készülve, de terepmunka során mindig történnek olyan esetek, amelyekre nem számítottunk, mert nem is gondolnánk, hogy ilyen előfordulhat.⁴

⁴ A Szeged Studies 2010-es adatfelvétel során történt meg az eset, hogy az egyik kérdezőbiztos címlistáján szerepelt egy 18-20 éves korcsoportba tartozó fiatalember. A kérdezőbiztos elment a listán szereplő lakcímre, becsöngetett, de csak a keresett személy édesanyjával tudott beszélni, aki elmondta, hogy ez a fiatalember nem sokkal a születése után még a kórházban meghalt. A sajnálatos haláleset bejelentése azonban valamilyen okból elmaradt, és az illető benne maradt a lakcímnnyilvántartásban. Mivel a kutatás során a felnőtt korú lakosságból vettük a mintát a

Speciális lakóterületek, társadalmi csoportok (külterület, tanya, telep, szegregátum)

A nehezen megtalálható lakóhelyek, mint például a tanyák, külterületi helyrajzi számos lakóhelyek, vagy mint általában a kiskertek esete, egy speciális és csak a terepen felbukkanó fajtája a lefedési hibának. Az eset azért speciális, mert valójában nem is nevezhető lefedési hibának, annak okán, hogy a listán minden paraméter stimmel, viszont a terepen egy „kívülálló” kérdezőbiztosnak, adatfelvételi ellenőrnek is számos ok miatt nem azonosítható, vagy nem érhető el a megadott cím, és ezt még tetézi az, hogy esetleg meg sem lehet közelíteni, vagy nem is ajánlott megközelíteni az adott helyet. Miről is van itt pontosan szó? Arról, hogy a címlistán szereplő adatok (paraméterek) a hivatalos valóságnak megfelelőek, ám ténylegesen vagy csak nehezen azonosíthatóak, esetleg nem is léteznek, vagy nem ajánlott megközelíteni azt, így a listán szereplő hivatalos paraméterek alapján „kívülállónak” szinte lehetetlen ezeket a címeket megtalálni, vagy elérni.

Ez a fajta lefedési hibatípus kimondottan az, amelynek torzító hatása a terepen hatékonyan csökkenthető, és ebben a hatékonyságban nagy szerepe van a kérdezőbiztosnak, illetve a kérdezőbiztos, vagy terepmunkás terephez való viszonyának. Általában igaz az, hogy a speciális lakóterületek lakossága is valamilyen speciális, sajátos társadalmi jellemzőkkel bír, ami a területre jellemző társadalmi homogenitásban, a különleges normák, értékek és szabályok, továbbá a társadalmi kapcsolatok mentén is megragadható (Nemes–Szelényi 1967, Morris 1968, Szelényi 1990: 114, Csanádi–Ladányi 1992, Weclawowicz 1998: 55-62, Farkas 1998: 33-34). Ennél is fontosabb, hogy ezen tényezők hatása a terepen érzékelhető, és erejénél fogva felülírja az íróasztalnál megalkotott mintavételi szabályokat. Közhely, hogy az a kérdezőbiztos, aki ismeri az adott terepet, az ottani lakosokat, a helyi normákat és szabályokat, sokkal sikeresebb egy ilyen speciális területen végzett adatfelvételkor. Minél több ilyen kérdezőbiztos kollégánk van, annál jobb, viszont a legtöbb mintavételes eljárásra alapozott kutatás egy kicsit sem veszi figyelembe a „belülálló” kérdezőbiztosok tudását az adott terepre vonatkozóan. Ezért fordul elő sok esetben, hogy a véletlen mintavétel szentségéből adódóan, és az adatfelvételt végzőkkel kapcsolatos illúzióink következtében olyan helyekre is kérdezőbiztosokat küldünk, ahol a módszertani szabályok betartása mellett korábban sem sikerült senkinek a kérdés, vagy olyan kiválasztási módszert adunk meg a kérdezőknek, amely bizonyos helyeken, az ott érvényben lévő társadalmi szabályok, normák következtében használhatatlanok. A megszokott mintavételi szabályok rugalmatlansága következtében ezeken a területeken arányaiban magasabb lesz a pótcímek száma, így a mintánk is jobban torzul. Amennyiben azonban egy kicsit rugalmasabbá tesszük a

lakcímnnyilvántartó alapján, így az, hogy ez az ember nem él, csak 18 évvel később derült ki egy survey-vizsgálat kapcsán. Elképzelhető, hogy a terepmunka során az eset mennyire kellemetlenül érintette mind a kérdezőbiztos, mind pedig a szülő. Arra vonatkozóan nincs információnk, hogy az eset után a szülő megtette-e a bejelentést, de ha nem, akkor ez a már nem létező személy ma is élőként szerepel egy listában és bármikor belekerülhet egy mintába.

merev módszertani utasításokat, és mondjuk megengedjük azt, hogy a kérdezők a terepen otthonosan mozgó, a helyiek bizalmát élvező emberek segítségét vegyék igénybe, és esetleg a módszertani szabályok ellenére elkísérjük a kérdezőbiztosunkat a mintába került címekre, a speciális területen történő sikertelen kérések számát csökkenthetjük.

Probléma:	Dilemma:
<p>A címlistámon olyan közterület neve szerepel, ami nincs rajta a térképen. Hol keressem?</p> <p>A címlistámon olyan területen található cím szerepel, amelyet nem ajánlott ismeretlennek megközelíteni. Én oda (egyedül) nem megyek, inkább visszaadom a munkát!</p>	<p>A nehezen megközelíthető, illetve a köztudatban az idegen számára nem ajánlott területeken található címeket az általában használatos módszertani szabályok betarthatatlansága – mint pl. a címeket csak egyedül kereshetjük fel – következtében a kérdezőbiztosok az esetek nagyobb részében kiejtik. Ezzel nemcsak a minta véletlen kiválasztásának elve sérül, hanem rendre speciális társadalmi csoportok esnek ki az adatfelvételtől. Mi a nagyobb hiba egy kutató részéről? Lemondani ezekről a speciális társadalmi csoportokról a nem mintavételből származó hibák következtében, vagy lazítani a módszertani szabályokon, és megengedni, hogy a kérdező kulcsinformátor segítségét vegye igénybe?</p>
Lehetőség:	Veszély:
<p>Kulcsinformátor keresése (postás, helyi vezető), aki az adott területen otthonosan mozog, esetleg otthon is van, az ott lakók bizalmát élvezi.</p>	<p>Kulcsinformátor nélkül a kérdezőbiztos kiejti a címet, vagy a kérdezőbiztosat atrocitások érhetik. (lásd pl. Romakutatás 2010. „A” komponens, Marketing Centrum adatfelvétel Szeged).</p> <p>Kulcsinformátorral a véletlen kiválasztás elve sérülhet azáltal, hogy a kulcsinformátor választ, ő mondja meg, hogy az adott terepen ki válaszol.</p> <p>A kulcsinformátor jelenléte, közbenjárása, befolyásolja a válaszokat.</p>

Mérési hiba

Amint azt korábban már említettük, a mérési hiba fő oka az, hogy a mérőeszközünk, vagyis a kérdőívünk nem megfelelő. Ez jelentheti azt, hogy a kérdőívben feltett kérdéseknek rossz a megfogalmazása, vagy a félreérthetősége vagy az adott társadalmi közegben való érthetlensége miatt a megkérdezett nem azt az adatot adja meg, amelyre a kutató kíváncsi (Telegdi 1999).

Ezzel a mérési hiba okozta érvényességi problémával először a kérdezők szembe-sülnek a terepen, jobb esetben a próbakérdés során, rosszabb esetben az éles adatfelvételkor. Sajnos a tapasztalatok azt mutatják, hogy a rosszabb eset fordul elő gyakrabban. A hazai és nemzetközi kutatói gyakorlatban is a legtöbb esetben a standard strukturált kérdőíves adatfelvételi módszert alkalmazzák, amelynek legfőbb módszertani szabálya, hogy a kérdőív kérdéseit szó szerint mindenkinek ugyanúgy, ugyanabban a sorrendben kell felolvasni (Babbie 2001). Ezzel nem is volna probléma akkor, ha a

kérdőívekben megfogalmazott kérdések minden esetben az adott terepen mindenkinél ugyanazt jelentenék, de ez sok esetben nem így van, és mivel az ilyen standard strukturált kérdőíves adatfelvétel módszertani szabályai nem engednek semmilyen változtatást, a kérdezőbiztosnak akkor is úgy kell felolvasnia a kérdőív kérdését, ha a kérdezett abban a formában nem érti. Nem magyarázhatja el, nem cserélheti ki a szavakat, egyszóval nem tehet semmit, egyet kivéve, jelzi a kutatónak, hogy a kérdőív egyes kérdései, vagy netán az egész kérdőív az adott terepen, vagy társadalmi közegben nem működik. Ha kérdezők jelzik is a mérési hibából eredő érvényességi problémát, a legtöbb kutató ilyenkor inkább a „homokba dugja a fejét” (Letenyei–Nagy 2007) mert már zajlik az adatfelvétel, benne egy csomó pénz és munka, és az összehasonlíthatóság – véleményünk szerint – rugalmatlanul értelmezett módszertani szabályai szerint nem lehet a kérdések tartalmán kicsit sem változtatni. A probléma következtében keletkezett furcsaságokra, azonban az elemzés során midig fény derül úgy, mint a Gallup Intézet egyik közvélemény-kutatásának elemzésekor is történt.

A 70-es évek elején az USA-ban arról kérdezték az embereket, hogy van-e a tulajdonukban értékpapír, magyarul részvény.⁵ Az adatfelvétel után, az elemzés során arra figyeltek fel, hogy az államok délnyugati részén meglepően sok a részvény-tulajdonos, akiket a probléma megoldása érdekében személyesen is meginterjúvoltak, és az derült ki, hogy az angol „stock” kifejezés ezen a területen a marhaállományt jelenti, és az itt élők ezt a kifejezést az állatállományra használják (Roll–Cantrill 1972, idézi Scipione 1994: 145).

Probléma:	Dilemma:
A kérdezettek nem értik a kérdőív valamely kérdését, vagy kérdéseit, vagy mást értenek alatta.	Készítsünk-e egy új kérdőívet? Változtassunk-e a kérdés módszerén, azaz megengedjük-e a kérdezőknek, hogy a rugalmas kérdés technikáját alkalmazzák, vagy tegyünk úgy, mintha nem tehetnének semmit?
Lehetőség:	Veszély:
Rugalmas kérdés alkalmazása, a rugalmas kérdés megfelelő módszertani szabályainak betartásával.	Ha nem változtatunk a kérdés módszerén, azaz nem engedjük meg a kérdezőknek a rugalmas kérdéses technika alkalmazását, akkor érvénytelen eredményeket kapunk. Mivel a kérdezők egy része akkor is rugalmasan fogja feltenni a kérdéseket, ha ezt mi nem engedjük meg, az adatok összehasonlíthatósága is problematikusává válhat.

⁵ A leírás olvasható Paul A. Scipione *Practical Marketing Research* (1992) magyar nyelven is megjelent *A piackutatás gyakorlata* című könyvében (Scipione 1994: 145), ahol a fordító az angol „stock” kifejezésre csak az értékpapír magyar megfelelőt használja, ugyanakkor az angol kifejezés a részvényt is jelenheti magyarul. Már ez is a tárgyalt érvényességi problémákat vetíti előre, mert magyarul pl. az államkötvény is az értékpapír kategóriába tartozik, de a köztudatban mégsem kimondottan részvény.

Kiválasztási hiba

A nem mintavételből származó hibafajták közül a kiválasztási hiba az, amely lényegében és leginkább a kérdezőbiztos szakmai tudásának, elhivatottságának, összességében a terepen végzett munkájának a függvénye (Telegdi 1999). A kiválasztási hiba okozta mintatorzulás leginkább azon mintavételi tervek esetében lesz várhatóan magas, ahol címlista hiányában nem egy adott konkrét személyt kell keresni, hanem a kérdezőbiztos valamilyen szisztéma, vagy kvóta használatával választja ki a lekérdezendő személyt.

A terepen elkövetett leggyakoribb kiválasztási típushiba a kényelmi kiejtés. A kérdezőbiztos azt kérdezi le, aki épp otthon van, és hajlandó válaszolni, vagy a nem-válaszolók pótlásakor – ahol ugyancsak a legtöbb esetben adott a kérdező számára egy leírás, hogy hogyan kell eljárni – azt a helyet fogja választani, ahová meglátása szerint könnyen bejuthat, majd megpróbálja úgy dokumentálni a megadott kvóta, vagy kiválasztási szisztéma használatát, hogy az ellenőrzés során ne derüljön ki a hiba.

A kiválasztási hiba nagyságára vonatkozóan kifejezetten igaz az, hogy nem lista alapján történő mintaválasztás esetében gyakorlatilag még becslésekbe sem bocsátkozhatunk, továbbá a terepen történt előfordulása is ellenőrizhetetlen.

Probléma:	Dilemma:
A kérdezőbiztos nem minden esetben a módszertani utasításoknak megfelelően választja ki a válaszadót.	A kiválasztási hiba nem listás adatfelvétel esetén gyakorlatilag becsülhetetlen, és ellenőrizhetetlen, így a fő dilemma az, hogy csökkentése érdekében érdemes-e szigorúbban ellenőrizni a kérdezőbiztosokat.
Lehetőség:	Veszély:
Listán alapuló adatfelvétel. Szigorúbb adminisztráció megkövetelése a kérdezőktől a terepen és a terepmunka szigorúbb ellenőrzése.	A kérdezői munka a terepen a szigorú adminisztráció következtében túlságosan nehezzé és bonyolulttá válik. Az adatfelvétel és ellenőrzés költségei aránytalanul megnövekednek. A szigorú kérdezői utasítások ellenére is torzul a minta, ment megnövekszik válaszkiesések száma.

Válaszadási hiba (félreértésből, vagy szándékosan érvénytelen válaszok közlése)

Előfordulnak olyan esetek, hogy a kérdezőbiztos minden igyekezete és tudása ellenére sem azt az adatot kapjuk meg, amelyet szerettünk volna. A mérési hiba tárgyalásakor már találkoztunk ezzel a problémával, ott azonban a mérőeszközünk (a kérdőív) okozta a hibát. A válaszadási hiba esetében nem a kérdőív, hanem a válaszadó generálja a hibát, mégpedig úgy, hogy nem a valóságnak megfelelő választ ad. A válaszadási hiba két ok miatt következhet be: a megkérdezett vagy félreérteti a kérdést, vagy pedig szándékosan valótlan adatokat ad meg (Telegdi 1999).

A probléma legtöbbször úgy kerül a felszínre, hogy a kérdezőbiztosnak az a benyomása, hogy az általa megkérdezett személy teljesen értelmetlen válaszokat ad. Ha a kérdező ezt észreveszi, és jelzi a kérdőíven, akkor tudjuk kezelni ezt a nem mintavételből származó hibafajtát – úgy, hogy kivesszük, vagy bele sem tesszük az

adatbázisba –, azonban ha a kérdező nem eléggé elhivatott, és inkább csak az számít neki, hogy minél több „sikeres” interjút készítsen, akkor nem jelzi az ilyen eseteket, és akkor ezek az érvénytelen adatok is belekerülnek az adatbázisunkba és torzulást okoznak.

Probléma:	Lehetőség:
A megkérdezett személy értelmetlen válaszokat ad a kérdőív kérdéseire.	Szándékos érvénytelen válaszok esetén nincs dilemma, mert nem tudunk semmit tenni.
Dilemma:	Veszély:
Az ilyen okból kifolyólag érvénytelen válaszokat tartalmazó kérdőívek kivétele a mintából.	A kérdezőbiztos nem jelzi az ilyen és az érvénytelen adatok is belekerülnek az adatbázisunkba és torzulást okoznak.

Nem-válaszadási hiba

A nem-válaszadás problematikájának igen gazdag hazai és külföldi irodalma van (pl. Groves 1989, Zimowski et. al. 1997/3, McMillen–Harris–Kojetin–Miller–Ware–Martin 2001, Hunyadi 2001), ezért a nem-válaszadás problémakörét, jelen tanulmányunkban, csak a válaszmegtagadások terepmunkára gyakorolt hatására korlátozva ismertetnénk.

Az egyik probléma a válaszmegtagadások kapcsán eleve adott, mégpedig az, hogy hiába alkalmazunk bármilyen „jó” pótcímválasztási eljárást, akkor is sérül az eredetileg választott mintánkban a véletlen kiválasztás elve, mivel ezek a válaszmegtagadók nem véletlenül esnek ki a mintából. A mintanagyság megőrzése érdekében a legtöbb mintavételi tervben eleve pótminta-elemeket határoznak meg, amelyeket meghiusulás esetén vesznek elő, vagy vetetnek elő a kérdezőbiztosokkal. Ezzel a módszerrel a kívánt mintanagyság tehát minden esetben biztosított, azonban ha a kérdezőbiztos tisztában van azzal, hogy pótcímek is rendelkezésére állnak, kisebb erőfeszítéseket tesz majd meg a kapcsolatfelvétel, illetve a meggyőzés érdekében a mintában eredetileg szereplő címek felkeresésekor (Éltető–Marton 1995).

A terepmunka során tehát a válaszmegtagadásokkal kapcsolatos másik probléma a kieső címek pótlása, vagyis a pótcímek terepen történő kiválasztása.

A tudományosan leginkább megalapozott, és a nemzetközi gyakorlatban is legáltalánosabban alkalmazott szisztéma az adatfelvétel során, az ún. címlistás, csökkenő mintás eljárás (Eranus–Lágh–Máth–Rác 2005). Az eljárás lényege, hogy a mintavétel során eleve kalkulálnak a válaszmegtagadások, és egyéb okok miatt várhatóan kieső címek számával, és eleve nagyobb elemszámú induló mintát határoznak meg. Az adatfelvétel során így, lényegében, nem a kérdezőre bízzák a kieső címek pótlását, hanem azt várják el a kérdezőktől, hogy az induló mintába bekerült összes személyt keressék fel, és kérdezzék le.

Probléma:	Dilemma:
A mintából kieső személyek nem véletlen esnek ki a mintából, a kieséseket pótolni kell a reprezentativitás megőrzését is figyelembe véve.	Mekkora szabadságot hagyjunk a pótminta-clemek kiválasztásakor a kérdezőbiztosnak? Mennyire hagyjuk, hogy a kérdezőbiztos alakítsa a mintát?
Lehetőség:	Veszély:
Csökkenő mintás pótcímezési eljárás.	Ha a kérdezőbiztosok tisztában vannak azzal, hogy pótcímek is rendelkezésre állnak, kisebb erőfeszítéseket tesznek majd meg a kapcsolatfelvétel, illetve a meggyőzés érdekében a mintában eredetileg szereplő címek felkeresésekor.

Mintavétel a terepen

A reprezentatív minta dicsérete

Egy reprezentatív mintánál csak egy reprezentatívabb minta a jobb, vagyis alaptétel, hogy egy minta akkor jó, ha jól reprezentálja az alapsokaságot. Akkor nevezhetünk egy mintát reprezentatívnak, hogyha az alapsokaság minden egyes elemének egyforma az esélye arra, hogy bekerüljön a mintába. Arra kell törekednünk, hogy ez az alaptétel a terepen történő mintavétel esetére is igaz legyen, és akkor is erre kellene törekedni, ha esetleg nem rendelkezünk a teljes alapsokaságot tartalmazó listával.

Mintaválasztási módszerek (tipológia és rövid leírás)

Mintavételi eljárásoknak két alapvető csoportját lehet megkülönböztetni: a valószínűségi és a nem valószínűségi mintavételek csoportját, és mindkét csoporton belül több alkategóriát különböztetünk meg.

A valószínűségi mintavételi eljárás kulcsa a véletlen kiválasztás, avagy a vizsgálni kívánt alapsokaság minden egyes elemének egyenlő az esélye a mintába kerülésre. A nem valószínűségi mintavételi eljárásoknál ez nem áll fenn, ez a mintaválasztási módszer akkor használatos, amikor a valószínűségi minta kiválasztása lehetetlen, vagy nehezen megvalósítható (Scipione 1994, Babbie 2001).

VALÓSZÍNŰSÉGI MINTAVÉTELI ELJÁRÁSOK		NEM VALÓSZÍNŰSÉGI MINTAVÉTELI ELJÁRÁSOK	
Egyszerű véletlen	A rendelkezésünkre álló alapsokaság elemeit megszámozzuk, úgy hogy <i>egyét sem hagyunk ki</i> , majd egy véletlenszám-táblázat segítségével választjuk ki a mintába kerülő elemeket.	Szakértői	A kutató alapsokaságra vonatkozó ismereteire épít. Az eljárás feltételezi, hogy a kutató által kiválasztott elemek reprezentálják a vizsgálni kívánt populációt.
Szisztematikus véletlen	A teljes felsorolás minden k-adik elemét válogatjuk be (szisztematikusán) a mintába.	Kvótás	Ahol ismerjük a vizsgálandó alapsokaság néhány jellemzőjét (hány százalék férfi és mennyi nő, és az egyes nemek hány százaléka esik a kor, iskolai végzettség stb. szerinti különböző kategóriákba), és ennek megfelelően töltjük fel a mintánkat.
Rétegzett	Az alapsokaságot viszonylag homogén részcsoportokra osztjuk, és mindegyikből megfelelő számú elemet választunk valamely véletlen módszerrel.	Egyszerűen elérhető alanyokra hagyatkozó	Ahol, mondjuk, megállítunk valakit az utcán és megkérjük, töltsse ki a kérdőívünket.
Többlépcsős csoportos	Akkor alkalmazzuk, amikor lehetetlen, hogy teljes körű felsorolást készítsünk az alapsokaság elemeiről. Ilyenkor az alapsokaság részcsoportjainak listáját vesszük alapul, és onnan választunk véletlen mintát.	Hólabda módszer	Akkor használatos, amikor nehézségekbe ütközik egy populáció tagjainak körülhatárolása. Ennél a módszernél adatokat gyűjtünk a populáció általunk ismert néhány tagjától, akiket megkérünk, hogy adják meg más, általuk ismert a populációba tartozó személyek elérhetőségét.

Amennyiben van rá lehetőség, a valószínűségi mintavételi eljárások az ajánlottabbak. Ezekben a mintavételi eljárásokban a véletlen bekerülés elve játszik kulcsszerepet. A valószínűségi mintavételi eljárás választhatóságának feltétele azonban az, hogy rendelkezésünkre kell, hogy álljon valamilyen lista az alapsokaságról, amelyből tudunk véletlen mintát választani. Amennyiben nincs ilyen listánk, úgy a nem valószínűségi mintavételi eljárásokat tudjuk csak alkalmazni (Eranus–Lángh–Máth–Rác 2005).

A kvóta-csapda

A nagymintás survey-vizsgálatok során talán a reprezentativitást bizonyos paraméterek tekintetében leginkább biztosítani képes – de hangsúlyozzuk, hogy nem reprezentatív –, és ezért legnépszerűbb nem valószínűségi mintaválasztási módszer a kvótás mintavételi eljárás, ahol ismerjük a vizsgálandó alapsokaság néhány jellemzőjét, így ennek megfelelően alakíthatjuk a mintánkat. A módszer használata biztosítja nekünk azt, hogy a mintánk az alapsokaság bizonyos paramétereire – azokhoz, amelyekről van adatunk az alapsokaságra vonatkozóan – jól, vagy esetleg tökéletesen illeszkedik majd, de ez nem jelenti azt, hogy reprezentatív lesz. A kvótás mintáról csak azt állíthatjuk, hogy az általunk korábban az alapsokaságról rendelkezésre álló paraméterekhez illeszkedik, mert így irányítottuk az adatfelvételt! A kvótás adatfelvételi eljárás nem lehet reprezentatív, mivel a nem valószínűségi mintavételi eljárások közé tartozik, ahol nem áll fenn az a kitétel, hogy az alapsokaság minden egyes elemének egyforma az esélye a mintába kerülésre.

A kérdezőbiztos alakítja a mintát

Mi, kutatók, csak azt hisszük, hogy vettük a mintát, és van mintánk, de ez nem így van: a legtöbb esetben a kérdezőbiztos veszi a mintát a terepen, avagy ő alakítja a mintánkat minden olyan esetben, ahol egy kicsi mozgástere is akad.

A kérdezőbiztos mintaalkítási lehetőségeit – több-kevesebb sikerrel járva – megpróbálhatjuk ugyan visszafogni, de valószínűleg egyes esetekben járhatóbb út, ha inkább tudomásul vesszük, és igyekszünk kiaknázni az ebből eredő előnyöket, illetve reálisan felmérni az ebből eredő hátrányokat.

A terepen felmerülő különböző dilemmákról már korábban szoltunk, a reprezentativitás megőrzése, azaz a minta torzulásának elkerülése érdekében alkalmazható módszereket ugyancsak a korábban tárgyalt, a mintavétel buktatóiról szóló fejezetben részletesen kifejtettük.

Mintaválasztási módszerek többlépcsős mintavételnél

A többlépcsős mintaválasztási módszer alkalmazásakor arra is figyelmet kell fordítani, hogy ha a kutatás során a válaszadót valamilyen nagyobb egységből (pl. háztartásból) több lépcsőben kell kiválasztani, hogyan járjunk el. Az általában utolsó mintavételi lépcsőt jelentő háztartástagok egyikének véletlen kiválasztására alapvetően két módszer használatos: az ún. „születésnap módszer”, valamint a Laslie Kish által kidolgozott véletlen kiválasztási módszer, és annak variánsai.

Születésnap

Az úgynevezett születésnap módszer a 80-as évek közepe óta nemzetközi szinten is nagyon elterjedt eljárás, alapvetően két variánsa alkalmazható, ahol az egyik a legutóbbi születésnap, amelynek alkalmazásakor azt a személyt választjuk ki, akinek a felkeresés időpontjához időben visszafelé legközelebb esik a születésnapja. A legközelebbi születésnap módszere szintén használatos, ekkor időben előre haladva

keressük az első születésnapot. Elméletileg a metódus valódi véletlen mintát eredményez, de a gyakorlatban nem ez a tapasztalat. A terepen tapasztaltak alapján sok esetben a kérdezettek nehezen értik meg a legutóbbi születésnap fogalmát, és sokszor a legkésőbb született, legfiatalabb személyt választják ki (Binson et al. 2000).

A módszer helytállóságának tesztelésére elvégzett – telefonos adatfelvételeket érintő – célzott vizsgálatban a kutatók a legutóbbi születésnap módszerrel kiválasztott kérdezettet az interjú során a háztartás minden tagjának születési adatainak felsorolására kérték, majd a közölt adatok alapján megnézték, hogy a válaszadó születésnapja, hol áll a rangsorban. Az összehasonlítás szerint a háztartások 20-25%-ában nem egyezett meg a teljes felsorolás alapján a kiértékelők által megjelölt személy a ténylegesen kiválasztottal (Lavrakas 1993).

A módszert tesztelő kutatók egy másik hibára is rámutattak a módszerrel kapcsolatosan két, Egyesült államokbeli felmérés kapcsán: A kérdezettek által megjelölt hónapok gyakorisága meglepő módon szisztematikusan eltér az egyenletes eloszlás esetén várt gyakoriságoktól. Mindkét adatfelvétel esetében a legnagyobb arányban megjelölt hónapok éppen a felmérést megelőző hónapok voltak (Lavrakas 1993). Ezt a megfigyelést támasztották alá korábban mások tapasztalatai is (Oldendick et al. 1988).

A megfigyelt torzítások valószínű oka az adatfelvétel során kontrollálhatatlan önkiválasztás lehet. Vélhetően ennél a kiválasztási módszernél gyakran az a személy került kiválasztásra, aki a kérdezővel a háztartás felkeresésekor először találkozik, ajtót nyit, vagy telefonos adatfelvételkor felveszi a telefont. A kérdezőbiztos együttműködésével, vagy anélkül, a válaszadó önmagát jelöli ki legutóbbi születésnaposként, mivel hajlandóságot mutat a válaszadásra. Az amerikai vizsgálatokban is ezen okokból kifolyólag adhatták meg többen saját születésnapjukként a felmérést megelőző hónapot.

A legutóbbi születésnap módszeréről tehát elmondható, hogy a gyakorlatban a háztartások le nem fedésének hibáját növeli.

Leslie Kish kulcs

A magyar származású, poprádi születésű amerikai statisztikus, Kiss László által kidolgozott eljárást Németh Renáta és Rudas Tamás (2002) részletesen ismertetik, jelen írásban csak rövid bemutatásra törekszünk. A Kish-kulcs lényege, hogy a kulcs alapján egy standard eljárást kapunk a háztartástagok sorbarendezésére, majd véletlen módon választhatjuk ki a sor egyik elemét. Másik előnye, hogy használatának megfelelő dokumentációja birtokában a választás utólag is ellenőrizhető.

A Kish-módszert alkalmazó felmérésben minden kérdőívhez egy fedőlapot csatolnak. A fedőlapon a háztartástagok felsorolására alkalmas táblázat, és egy úgynevezett Kish-tábla van, amelyből nyolc különböző változat készült. A nyolc különböző kiválasztást leíró tábla a korabeli Egyesült Államok családszerkezetének megoszlását is figyelembe véve került minden k-adik kérdőívre. A háztartásbeliek sorba tételekor elsőként a férfiakat állítjuk sorba, életkor szerint (az idősektől a

fiatalabbak felé), majd utánuk a nőket soroljuk fel – szintén életkoruk alapján. Az interjú első néhány kérdése az ehhez szükséges információkat gyűjti össze.

A kiválasztási módszerrel kapcsolatosan több kutatási tapasztalat azt mutatta, hogy a Kish-kulcs alkalmazásához szükséges, nemre és korra vonatkozó információk beszerzése a terepen sokszor kényelmetlen szituációt teremt a kérdezettek számára, amiből gyakran válaszmegtagadással szabadulnak meg. A háztartás felsorolása például sok esetben kellemetlen az egyedül élő személyeknek (főként a nőknek), illetve azoknak, akik szeretnék elkerülni a velük együtt élők azonosítását (Binson et al. 2000).

A Leslie Kish kulcs alkalmazásának terepen tapasztalható hibáinak, vagyis a válaszmegtagadások arányának csökkentésére több vizsgálatban tettek kísérletet egyrészt a kiválasztáshoz szükséges interjú forgatókönyvének variálásával (Groves et al. 1988, Groves 1989).

A kulcs hibáinak, illetve működési zavarainak javítására több kísérlet történt. Ezekből az egyik, a Verling Trodahl és Roy Carter Jr. (1964) nevéhez fűződő hasonló algoritmus az úgynevezett T–C módszer, amely a Kish-kulcs mutánsaként jött létre, és a 70-es évektől széles körben elterjedt. A módszer az interjú során nem tér ki részletesen az egész háztartás nem- és korbéli paramétereire, hanem csak két kérdést tesz fel, a háztartásbeli felnőttek majd köztük a nők számára vonatkozóan, majd a kérdezendő személyt a neme és relatív kora alapján azonosítja (pl. „a legfiatalabb férfi”, a „második legidősebb nő”). A módszer a tesztelése során azonban viszonylag nagy számban produkált hibát. A tesztek eredménye a már korábban részletezett születésnapos módszer működési elégtelenségeihez hasonló, ugyanis mikor a Trodahl–Carter (T–C) módszerrel kiválasztott kérdezettektől az interjú során a háztartás teljes leírását is beszerezték, az esetek 9%-ában különbséget találtak ezek között az adatok és a kiválasztási interjú során megadott adatok között (Groves et al. 1988).

A Kish-kulcs másik utódja az ún. Hagen–Collier módszer (Lavrakas 1993), amikor a kérdezők a háztartás tagjai közül a kérdőívhez csatolt kiválasztási algoritmus alapján csak a legfiatalabb vagy a legidősebb nőt, illetve a legfiatalabb vagy a legidősebb férfit veszik számításba mint lehetséges válaszadó. Ha egy nőt tartalmaz a háztartás, ő egyben a legfiatalabbnak és a legidősebbnek is minősül, ha pedig a kérdéses nemű nem fordul elő a háztartásban, a további lépéseket a kérdezőknek mellékelt egyéb instrukciók rögzítik. Amikor a lehetséges négy verziót egyenlő arányban elosztva használják, akkor – a Lavrakas hivatkozta források szerint – a középkorúak, illetve a férfiak alulreprezentáltak lesznek a mintában.

Lavrakas arra hívja még fel a figyelmet, hogy a Hagen–Collier-féle kiválasztási módszer használatakor legyünk figyelemmel a vizsgált alapsokaságra vonatkozó, gyakorlatban korábban már létrejött minták nem és kor szerinti eltolódásaira, és annak megfelelően állítsuk be a négy verzió megfelelő arányát. Egy ilyen beállítással ugyanis egyszerre korrigáljuk a kiválasztási módszer torzító hatását és minden más potenciális torzító hatást, mint például a háztartások egyenlő kiválasztásának esetleges sérülését, vagy a válaszmegtagadás torzítását stb. A tereptapasztalatok alapján elmondható, hogy

az algoritmus megőrizte a Kish-kules nehéz kivitelezhetőségének problémáját és csak a módszerben járatos kérdezői gárdával alkalmazható hatékonyan (Lavrakas 1993).

A súlyozás

A súlyozás célja, hogy javítsunk a mintánk reprezentativitását; nagyobb súllyal vesszük figyelembe azokat a társadalmi csoportokat, amelyeknek kisebb esélye volt mintába kerülni. A súlyozás tehát kompenzálja a mintába kerülési esélyegyenlőtlenségeket.

Makacs tévhit, hogy a súlyozás, mint valami csodatévő ráolvasás, bármilyen mintát reprezentatívvá tud varázsolni. Hangsúlyozni kell, hogy csak a valószínűségi kiválasztási módszerrel készült minták alkalmasak súlyozásra, a nem-valószínűségi nem. A valószínűségi minták esetében sem kézenfekvő, hogy hogyan szabad súlyokat használni.

Egy mintát akkor nevezhetünk reprezentatívnak, ha az alapsokaság minden elemének egyforma az esélye a mintába kerülésre. Amennyiben sikerül jó valószínűségi mintát venni, és minden egyes elemnek egyforma volt a bekerülési esélye a mintába, akkor minden elem egyforma, egységnyi súlyt kap. Ebben az esetben nincs szükség súlyozásra, az ilyen mintát nevezik önsúlyozó mintának (Babbie 2001: 239).

Társadalomtudományos vizsgálatok esetén ilyen ideális eset ritkán fordul elő, de erre nincs is szükség. Minden olyan minta valószínűségi mintának tekinthető, ahol az alapsokaság minden egyes elemének mintába kerülési esélye ismert, és nem nulla. Az ilyen minta csak súlyozással alakítható reprezentatívvá.

Súlyozással csak akkor lehet javítani a mintánk reprezentativitását, ha a mintánk megfelelő valószínűségi mintavételi eljárással állt elő, és ismerjük az alapsokaság minden egyes elemének mintába kerülési esélyét. Ez esetben tudunk az egyes elemekhez súlyértéket hozzárendelni, ami az elem mintába való bekerülési esélyének a reciproka.

A gond az, hogy egy társadalomtudományos vizsgálatnál egy személy mintába kerülésének esélye általában nem ismert. Nincs tehát pontos súlyértékünk, magát a súlyt is becsülni szoktuk. A becslés alapja többnyire az, hogy mennyiben tér el a minta megoszlása és az alapsokaság megoszlása néhány jól ismert paraméter szerint, pl. nemi arány, korcsoportok stb.

Például: hajléktalanok, tanyán élők többször esnek ki a mintából az adatfelvételek során. A mintába nem-kerülés általában nem a mintavétel tökéletlenségéből adódik, azonban végeredményben a nehezen elérhető társadalmi csoportoknak mégiscsak kisebb – sok esetben nulla – az esélye arra, hogy benne maradjanak a mintában, azaz bekerüljenek a válaszaik a befejezett adatfelvétel adatbázisába. Mivel a hajléktalanok, tanyán élők mintába kerülési valószínűsége nem ismert, ezért a mintába került néhány hajléktalan vagy tanyasi lakos adatait a népességben belüli arányainak megfelelően súlyozzuk.

Sarlatánok kezében a súlyozás egy nagyon nehezen lebuktatható családi eszköz is lehet. Alkalmos súlyokkal egy nem-véletlen mintavétellel készített kutatás adatai is olyanná alakíthatók, amelyek rendkívül jól illeszkednek az alapsokaság főbb paramétereire. Persze, a jó illeszkedéstől még nem válik reprezentatívvá egy minta, a súlyozás nem megfelelő mintán való alkalmazása mérő szemfényvesztés.

Mintavétel terepen: egy javaslat, terepközei mintavételre

Mérlegeljük a lehetőségeinket! Tudunk-e a terepen valamilyen, az alapsokaságra jellemző listát szereztetni vagy készíteni, azaz tudunk-e a valószínűségi minta előállításához szükséges helyzetet teremteni egy reprezentatív adatfelvételhez, vagy nem? A legtöbb esetben és a legkönnyebben a teljes lakosságra mint alapsokaságra vonatkozóan települési szintű, azon belül pedig közterületi elnevezés (utca, dűlő hrsz.) szintű listát tudunk beszerezni, vagy – ha a szükség úgy hozza – előállítani, mivel az emberek többsége utcákban és házakban él (a kivételekről lásd: I.1-es fejezet).

Minden település Polgármesteri Hivatalának rendelkeznie kell egy ún. személyi adat-és lakcím-nyilvántartási rendszerrel (1992.évi LXVI törv.), amely a településre bejelentkezett, állandó- és ideiglenes lakóhellyel rendelkező személyek adatait tartalmazza utcanév és házsám szerint.⁶ A település utcáinak számára, házsámbeosztására vonatkozó adatok nem minősülnek személyes adatnak, így valójában semmi akadálya nem volna annak, hogy a Polgármesteri Hivatal nyilvántartásából megtudjuk azt, hogy a településen mennyi és milyen nevű utcák léteznek. Sőt, mivel aggregált adatokról van szó, azt sem tiltja semmi, hogy ebből a nyilvántartásból megtudjuk azt, hogy az egyes utcákban a házsámazás mettől meddig tart és esetleg azt is, hogy hányan élnek ott. A hatályos törvény szerint pedig „hivatalos úton a nyilvántartásból statisztikai célra adatszolgáltatás egyedi azonosításra alkalmatlan módon teljesíthető.” (1992. évi LXVI törvény és végrehajtási rendelete alapján.) Ha ezeket az adatokat be tudjuk szereztetni, akkor gyakorlatilag megnyílik előtünk az út egy reprezentatív valószínűségi mintavétel kivitelezhetősége felé. Az utcák, és az ott található házsámok sorbarendezése után a mintavételi keret meghatározta mintaelemszám alapján egy véletlenszám-táblázat segítségével⁷ (vagy más random eljárással) kiválasztjuk a kiinduló mintát. A mintaelemszám meghatározásánál már el kell döntenünk, hogy milyen módszerrel kívánjuk majd pótolni a kieső címeket (lásd: I.5. fejezet). Amennyiben azt is sikerült megtudnunk, hogy az egyes utcákban hányan laknak, a mintavételnél figyelhetünk az utcánkenti arányokra is, és később majd e paraméter alapján súlyozni is tudunk.

Amennyiben nem akarunk, vagy mégsem tudunk ebből a nyilvántartó rendszerből adatokat szereztetni, magunknak kell megpróbálnunk ilyet készíteni. Ma már sok

⁶ A választói névjegyzék is ennek alapján készül.

⁷ Egy véletlenszám-tábla található: Babbie 2001: E függelék, használatának leírását pedig lásd: Babbie 2001: 228-229.

település rendelkezik olyan térképpel, amelynek a hátoldalán megtalálható legalább a belterületi utcák teljes felsorolása, esetleg a házsámok is. Az ilyen térképek alapján utcák szerint vehetünk véletlen mintát, az utcákban található házak közül véletlen kiválasztáshoz pedig szintén használhatjuk a véletlenszám-táblát pl. úgy, hogy minden mintába került utcában bemegyek mondjuk négy-négy házba, amely négy háznak a számát a véletlenszám-táblából határozom meg. Ha esetleg az utcában nincs olyan házsám, amit a véletlenszám-tábla előír, akkor tovább görgetem eggyel a táblát. Ha az utcában nincsenek házsámok, a házak sorrendjére vonatkoztatva használom a véletlenszám-táblát.

Ha a fentiek alapján sikerült legalább „háztartást” választani, akkor a következő lépcső az, hogy abból a háztartásból ugyancsak valamilyen véletlen módszerrel ki kell választanunk a válaszadót. A válaszadók háztartáson belüli kiválasztásához alkalmazhatjuk, mind a születésnapos, mind pedig a Laslie Kish-kulcs, vagy a T-C módszer alapján történő kiválasztást.

Amennyiben esetleg olyan terepen kell adatfelvételt végezni, amire vonatkozóan semmilyen nyilvántartás, térkép vagy más egyéb olyan lehetőség nincs, ami alapján valamilyen listát készíthetnénk, nem használhatunk mást, csak a véletlenszám-táblázatunkat. Az ilyen esetekben azonban már csak a nem valószínűségi mintavételek alkalmazásában gondolkodhatunk.

A 2010-es romakutatás tapasztalatai

A mintavétel

A rétegezett mintavétel során először településeket választottuk ki,⁸ majd itt mentális térképeket készítettünk a többségi társadalomhoz tartozó, romákkal kapcsolatban álló személyekkel (Önkormányzat, ANTSZ, védőnő stb.), arra kérvén őket, hogy a térképre rajzolják le, esetleg szóban írják körül, hol laknak romák a településen. Ezek között lehettek telepek vagy szórványban található roma lakások, háztartások egyaránt. Ezután az adott területen a kérdezőbiztosok véletlen séta és születésnapos módszer kombinációval vették a véletlen mintát, településenként előre meghatározott számban.

A mintavételi eljárás megnöveli a szegregált településeken lakók és általában az integrálatlan cigányok arányát, ezzel szemben jelentősen lecsökkenti az integrált körülmények között élők mintába kerülési esélyeit.

A véletlen mintától való legnagyobb eltérést valószínűleg a szakértői mintavétel okozza, hiszen az önkormányzati tisztviselők, tanárok, védőnők nyilvánvalóan inkább azokat a családokat ismerik, akikkel ezeknek az intézményeknek rendszeresen problémájuk van, a „beilleszkedettek” közül pedig sokkal sosem találkoztak. A továbbiakban rövidítve ismertetjük a mintavétel logikáját.

⁸ A települések kijelölését a kutatás „A” komponensén dolgozó Marketing Centrum készítette el.

A célunk az volt, hogy régiók, megyék, és urbanizációs szintek – azaz településnagyság – szerint rétegezzük, véletlen mintát generáljunk. A mintavételi körzetek kijelölésénél, illetve a minta keretszámainak meghatározásánál a Kemény István névével fémjelzett 1993-as és 2003-as reprezentatív cigánykutatások eredményeit vettük figyelembe. Első lépésben tehát a 2003-as adatok alapján (a Kemény-féle) régiók szerint rétegeztük a mintakeretet.

A megyei keretek meghatározásánál az 1993-as felvétel adataiból indultunk ki. Itt külső adatforrás (iskolastatisztikák a roma gyerekekről) is rendelkezésre álltak a cigány népesség területi eloszlásának a becslésére, és a becslések megbízhatóságának ellenőrzésére. A keretszámokat úgy állítottuk elő, hogy az 1993-as megyei arányokat extrapoláltuk a 2003-as regionális arányokhoz igazítva.

A településnagyság szerinti rétegezésnél megint csak a 2003-as adatokat tekintettük kiindulópontnak. A településnagyság szerinti minta arányok meghatározásánál öt réteggel számoltunk: 1. Budapest, 2. megyeszékhelyek és megyei jogú városok, 3. régi városok (azaz olyan városok, amelyek az 1993-as roma kutatás idejében is városok voltak), 4. 5000 lakosnál nagyobb egyéb települések, 5. 5000 lakosnál kisebb települések.

A mintába kerülő konkrét települések kiválasztásánál figyelembe vettük a 2002-es kisebbségi önkormányzati választás eredményeit, amennyiben kizártuk a mintából azokat a településeket, ahol 2002-ben nem alakult cigány kisebbségi önkormányzat. A lépésre azért volt szükség, mert lehetetlen feladat lenne 5-10 interjút elkészíteni egy olyan településen, ahol talán csak 2-3 roma család él. Nagyon durva hibát nem követünk el ezzel, bár kétségtelen, hogy egy kicsit csökkentjük a „szórványban”, a többség közé ékelten élő cigány családok mintába kerülésének valószínűségét, miközben kicsit növeltük a tömbben élők mintába kerülésének az esélyét.

A kérdezőbiztosok ellenőrzése

Az adatfelvétel ellenőrzése a két szakaszban történt:

- 1) Települési interjúk mindegyikét telefonon ellenőriztük. Az ellenőrzés során a kiinduló kulcsinformátori intézményeket kerestük fel. A bekért információk arra vonatkoztak, hogy járt-e kérdezőbiztos a településen, és próbált-e interjúkat készíteni a település cigány lakosságának térbeli elhelyezkedésével kapcsolatosan.
- 2) A kérdőívek ellenőrzése a sétalapokon megjelölt, sikeresen lekérdezett címek 10%-ának személyes felkeresésével történt. Az ellenőrzés során az elszámoláskor leadott ellenőrzési jegyzőkönyvekben feltüntetett kérdéseket tettük fel a sétalapokon feltüntetett, sikeres lekérdezést mutató címeken, kivéve a születés évére vonatkozó kérdést. Ennek a kérdésnek a feltételét a kérdezőbiztosok és az ellenőrök egybehangzó azon tapasztalatai miatt függesztettük fel, amely a bizalmatlanság növekedéséről számolt be. Mivel anonim kérdőíves vizsgálatról volt szó – a válaszadókat is ezzel próbáltuk biztatni –, és mivel az ellenőrzés során egyre növekvő bizalmatlanságot éreztünk, célszerűnek láttuk személyes adatokra nem rákérdezni újra. Az ellenőrzési jegyzőkönyv kérdéseit az ellenőr lehetőleg annak a személynek próbálta feltenni, aki a kérdőívre válaszolt.

Az adatfelvétel menete

Az adatok bevitele a kérdéssel időben párhuzamosan zajlott egy előre elkészített rögzítőfile használatával. Minden kérdőívet két különböző személy kétszer rögzített. A kétszeri rögzítés után a két adatbázist összevetettük, a nem egyező adatokat kilistáztattuk, majd visszakerestük azokat a kérdőíveket, ahol a két rögzítés valamely értéke nem egyezett, és megnéztük, hogy mi a helyes rögzítendő érték. Ezek után az adatok tisztítására került sor.

A sétalapok összesítése alapján a válaszkiesések aránya 67%, ennek 82%-a a teljes válaszmegtagadás, nem volt elérhető 18%.

Az adatfelvétel során mindössze egy olyan, eredetileg a mintába került település (Nagypeterd) volt, ahol a teljes válaszmegtagadás következtében egy kérdőívet sem sikerült elkészíteni. A kieső település pótlását a hasonló lakosságszámú és státuszú környező Baranya megyei településeken ugyancsak a válaszmegtagadások miatt nem sikerült megoldani, ezért jobb megoldást nem találván a Somogy megyei Darány községben kérdeztük le a szóban forgó 18 kérdőívet.

Mire jó az adatbázis, és mire nem?

A 2010-es romakutatás tereptapasztalatai talán több mintavételi kérdést hagytak nyitva, mint amennyit megválaszoltak. Már a kutatás tervezésekor markánsan érezhetővé vált az a probléma, hogy kérdéses: létezik-e teljes sokaság?

Itt természetesen nem a cigányság mint társadalmi csoport, vagy alapsokaság létezését kérdőjeleztük meg, hanem arról volt szó, hogy létezik-e, van-e valamifajta információnk a romák teljes sokaságáról, avagy lehetséges-e valószínűségi mintát venni? Mivel tudomásunk szerint Magyarországon nincs olyan lista, amelyben a cigány származás paraméterként szerepelne, így a valószínűségi mintavételek egyike sem jöhetett szóba.

A Kemény István fémjelezte cigánykutató-iskola filozófiájához hasonlóan jelen kutatás során az volt a cél, hogy olyan romák körében készüljön felmérés, akiket a saját (nem-roma) környezetük cigánynak tart. A teljes sokaság egy még nehezebben körülhatárolható kognitív fogalom lett. Ilyen teljes sokaság a valóságban nem létezik, tehát valószínűségi mintavételt alkalmazni, és a mintába kerülési esélyeket meghatározni, elméletileg is lehetetlen. A 2004 főss minta (alapsokaság híján) nem tekinthető reprezentatívnak a vizsgált alapsokaságra, ezért bármiféle illeszkedés, és későbbi súlyozás is megkérdőjelezhető.⁹

A minta (a kutatás céljának megfelelően) a magyarországi többségi társadalom által romáknak tartott emberek által lakott területen élőkre nézve tekinthető reprezentatívnak. Ez nem azonos (a kutatás jellegből adódóan nem is lehet azonos) a magyarországi roma népességgel.

⁹ Véleményünk szerint hasonló a helyzet a kutatás másik, azaz „A” komponense esetében is, ahol az alapsokaságot a romák által romáknak tartott népesség képezte.

A kutatás adatbázisa természetesen így is kiválóan alkalmas bizonyos célokra, más célokra pedig korlátozottan. Nem alkalmas például a magyarországi roma népességre vonatkozó kijelentések megtételére. (Sajnálatos módon a kutatás során mégis többször arra kényszerültünk, hogy a megbízó elvárásainak megfelelően becslést fogalmazzunk meg például a magyarországi cigányság létszámára vonatkozóan.)

Kiválóan alkalmas lehet ugyanakkor az adatbázis a roma társadalom egy részének (a többségi társadalom által romáknak tartott emberek által lakott területen élőknek) a vizsgálatára, helyzetének részletes, leírására, bemutatására.

Rugalmatlan és tereptávoli kérdőív

A 2010-es romakutatás során egy másik gondot okoz a válaszok érvényessége. Egy nemzetközi összehasonlításra tervezett kérdőívben, mint a SILC (a SILC kérdések adták a kérdőív gerincét) értelemszerűen sok olyan kérdés szerepel, amelynek jelentése nem értelmezhető a roma közösség minden tagja számára. Az értelmezést különösen megnehezíti a tudományoskodó, nehézkes nyelvezet, a fordító terep-távoli hozzáállása. Néhány példa:

- Mi volt az anyjának / nevelőanyjának a gazdasági aktivitása?
- Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy önnek orvosi ellátásra lett volna szüksége, de nem vette igénybe?
- Végzett-e ön legalább egy óra jövedelemszerző munkát vagy mászt az elmúlt héten?

A nehézkes kérdések megalkotói (az elefántcsont-toronyban ülő kutatók) végső soron a kérdezőbiztosok bőrét vitték a vásárra, hiszen a kérdezők találkoztak a válaszadókkal, nekik kellett a meg nem értésből fakadó gondokat kezelniük.

„A kérdések értelmezésében időnként magyarázatra volt szükségünk. A jövedelmi viszonyokra utaló kérdéseknél pl. nem voltak tisztában azzal, hogy mi a kapott jövedelem neve, emiatt rosszul diktálták be a jogcímet.” (34. kérdező)

„A kérdőív egy kicsit hosszú volt, így sokszor már úgy kellett bátorítani az embereket, hogy nincs sok hátra, és néha a kérdéseket is el kellett magyarázni, hogy mit is jelent.” (65. kérdező)

Elméletileg persze a kérdezőnek nem is lett volna szabad elmagyaráznia semmit – kivéve azt, amire a kérdőívben külön utasítás szerepelt –, mivel ez egy standard strukturált kérdőíves vizsgálat volt. Ilyen kutatások esetében a kérdezőbiztos csak a kérdést teheti fel, ahogy írva található, legfeljebb (ha nem értették) szó szerint megismételheti.

A 2010-es romakutatás terepmunka-tapasztalatai is alátámasztották azt a feltételezésünket, hogy a terep okozta nehézségek, és a csak ott megnyilvánuló szituációk több esetben felülírják a standard strukturált kérdőíves eljárás szigorú módszertani szabályait. A gyakorlatban a kérdezőbiztosok rendszeresen megszegték a szigorú kérdezőbiztosi utasításokat, vállalták a lebukás kockázatát, és – a sikeres adatfelvétel érdekében – lényegében rugalmas kérdőívezést folytattak. Valószínűnek tartjuk, hogy a velünk párhuzamosan folyó másik kutatások esetében, amelyet a Marketing Centrum és a TÁRKI felügyelt, hasonlóan történt az adatfelvétel (azaz a

kérdezők helyenként elmagyarázták a kérdőív kérdéseit) – még ha ez a sejtés nem igazolható is, ahogy az ellenkezője sem.

A probléma (a nemzetközi kutatás kérdéseinek nehezen érthető jellege) előre látható volt, ezért a kutatási tervünk rugalmas kérdőívvezetés módszerével számolt (Letenyei és Nagy 2007). A rugalmas kérdőíves technika lényege, hogy egyfelől megengedjük a kérdezőbiztosnak, hogy elmagyarázza a kérdést, ha eredeti formájában a terepen értelmezhetetlennek bizonyul, viszont rögzítse, hogy miként magyarázta a kérdést, mi hangzott el pontosan a terepen. Sajnos ennek a módszernek a használatához végül nem járult hozzá a kutatás megrendelője.

Mivel nem a rugalmas kérdőíves technikával készült az adatfelvétel, így már soha senki nem fogja megtudni, hogy melyik kérdezőbiztos melyik kérdést hogyan magyarázta (ha magyarázta). Tudjuk, hogy mi a válasz, de nem tudhatjuk biztosan, hogy mi volt a kérdés. A rugalmas kérdőívvezetés rugalmatlan tiltása az adatok érvényességét kérdőjelezi meg.

Hivatkozások:

Babbie, E. (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.

Binson, D. – Canchola, J. A. – Catania, J. A. (2000): Random Selection in a telephone Survey: A Comparison of the Kish, Next-Birthday, and Last-Birthday Methods. *Journal of Official Statistics*, 16., 53-59.

Csanádi Gábor – Ladányi János (1992): Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Éltető Ödön – Marton Ádám (1995): A mintanagyság és a megíúsulások kapcsolata a reprezentatív felvételekben. *Statisztikai Szemle*, 73 (10): 789-798.

Eranus Eliza – Láng Sarolta – Máth András – Rácz Attila (2005): A kérdőíves adatfelvétel újabb módszerei: telefonos, számítógéppel támogatott interjú (CAPI, CATI) és internetes adatgyűjtés. In Letenyei László (szerk.): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. Ráció, Budapest.

Farkas János (1998). (szerk.): *Település- és városszociológia*. Budapesti Műszaki Egyetem Természet és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Társadalomtörténeti Tanszék, Műegyetem Kiadó, Budapest.

Fischer György (2001): *Hihetünk-e a közvélemény-kutatásoknak?* Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest.

Groves, R. M., (1989): *Survey Errors and Survey Costs*. New York: John Wiley and Sons, Inc.

Groves, R. M. – Biemer, P. P. – Lyberg, L. E. – Massey, J. T. – Nicholls, W. L. – Waksberg, J. (szerk.) (1988). *Telephone Survey Methodology*. New York: John Wiley and Sons, Inc.

Hablicsek László (2007): A népesség-nyilvántartások bizonytalanságai a foglalkozási ráta meghatározhatósága szempontjából, ennek enyhítési lehetőségei. Budapest, Prodemo Bt. Letöltve: 2011. július 2-án. http://www.erak.hu/szemelvenyek/dok1/foglalkoztatasi_rata_es_nepessegnyilvantartas.pdf

Havasi Éva (1997): Válaszmehtagadó háztartások. *Statisztikai Szemle*, 75 (10): 831-843.

Hunyadi László (2001): *A mintavétel alapjai*. Számalk Kiadó, Budapest.

Hunyadi László – Mundruczó György – Vita László (1997): *Statisztika*. Aula Kiadó, Budapest.

Kish, L. (1949): A Procedure for Objective Respondent Selection Within the Household. *Journal of the American Statistical Association*, 380-387.

Kish, L. (1965): *Survey Sampling*. New York: John Wiley and Sons, Inc.

Lavrakas, P. J., (1993): *Telephone survey methods: Sampling, selection and supervision*. Applied Social Research Methods Series, Vol. 7.

Letenyi László – Nagy Gábor Dániel (2007): Rugalmas kérdőív. *Szociológiai Szemle*, 17 (1-2): 29-45.

Malhotra, K. Naresh (2002). *Marketing-kutatás: KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó*, Budapest.

Marton Ádám (1994): A nem mintavételi hiba az ipari kisszervezetek megfigyelésénél. *Statisztikai Szemle*, 72 (2): 141-153.

McMillen, Marilyn – Harris-Kojetin, Brian – Miller, Renee – Ware-Martin, Antionette (2001): *Measuring and Reporting Sources of Error in Surveys*. Prepared by the Subcommittee on Measuring and Reporting the Quality of Survey Data.

Morris, C. B. (2001): A further evaluation of total and component unit nonresponse bias in the national longitudinal study of adolescent health. University of North Carolina at Chapel Hill.

Morris, Raymond Neville (1968): *Urban sociology*. George Allen and Unwin Ltd. London.

Nemes Ferenc – Szelényi Iván (1967): *A lakóhely mint közösség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Németh Renáta – Rudas Tamás (2002): Mintavétel a Leslie Kish-kulcs alkalmazásával. *Statisztikai Szemle*, 80 (4).

Oldendick, R. W. – Bishop, G. G., – Sorenson, S. B. – Tuchfarber, A. J. (1988): A Comparison of the Kish and Last Birthday Methods of Respondent Selection in Telephone Surveys. *Journal of Official Statistics*, 4: 307-318.

- Roll, Charles Jr. – Cantril, Arthur (1972): *Polls: Their Use and Misuse in Politics*. Basic Books, N.Y.
- Scipione, Paul A. (1994): *Practical Marketing Research*. Kendall/Hunt Publishing Company, 1992. (Magyarul: Scipione, Paul A. *A piackutatás gyakorlata*. Springer Hungarica, Budapest, 1994.)
- Szelényi Iván (1990): *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Telegdi László (1999): A nemválaszolás megelőzése és kezelése a gazdaságstatisztikában. *Gazdaság és Statisztika*, augusztus–október: 41-64. és 28-56.
- Trodahl, Verling c. – Carter, Roy E. Jr. (1964): Random Selection of Respondents Within Households in Phone Surveys. *Journal of Marketing Research*, 1 (May), 71-6.
- Weclawowicz, G. (1998): Social polarisation in the postsocialist cities: Budapest, Prague and Warsaw. In Enyedi György (szerk.): *Social change and urban restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Zimowski, Michele – Tourangeau, Roger – Ghadialy, Rashna – Pedlow, Steven (1997/3): Nonresponse in household travel surveys. *Glossary of terms*.

MUNKANÉLKÜLISÉG MUNKAAKTIVITÁS ÉS MUNKAVÁLLALÁSI HAJLANDÓSÁG A MAKÓI KISTÉRSÉGBEN

Bevezetés

A Makó és Térsége Többcélú Társulás megalakulását követően egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy a kistérségre vonatkozó komplex szociálpolitikai fejlesztési tervet készítsen. Az azóta már elkészült Makó és Térsége Szociálpolitikai Stratégiai és Operatív Program első lépéseként, egy a kistérség háztartásaira reprezentatív kérdőíves felmérés, valamint több fókuszcsoportos interjú alapján készült tanulmány készült, a Regio-Data Társadalomkutató és Vidékfejlesztési Tanácsadó Bt., valamint a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének közreműködésével.

A kutatás eredményei egyértelműen alátámasztják, hogy a Makói Kistérség lakosságának szociális helyzete rossz, és tendenciájában is kedvezőtlen. A kistérség a Dél-alföldi régió egy kevésbé szerencsés szegmense: egyaránt sújtja a munkanélküliség, az előregedés, az infrastruktúra nem kielégítő színvonala, valamint a lakosság rossz egészségi állapotából eredő problémák számos válfaja, tetézve a szenvedélybetegek (alkoholisták) magas arányával.

Jelen tanulmány a szociális helyzetet meghatározó, azt jelentősen befolyásoló problémával, a munkanélküliséggel, valamint a munkaaktivitás és munkavállalási hajlandóság összefüggéseivel foglalkozik.

Módszertan

A Makói Kistérség szociális helyzetét felmérő reprezentatív kutatás 2006. április-májusában zajlott. A kutatás módszere, véletlen kiválasztáson alapuló szisztematikus rétegzett kiválasztással történt, melynek során a kistérség településeinek háztartásarányait figyelembe véve, az esetleges válaszmegtagadásokkal is kalkulálva mintegy 5.000 háztartást kértünk fel a válaszadásra. Az adatfelvétel módszere kérdezőbiztosok által végzett személyes adatfelvétel volt. A beérkezett, megfelelően elemezhető kérdőívek száma 2.263 háztartás adatait ölelik fel, mely a családtagokra vonatkozó egyes demográfiai és más jellegű adatok tekintetében, mintegy 6.000 emberről adnak információt. A kutatás reprezentativitása a Makói Kistérségi háztartásaira vonatkoztatva tehát mindenképp biztosított, a kisebb területi egységek szerinti bontásban végzett elemzések azonban az elemszám csökkenésének függvényében statisztikai hibahatáron kívül eshetnek (Babbie 2001; Kish 1949:380-387; Kish 1965).

A Makói Kistérséget alkotó 17 település együttműködése történelmi, közigazgatási előzményeken alapul. A hasonló adottságok, az egymásra utaltság és a közös érdek mindig is összetartotta a térség településeit. A hagyományosan együttműködő települések térségközpontja Makó város. 2003. december 9-én a kistérséghez tartozó 17 település részvételével, Makó székhellyel önálló jogi személyként megalakult a Makói Kistérség Többcélú Társulása, mely a 2004. évi CVII. törvény hatályba lépését követően a jogszabályi előírásoknak megfelelően átalakult. A Társulás, mint Makó Város Önkormányzat – gazdálkodása szempontjából – részben önálló költségvetési szerveként működött 2005. január 31-ig. 2005. február 1. óta teljesen önállóan gazdálkodó költségvetési szerv.

A Társuláson belül 5 mikrotérség, 5 alközponttal, valamint köztes szintként 2 makrotérséget lefedő 1 makrotérség működik.

A mikrotérségek, tagjainak neve és székhelye: (társszékhelyek)

1. mikrotérség: Kiszombor (székhely), Ferencszállás, Klárafalva,
2. mikrotérség: Apátfalva (székhely), Magyarcsanád, Nagylak,
3. mikrotérség: Csanádpalota (székhely), Királyhegyes, Kövegy,
4. mikrotérség: Pitvaros (székhely), Ambrózfalva, Csanádalberti, Nagyér,
5. mikrotérség: Földeák (székhely), Maroslele, Óföldeák,

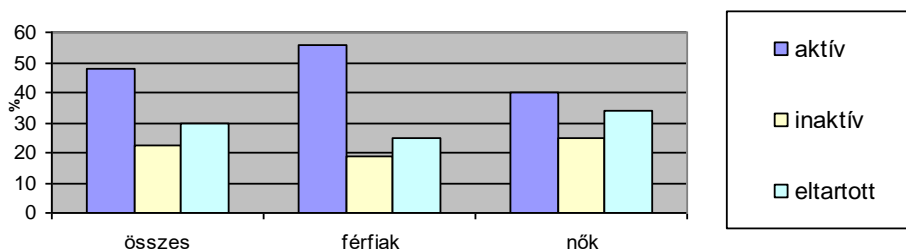
A makrotérség: Csanád térség tagjainak neve és székhelye:

2. mikrotérség: Apátfalva, Magyarcsanád, Nagylak,
 3. mikrotérség: Csanádpalota (székhely), Királyhegyes, Kövegy
- (<http://www.mako.hu/files/0612f5.pdf> letöltés: 2007.09.21.)

A Makói kistérséget képező települések összlakossága 1980-ban 58497 fő volt, körükben a foglalkoztatottság 47,7%-os; az inaktív keresők aránya¹ 22,3%; míg az eltartottak aránya 30%-os volt. A kistérség 48,5%-ot kitevő férfilakosságának (28365 fő) körében a foglalkoztatottak aránya 56% volt; az inaktív keresőké 19%; míg az eltartottaké 25% volt. A lakosok 51,5%-át (30135 fő) kitevő nők körében a foglalkoztatottak aránya 40%; az inaktív dolgozóké 26%; míg az eltartottaké 34% volt 1980-ban.

¹ Ebbe a kategóriába sorolandók – természetesen az adott években érvényben lévő rendelkezések kategóriái szerint – a gyeses, gyetes, gyedes, saját jogon öregségi nyugdíjas, saját jogon rokkantsági nyugdíjas, hozzátartozói jogon nyugdíjas, munkanélküli járadékos, munkanélküli szoc. segélyes, egyéb jövedelemmel rendelkezők.

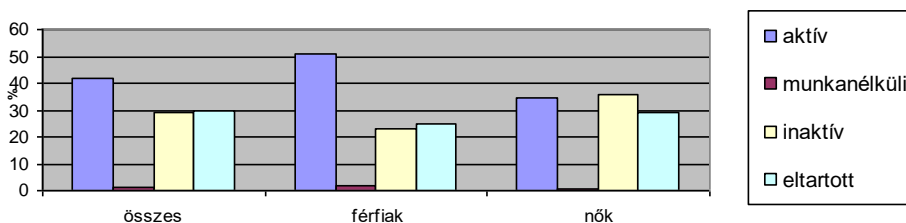
Foglalkoztatottság a Makói kistérségben 1980

Forrás: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/21/tables/load2_1_1.html

1990-ben a Makói kistérség az egy évtizeddel korábbinál 5015 fővel kevesebb, 53482 fős összlakossága körében a foglalkoztatottság 42,4%-os volt. A munkanélküliség e kezdeti időszakban 1,1%-os volt; az inaktív keresők aránya 29,5%-os; az eltartottaké pedig 27%-os. Ezen belül a kistérség lakosságának 48,3%-át kitevő férfiak (25811 fő) között a foglalkoztatottság 50,8%; a munkanélküliség 1,6%; az inaktív dolgozók aránya 22,9%; az eltartottaké pedig 24,7% volt. A lakosság 51,7%-át kitevő nők (27671 fő) 34%-a minősült aktív munkavállalónak; 0,8% volt munkanélküli; 35,7% inaktív dolgozó; 29,5%-uk pedig eltartott.

Foglalkoztatottság a Makói kistérségben 1980

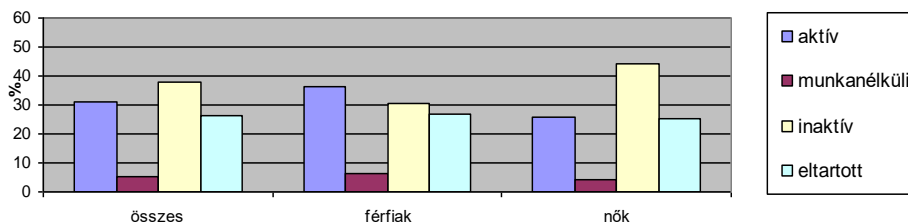
Forrás: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/21/tables/load2_1_2.html

A népességfogyást kistérségi szinten is jól mutató 2001-es adatok alapján megállapítható, hogy az ezredforduló után a Makói kistérség lakossága tovább fogyatkozott, az ezredfordulóra a lakosságszám 50209-re csökkent, ami az 1980-as lakosságszám 86%-át sem éri el, vagyis az eltelt húsz évben a kistérség a lakosok 14%-át elveszítette.

Hatalmasat zuhant a foglalkoztatottság mértéke is. A rendszerváltás 10 éve alatt a korábbi csaknem 50%-os foglalkoztatottsági arány 30,8%-ra csökkent, a munkanélküliek aránya 5,4%-ra; az inaktív dolgozók aránya 37,7%-osra duzzadt; míg az eltartottaké tovább csökkent, 26,1%-ra. Nemenkénti bontásban azt láthatjuk, hogy a régió lakosainak 47,8%-át kitevő férfiak (24022 fő) foglalkoztatottsága a 2001-es népszámlálás idején 36,2%-os volt; a munkanélküliség köztük volt magasabb, 6,5%-

os, az eltartottak aránya 26,9%, az inaktívaké pedig 30,4%-os volt. Az 52,2%-ot kitevő női lakos (26187 fő) közül aktív dolgozó volt 25,9%; munkanélküli 4,4%; inaktív 44,3%; míg eltartottként tartották nyilván 25,4%-ukat.

Foglalkoztatottság a Makói kistérségben 1980

Forrás: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/21/tables/load2_1_3.html

A munkanélküliek arányát egy csaknem 2 évvel későbbi (2002 decemberi) vizsgálat a kistérségben 6,6%-osnak állapítja meg, ami a foglalkoztatottak további kiszorulását jelzi a munkaerőpiacról. Tudva, hogy nem minden munkáját elvesztő személy jelentkezik a munkaügyi központokban a munkanélküliség becsülhető nagysága jóval meghaladhatja ezt az értéket. (Forrás: A kistérségek 2002. évi fontosabb adatai a 2004. január 1-jei területbeosztás alapján.)

A kistérség háztartásait érintő 2006 tavaszán végzett reprezentatív kutatás során, a felnőtt lakosság munkaaktivitási státuszát csak a 25 évesnél idősebbek körében vizsgáltuk abból a megfontolásból, mivel róluk feltételezhető leginkább, hogy már befejezték tanulmányaikat és megpróbálták már elhelyezkedni a munkaerő piacon. 2006-ban a kistérség háztartásaiban élők közel fele (44,7%) nyugdíjas. Az aktívak aránya, – akik vagy teljes munkaidőben, vagy részmunkaidőben dolgoznak 39,2%; az inaktív 25 évesnél idősebb családtagok – akik már nem tanulnak, de nincsenek munkaviszonyban sem – aránya 11,2%. 2,3% a tanulók aránya, és 2,6% az alkalmi munkát végzőké.

Munkaaktivitási státusz a Makói Kistérségben		
	Esetszám	%
inaktív	413	11,2
tanuló	86	2,3
nyugdíjas	1643	44,7
alkalmi munkás	94	2,6
aktív	1439	39,2
Összesen:	3675	100,0

A mikrotérségek között a munkaaktivitás tekintetében leginkább a makói emelkedik ki, itt a legmagasabb az aktívák aránya és legalacsonyabb az inaktívaké, ezen kívül a nyugdíjasok aránya is itt a legalacsonyabb. A másik végletet az apátfalvi mikrotérségben találjuk, ahol a legkisebb az aktívák aránya és legmagasabb az inaktívaké. Az apátfalvi és a csanádpalotai mikrotérségekben megfigyelhető, hogy a többihez képest magas a tanulók aránya, tehát a két mikrotérség korfája is eltér a többitől. A Csanádpalotai mikrotérségben azonban nem csak a tanulók, hanem az alkalmi munkából élők aránya is magasabb a többi mikrotérségben mérténél.

	Munkaaktivitási csoportok mikrotérségenként				
	inaktív	tanuló	nyugdíjas	alkalmi munkás	aktív
makói	9,6	1,8	42,6	2,8	43,2
kiszombori	11,2	2,3	42,8	3,2	40,5
földeáki	10,7	2,4	49,1	0,6	37,2
pitvarosi	13,9	2,7	45,1	1,5	36,8
csanádpalotai	11,7	3,5	48,7	4,4	31,8
apátfalvi	16,0	3,0	46,9	2,5	31,6

A települések között, Klárafalván (50,6%), Ambrózfalván (44,3%) és Makón (43,2%) a legmagasabb az aktívák aránya és ezeken településeken aránylag alacsony a nyugdíjasok száma is. Nagyéren (23,5%) és Csanádalbertin (22,7%) alacsony munkaaktivitással, magas inaktivitással és magas nyugdíjas aránnyal találkozhatunk, Ferencszálláson a kistérség többi településéhez viszonyítva alacsony az aktívák (27,2%) és az inaktívák (7,4%) aránya is, viszont itt a legmagasabb a nyugdíjasok száma (61,7%). Kiemelendő még Magyarcsanád, ahol alacsony az aktívák (30,9%) és a nyugdíjasok aránya (35,8%), viszont az összes település közül itt a legmagasabb az inaktívaké (25,9%). Az alkalmi munkások számaránya Kövegyen (7,5%) és Királyhegyesen (5,4%) a legmagasabb.

	Munkaaktivitási csoportok településenként (%)				
	inaktív	tanuló	nyugdíjas	alkalmi munkás	aktív
Klárafalva	8,6	4,9	35,8		50,6
Ambrózfalva	10,0	4,3	38,6	2,9	44,3
Makó	9,6	1,8	42,6	2,8	43,2
Pitvaros	11,7	2,5	42,6	,6	42,6
Földeák	9,7	3,9	44,4	,4	41,7
Kiszombor	12,9	1,9	39,7	4,2	41,3
Kövegy	9,4	3,8	45,3	7,5	34,0
Óföldeák	11,1	0	55,6	0	33,3
Apátfalva	13,8	2,4	48,4	2,4	32,9
Maroslele	12,0	1,1	53,8	1,1	32,1
Csanádpalota	12,8	3,8	48,3	3,4	31,6
Magyarcsanád	25,9	2,5	35,8	4,9	30,9

Királyhegyes	8,9	1,8	53,6	5,4	30,4
Nagylak	12,5	5,6	54,2	0	27,8
Ferencszállás	7,4	1,2	61,7	2,5	27,2
Nagyér	17,6	0	58,8	0	23,5
Csanádalberti	20,5	2,3	52,3	2,3	22,7

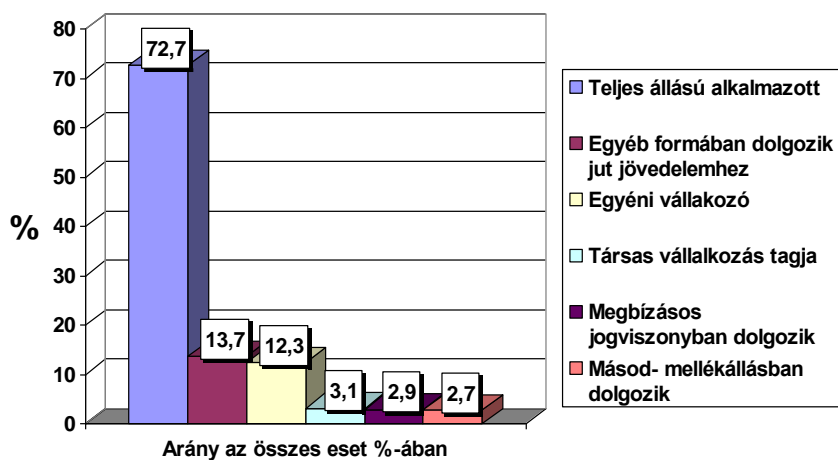
A kutatás során a munkaaktivitásra vonatkozóan elsősorban azt tudakoltuk, hogy a háztartásban megkérdezett személy dolgozik-e valamilyen formában. A 2263 érvényes választ adók több mint fele (59,7%) nyilatkozott úgy, hogy nem dolgozik.

A válaszadó dolgozik-e valamilyen formában?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	nem	1352	59,7	59,7	59,7
	igen	911	40,3	40,3	100,0
Összesen		2263	100,0	100,0	

Azok a megkérdezett háztartástagok, akik valamilyen formában dolgoznak, az esetek legnagyobb százalékában (67,7%) teljes állású alkalmazottként végeznek munkát. Ezen válaszolók után azok vannak legtöbben (12,8%), akik valamilyen egyéb formában vannak jelen a munkaerőpiacon és így jutnak jövedelemhez.

Jövedelemszerzés módjai	Esetek száma	Arány az esetek %-ában	Arány az összes eset %-ában
Teljes állású alkalmazott	667	67,7	72,7
Egyéb formában dolgozva jut jövedelemhez	126	12,8	13,7
Egyéni vállalkozó	113	11,4	12,3
Társas vállalkozás tagja	28	2,9	3,1
Megbízásos jogviszonyban dolgozik	27	2,7	2,9
Másod- mellékállásban dolgozik	25	2,6	2,7

Jövedelemszerzési módok a Makói Kistérségben

A kérdőívünkben a felkeresett háztartások összes tagjára vonatkozóan rendelkezünk adatokkal a munkaaktivitást illetően. A kérdés alkalmával ezen adatokat úgy kaptuk, hogy a kérdőívet kitöltő családtagot megkérdeztük arról is, hogy a háztartás többi tagja dolgozik-e. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy a Makói Kistérségben élő családok közel felében (47,4%) nincs a háztartásnak egy gazdaságilag aktív tagja sem.

Gazdaságilag aktív (munkát végző) családtagok száma háztartásokban		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	nincs gazdaságilag aktív tagja a háztartásnak	1073	47,4	47,4	47,4
	Legalább 1 aktív tagja van a háztartásnak	1190	52,6	52,6	100,0
	Összesen	2263	100,0	100,0	

A háztartások 27,4%-ában egy gazdaságilag aktív családtag található, és kevéssel több, mint egy ötödében (21,4%) két családtag végez munkát a háztartás tagjai közül.

			Van-e gazdaságilag aktív tagja a háztartásnak?		Összesen
			nincs gazdaságilag aktív tagja a háztartásnak	Legalább 1 aktív tagja van a háztartásnak	
A település neve	Ambrózfalva	Esetszám	19	27	46
		%	41,3%	58,7%	100,0%
	Apátfalva	Esetszám	78	72	150
		%	52,0%	48,0%	100,0%
	Csanádalberti	Esetszám	34	20	54
		%	63,0%	37,0%	100,0%
	Csanádpalota	Esetszám	74	73	147
		%	50,3%	49,7%	100,0%
	Ferencszállás	Esetszám	27	23	50
		%	54,0%	46,0%	100,0%
	Földeák	Esetszám	65	85	150
		%	43,3%	56,7%	100,0%
	Királyhegyes	Esetszám	21	16	37
		%	56,8%	43,2%	100,0%
	Kiszombor	Esetszám	79	113	192
		%	41,1%	58,9%	100,0%
	Kláralfalva	Esetszám	18	32	50
		%	36,0%	64,0%	100,0%
	Kövegy	Esetszám	17	18	35
		%	48,6%	51,4%	100,0%
	Magyarcsanád	Esetszám	30	19	49
		%	61,2%	38,8%	100,0%
	Makó	Esetszám	440	551	991
		%	44,4%	55,6%	100,0%
	Maroslele	Esetszám	66	53	119
		%	55,5%	44,5%	100,0%
	Nagyér	Esetszám	6	5	11
		%	54,5%	45,5%	100,0%
Nagylak	Esetszám	29	16	45	
	%	64,4%	35,6%	100,0%	
Óföldeák	Esetszám	20	14	34	
	%	58,8%	41,2%	100,0%	
Pitvaros	Esetszám	50	51	101	
	%	49,5%	50,5%	100,0%	
Összesen		Esetszám	1073	1188	2261
		%	47,5%	52,5%	100,0%

A válaszadók gazdasági aktivitása² és a mikrotérségek között statisztikailag szignifikáns kapcsolat mutatható ki. A legtöbb gazdaságilag inaktív válaszadó a csanádpalotai (67,1%) és a földéaki (63,7%) mikrotérségben él.

A munkaaktivitás mikrotérségenkénti összefüggései						
	Esetszám mikrotérségenként			% mikrotérségenként		
	A válaszadó dolgozik valamilyen formában		Összesen	A válaszadó dolgozik valamilyen formában		Összesen
Mikrotérségek	nem	igen		nem	igen	
kiszombori	163	129	292	55,8%	44,2%	100,0%
apátfalvi	148	96	244	60,7%	39,3%	100,0%
csanádpalotai	147	72	219	67,1%	32,9%	100,0%
pitvarosi	129	83	212	60,8%	39,2%	100,0%
földéaki	193	110	303	63,7%	36,3%	100,0%
makói	572	419	991	57,7%	42,3%	100,0%
Összesen	1352	909	2261	59,8%	40,2%	100,0%

A megkérdezett háztartástagok gazdasági aktivitásánál többet mond azonban a teljes háztartás gazdasági aktivitására vonatkozó válaszok összegzett grafikonja. Eszerint az apátfalvi mikrotérség az, ahol a legtöbb olyan háztartás található (56%), amelyben nincs gazdaságilag aktív családtag. Mikrotérségenkénti összehasonlításban a háztartások gazdaságilag legalább 1 főt kitevő aktív tagjainak számát tekintve a legkedvezőbb a helyzet a kiszombori (58%) és makói (56%) mikrotérségekben.

A gazdaságilag aktív háztartástagok számarányának településenkénti összehasonlítása alapján elmondható, hogy a legtöbb olyan háztartás, amelynek nincs egy gazdaságilag aktív tagja sem, Nagylakon él (64,4%). Ezt követi Csanádalberti (63%) és Magyarcsanád (61,2%).

A háztartások gazdasági aktivitási mutatóit nézve kritikus területnek tekinthető a kistérség Békés megyével határos része, az apátfalvi, csanádpalotai és pitvarosi mikrotérségek. Ezen kritikus területeken belül is nagyon alacsony a háztartásonkénti gazdasági aktivitás Nagyér, Csanádalberti, Királyhegyes, Magyarcsanád, és Nagylak településeken. A kritikus területen belül az eredmények szerint kiugróan kedvező mutatóval csak Ambrózfalva település rendelkezik.

² Gazdaságilag aktívak alatt itt azokat értjük, akik valamilyen termelő, szolgáltató, szellemi stb. tevékenységet folytatnak, munkát végeznek.

Munkával eltöltött idő

A kérdőíves felmérésben arra vonatkozóan is tettünk fel kérdést, hogy a megkérdezettek egy átlagos munkanapon, mindent együttvéve hány órát töltenek munkával. A várható eredményekre vonatkozó hipotézisünk az volt, hogy a makói kistérségben élők a megélhetési körülmények javítása érdekében napi nyolc óránál többet dolgoznak, fő kereseti tevékenységüket kiegészítik valamilyen másod, vagy mellékállásban végzett pénzkereső tevékenységgel.

Egy átlagos munkanapon, mindent együttvéve (munkahely, vállalkozás, mezőgazdasági munka stb.) kb. hány órát dolgozik Ön?		
N	Érvényes válasz	1577
	Érvénytelen válasz	686
Átlag		8,51
Módusz		8
Szórás		3,522
Minimum		0
Maximum		16

Az eredmények igazolták fentebbi hipotézisünket, ugyanis – ahogyan az a táblázatban jól látható – a megkérdezettek egy átlagos munkanapon minden együttvéve átlag 8,5 órát töltenek munkával. A legtöbb válaszadó napi 8 órát dolgozik, azonban a munkában eltöltött idő szórása mintegy 3,5 óra. A válaszadók közel fele (49,6%), napi 8 óránál többet dolgozik egy átlagos munkanapon.

Egy átlagos munkanapon hány órát dolgozik?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válaszok	8 óránál kevesebbet	490	21,7	31,1	31,1
	8 órát	305	13,5	19,3	50,4
	8 óránál többet	782	34,6	49,6	100,0
	Összesen	1577	69,7	100,0	
Érvénytelen válaszok	System	686	30,3		
Összesen		2263	100,0		

A napi munkavégzés idejének mikrotérségenkénti és településenkénti összehasonlítása alapján a következők mondhatóak el. A makói mikrotérség területén élő válaszadók töltenek legtöbbet munkavégzéssel, napi 9,26 órát. Ezt követi a csanádpalotai mikrotérség, ahol a válaszadók átlagosan a kistérségi átlaghoz közeli mértékben, napi 8,38 órát töltenek munkavégzéssel. A településenkénti összehasonlításból azonban kiderül, hogy a kép településenként árnyaltabb. Ezek szerint

Nagyér az a település, ahol a megkérdezettek a legtöbb időt töltik munkavégzéssel, átlagosan napi 10 órát. Ezt követi Nagylak (átlag 9,35 óra) és Makó (9,26 óra).

Munkanélküliség

Volt-e már Ön munkanélküli?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	igen	605	26,7	27,5	27,5
	nem	1592	70,3	72,5	100,0
	Összesen	2197	97,1	100,0	
Érvénytelen válasz	nem válaszolt	34	1,5		
	System	32	1,4		
	Összesen	66	2,9		
Összesen		2263	100,0		

A Makói Kistérségben a megkérdezettek kevéssel több mint egy negyede (27,5%) nyilatkozott úgy, hogy volt már munkanélküli.

Valaha nyilvántartották-e munkanélküliként?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	igen	88	3,9	59,9	59,9
	nem	59	2,6	40,1	100,0
	Total	147	6,5	100,0	
Érvénytelen válasz	System	2116	93,5		
Total		2263	100,0		

Azoknak a válaszadóknak, akik úgy nyilatkoztak, hogy voltak már valaha munkanélküliek, azt a kérdést is feltettük, hogy nyilván tartották-e őket a Munkaügyi Központban. A fenti táblázatból jól látható, hogy az esetek 40,1%-ában a munka nélkül lévőköt valamilyen oknál fogva nem tartotta nyilván a Munkaügyi Központ. Ez arra enged következtetni, hogy a kistérségben a munkanélküliség a regisztráltnál arányaiban jóval magasabb mértékű. Ez a következtetés azonban fenntartásokkal kezelendő a válaszadók számának kritikus szint alá csökkenése végett.

Statisztikailag is szignifikáns összefüggés mutatható ki a munkanélküliség és a településről való elköltözési hajlandóság között. Azon a megkérdezettek között, akik már voltak munkanélküliek sokkal magasabb azok aránya (30,4%), akik már komolyan gondolkodtak a településről való elköltözésről. Azok, akik eddigi életük során végig dolgozhattak a válaszok 86,4%-ában úgy nyilatkoztak, hogy komolyan nem gondolkodtak még a településről való elköltözés lehetőségében.

Összességében tehát megfogalmazható az az állítás, hogy a munkalehetőségek léte, és a munkavégzés lehetőségének biztosítása nagyban befolyásolja a kistérség népességmegtartó képességét.

Volt-e már Ön munkanélküli? * A kérdezett neme					
			Neme:		Összesen
			férfi	nő	
Volt-e már Ön munkanélküli?	igen	Esetszám	374	226	600
		%	29,7%	24,4%	27,5%
	nem	Esetszám	884	699	1583
		%	70,3%	75,6%	72,5%
Összesen		Esetszám	1258	925	2183
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Szintén összefüggés mutatható ki a válaszolók neme, és a munkanélküliség, valamint a gazdasági aktivitás mutatói között. Elmondható, hogy a kistérségben élő férfiak között magasabb arányban (29,7%) fordul elő a munkanélküliség, mint a nők között (24,4%).

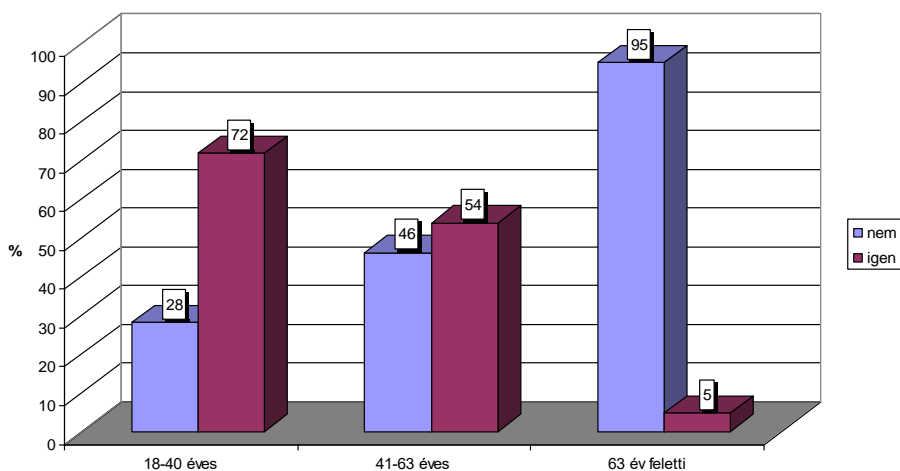
A válaszadó dolgozik-e valamilyen formában * A kérdezett neme					
			Neme:		Összesen
			férfi	nő	
A válaszadó dolgozik-e valamilyen formában	nem	Esetszám	648	690	1338
		%	50,0%	72,9%	59,7%
	igen	Esetszám	647	257	904
		%	50,0%	27,1%	40,3%
Összesen		Esetszám	1295	947	2242
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Ugyanakkor a felmérés idején megkérdezett válaszolók közül a férfiak fele (50%) nem dolgozott, még a nők közel három negyede (72,9%) nem végzett munkát. Ez a látszólagos ellentmondás valószínűleg azzal magyarázható, hogy a nők nagyobb arányban nem jelennek meg a hivatalos statisztikákban, mint munkanélküliek. A látens munkanélküliség a nők között valószínűleg magasabb, mint a férfiak esetében.

A válaszadó dolgozik valamilyen formában * A válaszadók korcsoportos besorolása						
			A válaszadók korcsoportos besorolása			Összesen
			18-40 éves	41-63 éves	63 év feletti	
A válaszadó dolgozik valamilyen formában	nem	Esetszám	141	436	763	1340
		%	28,1%	46,1%	95,3%	59,6%
	igen	Esetszám	361	509	38	908
		%	71,9%	53,9%	4,7%	40,4%
Összesen		Esetszám	502	945	801	2248
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A gazdaságilag inaktív aránya és a korcsoportok között szintén összefüggés mutatható ki. A legtöbb gazdaságilag inaktív személy a 40 éven felüliek között található (46,1%). A korcsoportba tartozók közel fele nem végzett munkát az adatfelvétel idején.

Jelenleg dolgozik-e valamilyen formában?

A válaszadó volt már munkanélküli (Mikrotérsegenkénti összehasonlításban)			
Mikrotérség	Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %
apátfalvi	96	39,3	39,5
pitvarosi	74	34,9	35,2
csanádpalotai	68	31,1	32,1
kiszombori	84	28,8	28,8
makói	220	22,2	23,1
földeáki	63	20,8	22,0

A megkérdezettek válaszai alapján mikrotérsegenként a munkanélküliséggel kapcsolatban elmondható, hogy a legkritikusabb terület az apátfalvi mikrotérség, ahol a válaszolók 39,5%-a volt már munkanélküli valaha. A kritikus területekhez sorolható még a pitvarosi (35,2%) és csanádpalotai mikrotérség is (32,1%). A mikrotérsegek között legkedvezőbb területen – földeáki mikrotérség – is a válaszadók közül minden ötödik megkérdezett volt már munkanélküli.

Településenkénti összehasonlításban még aggasztóbb területi szegregációval találkozhatunk. Magyarcsanád községben a megkérdezettek mintegy fele (51%), Királyhegyesen 48,4%-a volt már valaha munkanélküli státuszban.

A válaszadó volt már munkanélküli (Településenkénti összehasonlításban)			
A település neve	Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %
Magyarcsanak	25	51,0	51,0
Királyhegyes	15	40,5	48,4
Ambrózfalva	20	43,5	43,5
Apátfalva	57	38,0	38,3
Nagyér	4	36,4	36,4
Pitvaros	34	33,7	33,7
Kövegy	11	31,4	31,4
Nagylak	14	31,1	31,1
Csanádalberti	16	29,6	30,8
Kiszombor	59	30,7	30,7
Kláralfalva	15	30,0	30,0
Csanádpalota	42	28,6	28,8
Földeák	35	23,3	23,3
Makó	220	22,2	23,1
Maroslele	22	18,5	21,4
Ferencszállás	10	20,0	20,0
Óföldeák	6	17,6	17,6

Összességében elmondható, hogy a munkanélküliség által veszélyeztetett területek ugyancsak a kistérség keleti határán helyezkednek el a pitvarosi, csanádpalotai és apátfalvi mikrotérségekben.

Összesen hány hónapig volt munkanélküli?		
N	Érvényes válasz	533
	Érvénytelen válasz	1730
Átlag		19,84
Módusz		12

Azok a megkérdezettek, akik voltak már valaha munkanélküliek, átlagosan közel másfél évet (19,84) hónapot töltöttek ebben a státuszban. Legtöbben egy évig voltak munka nélkül.

Tartós munkanélküli személy az, aki a foglalkoztatását közvetlenül megelőzően legalább hat hónapig a Megyei Munkaügyi Központ által nyilvántartott munkanélküli volt. 50 éves kor felett a törvény hat hónap helyett már csak három hónapban határozza meg a tartós munkanélküli fogalmát.

Fenti törvényi meghatározást figyelembe véve elmondható, hogy a makói kistérség a tartós munkanélküliség szempontjából fokozottan súlytott terület. A kistérség minden településén a munkanélkül töltött hónapok átlagos száma hat hónapnál magasabb. A legkedvezőbb átlagos mutatót produkáló településen – Csanádalberti –

is átlag 7,4 hónapot töltöttek munka nélkül a megkérdezettek. A tartós munkanélküliség által leginkább veszélyeztetett települések Kövegy (31,27 hónap), Apátfalva (26,55 hónap) Csanádpalota (26,05), és Ferencszállás (25,22 hónap), ahol a megkérdezettek átlagosan több, mint két évet voltak munkanélküli státusban.

A munkanélkülivé válás okai

Miért lett munkanélküli?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	megszűnt a munkahelye	77	3,4	46,7	46,7
	elbocsátották	54	2,4	32,7	79,4
	Őn hagyta ott a munkahelyét	34	1,5	20,6	100,0
Érvénytelen válasz	Összesen	165	7,3	100,0	
	nem válaszolt	80	3,5		
	nem vonatkozik rá	1717	75,9		
	nem tudja	1	,0		
	System	300	13,3		
Összesen		2098	92,7		
Összesen		2263	100,0		

A felmérés eredménye szerint a munkanélkülivé válás oka az esetek legnagyobb arányában (46,7%) a megszűnő munkahelyek következménye. Ezt követi az „elbocsátás” miatt bekövetkezett munkanélküliség (32,7%). Emellett nem jelentéktelen azok számaránya sem, akik úgy nyilatkoztak, hogy ők hagyták ott munkahelyüket (20,6%).

A munkanélkülivé válás okai mikrotérsegenkénti és településenkénti összehasonlításban

A legtöbb munkahely megszűnése leginkább a földeáki mikrotérseget érintette a válaszolók nyilatkozatai alapján. Települési szinten legtöbben Óföldsék, Földsék és Kövegy településeken válaszoltak úgy, hogy azért váltak munkanélkülivé, mert megszűnt a munkahelyük.

Munkavállalási hajlandóság

Szeretne-e munkát vállalni, elhelyezkedni?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	nem	25	1,1	15,5	15,5
	igen	136	6,0	84,5	100,0
	Összesen	161	7,1	100,0	
Érvénytelen válasz	nem válaszolt	79	3,5		
	nem vonatkozik rá	1719	76,0		
	nem tudja	2	,1		
	System	302	13,3		
	Összesen	2102	92,9		
Összesen		2263	100,0		

A munkanélküliek munkavállalási hajlandósága a szavak szintjén a kapott válaszok szerint magasnak mondható. A megkérdezettek 84,5% szeretne munkát vállalni.

A tettekben megnyilvánuló munkakeresési aktivitás azonban már jóval alacsonyabb a munkavégzési szándéknál. Csak a megkérdezettek közel két harmada (64,3%) nyilatkozott úgy, hogy az elmúlt egy hónap során keresett munkát.

Keresett-e Ön az elmúlt egy hónapban munkát?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	nem	61	2,7	35,7	35,7
	igen	110	4,9	64,3	100,0
	Összesen	171	7,6	100,0	
Érvénytelen válasz	nem válaszolt	78	3,4		
	nem vonatkozik rá	1714	75,7		
	System	300	13,3		
	Összesen	2092	92,4		
Összesen		2263	100,0		

A válaszolók további közel egy harmada az elmúlt egy hónapban nem tett lépéseket annak érdekében, hogy munkához jusson. A kapott válaszok alapján ennek oka egyrészt egyfajta kiábrándultság, másrészt pedig a munkahelyek kevés száma.

Ön hogyan tudja, ezen a településen van munkalehetőség a dolgozni akaró emberek számára?					
	Esetszám	Összes % %-a	eset	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	Egyáltalán nincs munka	787	34,8	36,0	36,0
	kevés a munkalehetőség	1080	47,7	49,4	85,3
	aki akar dolgozni, az talál magának munkát a településen	317	14,0	14,5	99,8
	van elég munkalehetőség a településen	4	0,2	0,2	100,0
	Összesen	2188	96,7	100,0	
Érvénytelen válasz	nem válaszolt	7	0,3		
	nem tudja	53	2,3		
	System	15	0,7		
	Összesen	75	3,3		
Összesen	2263		100,0		

A megkérdezettek nagy többsége (85,3%) nyilatkozott úgy, hogy a településen, ahol él egyáltalán nincs, vagy kevés a munkalehetőség. A válaszadók 36%-a szerint egyáltalán nincs, 49,4% szerint pedig kevés a munkalehetőség.

Mikrotérsegenkénti összehasonlításban leginkább az apátfalvi, pitvarosi és földéaki mikrotérsegekben nyilatkoztak úgy a megkérdezettek, hogy egyáltalán nincs munka azon a településen, ahol élnek.

A munkalehetőségek településenkénti megítélése szempontjából a Kövegyen (94,3%), és Ambrózfalván (84,4%) élők látják legaggasztóbbnak a helyzetet. Kiemelkedik még Maroslele, ahol a megkérdezettek 80,7%-a válaszolt úgy, hogy egyáltalán nincs munkalehetőség a településen.

Hogyan keresett munkát?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	felkereste az állami munkaközvetítőt	12	0,5	10,9	10,9
	magán vagy szakszervezeti munkaközvetítőt keresett fel	3	0,1	2,7	13,6
	álláshirdetést figyelte vagy adott fel	17	0,8	15,5	29,1
	rokonai, barátai, ismerősei révén keresett	3	0,1	2,7	31,8
	személyesen kereste fel a munkáltatókat	29	1,3	26,4	58,2
	több módon is keresett	46	2,0	41,8	100,0
	Összesen	110	4,9	100,0	
Érvénytelen válasz	nem válaszolt	77	3,4		
	nem vonatkozik rá	361	16,0		
	System	1715	75,8		
	Összesen	2153	95,1		
Összesen		2263	100,0		

Azok, akik mégis munkát keresnek, leginkább több módszerrel kísérelnek meg elhelyezkedni (41,8%). A válaszadók valamivel több, mint egy negyede személyesen keresi fel (26,4%) a lehetséges munkáltatókat. A munka után járók 15,5%-a álláshirdetések útján próbálkozik elhelyezkedni, és csak minden tizedik álláskereső (10,9%) fordul az állami munkaközvetítőhöz.

Két héten belül munkába tudna-e állni, ha lenne munkalehetőség?					
		Esetszám	Összes eset %-a	Érvényes %	Cumulative %
Érvényes válasz	nem	6	0,3	5,5	5,5
	igen	103	4,6	94,5	100,0
	Összesen	109	4,8	100,0	
Érvénytelen válasz	nem válaszolt	76	3,4		
	nem vonatkozik rá	1775	78,4		
	System	303	13,4		
	Összesen	2154	95,2		
Összesen		2263	100,0		

A legtöbb munkavállaló 94,5% állítása szerint két héten belül munkába tudna állni, ha adódna számára megfelelő munkalehetőség.

Hivatkozások:

Babbie, E (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.

Kish, L. (1949): A Procedure for Objective Respondent Selection Within the Household. *Journal of the American Statistical Association*, 380-387.

Kish, L. (1965): *Survey Sampling*. New York: John Wiley and Sons, Inc.

MUNKAKÉPES INAKTÍV SZEMÉLYEKSEL KÉSZÜLT INTERJÚS VIZSGÁLAT A MAKÓI KISTÉRSÉGBEN

A Makói Kistérségben igen alacsony, országos átlag alatti a munkaaktivitás. Ennek oka egyrészt a lakosság elöregedése, másrészt a munkahelyek utóbbi években történt rohamos csökkenése. A mezőgazdasági termelés – bizonyos földterület nagyság és technikai fejlettségi szint alatt – mára ráfizetésessé vált e tipikusan agrárjellegű vidéken, ahol egyébként a mezőgazdasági termeléshez szükséges természeti és társadalmi adottságok jók. Az éghajlat, a terepviszonyok, az itt élő tősgyökeres gazdálkodók szakértelmének ismeretében ez lehetne Magyarország egyik legprosperálóbb mezőgazdasági területe. A rendszerváltozás után azonban a kistérséget leginkább a gazdasági pangás, a kilátástalanság jellemzi az újdonsült Európai Unió állampolgárok optimizmusa helyett.

A Regio-Data Társadalomkutató és Vidékfejlesztési Tanácsadó Bt. valamint a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke által 2006-ban elvégzett szociálpolitikai helyzetfeltáró kutatás, – mely alapján elkészült *A Makói Kistérség szociálpolitikai fejlesztési programja* is – számos eredménye éppen a munkaaktivitás témakörében tárt fel olyan problémagócokat, melyek további boncolgatása, finomabb megismerése választ adhat az inaktív állomány motivációjának, munkaerőpiacról való távolmaradásának okaira. A kutatásban használt 2500 fős, a Makói Kistérség háztartásait reprezentáló minta a további, mélyebb okfeltáró kutatásra ösztönöztek bennünket.¹ A mintában szereplő, s válaszaik alapján a motiválatlan, de munkaképes korban lévő inaktívak közé sorolható személyek ismételt együttműködésével az immár egyetlen kérdéskörre redukált, kvalitatív módszerekkel végzett, mélyinterjúk és fókuszcsoportos vizsgálat révén választ adhatnak arra a rendkívül fontos kérdésre, hogy munkaerejüket és kreativitásukat miként lehetne ismét Magyarország érdekében kamatoztatni.

A Makói Kistérség inaktív, de életkorát és egészségi állapotát tekintve munkaképes, ám a munkaerőpiactól távol maradó lakosai közül a helyi önkormányzatok segítségével összeállított mintán, több mint 100 mélyinterjút készítettünk a kistérség inaktív lakosainak munkaaktivitási attitűdjének feltárása céljából.

Az interjúk során tizenegy fő kérdéscsoportot jártunk körül:

1. Mióta nincs az interjúalánynak munkaviszonya, és mi ennek az oka?
2. Szeretne-e állandó munkaviszonyt létesíteni?
3. Az utóbbi néhány hónapban próbált-e elhelyezkedni?
4. Milyen módszerekkel próbált elhelyezkedni?
5. Ha nem talált munkát, mi volt ennek az oka?

¹ Részletesebben a kvantitatív kutatás munkaerőpiaci helyzetére vonatkozó elemzését lásd: Rác Attila: Munkanélküliség, munkaaktivitás és munkavállalási hajlandóság a Makói Kistérségben (2006) In.: Rác Attila (szerk): Város és Vidéke. Településszociológiai Tanulmányok 2003-2006 Belvedere, Szeged 2007.

6. Ha nem akart munkát keresni, mi ennek az oka?
7. Szokott-e esetenként alkalmi munkát végezni?
8. Hogyan látja, a jelenlegi viszonyok között megéri-e állandó munkaviszonyt létesíteni? Hogyan képzei el a jövőjét?
9. Lát-e reményt a jelenlegi helyzetéből való kilábalásra?
10. Gondolt-e már arra, hogy munkavégzés céljából más magyarországi régióba, esetleg külföldre költözzön?
11. Van-e olyan szakmája, amellyel a múltban biztosítani tudta a megélhetését, mára azonban képtelen elhelyezkedni vele?

A kutatás eredményei az alábbiakban olvashatók. Hasznos lehet a kutatás során felszínre került ismeretek megosztása a kistérség munkáltatóival, valamint az állami munkaügyi szervekkel, s ezek ismeretében újabb elhelyezkedési stratégiák felvázolása az inaktív keresők előtt. A kutatás eredményei alapján a helyi gazdasági munkaerő-igények kielégítésére alkalmasabb hatékony, rugalmas elhelyezkedési lehetőségek kidolgozására, és felvázolására nyílhat mód az érintett csoport számára.

„A rendszerváltást a leginkább lényegretörő közhellyel úgy szoktuk jellemezni, hogy a parancsgazdaság (tervgazdaság) piactudatossá alakult, a diktatúra meg többpárti parlamenti demokráciává és jogállamisággá. [...] Strukturáló szempontból a hatalmi viszony domináns helyét a tőkeviszony vette át a piaci társadalomban” – olvasható Ferge Zsuzsa *Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban* (Szociológiai Szemle 2002/4. 18.) című tanulmányában. Ez az állapot kettévágja a társadalmat tőketulajdonosokra és a többiekre, két olyan térfélre, melyek sok szállal kapcsolódnak egymáshoz. Ferge azt is elismeri, hogy a gazdasági tőke a politikai hatalom fölé emelkedik, s irányíthatja azt, ha erre lehetőség adódik. Mindez tulajdonképpen visszahozza azt a Marx által leírt dichotóm viszonyt, amelyet az 1917–től a 80-as évek elejéig-végéig tartó különböző intenzitású, kommunizmust megcélzó kísérletek próbáltak meg „korrigálni”, illetve amelyet a nyugati típusú szociáldemokráciának sikerült – túllépve a marxi elmélet ortodox gyakorlatán – bernsteini alapokon, főként a skandináv országokban sikeresen megreformálni, példaértékű jóléti állammodellt alkotva felszámolni, továbbá az egyéb jóléti állammodelleknek többnyire szintén sikeresen kezelni.

Minthogy Magyarországon egy kommunista típusú fejlődési modell kiépítésébe kezdtek 1945 után, ennek kényszerű, felülről vezényelt átalakításai egyfajta szociáldemokráciát „nyomokban” is tartalmazó (ingyenes közoktatás, működőképes társadalombiztosítás és elfogadható színvonalú egészségügy, teljes foglalkoztatottság) különös képződményt eredményeztek, mely a 80-as évek végére a végelgyengülés állapotába került, s rohamléptekben átalakult piactudatossá. E lépés hosszú évtizedek fejlődési grádicseit ugrotta át, szó szerint beledobva a társadalmat egy ellenőrizetlen, vadkapitalista állapotba.

A piacgazdaság viszonyai között a mai napig „mindkét hierarchián – a tőketulajdonosokon és a többiekben belül – óriásiak maradtak a fent és lent közötti távolságok. Az egyenlőtlenségek, különösen a tőketulajdonosok esetében, elszabadultak” (uo. 18.).

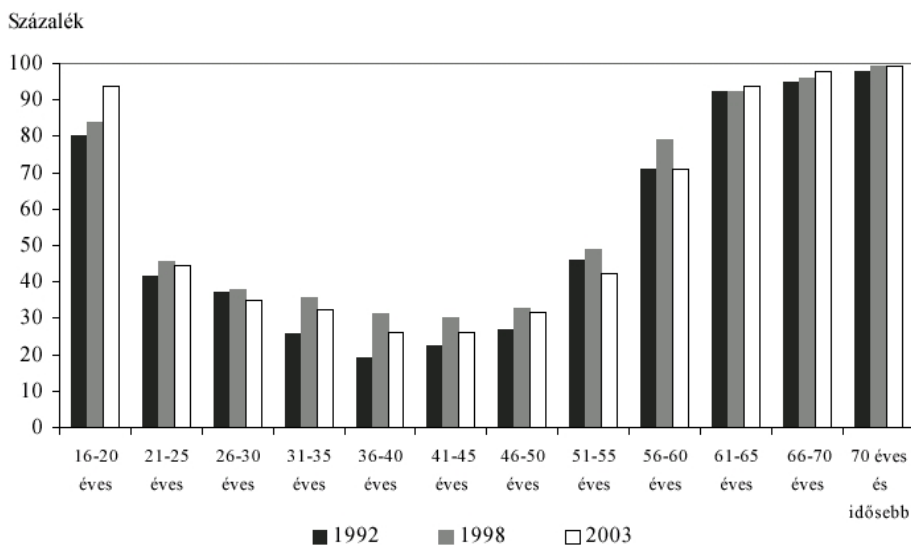
Ferge kitűnően látja ezt a világot. A tőkéseket négy kategóriába sorolja: nagyvállalkozókra; kisfoglalkoztatókra; önálló vállalkozókra; és kényszervállalkozókra. Négy csoportba kerülnek a tőkével nem rendelkezők is: „akiknek van stabil alkalmazásuk az elsődleges munkaerőpiacon; akik nem állnak alkalmazásban, csak valamilyen munkavégzésre szerződtek, mint afféle tőke nélküli vállalkozók; akiknek csak rendszertelenül, vagy csak a fekete – (nem legális) – piacon van helyük; továbbá [...] akiknek nincs munkaerő-piaci helyük. Ez utóbbiak egy része korábbi munkaviszonya jogán kaphat megélhetéséhez ellátást (nyugdíjat, táppénzt, munkanélküli járadékot), mások csak a lét jogán kaphatnak bármit is, ha vannak ilyen segélyek. Az alkalmi munkavállalók, az „atipikus” munkát végzők, a szerződéses külsősök egy része, a feketepiacon dolgozók és a végképp kiszoruló megélhetése bizonytalan: egy elfogadható megélhetési szinthez való jogaik és munkajogaik általában gyengék” (uo. 18-19.).

Ferge szerint a rendszerváltás során az egyenlőtlenség és szegénység növekedése két, egymást felerősítő mozgásnak volt köszönhető: a neoliberais (piaci fundamentalista) lendületnek, és a rendszerváltó országokban érvényesülő addig elnyomott érdekek politikai segítségével történő érvényesítésének. Ez utóbbi érdekek között az egyik legfontosabb a tulajdonosi-gazdagodási érdek kielégülése volt. A piaci fundamentalizmus a jóléti rendszerek leépítését és a munkajogok gyengítését egyaránt öles betűkkel róttá fel zászlajára, s e művelet végrehajtásának érdekében autonóm, választani tudó, okos és egészséges populációkat vizionált, akik ezen tulajdonságaik révén a jóléti államokat is túlszárnyaló, még kívánatosabb világot építenek a régi rendszerek helyén. Még ha rendkívül óvatosan bánunk is a kritikával, ki kell jelentenünk, hogy a gyakorlat nem igazolta az elméletet: a jóléti államok erodálódása következtében korántsem a várva várt sikeres és bizakodó tömegek lepték el Európát, s benne a frissen kapitalizmusra váltó országokat, inkább az elkeseredett, heteronóm, múltjukat sirató, jobb sorshoz szokott emberek világa köszöntött be a fennen hirdetett utópia helyett. Ferge szavaival: „a következmény a csökkenő társadalmi össztermék korábbinál sokkal egyenlőtlenebb eloszlása volt. Az ismert következmények a tömeges munkanélküliség, a többség szegényedése, a szegénység mélyülése, a jóléti rendszerek zsugorodása és elveik átalakítása, a létbiztonságok megrendülése”(uo. 20.).

Monostori Judit *A szegénység és az életciklus összefüggései* (2006) című tanulmányában kifejti, hogy az 1992-ben, 1998-ban és 2003-ban mért (TÁRKI) adatok azt mutatják, hogy az inaktivitás kockázata a középkorú generációk esetében a legalacsonyabb. A mérések alapján leginkább a 16-20 évesek inaktivitási mutatói bizonyultak tartósan magasnak.

Az inaktivitás mértéke számos korkategórián keresztül mindhárom mérési pontban nagyjából egyenletes eloszlást mutatott, míg az 51-55 és az 56-60 évesek esetében mindig megugrott az inaktívok száma. Megjegyzendő, hogy a nők inaktivitási rátája mindig magasabb, mint a férfiaké.

Az inaktívok aránya a különböző életkori csoportokban

Forrás: Statisztikai Szemle, 84.évfolyam 4.szám, 358.

Monostori szerint az inaktívvá válásra 1992-ben leginkább az iskolai végzettség volt hatással, míg 1998-ra felerősödött az életkori hatás, és megnövekedett az 51-55 évesek, de különösen az 56-60 évesek inaktivitásba vonulása. A 2003-as évben az iskolai végzettség hatása ismét erőteljesen megnövekedett, de markánsan jelen volt a településtípusok közötti különbségek hatása is, „A falvakban és a megyeszékhelyeken szignifikánsan magasabb az inaktivitás kockázata a Budapesten élőkhez képest”. Az életkor szerepe tovább erősödik. A 16-40 éves referenciacsoporthoz képest minden 40 év feletti korosztályban nagyobb az inaktivitás kockázata, és ez az életkor előrehaladásával erőteljesen növekszik (Statisztikai Szemle, 84.évfolyam 4.szám, 368.).

A 2003-as aktivitási pozíció alapján a dolgozók, a nyugdíjasok és az inaktívok személyes jövedelme lényegesen eltérő képet mutat: a munkahellyel rendelkezők személyes jövedelme 62%-kal haladja meg a népességi átlagot, a nyugdíjasoké 16%-kal, míg az inaktívoké 64%-kal marad el attól. Természetesen a személyes jövedelmek a korábbi aktivitási pozíció függvényei, vagyis aki nem élt át inaktivitási periódust 1990 után, vagyis megmaradt a munkahelye, mondhatta magát a legszerencsésebbnek. Azok viszont akik valami miatt inaktivitásba kényszerültek, de 2003-ban ismét a munkaerőpiacon voltak, már nem rendelkeztek ilyen jó kondíciókkal. A 2003-ban

éppen inaktívak nagy része már nem először élte meg a munkaerőpiactól való távolmaradást, így ők voltak a legelesettebb helyzetben. Ezek az eredmények összecsengenek a nemzetközi kutatások eredményeivel is.

„Angol paneladatokon végzett elemzések kimutatták, hogy például a férfiak esetében a munkanélküliség valószínűségét – a további egyéni erőforrások hatásának kiszűrése után is – befolyásolja az a tény, hogy valaki korábban elvesztette-e már az állását vagy sem” (Statisztikai Szemle, 84.évfolyam 4.szám, 374.).

Tényként kezelendő tehát, hogy a szegénység kockázata azoknál az inaktívknál a legmagasabb, akik a munkaerőpiacról kirekesztődve, főként konjunktúramentes időszakban aligha remélhetnek ismételt munkábaállási lehetőséget.

A Magyarországon inaktivitásba vonuló munkaképes korú és megfelelő egészségi állapotú polgárok között nagy számban találhatóak meg a cigányság képviselői, akiknek az utóbbi 17 évben rendkívüli mértékű életmódváltozáson kellett átesniük. Azokat a munkalehetőségeket ugyanis, amelyekben a cigányok zöme az utóbbi évtizedekben elhelyezkedhetett, szinte teljes mértékben felszámolta a piacgazdaságra való áttérés folyamata.

Kemény István *A teljes foglalkoztatástól a munkanélküliségig és a láthatatlan gazdaságig (Kisebbségkutatás, 2000, 4. szám)* című tanulmányában megjegyzi, hogy „az 1970. évi népszámlálás időpontjában az országban a munkaképes korú férfiak 87,7%-a volt aktív kereső és 12,3%-a nyugdíjas vagy eltartott. [...] Az ország erőltetett iparosítása a budapesti iparvidéken, az északi régióban és a Dunántúlon teljes foglalkoztatottságot, majd munkaerőhiányt és ennek nyomán a cigányok foglalkoztatásának rohamos növekedését eredményezte. Az 1971. évi országos kutatás idejére ez a folyamat odáig jutott, hogy a munkaképes korú (15-59 éves) cigány férfiak háromnegyed része állandó munkaviszonnyal alkalmazásban volt, további 10%-a önállóként, segítő családtagként vagy ideiglenes munkaviszonyban folytatott kereső tevékenységet, csupán 15%-uk maradt eltartott” (uo. 600.). Minthogy az iparosítás tovább folytatódott, a cigány nők is kezdtek rendszeres keresettel járó munkákat vállalni, így a munkaképes cigány nők a 80-as évek elejére 50% feletti arányban voltak képesek elhelyezkedni.

A regisztrált munkanélküliek arányának hullámozása, a 90-es évek elején történő megugrása, és az 1997-98-ra végbemenő számottevő javulása ugyanakkor korántsem egyértelmű, mert Kemény megjegyzi azt is, hogy „a regisztrált munkanélküliek számának csökkenése azonban nem azonos a tényleges munkanélküliek számának csökkenésével. Az ellátásra nem jogosult munkanélküliek egy része ugyanis nem látja annak értelmét, hogy regisztráltassa magát. [...] Tudjuk viszont, hogy az inaktív személyek nagy része valójában munkanélküli. Ez a megállapítás nemcsak a romákra, hanem az ország egész lakosságára is érvényes” (uo. 603.)

Kemény István az inaktívak 5 kategóriáját különbözteti meg:

1. akik a munkanélküliség elől a nyugdíjaztatás valamilyen formájába menekültek;
2. akik aktív keresők voltak, de munkanélkülivé váltak és a jövedelempótló támogatás lejárta után megszakították kapcsolatukat a munkaerő-szolgálattal és kikerültek a nyilvántartásból;

3. akik valamilyen átmenet után váltak inaktívvá – GYES-re, GYED-re mentek, s ennek lejárta után már nem tudtak elhelyezkedni;
4. akik a feketegazdaságban dolgoznak, miután munkahelyüket elvesztették;
5. azok a fiatalok akik a 60-70-es években el tudtak volna helyezkedni, de a mai viszonyok között reményük sincs erre, így nem is regisztráltatják magukat.

A Kemény által említett, a munkaerőpiactól távoli, a cigányok által űzött túlélési technikák: vadászat, halászat, horgászás, gyűjtögetés, be nem jelentett mezőgazdasági munka, aratás és betakarítás utáni böngészés, építkezéseken végzett feketemunka, mindennel való kereskedés. E tevékenységek jelentős részével a nem cigány, munkaerőpiactól távol lévő munkaképes korú inaktívak is foglalkoznak.

A munkanélküliség Magyarországon általában hosszú ideig tart, 2005-ben csupán a munkanélküliek 5%-a talált egy hónapon belül új munkahelyre, 16,5% 1-3 hónap alatt; 41,6% pedig több mint egy évig volt munkanélküli, de ezen belül 18,4% több mint két évig.

Ez utóbbiak aránya 2004-hez képest valamelyest nőtt. A hosszú ideig tartó munkanélküliség – miként a tanulmány is kifejti – rendkívüli károkat okoz: „a munkát kereső elveszítheti hitét abban, hogy valaha még alkalmazzák, abbahagyhatja a keresést, és ezáltal inaktívvá válik. Szakértelmének egy részét is elveszítheti, ha hosszú ideig nem dolgozik. A hosszú munkanélküliség meg is bélyegezheti az egyént, mivel a munkaadók úgy vélekedhetnek, hogy ha valaki hosszú ideig nem talált munkát, az valószínűleg nem jó munkaerő.” Márpedig Magyarországon 2005-ben a 295 900 regisztrált munkanélküli közül 54 300 fő 25 hónapja vagy még régebben nem talált munkát (Fazekas Károly és Telegdy Álmos: *Munkaerőpiaci Tükör 2006*, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 19.).

A foglalkoztatottság mértékében és a munkanélküliség terén jelentős különbségek találhatók Magyarországon a rendszerváltást követő évek folyamányaként, és számottevő területi kiegyenlítődés nem is valószínűsíthető a jövőben. Kitűnően megfigyelhető az ország kettészakadása egy viszonylag fejlett központi és nyugat-dunántúli területre, valamint a dél-dunántúli, alföldi és észak-magyarországi leszakadó régiókra, s ehhez mérten alakul a munkaerőpiaci aktivitás is. Viszonylag magas a foglalkoztatottság a közép-magyarországi, a közép-és a nyugat-dunántúli régióban, míg viszonylag alacsony a foglalkoztatottság a dél-dunántúli, az észak-magyarországi, az észak-alföldi, és a dél-alföldi térségekben. A magas foglalkoztatottságú térségek 60,2 és 63,3% körül mozgó foglalkoztatottsági csoporttráttákkal bírnak, míg az alacsonyabbak 49,5 és 46,9% között mozogtak 2005-ben.

Természetesen a magasabb foglalkoztatottsággal rendelkező területeken a bérek is magasabbak, így a területi bérkülönbségek terén is vannak az EU-hoz felzárkózni képes, illetve attól leszakadó területek. 2005-ben Budapesten a bérek több, mint 22%-kal haladták meg az országos átlagot, míg a Dél-Alföldi Régióban alig érték el az országos átlag 80%-át. A tanulmány megjegyzi, hogy „a regionális bérkülönbségek okaira vonatkozó elemzések azonban azt mutatják, hogy a területi bérkülönbségek

jelentős része a munkaerő eltérő összetételével és a vállalkozások közötti termelékenységkülönbségekkel magyarázható” (uo. 26.). Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a magyar munkavállalók – szinte minden pozícióban – botránnyosan alacsony bérért kénytelenek dolgozni az EU, vagy a világ bármely más, nem az egykori szovjet érdekszférába tartozó fejlett országával összehasonlítva.

Az inaktív állomány fokozatos növekedése több oldalról is megközelíthető. A KSH által alkalmazott terminológia szerint „**Inaktív keresők** azok a személyek, akik a felvétel eszmei időpontjában kereső tevékenységet nem folytattak, de keresettel, jövedelemmel rendelkeztek, az alábbiak szerint:

- a saját jogú nyugellátásban, nyugdíjszerű ellátásban, járadékban részesülők,
- a hozzátartozói jogon folyósított nyugdíjban vagy egyéb ellátásban részesülők,
- a gyermekgondozás (nevelés) címen ellátásban részesülők,
- a munkanélküli-ellátásban részesülők, akik nem minősülnek munkanélkülinek (pl. nem keresnek munkát),
- a vagyonkból vagy egyéb, nem munkával kapcsolatos jövedelemből élők (pl. földjük, nyaralójuk, lakásuk bérbeadásából, bankbetétjük kamataiból, albérlő tartásából élnek)”.

Kutatásunk szempontjából az idézett felsorolás némi kiegészítésre szorul, ugyanis munkaviszonnyal nem rendelkező, de munkavégzésre alkalmas 18-64 éves személyek motivációit kutatjuk, akik tehát nem nyugdíjasok, kismamák, vagy járadékosok. (Ez utóbbinál tehát nem csak az egészségügyi/szociális helyzetből adódó, az állam által fizetett szociális segítség értendő, hanem a tágabb értelemben vett közgazdaságtani definíció: földjáraadékosok, a munkához szükséges berendezések birtokosai, pénzt hitelezők, az értékpapírjaik járadékát élvezők, stb.). Természetesen sokan már régen kiestek a munkanélküli ellátásból, de a különböző segélyezésre sem biztos, hogy jogosultak, minthogy a velük egy háztartásban élők jövedelme ezt nem teszi lehetővé. Azaz olyan személyeket kerestünk fel, akik – és itt helyesnek tűnik, ha egy kissé marxizmus töltetű megjegyzést teszünk – bérmunkára kényszerülnének, de mégsem adják el munkaerejüket, mert nem adódik rá lehetőség, vagy ha mégis, akkor valószínűleg nem érné meg nekik.

A KSH *Munkaerő-piaci helyzetkép 2006* című kiadványa szerint a 2006-os évben a 15-64 éves inaktív személyek száma 2.593.000 fő volt, „ebből 1.077.000-en öregségi, rokkantsági, illetve özvegyi nyugdíjban, 259.000-en a gyermekgondozási ellátás valamelyik formájában és 79.000-en pénzbeni munkanélküliségi ellátásban részesültek. További 39.000 fő kapott árvaellátást vagy ápolási díjat. Rendszeres és kimutatható jövedelemforrással tehát a 15-64 éves inaktív népesség 56,1%-a (1.454.000 fő) rendelkezett.

Az 1.139.000 saját jogú jövedelemmel nem rendelkező többsége (811.000 fő) a klasszikus eltartotti kategóriába tartozó nappali tagozatos tanuló volt. A fennmaradó 328.000 ún. egyéb inaktívból 80.000 fő a 15-24 évesek korosztályaiból került ki – és

többségük nem nappali tagozaton tanuló diák volt” (KSH Munkaerő-piaci helyzetkép, 12-13.)

2006-ban a 15-64 éves népesség 33%-a (a férfiak 26,7%-a, a nők 39%-a) nem kívánt jövedelemszerző tevékenységet folytatni. Az inaktívakon belül ez az arány 86,7%, (férfiak 85,2%, nők 87,7%), vagyis a 2.593.000 inaktív többsége, 2.249.000 fő (86,7%) nem tett semmiféle lépést, a munkaerő-piaci (re)integráció irányába. A 15-24 évesek 86%-a tanulmányaira hivatkozva nem keresett munkát, a 25-54 éves nők pedig gyermekek és idős rokonok gondozásával hátrították el leginkább a munkakeresésre vonatkozó kérdést. Az e korosztályba tartozó férfiak többnyire egészségi állapotukra hivatkoztak, míg az 55-64 évesek mindkét nemből nyugdíjszerű ellátásokra hivatkoztak, valamint egészségi állapotukra.

A 2006-os regionális adatok szerint a Dél-Alföldnek a negyedik negyedében 901.200 15-64 éves lakosa volt, akik között az inaktívak (370.400 fő) aránya 41,1% (KSH Statisztikai tájékoztató, Csongrád megye 2006/4, 34.).

A 2006 január 1-i becsült adatok szerint a Makói kistérség 49.245 lakosából (KSH Statisztikai Évkönyv: Csongrád megye 2006, 250.) 11.362 fő (a kistérségi lakosok 23%-a) volt 15-64 év közötti inaktív személy. Az általunk a Makói Kistérségben korábban végzett 2006-os reprezentatív kérdőíves felmérésben, a felnőtt lakosság munkaaktivitási státuszát is csak a 25 évesnél idősebbek körében vizsgáltuk, mert feltételezésünk szerint ők már minden bizonnyal befejezték iskolai tanulmányaikat.

A 3.675 érvényes válasz alapján a legnépesebb csoport a nyugdíjasoké (44,7%), őket követi az aktívok csoportja (39,2%), – akik vagy teljes munkaidőben, vagy részmunkaidőben dolgoznak – az inaktívok (11,2%), – akik már nem tanulnak, de nincsenek munkaviszonyban sem -, az alkalmi munkából élők (2,6% – ők azonban statisztikailag valószínűleg jórészt az inaktívok közé tartoznak) és a tanulók (2,3%).

Az inaktív állomány fokozatos növekedése több oldalról is megközelíthető. A KSH által alkalmazott terminológia szerint „Inaktív keresők azok a személyek, akik a felvétel eszmei időpontjában kereső tevékenységet nem folytattak, de keresettel, jövedelemmel rendelkeztek, így

1. a saját jogú nyugellátásban, nyugdíjszerű ellátásban, járadékban részesülők,
2. a hozzátartozói jogon folyósított nyugdíjban vagy egyéb ellátásban részesülők,
3. a gyermekgondozás (nevelés) címen ellátásban részesülők,
4. a munkanélküli-ellátásban részesülők, akik nem minősülnek munkanélkülinek (pl. nem keresnek munkát),
5. a vagyonukból vagy egyéb, nem munkával kapcsolatos jövedelemből élők (pl. földjük, nyaralójuk, lakásuk bérbeadásából, bankbetétjük kamataiból, albérlő tartásából élnek)”.

E terminológia szerint a Makói Kistérségben az inaktív keresők aránya 55,9%, ami rendkívül magas érték, és nagyrészt olyan társadalmi csoportokat jelöl – pl. a megkérdezettek 44,7%-át alkotó nyugdíjasokat – akiken a kutatás célja, vagyis hogy miért nem vesznek részt a munkaerőpiacon – nem kérhető számon. Ezért már A

Makói Kistérség szociálpolitikai fejlesztési programjának kidolgozása során elkülönítettük azon válaszadókat, akik már nem tanulnak, de nincsenek munkaviszonyban sem, s őket kezelve inaktívnak állapítottuk meg a munkaaktivitással kapcsolatos attitűdjüket, mely eredmények további kidolgozása ily módon könnyen, olcsón és gyorsan megoldhatóvá válik a kutatások célzott folytatásával.

Immár annak tudatában, hogy a megkérdezettek 11,2%-a, vagyis a Makói Kistérség nagyjából minden tizedik lakosa a munkaerőpiacon való részvételt valamilyen okból negligálja, s hogy a mintánkban szereplők mindegyike a közelmúltban már együttműködött kérdezőbiztosainkkal, jó okunk van feltételezni, hogy a munkaaktivitás tárgykörében készítendő mélyinterjúk elkészítésében is segítségünkre lesznek.

A kutatási probléma

Magyarországon az inaktív keresők között tízezerrel található olyan munkavégzésre egészségi állapotuknál és életkoruknál fogva alkalmas emberek, akik valamilyen oknál fogva nem keresnek állást maguknak a munkaerőpiacon. A Makói Kistérségben a Regio-Data Társadalomkutató által 2006-ban elvégzett szociálpolitikai jellegű kutatás – A Makói Kistérség szociálpolitikai fejlesztési programja – alapján a munkaképes lakosok jelentős hányada ebbe a kategóriába sorolható.

Ez a tény a kistérség rendkívül alacsony munkaaktivitási mutatóit rombolva kétségessé teszi, hogy a súlyos gondokkal küszködő terület a közeljövőben gazdaságilag talpra állíthatóvá váljon.

A Makói Kistérségben nagymértékű az előregedés: a lakosság 44,7%-a nyugdíjas korú, s a gazdaságilag aktív korosztály részaránya – még az alkalmi munkásokkal együtt sem – éri el a 42%-ot. Ugyanakkor a kistérségben van egy, a lakosság 11,2%-át kitevő inaktív csoport, melynek munkába állítása jelentős segítség volna e tájegység szempontjából, hiszen jelenleg a munkaképes lakosság negyede nem dolgozik.

A Makói Kistérség szociálpolitikai fejlesztési programja keretében korábban elvégzett vizsgálatok során az inaktív állomány munkaerőpiacról való távolmaradásának okaira is kerestük a választ. A kérdőíves felmérés során regisztrálhattuk az alacsony munkaerőpiaci részvételt a megkérdezettek részéről, melynek okairól fókuszcsoportos vizsgálatok keretében kérdeztük a kistérség 17 településének polgármestereit és szociális intézményi vezetőit, mint a lakosok életére közvetlen rálátással bíró személyeket. A megkérdezettek tapasztalatai szerint a munkaerőpiactól való távolmaradás összetett probléma: egyesek nem is akarnak dolgozni; mások akarnának, de az alacsony munkabérek és az utazási költségek miatt valóban nem éri meg nekik; megint mások pedig egyszerűen alkalmatlanok a munkára, noha életkoruk és egészségi állapotuk ezt sokszor nem indokolná. A problémát súlyosbítja, hogy leginkább az alulképzett lakosok vonulnak inaktivitásba a fentebb említett módokon.

Az első csoport egyszerűen nem akar rendszeresen – de még periodikus időnymunkákon sem – dolgozni, mert ismeri az állapotára vonatkozó szociális rendelkezéseket, és tudja, hogy a segélyezés révén, ha egy minimális életnívón is, de napról napra fennmaradhat munka nélkül is.

Mások ezt az életmódot megalázónak érzik, igyekeznének kitörni, de a minimálbér amit ajánlanak nekik – sokszor lakóhelyüktől távoli munkahelyeken, az utazási költségek fedezete nélkül, vagy csak részben fedezve azt – alig több, vagy egyenesen kevesebb jövedelemhez juttatják őket kemény munka mellett is, mint a segélyek.

A harmadik csoport alkoholproblémák, vagy magatartási zavarok miatt nem keres munkát. Az alkoholfüggők szervezete nem terhelhető olyan mértékben az általuk betöltött – jellemzően nehéz fizikai – munka során mint az egészséges embereké, ezért hamar kiszzelektálódnak, és ennek tudatában meg sem próbálnak ismét elhelyezkedni. Magatartási problémákon pedig azt kell érteni, hogy az inaktív keresők egy csoportja vagy túl fiatal még, és nem volt ideje beleszokni egy alá-fölérendeltségi viszonyba, ami miatt konfliktusai támadnak, vagy pedig olyan régen nem volt már munkaviszonyban, hogy képtelen az ezzel járó rendszerességbe ismét beleszokni, ami miatt ismét az utcára kerül.

Mintavétel

A munkaerőpiactól távol maradó, munkavégzés szempontjából motiválatlan inaktív állomány interjú vizsgálatokor a szakértői mintavételi eljárást alkalmazzuk, amely a kutató alapsokaságra vonatkozó ismereteire épít. Az eljárás feltételezi, hogy a kutató által kiválasztott elemek reprezentálják a vizsgálni kívánt populációt.

A Makói Kistérség szociálpolitikai fejlesztési programja keretében lefolytatott kérdőíves vizsgálat során alkalmazott módszerünk a véletlen kiválasztáson alapuló szisztematikus mintavétel volt, ahol teljes felsorolás minden k-adik elemét válogattuk be (szisztematikusan) a mintába.

Az eljárás kulcsa a véletlen kiválasztás, a vizsgálni kívánt alapsokaság minden egyes elemének egyenlő az esélye a mintába kerülésre. A társadalomtudományi kutatások alapvető mintavételi módszere, amely biztosítja nagy minták esetén is a reprezentativitást (Babbie 2001).

A jelenlegi kutatást e minta felhasználásával kívánjuk folytatni: a beazonosított munkaképes inaktív személyek közül kiválasztjuk a kutatás lefolytatásához szükséges alanyt, s nekik tesszük fel a mélyinterjúk során célzott kérdéseinket. Ez a kutatást jóval olcsóbbá teszi: ugyanis nincs szükség mintavásárlásra, kérdőívkészítésre és adat-rögzítésre sem.

Természetesen a saját kutatási anyagokon kívül – kihangsúlyozva a remélhetőleg általunk feltárt novumok szerepét – áttekintjük a témába vágó egyéb, korábban lefolytatott kutatások eredményeit is, s ezek tükrében mutatjuk be eredményeinket, utalva azok tipikus voltára, trendszerűségére is.

A munkaképes inaktív személyek között végzett interjúk vizsgálata eredményei

A legtöbb interjút – 36 fő – Makón, a kistérség egyetlen városában, s így központjában készítettük, míg Ambrózfalván 2; Apátfalván 7; Csanádaltibben 2; Csanádpalotán 8; Ferencszálláson 2; Földeákon 7; Klárafalván 2; királyhegyesen 2; Kiszomboron 10; Kövegyen 3; Magyarcsanakon 6; Maroslelén 5; Nagylakon 3; Nagyéren 2; Pitvaroson 5; Óföldeákon pedig szintén 2 interjút sikerült készítenünk.

Az interjúalanyok leginkább két (29fő) három (30 fő) illetve négyfős (23 fő) háztartásokból kerültek ki, ami azt mutatja, hogy az egyedülálló inaktív személyek képtelenek volnának talpon maradni azokból az ideiglenes megélhetési forrásokból, amelyekhez hozzájuthatnak. E ténytet erősíti egy a Regio-Data Társadalomkutató és Vidékfejlesztési Tanácsadó Bt. és a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke által alig egy éve elvégzett, 2263 háztartásra kiterjedő reprezentatív felmérése is, amely a Makói Kistérség Szociálpolitikai Fejlesztési Programját megalapozó helyzetfeltáró vizsgálatként azt mutatta ki, hogy a kistérségben leginkább elterjedt háztartástípusok az egyfős (30%), illetve a kétfős (32,3%), valamint a háromfős (19,3%) háztartások.

A térségben tehát legjellemzőbbek az egy és két fős családok, melyek együtt az összes háztartás 62,3%-át teszik ki. A három és négy fős családok együtt a háztartások körülbelül harmad részét, öt és hat fős háztartás együtt 5,2%-át képviselik, míg a hatfősnél nagyobb háztartások aránya elenyésző. A családok átlagos nagysága 2,34 fő a térségben, nagy szórással, amit jelez az is, hogy az egy fős, a kétfős és a három illetve több fős háztartások aránya körülbelül egyharmad-egyharmad. Az egy és kétfős háztartásokban (különösen az egyfősben) általában idősebbek élnek, az egyfős háztartásoknak majdnem 60%-ában 66 éves vagy idősebb, de a kétfős háztartásoknak a harmadában is idősek élnek.

Az előregedés a kistérségben tehát számottevő. Ugyanakkor az is tény, hogy az egyfős háztartások 40,5%-ában 15-65 éves, tehát aktív korú kistérségi lakosok élnek – akik viszont a jelen mélyinterjúk vizsgálatok során alig képviseltették magukat. Az a feltételezésünk tehát, miszerint inaktívként egyedül élni rendkívül nehéz, megállja a helyét.

A munkaképes inaktív személyek megoszlása háztartásonként

A vizsgált háztartások többségében (66) egy fő munkaképes inaktív személy él, míg 33 háztartásban két fő, 5 háztartásban pedig 3 fő inaktív személyt regisztráltunk az interjúkészítés során. Amint az fentebb látható volt, az egyfős háztartásokban rendkívül ritkán él inaktív személy, olyan két- vagy többfős háztartások azonban nagy számban akadnak, ahol gyermekeit egyedül nevelő, vagy éppen idős szüleiélő inaktív személlyel találkozhattunk, de az sem volt ritka, hogy a családtagok közül többeknek volt munkája, s csak az interjúalany tartozott a munkaképes inaktív táborába. A gyermekeiket egyedül nevelő inaktív szülők sokszor számolnak be arról,

hogy jövedelmük jelentős részét a gyermekek után kapott családi pótlék teszi ki, ami sokszor nagyobb összeg, mint az interjúalany által kapott valamilyen formájú segély. Mint később látni fogjuk, az inaktívak gazdasági tevékenysége (noha erről csak kevesen beszélnek nyíltan, válaszaikból azonban kikövetkeztethető) leginkább a feketegazdasághoz, a Makói Kistérségben, és általában vidéken a mezőgazdasági szektorhoz kötődik. Mindez rendkívül ingatag jövedelemforrásnak tekinthető: az idénymunka-jelleg és az időjárás szeszélyei sokszor még az illegális munkavállalás lehetőségétől is megfosztják ezeket az embereket, így elemi érdekük, hogy egy háztartásba áramoltassák az olyan folyamatos jövedelmeket, mint a családi pótlék, a szociális segélyek, vagy az idős szülők nyugdíja, a családtagok rokkantnyugdíja, az ápolási díj, stb.

Az interjúalanyok megoszlása nemek, korcsoportok és iskolai végzettség szerint

Az évtizedek óta tartó országos trendnek megfelelően az interjúalanyok között is több nő (61 fő) található, mint férfi (43 fő). Miként látni fogjuk, a diszkriminációs tényezők közül is több sújtja a nőket, mint a férfiakat, a jelentős különbség részben ennek, részben pedig a tradicionális háziasszony-szerep érvényesülésének tudható be. Az interjúalanyok közül az inaktivitás okaként többen jelölték meg a női szerepkör egyes jellemzőit: a gyermekekkel való törődést, vagy az idős szülők, beteg rokonok otthoni ápolását.

Az iskolai végzettsége szerinti megoszlás sokat elárul az inaktivitás egyik okáról. A tételt, miszerint minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál nagyobb eséllyel szorul ki a munkaerőpiacról, interjú vizsgálatunk is teljes mértékben igazolja. Az interjúalanyok közül mindössze 2 fő nem rendelkezik alapfokú végzettséggel; 40 fő csak 8 általános iskolai végzettséggel bír; 7 fő a szakiskolát végzettek; és 39 fő a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők száma, ami összességében 84,6%-os arányt képvisel az érettségi vizsgát nem adó intézményben végzettek között. E csoport több mint felerészben rendelkezik tehát valamilyen szakmával, ám a kistérség adottságai nem teszik lehetővé, hogy elhelyezkedhessenek a rendszerváltást követő 17. évben, illetve sokuknál ez az állapot már hosszú évek óta fennáll, a mezőgazdaság és a hajdani ipari termelés bizonyos szektoraiban végbement szinte teljes megsemmisülése óta. A mintában szerepelnek az érettségizett inaktív személyek is, akiknek nagyobb része (9 fő) szakközépiskolát végzett, tehát szakmájával az interjú pillanatában szintén nem tud mihez kezdeni, de a kistérség jelenlegi helyzetéből következik, hogy a felsőfokú végzettség sem jelent mindenkinek kiutat ebből a helyzetből, amit a 3 fő diplomás interjúalany által elmondottak is bizonyítanak.

2006-ban a kistérségben a felnőtt lakosság iskolai végzettségét a 25 évesnél idősebbek körében vizsgáltuk, mivel róluk feltételezhető leginkább, hogy már befejezték tanulmányaikat. Összességében elmondható, hogy a két legnagyobb csoport a 8 általánost vagy kevesebbet (39,1%) és a szakmunkásképzőt (32,2%)

végzetteké. Az érettségivel rendelkezők aránya 19,5%, a diplomásoké pedig 9,1% volt. Az érettségivel nem rendelkezők aránya a 25 évesnél idősebb lakosság körében tehát 71,3%-os volt egy évvel ezelőtt, mely arány a teljes lakosságra vetítve némileg jobb, mint az inaktív interjúalanyok között, de az elhelyezkedési nehézségek végzettséggel kapcsolatos vetületére rendkívül jól rámutat. A fiatalabb, 26-45 éves korosztálynál a magasabb iskolai végzettségűek aránya javuló tendenciát mutat ugyan, minthogy náluk 59,4% volt az érettségi nélküliek aránya, a 46-65 évesek között azonban a munkaerőpiacról végzettségük miatt potenciálisan kiszorulók aránya 68,5%-os, ami a kistérség idősebb, de még munkaképes lakosainak fokozott veszélyeztetettségét mutatja.

Az életkor szerinti csoportosítást a munkaerőpiaci szereplők általános életkor-csoportjaihoz igazítottuk. Eszerint 4 kategóriát különböztettünk meg: a 18-24 éveseket, akik nagyjából kezdő munkavállalóként definiálhatók (mint akik vagy a középfokú, vagy a felsőfokú oktatási intézményekből kikerülve épphogy csak munkába álltak, vagy nem dolgoznak túlságosan hosszú ideje ahhoz, hogy tapasztalt munkavállalóként jöhessenek számításba.)

A második kategóriába tartozik a 25-39 éves korosztály, akik már kezdenek nagyobb munkatapasztalatra szert tenni, vagy már rendelkeznek vele. A harmadik korcsoport a 40-49 éves, nagy munkatapasztalattal bíró személyekre vonatkozik, míg az utolsó, negyedik kategória az 50-64 évesekre, noha a legidősebb interjúalany 59 éves, a kategória utolsó elemével csak a munkaképes korosztály utolsó szegmensét kívántuk jelezni.

Szinte minden korcsoport az inaktívak szempontjából speciális veszélyforrást jelent: a legfiatalabbak számára azért nehéz az elhelyezkedés, mert munkatapasztalat hiányában utasíthatják el őket a potenciális munkaadók. A 40-49 éves és az 50-64 éves korcsoportokat pedig a „túl magas életkor” miatt tanácsolhatják el a munkaadók. Egyedül a 25-39 éveseknek van kevés tartanivalójuk az életkori diszkriminációtól, bár mint látni fogjuk ez az állítás sem általánosítható teljes mértékben.

Az interjúalanyok valamivel több, mint egytizede, 12 fő a 18-24 éves korosztályba tartozik; több, mint egyharmaduk, 36 fő 25-39 éves; majdnem ugyanennyien, 33-an tartoznak a 40-49 évesek csoportjába, és 23 fő, csaknem az összes megkérdezett egyötöde képviseli az 50-64 éves korcsoportot.

Az állandó munkaviszony nélkül eltöltött idő

Tartós munkanélkülinek ma az minősül Magyarországon, aki a munkába állása előtt legalább 6 hónapig a lakóhelyén illetékes munkaügyi központban regisztrált munkakeresőként szerepelt. Vizsgálatunk interjúalanyai kevés kivétellel többszörösen túllépték ezt a kritériumot.

4 főnek még nem volt állandó munkaviszonya; 11 fő még a tartós munkanélküliség kategóriába esik 1-6 hónapos inaktivitásban eltöltött időszakkal; de a legtöbben azok vannak, akik 7-24 hónapja nem végeznek állandó rendszeres kereső tevékenységet (32

fő). 18-an 25-60 hónapja inaktívak; 19 fő pedig még ennél is régebben, 61-108 hónapja nem talál magának tartós, bejelentett munkahelyet. Rendkívül magas az utolsó csoportba tartozók aránya is: ők azok, akik 109 vagy még több hónapja vannak távol a munkaerőpiactól (18 fő). Látható tehát, hogy az interjúalanyok több, mint 2/3-a túllépte, többségük többszörösen is túllépte a tartós munkanélküliség kritériumát.

Az ugyanakkor nem törvényszerű, hogy a legidősebb interjúalanyok legyenek a legtovább munka nélkül. Amint azt a korcsoportok, és a munka nélkül töltött hónapok számából készített diagram mutatja, a fiatalabb korosztálynál is sűrűn előfordul, hogy évek óta nem tudnak megjelenni a munkaerőpiacon. Látható például, hogy a legtöbb 61-108 hónapja inaktív interjúalany a 25-39 éves korosztályból kerül ki, illetve az is kiderül, hogy a legtöbb 109 hónapnál is régebben inaktív személy nem a legidősebb, hanem a 40-49 évesek között található, de megjelenik a 25-39-es korcsoportban is. Erre a jelenségre egyértelműen az alacsony munkabérek és a munkaadók részéről sokszor nem biztosított utiköltség-térítés adhat magyarázatot: vagyis sok esetben már fiatal korban sem éri meg a jellemzően minimálbérért kínált, s nem ritkán 10-15-20000 Ft-ra rúgó közlekedési költségekkel is terhelt állásokat megpályázni, ezért helyette sokan az alkalmi munkát, a feketegazdaságot választják megélhetési formául, ami teljesen racionális, és láthatóan alternatíva nélküli döntés.

A munkaviszony megszűnésének okai

Alapvetően 4 okot találtunk a munkahely elvesztésének magyarázataként (megszűnt a munkahely, létszámcsökkentés, felmondás az interjúalany részéről, illetve felmondás a munkáltató részéről), melyeken kívül még két kategória jöhetett számításba: részint az, hogy a megkérdezettnek még nem volt állandó munkaviszonya, részint pedig egyéb okok. Egyéb oknak minősültek azok az esetek, ha a megkérdezett vállalkozó volt és tönkrement; ha lejárt a határozott idejű munkaszerződése és ezt a munkaadó nem újította meg, illetve ha külföldön dolgozott, és hazatérve került inaktív státuszba.

Az interjúalanyok döntő többségének (63%) van olyan szakmai múltja, amelyre építve egykor olyan anyagi biztonságot teremthetett magának, s amelyet a jelenlegi inaktív állapotában meg sem bír közelíteni.

E szakmák jórészt szakmunkák, miként az az iskolai végzettségekből következik, de számos esetben betanított munkákból is képesek voltak a maihoz képest irigylésre méltó életszínvonalat fenntartani a megkérdezettek.

A két vezető okot a munkahelyek megszűnése (25 fő) és az egyéb kategóriák alkotják (26 fő), lefedve az interjúalanyok inaktivitásának okaként megjelölt esetek felét. 11 fő a létszámcsökkentések áldozatainak száma; 16-an pedig felmondtak a munkahelyükön. 22 interjúalanynak a munkáltató mondott fel, 4-en pedig még nem rendelkeztek az interjú pillanatáig állandó munkaviszonnyal (ez utóbbiak közül 3 fő frissen végezte el iskoláit, 1 fő pedig évtizedek óta háztartásbeliként tevékenykedik, noha egy megfelelő állásajánlatot állítása szerint elfogadna).

Érdeemes külön kezelni azon interjúalanyok esetét, akik felmondtak munkahelyükön, ugyanis mindannyiuknál elsődleges szerepet játszott a bérek rendkívül alacsony szintje, ami arra kényszerítette őket, hogy azon pozitívumokat, amelyek még az „éhbér-szerű” fizetésekkel is együtt járnak (nyugdíjjogosultság, társadalombiztosítás) feladva átvándoroljanak a feketegazdaságba. Rendkívül fontos itt az utiköltség-térítés kérdése: ha a vidéki embernek – aki falujában vagy községében nem talál munkát, s így 10-20-30-40 km-es ingázásra kényszerül a munkahely megközelítése érdekében – nem fizetik ki az utazás költségeit, s azt a minimálbérből kell kigazdálkodnia, akkor nem fog törvényes módon dolgozni, mert értelmetlennek érzi az egész folyamatot: nevétségesen alacsony munkabérének 25-30%-át arra kell költenie, hogy eljusson a munkahelyére, illetve onnan haza.

Az útiköltség-térítéssel kapcsolatosan megemlítendő, hogy a törvény egyébként előírja a munkába járás költségeinek 85%-os térítését, távolsági tömegközlekedési eszközök igénybevételekor, de mivel ez anyagilag többletterhet jelent a munkáltató számára, az állás betöltésekor a helyi munkavállalókat részesítik előnyben a munkaadók, vagy úgy próbálnak megegyezni a „vidéki” munkavállalóval, hogy ez a költségtöbblet a számukra valahogyan megtérüljön. Ennek egyik formája a kevesebb munkabérért való alkalmazás feltétele, vagyis a „vidéki” munkavállalónak saját béréből kell állnia az utazás költségeit, amennyiben dolgozni akar.

A munkahelyüket önként feladók beszámolóí szerint az alacsony bérezéshez sok esetben megalázó bánásmód is társul, amit egy ideig önbecsülésének feladásával talán mindenki elviselne, de minthogy jóformán semmit sem kap cserébe, sokaknál elfogy a türelem.

A munkáltatók általi felmondásnak is vannak magyarázatai, de ezt általában nem az interjúalanyoktól kaphatjuk meg, hanem a településüket jól ismerő, a lakosokkal kapcsolatban álló polgármesterektől. A 2006-os vizsgálat keretében a Makói Kistérség településeinek (azóta több helyen lecserélt) polgármesterei is kifejtették a véleményüket az inaktivitás okairól. A velük készült fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során arról számoltak be, hogy a hosszú ideje inaktív személyek egy jelentős részénél már adaptációs zavarok jelentkeznek a munkahelyeken. Ez abban jelentkezik, hogy képtelenek a folyamatos munkavégzésre, mert részint fizikai leromlottságuk, részint szellemi leépülésük, részint az alá-fölrendeltségi viszonytól való elszokás következtében nem képesek elvégezni a rájuk bízott feladatokat, nem tudnak beilleszkedni egy munkahelyi közegbe. A reménytelen helyzetben lévő népesség alkoholfogyasztási szokásai, illetve a kultúrálódási lehetőségek hiánya miatt a polgármesterek szerint településeiken kialakult egy munkára alkalmatlan, noha orvosi szemmel „egészséges” réteg (mely azonban nem speciális helyi körtünet, hanem az ország általános állapotából következő jelenség). Ez az állítás kétségtelen tényeken alapul, így a munkáltatók lépései – ha nem is minden esetben – érthetővé válnak.

A 2006-os Makói Kistérségben végzett felmérés eredménye szerint a munkanélkülivé válás oka az esetek legnagyobb arányában (46,7%) a megszűnő munkahelyek következménye. Ezt követi az „elbocsátás” miatt bekövetkezett munkanélküliség

(32,7%). Emellett nem jelentéktelen azok számaránya sem, akik úgy nyilatkoztak, hogy ők hagyták ott munkahelyüket (20,6%).

Regisztrált és nem regisztrált munkanélküliség

Az interjúalanyok többsége – 100 fő – regisztrált munkanélkülinek vallotta magát, így elvileg mindössze 4 fő nem szerepel az országos nyilvántartásban – feltéve, hogy pontosan írták le állapotukat a megkérdezettek. Ebben a tavalyi adatok figyelembevételével némileg kételkedhetünk, mert amint az fentebb látható volt, sokan nagyon régóta nem rendelkeznek bejelentett munkaviszonnyal, és valószínűleg kiestek már a munkanélküli nyilvántartásból is, de ennek talán nincsenek is tudatában. Egyesek be is vallották, hogy se pénzük, se kedvük nincs bemenni a városba a munkaügyi központba, mert úgysem tudnak rajtuk segíteni, ezért gyanítható, hogy sokan már felhagytak a Munkaügyi Központtal való kapcsolattartással.

Egy másik beszédes tény, mely a regisztráltsággal kapcsolatos kétségeinket erősíti az, hogy az álláskeresőknél az interjúalanyoknak csak az ötöde említette meg, hogy kapcsolatban áll a Munkaügyi Központtal.

2006-ban a Makói Kistérségben a megkérdezettek kevéssel több mint egy negyede (27,5%) nyilatkozott úgy, hogy volt már munkanélküli. Azoknak a válaszadóknak, akik úgy nyilatkoztak, hogy voltak már valaha munkanélküliek, azt a kérdést is feltettük, hogy nyilvántartották-e őket a Munkaügyi Központban, és az esetek 40,1%-ában a munka nélkül lévőkkel valamilyen oknál fogva nem tartotta nyilván a Munkaügyi Központ. Ez arra enged következtetni, hogy a kistérségben a munkanélküliség a regisztrálnál arányaiban jóval magasabb mértékű lehet, és emiatt nagyon furcsa, hogy a mostani, 2007-es vizsgálat alkalmából szinte mindenki regisztrálnak vallotta magát.

Összefüggés mutatható ki a válaszolók neme, és a munkanélküliség, valamint a gazdasági aktivitás mutatói között is. Elmondható, hogy a kistérségben élő férfiak között 2006-ban magasabb arányban (29,7%) fordul elő a munkanélküliség, mint a nők között (24,4%). Ugyanakkor a 2006-os felmérés idején megkérdezett válaszolók közül a férfiak fele (50%) nem dolgozott, míg a nők közel három negyede (72,9%) nem végzett munkát. Ez a látszólagos ellentmondás valószínűleg azzal magyarázható, hogy a nők nagyobb arányban nem jelennek meg a hivatalos statisztikákban, mint munkanélküliek. A látens munkanélküliség a nők között valószínűleg magasabb, mint a férfiak esetében. A gazdaságilag inaktívak aránya és a korcsoportok között szintén összefüggés mutatható ki. 2006-ban legtöbb gazdaságilag inaktív személy a 40 éven felüliek között volt található (46,1%) a kistérségben, az ebbe a korcsoportba tartozók közel fele nem végzett munkát az adatfelvétel idején. Azok a megkérdezettek, akik voltak már valaha munkanélküliek, átlagosan közel másfél évet (19,84) hónapot töltöttek ebben a státuszban. Legtöbbször egy évig voltak munka nélkül.

Látható tehát a 2006-os adatok alapján, hogy a Makói Kistérség a tartós munkanélküliség szempontjából fokozottan sújtott terület. A kistérség minden településén a munka nélkül töltött hónapok átlagos száma hat hónapnál magasabb. A

legkedvezőbb átlagos mutatót produkáló településen – Csanádalberti – is átlag 7,4 hónapot töltöttek munka nélkül a megkérdezettek. A tartós munkanélküliség által leginkább veszélyeztetett települések Kövegy (31,27 hónap), Apátfalva (26,55 hónap) Csanádpalota (26,05 hónap), és Ferencszállás (25,22 hónap) voltak 2006-ban, ahol a megkérdezettek átlagosan több mint két évet voltak munkanélküli státusban.

Segélyezetttség, államilag finanszírozott tanfolyamok-képzések, munkakeresési tanácsadás és közmunka

Az inaktív interjúalanyok csaknem ugyanolyan mértékben kapnak (51 fő) valamilyen segílyt (munkanélküli segíly, rendszeres szociális segíly, stb.), mint nem (53 fő).

Az interjúalanyok többsége, (77 fő) nem végzett, vagy végez jelenleg a munkaügyi központ vagy egyéb szervezet által támogatott tanfolyamot továbbtanulás vagy újabb szakma megszerzése céljából, hogy nagyobb eséllyel jelenhessen meg a munkaerőpiacon, 27 fő viszont már szerzett ilyen képesítést, vagy éppen folyamatban van a képzése.

A legtöbben úgy nyilatkoztak, hogy fel sem ajánlották nekik az efféle lehetőségeket, de voltak olyanok is, akik nem találták megfelelőnek, piacképesnek a felajánlott lehetőségeket, ugyanakkor néhányan arról is beszámoltak, hogy a képzésre közlekedési vagy utiköltség-problémák miatt nem tudtak volna eljutni, ezért nem kezdték el. Például bementek volna a városba egy délutáni tanfolyamra, de visszafelé már nem kaptak volna buszt a falujukba, és csak éjszaka érhettek volna haza gyalog. Az ilyen problémák egyre inkább keresztül-kasul szövik a vidéki emberek életét, mert a stagnáló, vagy reálértékben csökkenő jövedelmek, illetve a szigorúan monoton emelkedő menetjegyárak, valamint a megszűnő vasúti szárnyvonalak, a már megszüntetett, illetve pletykaszinten lebegtetett „esetleg” megszűnő buszjáratok miatt a közlekedés immár nem megszokott, rutinszerű cselekedet, hanem az interjúalanyok egy részének beszámolója szerint egyre inkább „kaland”.

A képzések egy külön problémagócot képeztek az interjúk során. Tényként kell kezelniük, hogy a képzésben részesült interjúalanyok (akiknek többsége már rendelkezik új képesítésével) eddig, és legtöbbször évek óta nem tudott mit kezdeni ezzel a lehetőséggel, és ez a probléma a kistérség gazdasági sajátosságai folytán általánosítható: a képzések segítségével sok esetben nem jut előrébb egzisztenciálisan a munkaerőpiacra visszakerülni igyekvő inaktív személy.

Egy interjúalany meg is fogalmazta, hogy a tanfolyamok gyorstalpaló jellege őt magát is kétségbe ejti, mert nem érzi, hogy a tanult szakmához valóban értene, illetve a munkakeresés során számára nyilvánvaló, hogy az ilyen képzésekről a munkaadók sincsenek jó véleménnyel, ők kis kételkednek a munkavállalók szakértelmében.

További probléma a képzésekkel, hogy nem jár, vagy nem jut elég gyakorlati idő a szakmai jártasságok elsajátítására, a szakmai gyakorlat megszerzése tehát nem megoldott, ami miatt a munkaadók elutasítják a frissen szakmát szerző, és ettől többtelésélyeket remélő munkanélküliek jelentkezését.

A képzésen való részvétel (főként akkor, ha a képzés csak részben támogatott, és külön anyagi áldozatot jelent) a résztvevőkben reményt kelt, mely remény a fent említett problémák folytán hamar elszáll, ami pszichikusan még jobban megviseli az inaktivitásból kitörni igyekvő személyeket.

Az álláskereső tanácsadás kérdésében is rendkívül nagy különbségeket tapasztaltunk, ugyanis 72 fő nyilatkozott úgy, hogy a Munkaügyi Központ nem tett lépéseket az ügyben, hogy végzettségükhöz, társadalmi státusukhoz és viselkedéskultúrájukhoz képest a maximálisan teljesíthessenek az állásinterjúkon, valamint az egyéb munkakeresési módszerek során. Ezen interjúalanyok – állításuk szerint – nem kaptak tanácsot az ilyen helyzetekben alkalmazandó viselkedés, az öltözködés, az önéletrajzírás kapcsán.

Hogy ez mennyiben veti vissza sikerességüket a munkaerőpiacra való bejutással kapcsolatban, persze nem tudható, az állítás mindenestre érdekes tényre világíthat rá a Munkaügyi Központok működésével kapcsolatban. Ezt a kérdést egyébként nem vizsgáltuk mélyebben, nem kérdeztünk rá arra, hogy milyen véleménnyel vannak a Munkaügyi Központról, de negatívumokat senki nem említett az ügyintézőkkel kapcsolatban.

Az interjúalanyok döntő többsége, 87 fő nem végzett még közmunkát, vagyis elmondható, hogy az önkormányzatok a legrászorultabbaknak csak igen korlátozott mértékben képesek közmunkával segíteni, ami vitathatatlanul a szűkös forrásokra vezethető vissza. Ennek ellenére nagy arányban tapasztaltuk azt, hogy az interjúalanyok egy része a közmunkát a polgármesterek részéről az ismerősöknek osztogatott kegynek tartja, mely jellemzően nem a legrászorultabbakat találja meg. Egyesek szerint csak a tősgyökereseknek jut közmunka, mások szerint nem számít, hogy a közmunkára pályázó esetleg családos és jobban rászorulna erre az ideiglenes lehetőségre. A helyi kapcsolatháló szerepe, a „gyenge kötések ereje” tehát vitathatatlanul szerepet játszik ezen a területen (Granovetter, Mark (1995): A gyenge kötések ereje. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert: Társadalmak rejtett hálózata. Új Mandátum, Budapest).

Hozzá kell tennünk ehhez az állításhoz a 2006-os, a Makói Kistérség polgármestereivel készült fókuszcsoporthoz interjú közmunkára vonatkozó információit is, minthogy a polgármesterek éppen ellenkező véleményt fogalmaztak meg: szerintük éppen hogy nincs tolongás a közmunka kapcsán, és komoly gondot jelent nekik az így elvégzendő feladatokra értelmes, a munkanapot végigdolgozni képes, nem alkoholistá jelölteket toborozni.

A munkavállalással kapcsolatos attitűdök

Az interjúalanyok nagy többsége, 100 fő nyilatkozta azt, hogy szeretne állandó munkaviszonyt létesíteni. A 4 fős kisebbség viszont az alacsony munkabérekre hivatkozva azt állította, hogy az alkalmi munkák jobb megélhetési forrást biztosítanak mint a kötött munkaidőben folyósított minimálbér, valamint nagyobb szabadságot is

ad nekik ez az állapot, ami miatt nem is foglalkoznak a bejelentett, törvényes munkavégzés lehetőségével. Erre az álláspontra persze nem azért jutottak, mert ez a racionálisabb döntés: a munkakeresési kudarcok után egyszerűen nem érdekli őket ez a téma, élnek amiből tudnak, addig ameddig tudnak, felhagyva a csodavárással.

A munkaviszony igénylésével összhangban a munkakeresési hajlandóság is nagy az interjúalanyoknál, 90 fő ugyanis a folyamatosnak tekinthető munkakeresés állapotában van. Az a 14 fő, aki nem keresett munkát az elmúlt hónapokban, döntően a legrezignáltabb, a reményt már majdnem feladó csoport, de vannak olyanok is akik éppen tanfolyamot végeznek, vagy hamarosan vizsgáznak a tanultakból, s erre koncentrálnak, felfüggesztve a munkakeresést. Néhányan betegségből lábadoznak, s ezért nem keresnek munkát (volt akinek a lába volt eltörve az interjú idején), de persze akad olyan is, aki egyszerűen várja csodát, mert mint mondja „bízok az új polgármesterben, hogy majd munkahelyeket terem”.

A munkahelykeresés egyébként akkor sem könnyű, ha valaki polgármester, hiszen inaktív interjúalanyaink között van egy három cikluson át regnált, de 2006 őszén leváltott polgármester is. A polgármesterek továbbá egyformán szkeptikusnak tűntek a mindenkori kormánnyal szemben is: a Makói Kistérség 2006-ban jellemzően kormánypárti polgármesterekkel bírt, de sem az akkori, sem az az előtti parlamenti ciklusok kormányzati tevékenységéről nem volt jó véleményük, minthogy településeik minden ciklusban egyre kilátástalanabb helyzetbe kerültek.

A munkakeresés módszerét hat lehetséges módon határoztuk meg a válaszok alapján. E módszerek használata a legtöbbször átfedi egymást, és csak kevesen vannak olyanok, akik csak 1-2 módszerrel élnek. A legtöbbször (69 fő) használt módszer az, amikor az interjúalanyok személyesen keresik a munkalehetőségeket lakóhelyükön, vagy annak 10-20-30 km-es körzetében. Ez az a módszer egyébként, amit a legtöbb alkalommal használnak egyedülként a megkérdezettek: a munkakeresők 25%-a csak ezt az egy módszert használja, de a különböző módszereket kombinálók között a személyes munkakeresés még így is vezető eszköznek tekinthető.

35 fő valamilyen hirdetésre válaszolva próbálnak eljutni az állásinterjúig; 27 fő számára pedig ismerőseik jelentik a munkalehetőségek forrását, amiből látható, hogy a kapcsolati tőke mértéke meglehetősen alacsony a makói kistérségben megkérdezett inaktív interjúalanyok között. Ez első hallásra meglepő, hiszen a kapcsolati tőke szerepe rendkívül magas a munkahelykeresés, a munkaerőpiac területén. A magyarázatot az jelentheti, hogy a – jellemzően alacsony társadalmi státusú – interjúalanyoknak vélhetően hasonló státusú, gyenge kapcsolathálóval rendelkező ismerőseik, rokonaik vannak.

22 fő használja az internetet, hogy munkát találjon; és fő az, aki a Munkaügyi Központ segítségét is igénybe veszi – ami valószínűsíti, hogy a két csoport jelentős része megegyezik, minthogy internethasználatra leginkább itt van lehetősége a megkérdezetteknek. Az internethasználók ugyanakkor nem jellemzően a legfiatalabbak közül kerülnek ki, mert bár a legtöbben 40 év alattiak, de az idősebb generációban is megtalálhatóak – e városi ember számára mostanára mindennapi, – a

legelesettebb vidéki lakosok számára viszont alig elérhető eszköz használói. Mindössze 10 fő azoknak száma, akik minden fent említett módszert kipróbálnak a cél érdekében. A Makói Kistérségben történt 2006-os reprezentatív felmérés során a munkanélküliek munkavállalási hajlandósága a szavak szintjén a kapott válaszok szerint magasnak volt mondható, minthogy a megkérdezett munkanélküliek 84,5% szeretett volna munkát vállalni. A tettekben megnyilvánuló munkakeresési aktivitás azonban már jóval alacsonyabb volt a munkavégzési szándéknál. Csak a megkérdezettek közel két harmada (64,3%) nyilatkozott úgy, hogy az elmúlt egy hónap során keresett munkát. A válaszolók további közel egy harmada az elmúlt egy hónapban nem tett lépéseket annak érdekében, hogy munkához jusson. A kapott válaszok alapján ennek oka egyrészt egyfajta kiábrándultság, másrészt pedig a munkahelyek csekély száma.

Az elhelyezkedést 2007-ben hét alapvető tényező gátolja az interjúalanyok szerint, mely tényezők számos alakban járhatnak együtt és kombinálódhatnak.

Az egyik ilyen kategória a „*vidékiiség*”, amit az interjúalanyok közül 24 fő említett, és amely megfogalmazást az egyik interjúalany szóhasználatából vettük át, mint szomorú, de logikus fogalmat, ami jól mutatja a sajátos magyar kapitalizmus állapotát. A (lényegileg soha meg nem közelített) szocialista berendezkedésben a dolgozó önkiszákmányolása volt a döntő elem: a mesterségesen alacsonyan tartott fizetések és a világgazdasági folyamatokra emiatt évtizedeken keresztül rácsafolni képes KGST-korszak (melyben végig ott ketyegett az önmegsemmisítés lehetősége) Magyarországon szinte senki nem kereste meg a nyugati utcaseprő bérét, de ez az inkubátorlét képes volt mindenkinek viszonylagos létbiztonságot nyújtani.

Aki az átlagos szegénységen és áruhiányon túlnyúló életvitelre vágyott, annak a második gazdaságban kellett munkaerőjét ismételtelen hasznosítani, hogy ha töredékében is, de hozzájusson azokhoz a javakhoz, amelyek a nem Moszkva által dirigált világ mindennapjainak természetes velejárói voltak. Ily módon a nyugati munkásnál és értelmiséginél nagyságrendekkel több munkával némileg komfortosnak nevezhető életvitelt biztosíthatott önmagának és családjának az, akinek erre lehetősége és energiája is volt, s efelett szemet hunyva az állam is felszabadult bizonyos társadalmi feszültségek kezelése alól. A mai magyar viszonyokra inkább a klasszikus, munkáltató általi kizsákmányolás jellemző, amely sajnálatos módon a 19. századi kapitalizmus állapotát tükrözi, noha a legtöbb esetben javítja a képet a 21. századi civilizáció technológiai paravánja és higiéniai színvonala, ugyanakkor a nyugati utcaseprő bére a legtöbb munkavállalónak ugyanolyan elérhetetlen álom, mint 20-30-40 évvel ezelőtt. Nos, a vidékiiség fogalmának megértéséhez a kizsákmányolhatóságon keresztül vezet az út: aki ugyanis nem a lakhelyén dolgozik, hanem ingázni kényszerül, annak vissza is kell térnie lakóhelyére műszak után, és a már említett közlekedési anomáliák miatt sokszor erre csak egyetlen lehetősége van, így nem túlóráztható, kevésbé facsarható ki mint a helyi munkaerő. A vidéki embernek paradox módon ez az előnye lesz a veszte, ha ingázni kényszerül: míg a helyi munkaerő minimálbéren dolgoztatva, túlórákkal terhelve és – amennyiben ez nem kedvére való elbocsátással fenyegetve –

dolgoztatható, addig az ingázni kényszerülő falusi munkakeresőt nem alkalmazják korlátozott kizsákmányolhatósága miatt. Ha azonban ez a tétel nem érvényesülne és a munkáltató mégis elgondolkodna az ingázni kényszerülő alkalmazásán, akkor megjelenik a következő visszatartó tényező, az útiköltség-térítés kérdése, ami a minimálbérre további 10-15-20 ezer forintnyi munkáltatói költséget terhel. Ha van helyi jelentkező, ez a tétel nyilván nem jelenik meg, s az ingázni kényszerülő ismét vesztes pozícióba kerül.

A következő gátló tényező a *gyermekes anyákat* sújtja, 11 fő említési gyakorisággal szerepel. A nők családi kötelezettségeik miatt gyakrabban kényszerülnek évekre elhagyni a munka világát, mint a férfiak. Ilyen esetek a *gyermekvállalás*, illetve az idős, beteg hozzátartozók ápolása. A munkaerőpiacra való visszatérést nehezíti, hogy az inaktivitásban töltött időszak gyakran a munkavégző-képesség, a munkavégzéshez szükséges ismeretek és készségek megkopásához, a motiváció és az önbizalom elvesztéséhez vezet. A tény, hogy a nők ezen időszak alatt a mindennapi munkavégzéshez szükséges munkaaktivitási ritmusból is kiesnek, magánemberként nyilvánvalóan a munkaadók is elismerik, de a munka világában, profitorientált vezetőként sok esetben úgy gondolják, hogy nem engedhetik meg maguknak annak az időszaknak a finanszírozását, mely alatt a munkába visszatérő nők ismét megszokják a mindennapos rutint, újra teljes értékű termelőerővé válna.

Valamennyi logikát tehát tartalmazhat a munkaadó azon döntése, mely szerint a kisgyermekes anyák talán nem elég jó munkaezők, arra viszont a fentiek nem adnak magyarázatot, hogy az általános iskolás, vagy idősebb gyermek miért akadály.

A kulcs ismét részben a kizsákmányolhatóság, mert akinek gyermeke van, az szintén várhatóan kevesebb munkaórát dolgoztatható, többször kér szabadságot, vagy megy táppénzre, ha gyermeke megbetegszik, korábban akar elmenni a munkahelyről, ha iskolai-óvodai elintéznivalója akad, és túlóráztatása is nehezebb, mint a gyermektelen munkavállalóké, vagyis jóval kisebb mértékű gazdasági haszna származik belőle a munkáltatónak. Ha ez az állapot a „vidékiséggel” párosul, akkor még inkább érhető a gyermekes anyák alkalmazásától való ódzkodás.

Az interjúkból az is kiderült, hogy a munkáltatók még a fiatalok, középiskolába járó gyermekek létét is rendkívül veszélyesnek ítélik, ezért az édesanyák, ha nem muszáj, nem beszélnek gyermekeik létezéséről. „*Nem fogom letagadni, hogy van gyerekem, de ha nem kérdezik rá konkrétan, nem szoktam megemlíteni*” – nyilatkozott az egyik interjúalany. Ez a jelenség jól mutatja azt a kollektív vakságot, amely számos munkaadót jellemez: egy elöregedő társadalomban azt a munkavállalót – s rajta keresztül gyermekét, vagyis a társadalom jövőjét – büntetik, aki hozzájárul a társadalmi reprodukcióhoz. Erre a szűklátókörű, a pillanatnyi hasznot hajszó magatartásra csakis valami tudományos fennköltiséget minden tekintetben nélkülöző kifejezés illik.

Miként azt már fentebb láthattuk, az interjúalanyok, illetve a Makói Kistérség lakosainak *iskolai végzettsége* igen alacsony, erre a tényre panaszkodik az interjúalanyok közül 22 fő. Ez rányomja bélyegét a munkavállalási esélyeikre is, mert még a legtöbb alacsony végzettséget igénylő munkára is alkalmatlan az interjúalanyok jelentős része.

Több interjúalany számolt be ugyanakkor arról, hogy érettségi nélkül még takarítónőnek vagy fodrásznak sem alkalmazták, holott az illetők hosszú éveket töltöttek az említett szakmákban, és nem értik, mi változott meg hirtelen körülöttük. Nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben a papírkórságnak nevezett jelenség tébolyult értelmezéséről kell beszélünk a munkaadók részéről, mert az efféle kívánalmak csakis irracionális irányból közelíthetők meg.

Bizonyos szakmák megszűnésével teljesen piacképtelenné váltak egyes interjúalanyok: így pl. a szövönők, varrónők a könnyűipar leépülése kapcsán hosszú évek óta képtelenek elhelyezkedni, végzettségük pedig természetesen alacsony, így nem juthatnak még annyi lehetőséghez sem, mint azon szakmák képviselői, akik esetleg egy-egy megüresedő álláshelyet végzettségükkel megkaparinthatnak.

A *szakmai gyakorlat hiánya* leginkább a frissen végzett fiatalokat, valamint a különböző tanfolyamokat végzett, de gyakorlati lehetőséget nem kapott személyeket érinti mintánkban, 10 fős részesedéssel. Problémát jelentenek azok a múltbeli döntések is, amelyeket még a Kádár-rendszer alatt, az erre a világra vonatkozó életlehetőségekre alapozva tettek az interjúalanyok, mert sokan szüleik tanácsára választottak szakmát az általános iskola után, de a szakmunkásvizsgát követően – minthogy idegenkedtek a családi béke érdekében megszerzett végzettségtől – egy percig sem dolgoztak az adott területen. Az ő szakmai tudásuk már régen elavult, ráadásul fel sem éleszthető az, amit be sem gyakoroltak.

*Kapcsolatháló*jukra, mint már rámutattunk nem igazán támaszkodnak a Makói Kistérség általunk megkérdezett inaktív személyei, ezért nem csoda, hogy csak 5 fő tartja ennek hiányát fontosnak a munkaerőpiacról való kimaradás okai között.

A megkérdezettek közül 4 fő tartja az *etnikai diszkriminációt* részben vagy egészben felelősnek munkaerőpiaci helyzetéért. Az interjúalanyok között viszonylag kevés cigány származású volt, közülük sem mindenki panaszkodott erre a problémára, de akik megemlítették, azok igen meggyőzően érveltek amellett, hogy a kistérség munkaadói között nem ritka az etnikai diszkrimináció. Néhányan arról számoltak be, hogy személyes munkakeresésük kapcsán több esetben el sem jutottak a felvételi beszélgetésig, mert nyíltan megmondta nekik a portás vagy a biztonsági őr, hogy cigányokra nincs szüksége a munkáltatónak. Máskor a telefonon megbeszélte állásinterjú torkollt megalázó szituációba, amikor a munkáltató „nem azt kapta, amit várt”. Egy másik interjúalany szerint „*hiába tiszta valaki és öltözik fel csinosan, ha van nem cigány jelentkező, akkor ő kapja az állást*”.

A legtöbbször említett hátrány, amely a munkakeresésben akadályt gördít az interjúalanyok elé, az *életkorral* kapcsolatos, ezt 35 fő említette meg. Egyetlen kivétellel, mely a „túl fiatal” címkével látta el az interjúalanyt, itt az „idős” munkavállalók előtt épül áthághatatlan fal, minthogy a zömmel fizikai munkákra nem tartják őket alkalmasnak. Az „idős” kifejezés egyébként már a 35 évesekre is rátapad, de aki elmúlt 39 éves, annak már valóban aggódnia kell a munkahelykeresés során. Az interjúalanyok válaszai nem támasztják alá azt az általánosan hangoztatott állítást, hogy a fiatalabbakat azért alkalmazzák szívesebben, mert nem kell nekik annyit fizetni:

a fizetési igények között ugyanis nem mutatható ki számottevő különbség az életkori csoportok mentén. Ugyanakkor itt is megfontolandó az, amit a kistérség polgármesterei megfogalmaztak 2006-ban a munkanélküliek egészségi és mentális állapotáról, számos esetben tehát a munkáltatónak valószínűleg igaza van, ha az adott munkára alkalmatlannak találja a jelentkezőt.

Ha a 2006-os reprezentatív kutatásunk adataira alapozva a kistérség lakosságának munkahellyel rendelkező 40%-át életkori csoportokba rendezzük, láthatóvá válik, hogy a legfiatalabb, 18-24 éves korosztálynak jut a legkevesebb munkalehetőség, alig 2%-uk állítja ugyanis magáról, hogy folyamatosnak tekinthető munkaviszonya van. A 25-34 évesek a munkahellyel rendelkezőknek csaknem ötödét alkotják; míg a 35-44 éves korosztály 30%-ot; s csak alig több a 45-54 évesek aránya a dolgozó lakosok között (32%). Az 55 éven felülieknek pedig körülbelül 15%-a dolgozik valamilyen formában. Az 50 éven felüli munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele rendkívül kedvezőtlen: több mint 50 százalékuk egyáltalán nem rendelkezik szakképzettséggel, és legalább ilyen arányú köztük azoknak a száma akiknek csak általános iskolai végzettsége van. Jelentős részük rendelkezik ugyan szakmunkás végzettséggel, egy egészen kis csoportjuk pedig felsőfokú végzettséggel, a tapasztalatok alapján azonban szakképzettségük struktúrája nem egyezik a helyi munkaerőpiac igényeivel, illetve szakmai ismereteik sokszor nem elég korszerűek.

Alkalmi munkavégzés

Az interjúalanyok jelentős része, 87 fő végez alkalmi munkát, illetve, miként azt elmondják, legtöbben ebből élnek. Azoknál az interjúalanyoknál, akik állításuk szerint nem végeznek alkalmi munkát az interjúkészítők ugyanakkor szintén tapasztaltak be nem vallott alkalmi munkára vonatkozó jeleket: egyesek a diktafon kikapcsolása után elmondták, hogy bizony dolgoznak, de ezt nem hajlandóak egy megörökített beszélgetés folyamán kijelenteni, míg másoknál az életkörülmények, az udvarban álló gépkocsi, illetve más metakommunikatív jelek utaltak arra, hogy olyan többletjövédellel rendelkeznek, melyről nem akarnak beszámolni. A mért eredmények tehát nem teljesen pontosak, becslésünk szerint az interjúalanyok 95%-a ténylegesen végez alkalmi munkát.

Az alkalmi munkát végző interjúalanyok nagy részének van Alkalmi Munkavállalói Könyve, ennek rendeltetéséről azonban nem sokat tudnak. Nem tudják, hogy mekkora összegű napibér mekkora összegű közteherjegy beragasztását igényli, sőt sokan azt sem tudják, hogy nekik vagy a munkáltatónak kell(ene)-e beragasztani a közteherjegyeket. Nem tudják, hogy egy munkáltatónál mennyi időt dolgozhatnak, sőt azt sem tudják, hogy ragasztottak-e be nekik közteherjegyet. Nem tudják, hogy a könyvet az 1997. évi LXXIV. törvény szerint maguknál kellene tartani, állításuk szerint a munkába állásnál ezt begyűjtik, és annak végeztével kapják meg ismét. Sokan számolnak be arról is, hogy a visszakapott könyvekbe nem ragasztott semmit a munkáltató. Látható, hogy az alkalmi munkavállalás körüli káosz szinte fokozhatatlan,

azt viszont nehéz megállapítani, hogy ezért a munkáltatók, vagy a munkavállalók tesznek-e többet. Mínt hogy a témához érdemben egyetlen interjúalany sem tudott hozzászólni, meg kell állapítanunk, hogy az alkalmi munkavállalás jórészt a feketegazdaságba billen át, holott az Alkalmi Munkavállalói Könyv és az ezt szabályozó rendelkezések éppen ennek az ellenkezőjét tűzik ki célul.

Néhány megkérdezett interjún kívül elmondta, hogy napi 8 órában dolgozik, de hiába kéri munkaadóját, hogy számára bejelentett, törvényes keretek között létesítsen munkaviszonyt, csak elbocsátással való fenyegetést kap cserébe, tehát el kell tőnie ezt az állapotot. Tőri azonban az alkalmi munkák során is kell: többen számoltak be az egyes munkaadóknál tapasztalható, leginkább Marx tollára illő állapotokról: megaláztatásról, kifizetetlen, illetve nem a megállapodásnak megfelelő munkabérekéről, s emiatt hatalmas fluktuációról. Volt, aki a munkavállalás egyik feltételeként azt jelölte meg, hogy „ne állatnak nézzék a dolgozót”. Többen adtak hangot annak a véleményüknek, hogy állandó munkaviszonyt csakis állami cégnél vállalnának, mert a magánszemélyek munkaadóként megbízhatatlanok, kegyetlenek és nem hajlandóak minimálbér feletti fizetést adni. A legtöbb interjúalany (63 fő) napszámomunkát vállal alkalmi munkaként, míg 25 fő egyéb, változó munkákat végez, 16-ukra pedig – állításuk szerint – nem vonatkozik ez a kategória. Az egyéb típusú alkalmi munkákról szóló beszámoló 40%-os arányban Makói választadóktól érkezett, ami logikus, hiszen a városi embernek van a legkevesebb lehetősége napszámba járni. Ezek az „egyéb” típusú munkák jellemzően szakmunkák – ácsmunka, autószerelés, illetve mindenféle kézügyességet igénylő munka, építkezéseken való segítség, kocsmái kiszolgálás – valamint többek végeznek lóval vagy gépkocsival fuvarozást is, de olyan választadó is akadt, aki vadászoknak vállal hajtást, vagy idős szomszédjai telkét-házát tartja rendben bizonyos összegért. A napszámomunkák a Makói Kistérségre speciálisan jellemző mezőgazdasági tevékenységek: hagymaszedés, hagymapucolás, gyökérszedés, esetenként gombászás, stb.

Az állandó munkaviszonnyal kapcsolatos attitűdök

Legelőször arra voltunk kíváncsiak, hogy miért tartják kívánatosnak az állandó munkaviszony meglétét a mintánkban szereplő inaktív személyek, vagyis milyen érveket hoznak fel a folyamatos, bejelentett munka mellett. Az interjúalanyok nagy többsége (100 fő) szerint ma Magyarországon a szégyenletesen alacsony bérek ellenére is megéri állandó munkaviszonyt létesíteni.

A legtöbben 67 fő az állandó munkaviszonyt a fix jövedelem és a biztos anyagi háttér miatt tartják kívánatosnak. E csoportban jelent meg az a vélemény is, hogy aki dolgozik, az „valaki”, tehát nem csak teng-leng a világban, ma itt, holnap amott, hanem áll mögötte egy cég, egy munkaadó, tehát a munkaviszony az énkép egy kiterjesztett, pozitív vetületként is funkcionál. A többség, mint látjuk a munkaviszonyt nem mint a kései jövőt megalapozó, nyugdíjra, egészségügyi ellátásra jogosító tényezőt tekinti, hanem mint a közeljövő élehetővé tételének eszközt.

Egy kisebb csoport, 9 fő viszont éppen a nyugdíjjogosultságot és a társadalombiztosítást emelte ki, mint a folyamatos munkaviszony pozitívumait. Ők a minimálbért, mint alkalmi munkával megkereshető, vagy túlszámítható elemet nem igazán vették figyelembe, de tudták, hogy ezzel legalább valamiféle létminimumot biztosíthatnak maguknak azokra a napokra, amikor teljesítőképességük hanyatlani kezd.

A harmadik csoport, 22 fő mind a fix jövedelem, mind az anyagi biztonság, mind pedig a nyugdíjjogosultság és a társadalombiztosítás előnyeire rámutatott, a legtájékozottabb részét alkotva az interjúalanyoknak.

3 fő egyéb okokat említett az állandó munkaviszony pozitívumaként, és ugyanennyien voltak azok is, akik nem tartották hasznosnak azt, ha valaki törvényes keretek között dolgozik.

Többen említették ugyanakkor azt is, hogy az állandó munkaviszony pozitívuma az, hogy hitelképesse válik általa az ember.

A 2006-os reprezentatív kistérségi felmérésből kiderült, hogy a rossz anyagi és szociális helyzet mellett a háztartások kevéssel több, mint egy negyedének (26,3%) van valamilyen adósságállománya valamely pénzintézet, munkahely vagy magánszemély felé.

Még a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozó családok közül is több mint minden tizedik családnak (11,4%) van valamilyen tartozása.

Az adóssággal rendelkező háztartások átlagosan a család összes jövedelmének közel egy negyedét (24,04%) fordították törlesztésre 2006-ban a Makói Kistérségben. A legtöbb család a havi jövedelmének egy ötödével törleszti adósságait. Mindebből következik, hogy a megkérdezett háztartások mindössze 18,7%-a tud valamennyit félretenni jövedelméből takarékoskodás céljából. A takarékoskodás leggyakoribb célja a váratlan eseményekre való tartalékképzés volt 2006-ban. Az összes említett takarékoskodási cél 52,4%-a váratlan esemény bekövetkeztére irányult, ezt követte az a takarékoskodási megfontolás, hogy betegség esetén „legyen mihez nyúlni”. Ez a magas arány (48,9%) valószínűleg az ingyenes orvosi ellátásban való bizalom erős hiányát is feltételezte – már egy évvel a reformpolitika begyűrzése előtt.

Az interjú vizsgálat során feltett azon a kérdésre, hogy ha állandó munkaviszonyra tennének szert milyen fajta munkát vállalnának, a megkérdezettek nagy többsége 96 fő azt felelte, hogy bármilyet, 6 fő viszont csakis a szakmájában helyezkedne el, 2 fő pedig semmilyen munkát nem volna hajlandó tartósan végezni. Beszédés tény (noha az elemszám, interjú vizsgálat lévén csekély), hogy mind a tizenkét 18-24 éves interjúalany azt válaszolta, hogy bármilyen munkát elvégezne. Gyanítható, hogy nekik még nem volt lehetőségük arra, hogy kipróbálják a választás lehetőségét, és egyfajta tanult tehetetlenséggel bármit elvállalnának, csak hogy munkához jussanak: nem tudják milyen alább adni valaminél, minthogy olyan korban és olyan helyen értek felnőtté, ahol és amikor már nem létezett számukra összehasonlítási alap.

Az interjúalanyok közül 15 fő nem utazna el kisebb-nagyobb távolságra lakóhelyéről egy munkahely kedvéért, vagyis nem lenne hajlandó 10-20-30-40 km-es távolságra ingázi, a túlnyomó többség 89 fő viszont hajlandó lenne meghozni ezt az

áldozatot. Ezt a kérdést azonban úgy tettük fel, hogy az útiköltség-térítést megoldottnak véltük.

A 2006-os reprezentatív vizsgálat eredményei szerint a települések közül erőteljesen kiemelkedik Makó a többiekhez viszonyított magas helybentanulási és dolgozási arányával, ami nyilvánvalóan „régió-központ”-i szerepének tudható be. Csanádalbertiről, Klárafalváról, Óföldreákról és Nagyérről viszont a tanulók és dolgozók több mint háromnegyed része kénytelen más településen dolgozni, illetve tanulni. Az utazás gyakoriságát tekintve legtöbb településen a napi rendszerességgel történő utazás a jellemző, Apátfalván, Magyarcsanádon, Makón, Csanádpalotán és Pitvaroson jellemző a 2-3 naponta vagy hetente történő utazás is.

A 2007-es interjúalanyok közül 35 fő nem vállalna hétvégi munkát, ha ez a feltétel is hozzátartozna ahhoz, hogy végre állandó munkaviszonyt létesíthessen, 69 főnek viszont ez sem jelentene akadályt. A többműszakos munkarendet 33-an utasítanak vissza, 71 interjúalany azonban erre a kitételre is igent mondana.

A fizetési igényekkel kapcsolatban ismét azt kellett tapasztalnunk, hogy az interjúalanyok körében rendkívüli a rezignáltság, a minden mindegy-állapot: 63 fő ugyanis elmenne dolgozni a mindenkori minimálbérért is. Nettó összegeket kérdeztünk, hogy pontos képet kaphassunk arról, hogy mekkora kézhez kapott jövedelemből képzelik el a mindennapok átvészelését. Egy másik nagyobb csoportot képeznek azok, (18 fő) akik minimum nettó 70.000 Ft-ért vállalnának állandó munkaviszonyt. 6 főt képviselnek azok, akik 100.000 Ft körüli minimális nettó keresetre vágnak, és mindössze egyetlen interjúalany mert nagyot álmodni: ő 130.000 Ft-ért volna hajlandó elmenni dolgozni. Az átlagos minimálisan elvárt nettó jövedelem 64.500 Ft-ra rúg a Makói Kistérség 104 inaktív interjúalanyának közlése szerint, ami rendkívüli realitásérzékről tesz tanúbizonyságot: a legtöbben tudják, hogy saját illetve lakóhelyük adottságai révén a jelenlegi gazdasági helyzetben – ha szerencsésük van és munkát találnak – ennyire számíthatnak.

A 2006-ban a Makói Kistérség 2.263 háztartását érintő felmérésben az egy főre eső havi átlagos jövedelmet 49.447 Ft-nak találtuk. A családi jövedelem és az eltartott háztartástagok hányadosa szerint a legtöbben (62%) havi 50.000 Ft-nál kevesebb pénzből élnek, a megkérdezettek kevéssel több, mint egy harmada (36,2%) pedig, havi 50-100 ezer forint közötti összegből gazdálkodik, és 2% alatt van azon kistérségi lakosok aránya, akik 100.000 Ft feletti jövedelmet tudhatnak magukénak.

Megjegyzendő, hogy a lakosság jelentős részét kitevő idősek alacsony nyugdíja jelentősen rontotta az arányt, de látható, hogy a nem nyugdíjból élők jövedelme is leginkább 50-100.000 Ft között volt, az elfogadhatónak tartott egy főre eső átlagos havi jövedelem pedig a megkérdezettek válaszai alapján 87.824 Ft volt 2006-ban, amely az országosnak alig több, mint fele.

A 2006-os felmérés során az anyagi helyzet mellett a kistérségben élő családok vagyoni helyzetét is próbáltuk feltérképezni. A legtöbb családnak mezőgazdasági ingatlan tulajdona van. A megkérdezettek az összes említett vagyontárgy 73,9%-ában számoltak be mezőgazdasági ingatlan létéről. Ezt követi az öt évesnél fiatalabb

gépkocsik tulajdona az összes említett vagyon 27,8%-ában, és nem sokkal kevesebb a másik lakóingatlanlannal bírók aránya, amely 24,4%.

Az interjúalanyok közül 2007-ben sokan számoltak be arról, hogy önellátási céllal saját kertjükben, esetleg földjükön mezőgazdasági tevékenységet folytatnak. Mindez jól alátámasztja a 2006-os kutatás eredményét, amely rámutatott, hogy az országos átlaghoz képest kimondottan rossz anyagi helyzet, valamint a kistérség rurális jellemzői egyértelmű magyarázatot adnak arra, hogy a kistérségben élő családok elsősorban önellátási céllal, másodsorban pedig kiegészítő jövedelemszerzés céljából nagy arányban gazdálkodnak.

Legjellemzőbb gazdálkodói tevékenység a haszonállat tartása, amely a gazdálkodási formák több mint három negyedét, 78,8%-ot tesz ki. Az esetek nem kis arányában (68,7%) végeznek a Makói Kistérségben élő családok egyéb földművelő, kertészeti tevékenységet is.

A kérdőívre 2006-ban válaszoló 2263 háztartásból 1591-ben számoltak be gazdálkodási tevékenységről, ami a háztartások 70%-át jelenti. A gazdálkodási tevékenységet folytató háztartások legnagyobb arányban, az esetek 72,4%-ában csak saját fogyasztásra termeltek. Az önellátás mellett értékesítési céllal a megkérdezett családok kevéssel több, mint egy ötöde 22,6%-a végzett mezőgazdasági tevékenységet, és csupán a háztartások 5% volt az, ahol kimondottan piaci értékesítés céljából gazdálkodtak. Valószínűsíthetjük, hogy az állattartó tevékenységet folytató háztartások közel egy harmada (30,6%) háztáji gazdaság, hiszen mezőgazdasági ingatlan hiányában folytatják ezt a tevékenységet. Összességében elmondható, hogy a mezőgazdasági termelő tevékenységet végző háztartások leginkább saját fogyasztási és nem piaci értékesítés céljából gazdálkodnak. Ennek valószínűleg három fő magyarázata van:

1. a rossz anyagi helyzet ilyen jellegű kompenzációs kényszere;
2. a mezőgazdasági termékek alacsony piaci ára;
3. a paraszti hagyományok továbbélése, a földhöz való ragaszkodás.

Az interjúalanyok jövőképe

Az interjúalanyok nagyobbik hányada 55 fő szerint az állapot, – a melybe inaktivitása révén került – tartós, és nem igazán látnak kilábalási lehetőséget belőle. 41 fő reménykedik, hogy jobbra fordulhat a sorsa, bár konkrét elképzelésekkel csak kevesen állnak elő. 8% nem tudja, mit hoz a jövő, így ők, ha nem is az 53%-nyi pesszimistákhoz tartoznak, de azt sem lehet mondani róluk, hogy elképzelésük lenne a közelebbi vagy távolabbi jövő derűsebb kilátásairól.

Számos interjúalany bevallja, hogy depressziós, sokaknak csak a hangjából érződik a minden mindegy-hangulat, de akadt olyan is, aki a „lát e reményt a jelenlegi helyzetéből való kilábalásra?” kérdés hallatán elsírta magát. A helyzetet jól ábrázolja az „*a cső vége be van hegesztve már nekem*” kijelentés, mely egy 50-es éveiben járó interjúalanytól származik. Egy másik vélemény: „*ha lennének munkahelyek, mint régen, lenne*

remény, de megszűnt minden. A sok embert dobták, alul vannak, mint a béka segge. Régen bármikor lehetett munkahelyet váltani. Ha nem létesítenek munkahelyeket, nem változik semmi.”

Ezekből a mondatokból látszik, hogy azok a zömmel idősebb interjúalanyok, akiknek megadta a sors, hogy viszonylag hosszabb ideig dolgozhassanak, s énképükbe az épüljön be, hogy egy társadalom hasznos, dolgos tagjai, mekkora pofont kaptak az 1989 utáni változásoktól, amikor szinte pillanatok alatt elpárolgott az a világ, amellyel szándékosan eltakarták előlük a kapitalizmus mindennapjait. S hogy még ez se legyen elég, 19. századi vadkapitalista viszonyok közé dobták ezeket az öngondoskodásról tudományos alapossággal leszoktatott generációkat. Ezek a tapasztalatok szülik az ilyen mondatokat: *„én sötétséget látok csak, ami arra utal, hogy a társadalomnak nincs rám szüksége és nem is segít rajtam ... a társadalom kivetette a 40 felettieket”, „csodára várok, mert a helyzet reménytelen”, „ebben a világban nincs reményem már semmire”.*

Általános a feleslegesség érzése, azok, akik nem látnak reményt a változásra, úgy képzelik, hogy minden ugyanilyen marad körülöttük, vagy csak rosszabb lesz. Sokan látják előre, hogy az életkor növekedésével arányosan sorsuk is egyre rosszabbra fordul. Van, aki szerint *„ha lesz mit, dolgozok, ha nem, akkor segíthől élek”*; más viszont úgy véli, *„nem érdemes tervezni, ezen a környéken nincs semmi”.*

Az interjúkészítés során szándékosan nem próbáltuk politikai síkra terelni a beszélgetést, néhányan azonban igyekeztek rámutatni azon összefüggésekre, amelyek áldozatainak érzik magukat. Többen kifejtették, hogy *„a Kádár rendszerben azért büntettek, ha nem dolgoztam, ma pedig azért büntetnek, mert dolgozni akarok”.*

Még azok sem terveznek semmi különöset, akik szerint van kilábalási esély a jelenlegi állapotokból. Van, aki azt mondja, hogy *„muszáj munkát találnia”*; mások a képzéseken szerzett új szakmájukban bíznak, de sokan csak arra vágnak, hogy felújíthassák a házukat. Van, aki kívülről várja a megoldást: *„bízok az új polgármesterben, hátha munkahelyeket teremt”*; de sokak előtt lebeg egy sikeres leszálalékoltság, rokkanttá nyilvánítás, mellyel maguk mögött hagyhatnák a munkanélküliség és az alkalmi munkák világát, élvezve a nyomorúságos, de legalább fix nyugdíjat. Vannak, akik a kistérség, vagy az ország elhagyását fontolgatják, kezdőtőkét gyűjtenek, s ennek reményében akarnak munkát találni. Ezek a jövőre vonatkozó többé-kevésbé pesszimista elképzelések nem meglepőek: a különböző megélhetési gondok egyáltalán nem ismeretlenek a kistérségben. 2006-ban a megkérdezett családok felénél már előfordult olyan eset, amikor pénziány miatt kevesebbet fűtöttek, a nélkülözés típusai között ez a leggyakoribb említett eset, az összes említett típus 85%-a. A háztartások közel egy harmadánál (31,5%) fordult elő olyan eset, hogy nem jutott pénz a rezsi-költségekre. A családok közel egy ötöde (18,5%) került 2005 olyan helyzetbe, hogy még ennivalóra sem volt elég pénzüik. A háztartások jövedelmi kategóriánkénti besorolása és a nélkülözések típusainak egybevetése során kiderült, hogy még a legmagasabb jövedelmi csoportban is igen gyakoriak a nélkülözés különféle esetei. Ezek az adatok a kistérség nagyfokú elszegényedtségére és a halmozottan hátrányos szociális helyzetű családok igen magas arányára engednek következtetni.

A kimondottan rossz anyagi és szociális helyzet ellenére 2006-ban csak a megkérdezett háztartások 2,6%-a nyilatkozott úgy, hogy nélkülözések között élnek, és csak 12,3%-a úgy, hogy hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak. A legtöbben úgy érezték (45,1%), hogy éppen, hogy kijönnek havi jövedelmükből, és 38,1% volt azok aránya, akik úgy vélték, hogy beosztással jól kijönnek. Eszerint az országos átlag feléből sokan viszonylag jól meg tudnak élni, ami a civilizációs igényszint csökkenésével magyarázható: ahhoz képest, amit maguk körül látnak, sokan tényleg elégedettnek mondhatják magukat.

Szignifikáns eltérés mutatható ki a szubjektív anyagi helyzet átlagos megítélése és a korcsoportos hovatartozás között. Ezek szerint legkevésbé a 41-63 éves korosztály elégedett jövedelmi helyzetével, legjobban pedig a 63 év feletti, amiből látható, hogy a legaktívabbak érzik, hogy munkájuk ellenértékét nem igazán kapják meg.

További, a jövőképet rontó tényező lehet az az általános tapasztalat, ami a települések negatívumaira vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy a tárgyi kultúra leromlása vagy fejletlensége hatással van az itt élők közérzetére is, s a legelesettebbek erre talán még érzékenyebbek. Ha ugyanis körülnézünk a Makói Kistérségben, számos esetben még akkor is elszomorodhatunk, ha van munkánk, tervezhető jövőnk. A lakások több mint fele például vályogból épült a térségben, és mintegy ötöd részük alapozás nélkül. Modern építőanyagból (új típusú falazóblokkból) a lakások mintegy tized része épült csupán. Az alapvető közművekkel való ellátottság tekintetében szinte teljes körűnek tekinthető a villannyal való ellátottság a kistérség lakásaiban, jónak minősíthető a vezetékes vízzel való ellátottság is, gázzal már kisebb mértékben rendelkeznek a lakások, és a vonalas telefonnal való ellátottság is igen csekély. Szennyvíz elvezető csatornával a kistérség lakásainak mindössze 12%-a rendelkezik. A lakások közel 10%-ában nincs melegvízellátás, 17,9%-ában nincs vízöblítéses WC, 10,5%-ában nincs fürdőszoba.

Mint említettük, sokan számoltak be arról, hogy „itt nincs semmi”, s ezért nem remélnék változást a jövőtől. A 2006-os felmérésből világosan látható, hogy a települési életfeltételek közül messze legmagasabb az elégedetlenség a munkavállalási lehetőségekkel. A másik három fontos elégedetlenségi forrás az utak és járdák állapota, a szennyvízelvezetés, ill. a szórakozási lehetőségek hiánya. A makói kistérség megkérdezett lakóinak válaszai alapján egyértelmű feladatsort lehet megfogalmazni:

- a munkavállalási lehetőségek bővítése: 73 %
- utak, járdák állapotának javítása: 38 %
- szennyvízelvezetés, csatornázás: 27 %
- az egészségügyi ellátás javítása: 16 %
- belvíz elvezetés: 15 %
- szórakozási lehetőségek javítása: 11%

Főként az idős emberek sérelmezik, hogy a járdák állapota folyamatosan romlik, de a közutak is egyre balesetveszélyesebbek. Sok gondot okoz a szennyvízelvezetés megoldatlansága is, illetve részben ezzel kapcsolatos – az önmagában is bosszantó, a mezőgazdasági munkákat késleltető, vagy éppen lehetetlenné tevő – belvíz okozta károk folyamatos megléte.

Mobilitási hajlandóság

2007-ben a döntő többség (71 fő) nem költözne el sehová lakhelyéről, sem belföldi, sem külföldi munkavállalásra nem lenne hajlandó a jelenlegi állapotok javítása érdekében. 25 fő Magyarországon belül hajlandó lenne megváltoztatni lakhelyét, 5 fő pedig hajlandó lenne akár itthon, akár külföldön újakezdeni az életét, ha erre lehetősége volna, és mindössze 3 fő azoknak az aránya, akik csak a külföldre való költözést tudják elképzelni, ha lakhelyük elhagyására határoznák el magukat. Összesen tehát 8 interjúalany lenne hajlandó hosszabb időre elhagyni Magyarországot, míg az országon belüli költözésben 30 fő lenne érdekelt.

Látható, hogy a vidéki emberek nem igazán nevezhetők mobil populációnak, de erre számos magyarázattal is szolgálnak.

A Magyarországon belüli elköltözést fontolgatók nagyobbik része a Dunántúlt jelölte meg lehetséges célként; de majdnem ugyanennyien bárhová elköltöznének, ahol munkát találnának; Budapestet 8 fő választaná; míg 4-en nem hagynák el Csongrád megyét. A külföldre települni szándékozó kevesek célországai Anglia, Ausztria, Németország, Svájc, Új-Zéland és az USA voltak.

Sokan azért nem gondolnak komolyan a költözésre, mert tudják, hogy jelenlegi lakóingatlanukért cserébe másikat, saját ingatlant nem tudnának vásárolni, így a kezdőtőke sem lenne megoldott az új élethez. A kistérség 17 települése közül 7-ben (Ambrózfalva, Nagyr, Kövegy, Magyarcsanak, Királyhegyes, Nagylak és Pitvaros) 2-3 millió Forintra becsülik az ingatlanok értékét a 2006-ban megkérdezett lakosok. További három településen (Csanádpalota, Csanádalberti, Óföldsék) 3.3-3.7 millió Ft közé, és csak hat másik kistépülés (Apátfalva, Maroslele, Földsék, Kiszombor, Klárafalva, Ferencszállás), valamint Makó városának lakosai gondolják úgy, hogy lakóingatlanuk értéke 4-8,9 millió Ft közé esik. Azzal tehát mindenki tisztában van, hogy ha a Makói Kistérségben felegeti maga mögött a talajt és tulajdonképpen ingatlanulajdon nélküli, albérletező szerencselovaggá válik, akkor két szék közül könnyen a padlóra eshet, és beállhat a hajléktalanok közé, ha az új munkaviszonya is megszűnne és ismét nem találna másikat. Ahogy az egyik interjúalany fogalmazott: *„ha eladom a házam és elmegyek a Dunántúlra, de nem jön össze a dolog, akkor mit csináljak? Menjek a híd alá?”.*

A megoldást mindenképpen az jelenthetné, ha emberhez méltó fizetésből élve valóban követhető lenne a konjunktúra a fizikai térben is, így egy nyugat-európai munkavállalóhoz hasonlóan a Magyarországon dolgozni vágyók is munkahelyet válthatnának úgy, hogy fizetésükből telne bérlakásra és egyéb költségekre egyaránt.

Végül pedig az interjúalanyoktól azt is megtudhattuk, hogy sokan nem kedvelik az amerikai típusú „munkahelykergetést”, vándorlást a világban. Nyilvánvaló tehát, hogy 50 évnyi légvárépítés sem tudta teljesen elfeledtetni az alapvetően paraszti gondolkodású vidéki emberrel a szülőföldről való kötődést, a helyben boldogulás igényét – ami nem feltétlenül baj.

A mobilitás hiányáról a településhez való kötődés is bizonyítékul szolgál. A Makói Kistérségben élők többsége – a 2006-os vizsgálat alapján – szeret a településén élni. Összességében az itt élők 90 %-át pozitív érzelmi viszony jellemzi lakóhelye iránt, 70%-uk pedig erős érzelmi kötődésről számol be („kifejezetten szeretek itt élni”). Ötfokú skálán mérve az érzelmi viszonyulás 3,6-es átlagot (tehát pozitív viszonyulást) mutatott. Egyetlen település volt csupán, ahol a viszony inkább a negatívba hajlik, mégpedig Ambrózfalva, a maga 2,9-es átlagával. Összefüggés van a településhez való érzelmi kötődés és a költözési szándék előfordulási gyakorisága között: ahol alacsonyabb az érzelmi kötődés átlagértéke, ott magasabb arányú a költözési szándék (felmerülése). 2006-ban összességében a megkérdezettek 18 %-a gondolt már komolyan a költözésre.

A makói kistérség tehát megfelelő számú lokálpatriótával bír, a többség tőzsgyökeres lakos és szereti lakhelyét, melynek elhagyására leginkább a munkalehetőségek szűkössége és az – ezzel legtöbbször összefüggő – anyagi problémák ösztönzik. Nem problémamentes ugyanakkor ez az együttélés a települést mégannyira szerető lakosok között sem: irigységre, „romakérdésre”, a betelepülőkkel szembeni előítéletre – ezt láthattuk a közmunkák odaítélésénél – és a munkanélküliség miatt polarizálódott társadalmi csoportok negatív megítélésére jócskán rámutat a kistérségben végzett kérdőíves felmérés, de a 2007-es interjú vizsgálatnál is felmerült, hogy a munkanélkülieket sokszor lenézik a települések szerencsésebb lakosai.

Összegzés

A vizsgálat során 104 interjú készült körülbelül 22 óra terjedelemben. A legtöbb interjút Makón (36 db), a kistérség központjában, míg a fennmaradó 68 interjút a kistérség 16 másik településén készítettük.

Megállapítottuk, hogy az interjúalanyok a legritkább esetben laknak egyedül, a háztartások ugyanis, melyekből az interjúalanyok kikerültek leginkább két-három, (mintegy 60 fő), illetve négy vagy annál több főből állnak, annak ellenére, hogy – amint arra a 2006-os *A Makói Kistérség szociálpolitikai fejlesztési programja* (a továbbiakban röviden csak 2006-os vizsgálat) rámutatott – Makói Kistérségben rendkívül elterjedtek az egyfős háztartások (30%) is. Ebből arra lehet következtetni, hogy az inaktív létmód szinte senkinél nem teszi lehetővé, hogy egyedül éljen, mert szükség van a szülők, családtagok jövedelmére, vagy a gyermekek után járó családi pótlékra ahhoz, hogy az inaktív személy rendszertelen jövedelmeiből valahogy meg tudjon élni.

Évtizedes trendnek mondható, hogy az inaktívak között felülreprezentáltak a nők, és bár vizsgálatunk ezen kvalitatív része nem reprezentatív, de az interjúalanyok kiválasztásánál figyelembe vettük ezt a tényt, 59 nővel és 41 férfival készült interjú.

Az interjúalanyok iskolai végzettsége nagyban befolyásolja munkaerő-piaci helyzetüket, és rámutat az inaktivitás egyik fő okára is: az interjúalanyok többsége (84 fő) ugyanis arról számolt be a beszélgetések során, hogy nem rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal. Az érettségivel nem rendelkezők közül 46 főnek van szakmunkás-, illetve szakiskolai végzettsége, 38 főnek tehát nincs az alapközü oktatáson túlnyúló képzettséget igazoló okirata. Mindez az inaktívak nagy részét a kistérségben olyan fizikai munkák elvégzésére kényszeríti, ahol a munkaerőpiac ezen szegmensében rendkívül nagy konkurencsei egymásnak: a munkaadók válogathatnak a jelöltek között, bármikor lecserélhetik őket, ha valamilyen okból nem elégedettek velük.

Az interjúalanyok derékhatár korcsoportok szerint a 25-49 évesek alkotják, de a 18-24 és az 50-64 éves korosztályból is készítettünk annyi interjút, hogy a munkaképes lakosság minden tipikus életkori csoportjának problémáit feltérképezhessük.

Az interjúalanyok közül mindössze 15 főről mondható el, hogy csak az utóbbi időben (0-6 hónap) vált inaktívvá, vagyis nem tartósan munkanélküli. A túlnyomó többség 7-109, vagy még ennél is több hónapja él ebben az állapotban. Aggasztó, hogy az interjúalanyok 64%-a a tartós munkanélküliséget sokszorosan meghaladó 25, vagy ennél több hónapja nem állt folyamatos munkaviszonyban.

A munkaviszony megszűnésének okai általában a következők voltak:

- 26 főnek megszűnt a munkahelye,
- 25 főnél egyéb okok játszottak szerepet a munkaviszony megszűnésekor (vállalkozó volt, de tönkrement, gyesen volt és nem vették vissza a munkahelyére, stb.).
- 21 főnek felmondtak
- 14 fő felmondott
- 10 főt létszámcsökkentés miatt küldtek el
- 4 főnek iskolái befejezése óta még nem volt munkaviszonya

Az interjúalanyok közül 95-en nyilatkoztak úgy, hogy regisztrált munkanélküliek, mely állítás sok esetben ellentmondott az interjú további részében elmondottaknak, ugyanis a munkaügyi központtal munkahelykeresés folytán mindössze 20 interjúalany állt kapcsolatban.

Segélyt az interjúalanyok közül 49-en kapnak valamilyen formában, a munkaügyi központ vagy más szervezet által támogatott tanfolyamot pedig mindössze 26-an végeztek a kutatás alatt illetve az utóbbi időben. A munkaügyi központban álláskeresési tanácsadást (önéletrajzírási segítség, állásinterjúval való megjelenés, viselkedés) 31 fő kapott; közmunkát 16-an végeztek (és többen megjegyezték, hogy a közmunkához nem árt a protekció).

Az interjúalanyok nagy többsége – 95 fő – szeretne állandó munkaviszonyt létesíteni; 87-en számoltak be arról, hogy az utóbbi néhány hónapban megpróbáltak elhelyezkedni. A munkakeresésnél legtöbbször használt módszer a munkáltatók személyes felkeresése; a második a hirdetésre való válaszolás; harmadik az ismerősök révén, kapcsolati tőkével megszerzett információk hasznosítása; negyedik helyen áll az internethasználat (melyhez leginkább a munkaügyi központban férnek hozzá az inaktívak); és csak az ötödik helyen áll a munkaügyi központ segítségének igénybevétele. Az előbb felsorolt módszereket természetesen párhuzamosan alkalmazzák az interjúalanyok, és ritka, hogy valaki csak egy álláskeresési stratégiát alkalmaz – akik mégiscsak egyetlen módszerrel keresnek munkát, azok között túlréprezentáltak a képzetlenek, akik időnként gyalog bejárják a lehetséges munkahelyeket, azt tudakolva, hogy van-e munkásfelvétel. Az összes itt említett módszerrel egyszerre csak az interjúalanyok 10%-a él.

Az elhelyezkedést gátló tényezők között vezet az életkor, erről 34-en számoltak be az interjúk során: azokat a jobbra fizikai munkákat, melyeket az interjúalanyok megpályázhatnak, legszívesebben a fiatalabbaknak adják a munkáltatók, így aki a negyvenes éveikhez közelít, ezen munkák elnyerésére már kevesebb eséllyel pályázhat a kistérségben.

A második leggyakrabban hangoztatott elhelyezkedést gátló tényező az úgynevezett „vidékiség”, amely két tulajdonságot takar: egyrészt azt, hogy a vidéki embernek utiköltség-támogatást kell adni, hogy eljuthasson általában nem a lakóhelyén található munkahelyére, másodsorban pedig haza is kell jutnia valahogy, tehát nem túlóráztatható, nem használható ki olyan mértékben mint egy helyi munkavállaló.

A harmadik helyen áll az alacsony végzettség, a negyedik helyen álló érv pedig a gyermekes anyáktól származik, ami hasonló okokkal magyarázható mint a „vidékiség”: az édesanyáknak gyakran akad óvodai-iskolai elfoglaltsága, és nekik is haza kell érnü gyermekükhöz, így kevésbé túlóráztathatók.

A szakmai gyakorlat hiánya az ötödik helyen álló érv – mert akinek van szakmája, sokszor már évek óta nem gyakorolta, akinek pedig nincs, attól elvárni sem lehet, hogy professzionálisan értsen valamihez (a támogatott tanfolyamot végzetteknek pedig nem biztosítanak elég hosszú szakmai gyakorlatot).

Csak a hatodik helyen áll az említések gyakoriságában a kapcsolatháló hiánya, végezetül hetedikként az etnikai diszkrimináció következik. Természetesen e tényezők is együtt járnak, ritka, hogy valaki csak egyetlen okot említ.

Alkalmi munkát az interjúalanyok túlnyomó többsége (84 fő) végez, és bár a legtöbben hangoztatják, hogy alkalmi munkavállalói könyvvel dolgoznak, erről az intézményről láthatóan alig tudnak valamit, így az alkalmi munkavállalói könyv szerepe – az interjúk alapján legalábbis – megkérdőjelezhető a munkavállalás során. Az alkalmi munka általában napszám (61 fő), míg egy kisebb csoport bármiféle munkát elvégez (ezek általában szakmunkák, fuvarozás, egyéb segítő tevékenység).

Az interjúalanyok szerint (96 fő) megéri állandó munkaviszonyt létesíteni, s ennek okát a legtöbben (64 fő) a fix jövedelemmel és a biztonságos anyagi háttérrel magyarázzák; 21-en a fix jövedelem és a biztonságos anyagi háttér mellett a nyugdíjjogosultságot és a társadalombiztosítási ellátást is megemlítették; míg 9 fő mindössze a nyugdíjjogosultságot és a társadalombiztosítási ellátást hozta fel pozitívként, hárman pedig egyéb okokat említettek.

Az interjúalanyok közül majdnem mindenki (92 fő) bármilyen munkát elvállalna, hatan viszont kizárólag a szakmájukban helyezkednének el, ketten pedig semmilyen körülmények között nem dolgoznának. Az interjúalanyok közül 86 fő hajlandó lenne ingázni munkahelyéről; és a legtöbben több műszakban valamint hétvégen is dolgoznának.

Az interjúalanyok által átlagosan elvárt minimális nettó jövedelem 64.500 Ft, a legtöbben tehát minimálbérért is dolgoznának, a legmagasabb igényelt nettó fizetés 130.000 Ft volt.

A megkérdezettek jövőképe azt tükrözi, hogy jelenlegi helyzetükből a közeljövőben nemigen látnak kilábalási lehetőséget. Az interjúalanyok mintegy fele (53 fő) egyáltalán nem tudja elképzelni, hogy kikecmeregjen szorult helyzetéből; 39-en pedig látnak még jelenlegi helyzetükből kiutat; 8-an pedig teljesen bizonytalanok voltak jövőjüket illetően.

Azonban az a 39 interjúalany, aki helyzetének javulását reméli sem sző igazán nagyraábrándító terveket: egyesek a házukat szeretnék javíttatni, mások leszázalékolatásra, rokkantnyugdíjazásra vagy minimálbéres állásra számítanak, néhányan pedig az elköltözésben reménykednek.

A mobilitási hajlandóság az interjúban elmondottak alapján igen kicsi: az interjúalanyok részint kötődnek szülőföldjükhöz, részint viszont – bár többen szeretnének elköltözni a jobb megélhetés reményében – erre kezdőtöke híján esélytelenek, s ezzel tisztában is vannak. Hiába adnák el ugyanis lakóingatlanjaikat vagy egyéb értéktárgyukat, a Dunántúlon vagy Budapesten nem kapnának érte még egy romos lakást sem, ezért tudják, hogy ha elpártolna tőlük a szerencse, még visszavonulniuk sem lenne hova. A többség (68 fő) nem költözne el a Makói Kistérségből, míg 29-en Magyarországon belül hajlandóak lennének lakóhelyváltásra, és mindössze nyolcan gondoltak külföldi munkavállalásra.

Hivatkozások:

- Babbie, E (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.
Fazekas Károly – Telegdy Álmos (2006): Munkaerőpiaci Tükör 2006, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
Ferge Zsuzsa (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban, Szociológiai Szemle 2002/4.

Kemény István (2000): A teljes foglalkoztatástól a munkanélküliségig és a láthatatlan gazdaságig, Kisebbségkutatás, 2000, 4. szám.

Monostori Judit (2006): A szegénység és az életciklus összefüggései, Statisztikai Szemle, 84. évfolyam 4.szám.

Rácz Attila (2006): Munkanélküliség, munkaaktivitás és munkavállalási hajlandóság a Makói Kistérségben (2006) In.: Rácz Attila (szerk): Város és Vidéke. Település-szociológiai Tanulmányok 2003-2006 Belvedere, Szeged, 2007.

Források:

Munkaerő-piaci helyzetkép, KSH, 2006.

KSH Statisztikai Évkönyv: Csongrád megye 2006.

KSH Statisztikai tájékoztató, Csongrád megye 2006/4.

REGIO-DATA TÁRSADALOMKUTATÓ ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TANÁCSADÓ BT. – SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM SZOCIOLÓGIA TANSZÉKE: A Makói Kistérség szociálpolitikai fejlesztési programja 2006.

III. TURIZMUS

MOBILCELLA ALAPÚ HELYMEGHATÁROZÁS HASZNÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI A TURISZTIKAI JELLEGŰ MOZGÁSOK VIZSGÁLATÁBAN ÉS A TURIZMUSSTATISZTIKÁBAN

Bevezetés

A gyorsan változó geopolitikai háttér, valamint a társadalmi és technológiai változás folyamatosan új kihívások elé állítják a turizmusstatistikával foglalkozókat, ugyanakkor számos új lehetőséget is megnyitnak a turizmushoz kapcsolódó adatgyűjtés és adatfeldolgozás területén. Az egyik ilyen – a magyarországi turizmusstatistikában mindenképpen, de a nemzetközi szinten is – még viszonylag újszerűnek számító, a legtöbb helyen még kísérleti fázisban levő módszer a mobiltelefon szolgáltatók (Mobile Network Operator, rövidítve MNO) által tárolt, mobiltelefonok használata során keletkezett, cellainformációkon alapuló helymeghatározással létrejött adatbázisok felhasználása és az ezekből kinyerhető tömeges, mozgásokra vonatkozó információk turizmus statisztikai szempontú vizsgálata. Fontos az elején hangsúlyozni, hogy az ilyen adatbázisok a teljesen anonimizálva kerülnek át a mobilszolgáltatótól a statisztikai elemzést végzőkhöz, semmilyen a felhasználó kilétére, személyes adatára vonatkozó információt, azonosítót nem tartalmaznak, azaz ebből az adatbázisból egyénileg senkiről semmi nem tudható meg, kizárólag összesítetten, statisztikai felhasználásra alkalmas. Jelen tanulmányban a nemzetközi tapasztalatokat, gyakorlatokat tekintjük át.

A mobilcellaalapú helymeghatározás működése

A hagyományos mobiltelefonok és az okostelefonok egyaránt használhatók helymeghatározáshoz. Három módon lehet meghatározni egy mobiltelefon helyét:

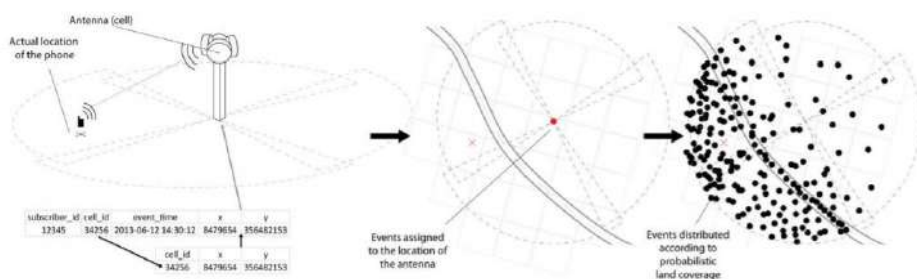
1. mobiltelefon tornyok segítségével,
2. GPS-szel,
3. illetve vezeték nélküli hálózatokon keresztül.

Az első módszer minden mobiltelefonnál működik, míg a második és a harmadik kizárólag az okostelefonoknál ezért jelen tanulmányunkban is csak a mobiltelefon tornyok adataiból kinyerhető adatok elemzésének lehetőségeit taglaljuk.

A mobiltelefon-tornyok nélkülözhetetlenek a mobiltelefonok működéséhez. Az adott területi egységben szórtan elhelyezkedő tornyok egy bizonyos földrajzi terület lefedéséért felelősek. A telefontornyok hatósugarainak területi kiterjedése adja meg egy-egy terület lefedettségét. Ahhoz, hogy a mobiltelefonok kapcsolódni tudjanak a hálózathoz, lehetővé téve ezáltal a telefonálást és az üzenetküldést, először is kapcsolódniuk kell a legközelebbi mobiltelefon-toronyhoz. A telefon helyét így mindig az a torony rögzíti, amelyikhez a készülék éppen kapcsolódik. Amikor a készülék használója átmegy egy másik mobiltelefon-torony körzetébe, a telefon

automatikusan átkapcsolódik erre a toronyra. A készülék használójának mozgása így a szolgáltató számára követhetővé válik, mivel minden telefon egyedi referenciaszámmal rendelkezik, amely a telefont összekapcsolja a hozzá tartozó előfizetési számlával, és ily módon magával a telefonhasználóval. Így válik mérhetővé az adatforgalom, és a telefonszámla elkészítése is, mindemellett a mobil-tornyokból származó adatokból kiolvasható, hogy a telefon mikor mely tornyok körzetében fordult meg, és ezeknek az adatoknak az elemzésével a telefon tulajdonosának mozgása is megismerhetővé válik.

Az esemény koordináta meghatározása egy pontos antenna koordinátákkal.

Forrás: Feasibility Study on the Use of Mobile Positioning Data for Tourism Statistics Consolidated Report Eurostat Contract No 30501.2012.001-2012.452, 30 June 2014, 16.

A telefon mozgása azonban területenként – a lefedettségtől függően – különböző pontossággal mérhető. Mivel a városokban jóval több mobiltelefon-torony van, mint vidéken, a telefonok mozgása itt sokkal pontosabban követhető (SURPRISE 2014).

A mobilcella adatok felhasználásának jogi szabályozása

A korábbi Európai Unió szabályozások szerint a szolgáltatóknak a legalább 6, legfeljebb 24 hónapig kellett megőrizni a cellainformációs adatokat. Az Európai Unió Bírósága azonban 2014 áprilisában megsemmisítette az erről szóló rendeletet¹, de a tagállamok egyelőre nem változtatták meg a vonatkozó rendelkezéseket, így legalább 6 hónapra visszamenőleg elérhetőek az adatok.

A mobilcella események adatainak gyűjtésére az EU-s jogszabályok a következő általános ajánlásokat, főbb rendelkezéseket írják elő:

¹ Court of Justice of the European Union PRESS RELEASE No 54/14 Luxembourg, 8 April 2014 Judgment in Joined Cases C-293/12 and C-594/12. <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-04/cp140054en.pdf>

- Közvetlenül vagy közvetve azonosítható mobil pozicionálási adatok statisztikai feldolgozása megengedett, ha:
 - a) Az előfizető hozzájárult adatainak meghatározott céllal történő feldolgozásához; vagy
 - b) Valamely hivatalos statisztikai szervezetnek szüksége van az adatokra olyan hivatalos statisztika elkészítéséhez, amelyet törvény ír elő.
- Teljesen névtelen mobil pozicionálási adatok

Az anonimizált mobilcella adatok korlátozás nélkül feldolgozhatók és használhatók, mivel az előfizetőket nem lehet sem közvetlenül sem közvetve beazonosítani a feldolgozási szakaszban.

Alapvetően tehát ez a két adathozzáférési lehetőség határolja be a kutatás-módszertani lehetőségeket. Az anononimizált mobilcella adatok elemezhetősége megnyitja a térben és időben zajló eseménysorok adatainak vizsgálatát, ami lehetővé teszi a turisztikai tevékenységek ezen adatokra alapozott megfigyelését is.

Mobilszolgáltatók és cellainformációs adatok

A mobilszolgáltatók (MNO-k) maguk is érdekeltek abban, hogy megvizsgálják a rendelkezésükre álló adatokban rejlő üzleti lehetőségeket, azonban adatok gyűjtése és tárolása, továbbá elemzése is több aspektusból többlet befektetéssel jár. Ez magában foglalja a technológiai, az emberi és technikai erőforrások, valamint a rendszer karbantartásával; az adatkezelési szabályok betartásával kapcsolatos teendőket. Az üzleti titoktartás kimondottan érzékeny részét képezi az adatok tárolásának és esetleges elemzésre való bocsátásának, vagy ilyen célú értékesítésének, mert az ügyfelek adott MNO adatbiztonsággal kapcsolatos véleménye befolyásolhatja a versenyképességet. Tehát az MNO-k számára az adatgyűjtés-elemzés-értékesítés potenciálisan nyereséget hozhat, de ugyanakkor a fent említett jogi szempontok és az esetlegesen bekövetkező adatvédelmi incidensek ügyfelek elvesztését is okozhatja. Az MNO-k tehát óvatosan optimisták, ami azt jelenti, hogy látják a mobilcella adatokban rejlő pénzügyi előnyöket, ugyanakkor – mivel az adatokat a kötelező érvényű jogszabályok révén nyerik – jelenleg inkább csak a kötelezettségeket és terheket jelent számukra.

A jogi akadályok mellett a mobilcella adatok elemzése – amint arra az üzleti adatok és ügyfelek szolgáltatóba vetett bizalma kapcsán korábban említést tettük – a közvélemény szempontjából is igen érzékeny kérdés. Az adatgyűjtés és tárolás, a kezelés és feldolgozás kapcsán nem elég csak a jogi és módszertani garancia arra, hogy az előfizetők magánéletébe nem történik semminemű behatolást, ezt el kell fogadnia, vagy ha úgy tetszik el kell hinnie a közvéleménynek is. A mobil adatok rendkívül érzékeny és óriási kockázatot jelentenek az adatokkal való visszaélés szempontjából.

Mobilcella adatokra alapozott kutatások

A legkorábbi mobilcella alapú turisztikai adat felhasználással kapcsolatos kutatások az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején indultak, amikor több hivatalos ügynökség és kutatóintézet is felvetette azt a gondolatot, hogy a mobilhálózat-üzemeltetők adatait alternatív forrásként használják a turisztikai mozgások becsléséhez (Observatoire National du Tourisme France, Svéd Idegenforgalmi Hatóság stb.), azonban ebben az időszakban még nem születtek jelentős eredmények.

Észtország:

A mobilcellaadatok turisztikai célú elemzésében Észtország töltötte be az úttörő szerepet. Észtországban a mobilcella alapú adatgyűjtési és elemzési eljárások, valamint a hozzá kapcsolódó módszertan kidolgozása már 2001-ben elkezdődött (ahas et al. 2014) és fokozatosan fejlődött Tartui Egyetem Földrajzi Tanszék, valamint a Telia Estonia (Eesti Mobiltelefon, EMT) észt mobilszolgáltató együttműködésében.² A hazai mobilszolgáltatóval kiválasztását együttműködést egyrészt a legnagyobb ügyfélszám, másrészt pedig az ügyfélkör hazai szolgáltató iránti magasabb fokú bizalma indokolta (ahas et al. 2014).

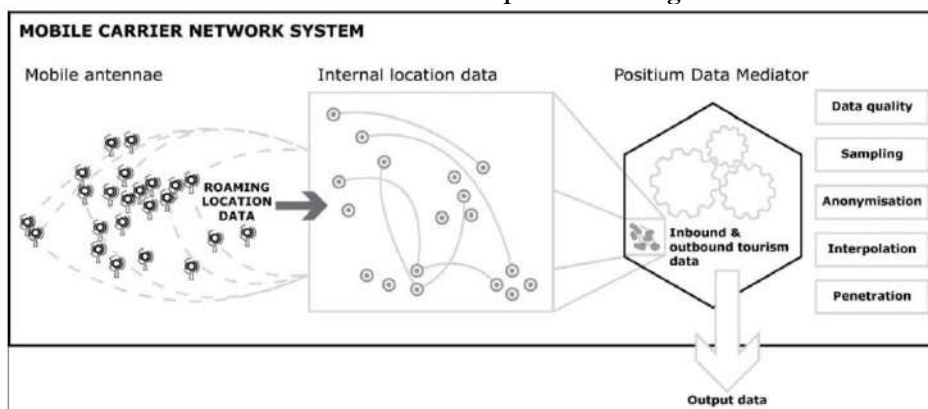
Az észt kutatási projekt fő produktuma a Positium Data Mediator nevű szoftver kifejlesztése volt. Ez a program összegyűjti a rendszerhez csatlakozó különböző szolgáltatóktól származó mobilcella adatokat, majd a személyes és az üzleti titkoknak minősülő adatok védelme után egy kellőképpen anonimizált és védett adatbázist bocsáj ki kimenetként. Az ilyen adatvédelmi szabványosított formában készült adatbázist használ számos a turizmusban, a tervezésben, a közlekedésben és a regionális fejlesztésben részt vevő szervezet. A Positium LBS és a Tartu Egyetem Földrajzi Tanszéke a mobilhálózatokból származó, különböző statisztikai adatkészleteket szolgáltat a kormány számára, valamint olyan, a Positium Data Mediator szoftverrel rendelkező szervezetek részére is, mint pl:

a) bejövő és kimenő idegenforgalmi statisztikák (ahas et al 2008; tiru et al 2010)

² A Telia Estonia-n (Eesti Mobiltelefon, EMT) kívül még két nagyobb mobilszolgáltató van jelen Észtországban, az Elisa, a Tele2 Észtország, valamint a Mobil virtuális hálózati üzemeltetők (MVNO-k). Az EMT Telekommunikációs cég, 1991-ben alakult, és Tallin központjában található. A szolgáltatások GSM (900/1800 MHz), EDGE, UMTS (900/2100 MHz), HSPA, LTE (1800/2600 MHz). A társaság részesedése a TeliaSonera tulajdonában van. 2012 decemberéig 0,868 millió ügyféllel rendelkezik. Az Elisa Távközlési vállalat 1882-ben alakult és székhelye Helsinki, Finnország. A szolgáltatások GSM (900/1800 MHz), EDGE, UMTS (900/2100 MHz), HSPA, LTE (1800 MHz). A vállalat részesedése az Elisa tulajdonában van. 2012 decemberéig 0,524 millió ügyfele volt. Tele2-t 1993-ban alapították és székhelye Stockholmban, Svédországban van. A szolgáltatások GSM (900/1800 MHz), EDGE, UMTS (900/2100 MHz), HSPA, LTE (800/1800/2100 MHz). A társaság részesedése a Tele2 tulajdonában van. 2013 áprilisáig 0,505 millió ügyfele volt. Forrás: <https://www.telcomatraining.com/list-of-mobile-network-operators-in-estonia>

- b) a fizetési mérleg utazási tétele
- c) közlekedési és OD-mátrixok (saluveer & järv 2009)
- d) mindennapi mobilitás és ingázás (silm & ahas 2010).
- e) személyes és közös rögzítési pontok (ahas et al 2010)

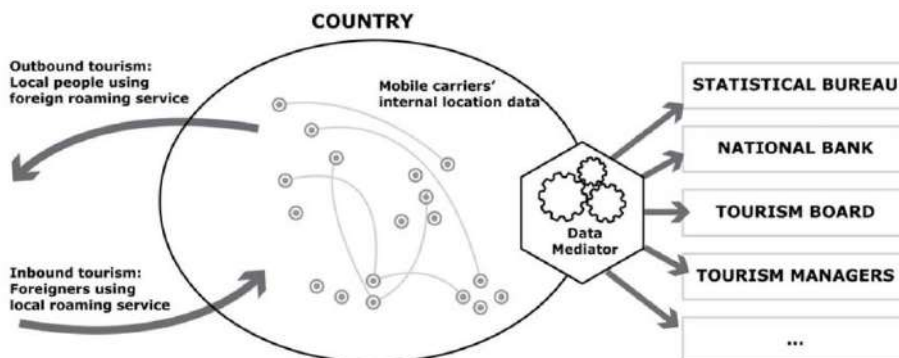
A Positium Mediator adatközvetítő szerepe a mobilszolgáltatók rendszerében

Forrás: Ahas et al.: Mobile telephones and mobile positioning data as source for statistics: Estonian experiences, 2014.

A kutatások során (ahas et al. 2010) definiálták azokat a térben megfigyelhető, a mobiltelefonok helyzetéből meghatározható funkciókat, amelyek a mobilhelyek címkézésében kulcsfontosságúak, mint például otthoni és munkahelyi rögzítési pontok, vagyis, hogy az időben és térben történő mozgásokból és eltöltött időből hogyan lehet meghatározni pl. a lakóhelyet vagy a munkahelyet. Az erre kidolgozott modellt 12 hónapon át, Észtország legnagyobb mobilszolgáltatója által gyűjtött adatokkal tesztelték egy több mint 0,5 milliós anonimizált adatbázison, majd összehasonlították a modell eredményeit a népesség-nyilvántartási adatokkal. A rögzítési pontra kidolgozott modell jól illeszkedett a népességnyilvántartási adatokhoz.

Belföldi és külföldi turisztikai adatok adatfolyama a Positium Data Mediator rendszerben

Forrás: Ahas et al.: Mobile telephones and mobile positioning data as source for statistics: Estonian experiences, 2014.

Az Észti Központi Bank mobilcella adatok alapján készült turizmusstatisztikai (utazásokat, eltöltött éjszakákat) adatokat használ. 2009 óta a mobilcella alapú adatokat a nemzeti fizetési mérleg utazási számlájának kiszámításához használják.

Ma a Positium által feldolgozott és kezelt idegenforgalmi adatbázist különböző idegenforgalmi alkalmazások fejlesztésére is használják pl. a helyi önkormányzatok és a különböző turisztikai szervezetek. A Positium LBS tapasztalatai szerint a mobilcella alapú helymeghatározásra alapozott elemzések és adatok iránti nagy érdeklődés az alábbi okok miatt következik be:

- Pontosabb és mélyebb adatforrás az emberek magatartásának leírására
- Lehetőség a ritkán lakott helyekre, mint például a természeti parkokra és a túraútvonalakra történő kirándulások regisztrálására, amelyek esetében nehezen érhető el a látogatók kérdőívekkel vagy számlálókkal.

Csehország:

A Cseh Turisztikai Hivatal (Czech Tourism) 2012 áprilisában kezdte el használni a mobil pozicionálási adatokat a turizmus nyomon követésére. Az adatokat 45 magas turisztikai potenciállal rendelkező helyszínről (UNESCO helyszínek, hegyvidékek, fürdővárosok) gyűjtik össze és hasonlítják össze a hivatalos statisztikai adatokkal. A meglévő statisztikai adatokkal való kombináció átfogóbb képet ad a megfigyelt helyszíneken látogatók számáról, a küldőpiacokról (belföldi látogatók esetében a lakóhelyi régióról) és a szezonálisról.

A Cseh Köztársaság mobilcella alapú adatgyűjtő rendszerét a CE Traffic Company üzemelteti egy ún. TrendIT technológiájával³. A rendszer 2011 szeptembere óta

³ <http://trendit.net/en/>

üzemel, ahová névtelen jeladatok érkeznek a cseh piac három legnagyobb mobilszolgáltatójától. A valós idejű geo-demográfiai monitorozáshoz használt szoftver a mobilhálózatokból származó adatok alapján ad információt a népesség térben való mozgásának adataira.

A belföldi turisztikai relevanciájú mozgásokat az úgynevezett „otthoni rögzítési pontból” alapján származtatják, ahol azt nézik, hogy éjszakák folyamán érkező adatok ugyanabban a cellában ismétlődnek-e. Az éjszakai időszakok alatti egy adott cellában történő eseményadat ismétlődési gyakoriságai alapján határozzák meg a lakóhelyet és ehhez mérten nézik a mozgásokat térben és időben. A külföldi turisták mozgását a barangolási adatok alapján ország szerint azonosítják. Az adatokat összehasonlítják a hivatalos statisztikákkal.

Ausztria:

Ausztria statisztikai célokra vizsgálja az A1 (osztrák MNO) adatok használatának lehetőségeit. Ez a lehetőség az A1 üzleti kezdeményezésének köszönhető, hogy névtelen előfizetői helyadatokat szolgáltatson, főként geomarketing célokra. Bár ezt a projektet az adatvédelmi okok miatt megszüntették, a Statisztika Ausztria továbbra is érdeklődik ebben. Az osztrák A1 mobilhálózat-üzemeltető olyan adatfolyam-szolgáltatást indított, amely előfizetői adatainak összesített adatait biztosítja. A 2G és 3G hálózatokból származó ~ 4,7 millió előfizető adatait adatfolyamban összesítették, és az egyes eszközök GPS adatait felhasználva finomították. A szolgáltatás kezdetén az A1 mobil ország előfizetői 42,4% -át birtokolta, az ország legnagyobb MNO-jának.

A mintaadatokat a Statisztikai Ausztria és a Positium LBS vizsgálta. Mivel azonban ezek az adatok nem szolgáltattak hazai és külföldi telefonok osztályozását, nem lehetett különbséget tenni a helyi és a külföldi turisták között.

A közvélemény és a magánélet védelme miatt a szolgáltatás megszűnt.

Hasonló kezdeményezések léteznek más országokban is, mint például Japánban, Ukrajnában stb., ahol a statisztikai hivatalok az MNO-k adatait vizsgálják, vagy tesztelik.

A pilot projektek rávilágítottak arra, hogy a rengeteg lehetőség mellett a mobilcella adatok több módszertani problémát is magukban rejtnek. Például sok a megválaszolatlan kérdés a minta és adatminőséggel kapcsolatban. Az adatvédelemmel és a magánélet védelmével kapcsolatos kérdések folyamatosan és egyre inkább a figyelem középpontjába kerültek a kutatási projekt során. A módszertani, jogi és bizalmi nehézségek ellenére észtországi kutatások alapozták meg annak lehetőségét, hogy hasonló felmérések induljanak el több országban is.

Az mobilcella alapú adatokat azóta már egyre aktívabban használja a gyorsan növekvő kutatói hálózat közössége is, mert a mobil adatokban rejlő valós idejű statisztikák és módszertani fejlesztési lehetőségek a megfelelő kidolgozás után kinyerhető adatok jól kiegészíthetik az általános statisztikákat.

A spanyolországi CARTO cég által működtetett Vodafone Analytics internetes oldal⁴ folyamatosan tesz közzé összesített anonimizált kimondottan turisztikai vonatkozású mobiladatokat a Vodafone-tól. A CARTO ezeket a mobilcella alapú adatokat térinformatikai kontextusba helyezi és értékesíti.

EU:

Az Eurostat 2012-ben egy pályázati felhívást tett közzé, melyben egy olyan megvalósíthatósági tanulmányra elkészítését tűzte ki célul, amelyben a mobilcella adatok turisztikai célú felhasználásának lehetőségei kerülnek elemzésre. A projekt vezetői olyan statisztikai módszertani innovációban gondolkodtak a turizmus statisztikában amely képes kihasználni az adatforradalom kínált lehetőségeket és megbízható statisztikai adatokat képes rövid feldolgozási idő alatt biztosítani, így illeszkedik az ESS (Europien Statistical System) 2020-as jövőképhez. A projektnek öt fő célkitűzése volt:

1. Az európai mobilcella adatok elérési lehetőségeinek feltárása és használhatóságának értékelése,
2. Az adatok felhasználhatóságának értékelése a turizmusstatisztika számára,
3. A főbb módszertani akadályok feltárása, és az adatforrás statisztikai felhasználhatóságának elemzése,
4. Az adatelőállítás költséghatékonyosságának értékelése
5. A kidolgozott módszertan általános alkalmazásának lehetősége, általánosan alkalmazható algoritmusok kidolgozása.

A projekt elméleti és gyakorlati munka kutatási elemeket egyaránt tartalmazott. A tanulmány 2014-re elkészült, melyet az Eurostattal együtt a már korábban is úttörőként említett észtországi University of Tartu valamint az NIT, a Positium, az IFSTTAR, a Statistics Estonia és a Statistics Finland készített a mobilcella információk turizmusstatisztikában történő használatának lehetőségeiről. A tanulmányban, néhány pilot project tapasztalatait felhasználva részletesen megvizsgálták a mobilcella adatok használatának lehetőségeit, korlátait és módszertani kérdéseit a turizmusstatisztikai elemzések szempontjából (EUROSTAT 2014). Az elemzés az alábbi tematika alapján történt:

1. feladat – Készletgyűjtés: a mobil helymeghatározási adatoknak a turisztikai statisztikákban és a kapcsolódó területeken végzett kutatásokban és alkalmazásokban történő használatának korszerű leírását tartalmazza. Ez a jelentés felsorolja és leírja a konzorciumi tagok és más olyan állami és magánintézmények tapasztalatait, amelyek részt vettek olyan projektekben, ahol a mobil pozicionálási adatok hozzáférhetőek. A jelentés kiemeli a meglévő problémákat és megoldásokat a technológia, a módszertan, a szabályozás és az adatok hozzáférhetőségének egyéb szempontjai tekintetében, és fontos inputként szolgál a későbbi feladatokhoz.

⁴ <https://carto.com/solutions/vodafone-analytics/>

2. feladat – A hozzáférés megvalósíthatósága: A 2. feladat áttekintést nyújt az adathozzáférést érintő szabályozási, pénzügyi, technikai és egyéb kapcsolódó témákról. A különböző felhasználási esetek ismerete és a felmérések, valamint az érdekelt felekkel folytatott interjúk eredményei számos lehetőséget és módszert biztosítanak az adatokhoz való hozzáféréshez. A 2. feladat az akadályok, valamint a témakörben rejlő lehetőségek bemutatására szolgál.

3a. Feladat - A felhasználhatóság megvalósíthatósága, módszertani kérdések: Ebben a részben megvitatásra kerülnek a módszertani szempontok közötti különbségek az eredetileg használt adatok jellemzőitől függően.

3b. feladat – A felhasználhatóság megvalósíthatósága, koherencia: A 3b. feladat betekintést nyújt a mobil pozicionálási adatokon alapuló statisztikák és a más forrásokból származó statisztikák közötti koherencia értékelésére. Ez a feladat szorosan kapcsolódik a 3a. Feladathoz, amely a módszertani különbségek különböző eredményeit eredményezi.

4. feladat – Lehetőségek és előnyök: Ez a feladat a mobil pozicionálási adatok turisztikai statisztika szempontjából történő felhasználásának lehetséges lehetőségeire és előnyeire összpontosít. A 4. feladatban a konzorcium nem gyűjt és nem kutat új adatokat és információkat, hanem a korábbi munkacsomagok eredményeit a potenciális lehetőségek és előnyök strukturált és koherens értékelésébe integrálja.

A tanulmány alapját képező kutatásban a mobiltelefon alapú turisztikai statisztikákat három európai országban – Észtsországban, Hollandiában és a Cseh Köztársaságban – közvetlenül gyűjtötték és használták fel a hivatalos statisztikák. A turisztikai elemzésekhez alkalmazható mobil adatok széles körű használatát és módszertani alkalmazhatóságát Franciaországban és Olaszországban dokumentálták. Legalább öt ország – Írország, Szlovénia, Montenegró és Finnország – statisztikai hatóságai konkrét lépéseket tettek az MNO-k adatainak megszerzésének folyamatára a nemzeti jogszabályok (nemzeti statisztikai aktus) vagy más módszerek alkalmazásával. Közvetlen vagy közvetett projektek zajlottak más országokban is: Portugáliában, Ausztriában, Svájcban, az Egyesült Királyságban stb., ahol telefonos adatokat használtak a turizmushoz kapcsolódó elemzésekhez. A közvetlen kapcsolattartásból vagy a felmérésekből és interjúkból származó visszajelzésekből kiderül, hogy az turisztikai statisztikákat számos országban a mobilszolgáltatókkal együttműködve tesztelték, de nem publikáltak ilyen adatból származó eredményeket a magánélet és az üzleti titkok miatt védelme miatt. A legtöbb esetben a projektek hosszú távúak voltak, és több évre volt szükség a sikerhez (EUROSTAT 2014).

Magyarország:

Hazánkban a Központi Statisztikai Hivatal érdeklődött az ilyen jellegű adatok felhasználási lehetőségeivel kapcsolatban, de eddig nem tettek konkrét lépéseket. Adatvédelmi aggályok, a magas végrehajtási és karbantartási költségek, és a technológiai kérdéseket látták fő akadályoknak. A Magyar Tudományos Akadémia

kutatói közül Csáji Balázs Csanád vett részt a mobiltelefon-használók mobilitásának feltárásában Portugáliában (csaji at al. 2012).

Összegzés, főbb megállapítások:

1. A mobilcella adatokhoz történő hozzáférés jelenleg a legtöbb helyen nehézkes lehet elsősorban a jogi, illetve technikai korlátozások miatt. Ebben jelentős eltérések vannak a különböző tagországok között is.
2. Annak érdekében, hogy az adatokhoz történő hozzáférés szabályozottan történjen és legyen egy minden szereplő által elfogadott módszertan az összehasonlítható és a lehetőségekhez képest megbízható statisztikák előállításához, szükséges felállítani egy központi, egységes keretrendszert az adatfeldolgozásban az elemzésekben résztvevők és az adatokat felhasználók számára.
3. Elengedhetetlen az adatok visszamenőlegesen, minél hosszabb távú rendelkezésre állása, annak érdekében, hogy pontosabban beazonosíthatóak legyenek a felhasználók időbeli és térbeli mozgásai, meghatározhatóak legyenek a szokásos környezet (ahol a felhasználó a mindennapjait tölti), a különböző utazások hossza, gyakorisága, típusai és lehatárolhatóak legyenek a turisztikai jellegű utazások.
4. A tanulmány megállapítja, hogy a jelenlegi eredmények alapján a mobilcella helymeghatározáson alapuló elemzései, mint módszer egyelőre inkább kiegészítő, mint helyettesítő adatforrás lehet, a hagyományos turizmusstatisztikai adatforrások mellett.
5. A korlátok ellenére mégis hasznos és újszerű információk nyerhetők ki a mobilcella adatok elemzéséből, amik újszerű megközelítést tesznek lehetővé, a turisták térbeli és időbeli mozgása, bizonyos trendek, települések, desztinációk közötti, vagy akár településeken belüli mozgások akár sokkal precízebben is megmutathatók, a jelenlegi szálláshelyi vagy keresletfelmérésen alapuló statisztikák mellett.

A mobilcella adatok használatának előnyei:

1. A módszer elég jó közelítéssel adhat információkat egy terület látogatottságának intenzitásáról, a látogatottság időbeli és térbeli trendjeiről, pontosabb képet kaphatunk egy település vagy desztináció belföldi és külföldi küldőterületeiről (honnan jönnek a legtöbben oda és ez hogyan változik).
2. A mobilcella adatok jól kiegészíthetik a jelenlegi szálláshelyi statisztikákat az ott töltött vendégéjszakákra vonatkozóan, mivel tartalmazzák a nem-fizetős helyeken, illetve a szálláshelyi statisztikában nem látható szállásokon megszállók számait is.
3. Sokkal részletesebb területi bontást tesz lehetővé a korábbi statisztikákhoz képest, akár településen belüli, települési, regionális szinteken is.
4. Az eddigiekhez képest nagyobb fokú automatizálást tesz lehetővé, meggyorsítja az adatok feldolgozását.

A mobilcella adatok használatának korlátai, nehézségei:

1. A mobilszolgáltatók adataihoz való hozzáférés jogi és technikai problémákat vet fel, illetve bizonytalan az adatok jövőbeni rendelkezésre állása és minősége.
2. Az adatokból viszonylag kevés információ áll rendelkezésre az utazások céljáról, kiadásokról, a szálláshelyek használatáról és az utazáshoz használt közlekedési eszközökről.
3. Eltérések lehetnek az utazások besorolásánál, az egynapos turisztikai utazások felülreprezentáltak, az többnapos utazások pedig alulreprezentáltak lehetnek az adatok eltérő értelmezése miatt.
4. A kvalitatív információk szinte teljesen hiányozhatnak, pl. előfordulhat, hogy egy kérdőíves felmérésben a rokonok meglátogatását, vagy egy szakmai utazást a megkérdezett nem tekint turizmusnak, a mobilcella adatok alapján az algoritmus ugyanazt az utazást a nemzetközi sztenderdek alapján turizmusként határozza meg.
5. Az adatok nem teljeskörűek (nem biztos, hogy az összes, adott országban működő mobilszolgáltató adata áll rendelkezésre) és nem biztos, hogy teljesen reprezentatívak. A módszer alul és fölülmérhet bizonyos csoportokat, pl. a mobiltelefont kisebb gyakorisággal, illetve az átlagosnál gyakrabban használók körét, ami az adatokban torzítást okozhat. További torzításokat okozhat, ha valaki egyszerre több mobiltelefont használ, vagy utazása során egyáltalán nem használja a telefonját.
6. Az adatok minőségének ellenőrzése nehézkes, az elkészített statisztikák megbízhatósága sok esetben nagyfokú óvatosságot igényel.

Hivatkozások:

Ahas, R et al. (2014): Mobile telephones and mobile positioning data as source for statistics: Estonian experiences. 2014.

Ahas, R. et. al. (2010): *Using Mobile Positioning Data to Model Locations Meaningful to Users of Mobile Phones*. In: Journal of Urban Technology April 2010 DOI: 10.1080/10630731003597306.

Ahas, R. et.al. (2008): Evaluating passive mobile positioning data for tourism surveys: An Estonian case study. *Tourism Management* 29(3), 469-486.

COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION (2014): *PRESS RELEASE No 54/14 Luxembourg, 8 April 2014 Judgment in Joined Cases C-293/12 and C-594/12* <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-04/cp140054en.pdf>

Csaji et al. (2012): Csáji, B., Browet, A., Traag, V.A., Delvenne, J-C., Huens, E., Van Dooren, P., Smoreda, Z., Blondel, V.D. 2012. Exploring the Mobility of Mobile Phone Users. Cornell University Library. Preprint submitted to Physica A.

EUROSTAT (2014): Feasibility Study on the Use of Mobile Positioning Data for Tourism Statistics (2014): *Consolidated Report Eurostat Contract No 30501.2012.001-2012.452 30 June 2014 16.*

Saluveer – Järv (2009): Mobile telephones and mobile positioning data as source for statistics: Estonian experiences. https://www.researchgate.net/publication/260318044_Mobile_telephones_and_mobile_positioning_data_as_source_for_statistics_Estonian_experiences (letöltés: 2022.11.24.).

SURPRISE (2014): Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet: “*Megfigyelés, Privátszféra, Biztonság*”. *SurPRISE projekt az Európai Unió Kutatási és Technológiafejlesztési Hetedik Keretprogramja. A támogatási szerződés száma: 285492.* <http://median.hu/object.057a5be6-6e7e-4ad8-8b7f-137268dd2488.ivy> (letöltés: 2019.06.11).

Tiru, M., et al (2010): LBS in marketing and tourism management: measuring destination loyalty with mobile positioning data. *Journal of Location Based Services*, 4(2), 120-140.

A MAGYAR LAKOSSÁG UTAZÁSI SZOKÁSAI 2018. MÁJUS-2019. JÚNIUS

Az utóbbi 50 évben számos kutatás készült a turisztikai motivációk feltérképezése, vizsgálata és megértése céljából (Plog 1974; Dann 1977; Uysal – Hagan 1993; Pearce 1993). A kutatási eredmények többek között rámutattak a turisztikai motivációk sokszínűségére, amelyek a turisták személyisége és aktivitási típusa alapján állapítottak meg különböző turistatípusokat (Cohen 1974; Plog 1974; Dann 1977). Születtek olyan elméletek is, amely szerint a fogyasztók motivációi korlátozottak és időről időre változtatják azokat egyik szintről a másikra (Pearce 1993). A hetvenes években megfogalmazott turisztikai motivációs kutatások rendszerezése Dann (1977) nevéhez fűződik, akinek véleménye szerint bár a turistákat számtalan tényező indíthatja el otthonról a szabadidő eltöltésének céljából, alapvetően ezeket két nagy csoportba lehet osztani:

1. otthonról való elszakadás, szükséglet kielégítés
2. a felfedezni kívánt desztináció látnivalói, illetve maga az utazás élménye húzza vagy vonzza a turizmusban való részvételre

Ebből a teóriából keletkezett a motivációk kategorizálásának push (toló) és pull tényezők (húzó) csoportja.

A fogyasztói magatartás megismerése, így a turisztikai motivációk elemzése is egyre nagyobb figyelmet kap a tudományos kutatásokban, hiszen a sikeres marketing-stratégia egyik kulcseleme a potenciális vevők, fogyasztók várható magatartásának minél alaposabb ismerete. Az első fogyasztási magatartás-elméletek így a közgazdaságtani elméletekből fejlődtek ki, ahol arra keresték a választ, hogy a fogyasztás milyen hatást gyakorol a gazdaságra (Kopányi 2002; Zalai 2000; Kopátsy 1992). Később a társadalomtudomány, a szociológia elmélete és kutatómódszertana segítségével sikerült bizonyos fogyasztói magatartásmintákat körülhatárolni, amelyek segítettek közelebb jutni annak felderítéséhez, hogy ezek milyen szereppel bírnak a fogyasztói döntésekben. A fogyasztói magatartás pszichológiai irányzata az egyén lelki, szellemi alkatának, gondolkodásmódjának, magatartásának lélektani folyamatait vizsgálja. Végül, de nem utolsósorban az antropológiai eredményei is jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy olyan elméletek is meghonosodjanak a magatartástudományban, amelyek elsősorban a kulturális tényezők, az érték és normarendszerek hatásmechanizmusának összefüggésrendszerére támaszkodnak. Mivel a turisztikai termék nem diszkrét gyűjtőfogalom, a turizmus tipizálása¹, és a turisztikai motivációk vizsgálata sem egyszerű feladat. A témában kutatók többféleképpen határozták meg a csoportosítási lehetőségeket. A leggyakoribb szegmensképzési típus a motiváció szerinti tipizálás. E szerint is számos típus sorolható fel és gyűjthető össze a szakirodalmak alapján: kalandturizmus, extrémturizmus, katasztrófa turizmus,

¹ Főbb típusai például az egészségturizmus, sportturizmus, lovas turizmus, vallási turizmus, aktív turizmus, borturizmus, falusi turizmus stb. (Guth, 2013).

agroturizmus, természetjáró turizmus, wellness turizmus (Lengyel 1986, 2004; Michalkó 2007, 2012; Sharpley 1994; Mill-Morrison 1985; Jászberényi 2014).

Kutatás módszertana

A 2019. május 31. és június 15. között 5002 véletlenszerűen kiválasztott válaszadó megkérdezésével CAWI (önkitöltős online kérdőíves) módszerrel készült adatfelvétel². A minta összetétele a háztartások taglétszáma, a lakóhely típusa, megyéje és tervezési-statisztikai régiója szerint megfelel a felnőtt magyar lakosság arányainak, azaz reprezentatívnak tekinthető.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a 2018 májusától 2019 júniusáig terjedő időszakban a magyar felnőtt lakosság 73,9%-a tett egy vagy többnapos utazást. A kutatás során az egyes utazástípusok az alábbi csoportokba rendezhetők:

- egynapos belföldi és külföldi utazások,
- főszezonban lebonyolított többnapos beföldre és külföldre tett utazások,
- elő- vagy utószezonban tett többnapos belföldi utazások.

Az egynapos belföldi utazások esetében a vizsgálat fókuszában a válaszadók attitűdjeinek és motivációinak megismerése állt. A többnapos belföldi, illetve a külföldi utazások tekintetében a vizsgálat alapját képezték a következő tényezők: az utazások helyszínei, a szállástípusok, az utazások időpontjai és időtartama, a desztinációval kapcsolatos információgyűjtés és az adott út kiválasztásának módja, továbbá a tervezett célt és az utazás során végzett tevékenységeket is.

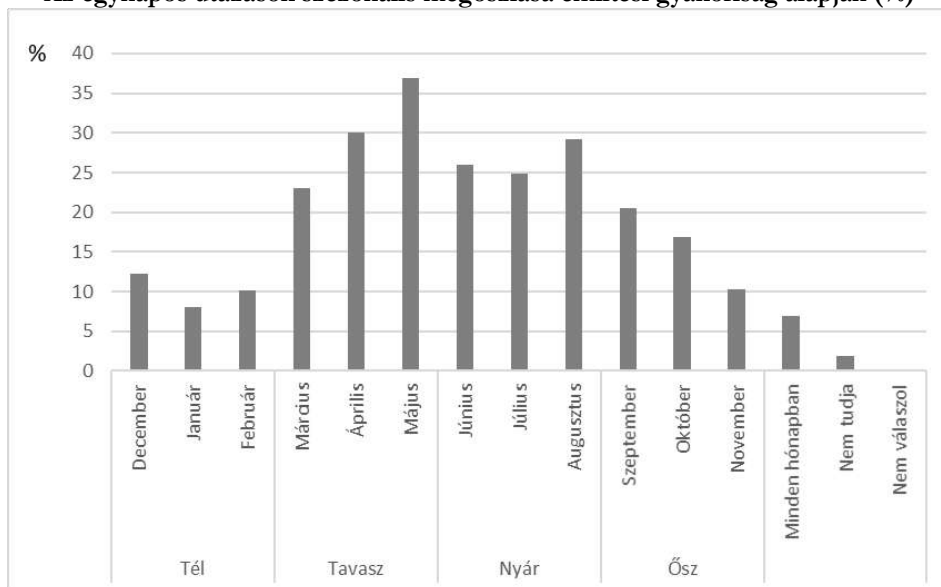
Kutatási eredmények

Egynapos utazások

Egynapos belföldi és/vagy külföldi turisztikai utazáson a válaszadók 34,5%-a vett részt. A legtöbben egynapos utazásukat a tavaszi szezon utolsó hónapjára, májusra időzítették. A megkérdezettek 36,9%-a utazott ebben a hónapban, 30,1%-a áprilisban, 29,2%-a pedig augusztusban. Az őszi hónapok közül a szeptember, a téliak között pedig a december emelkedik ki az egynapos utazások arányát tekintve.

² Az adatfelvételt a Magyar Turisztikai Ügynökség megbízásából a Századvég Alapítvány végezte 2019. júniusban.

Az egynapos utazások szezonális megoszlása említési gyakoriság alapján (%)

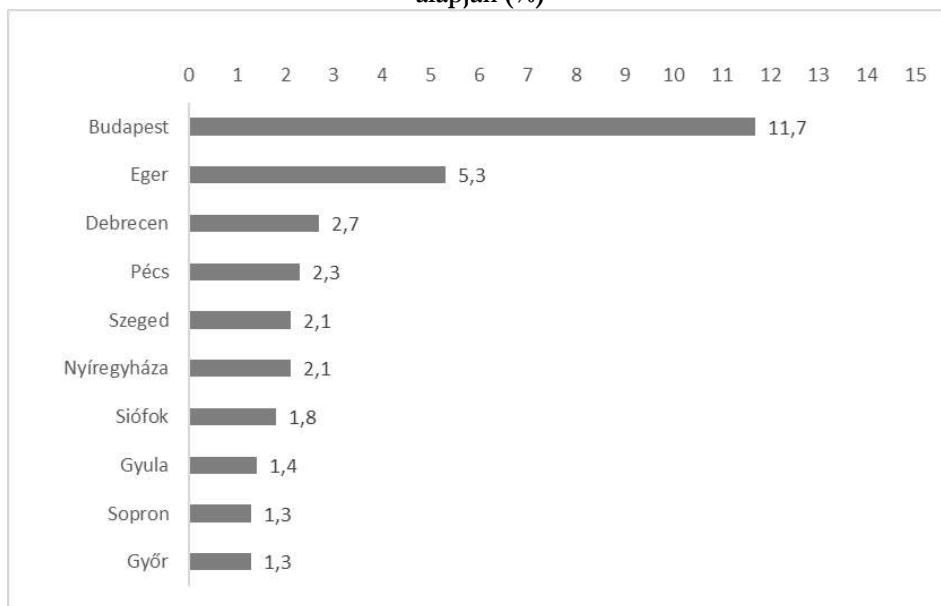

Forrás: Saját szerkesztés, MTÜ-Századvég kutatás 2019 alapján

Az utazások helyszíneit tekintve a megkérdezett háztartások 68,7%-a csak belföldre, 7,2%-a csak külföldre, 23,9%-a pedig külföldre és belföldre egyaránt tett egynapos turisztikai célú látogatást. Ezek alapján tehát összességében az egynapos utazást vállaló háztartások 92,6%-a járt belföldön, 31,1%-a pedig külföldön.

A magyar háztartások egynapos belföldi utazásainak számát tekintve enyhe növekedés mutatkozik 2016-hoz képest: míg 2016-ban a belföldi egynapos utazáson részt vevő háztartások átlagosan 4,8 alkalommal utaztak ilyen módon, addig 2019-ben ez az érték már 5,6. A belföldi célú egynapos turisztikai utazások esetén a főváros bizonyult a legnépszerűbb célállomásnak, ide a megkérdezettek 11,7%-a utazott, míg Egert 5,3%-uk látogatta meg. A Top 10 egynapos belföldi úti cél között szerepel még Debrecen 2,7%, Pécs 2,3%-kal, továbbá Szeged, Nyíregyháza, Siófok, Gyula, Sopron és Győr. A konkrét céltelepüléseken túl a válaszadók a nyitott kérdésben tájegységeket is említettek, így például a Mátra környékét 1,4%-uk, a Balatont (ide sorolva az említett balatoni településeket is) 8,5%-uk látogatta meg egynapos turisztikai célú utazása során.

A belföldi egynapos turisztikai célú utazások TOP 10 települései említési gyakoriság alapján (%)

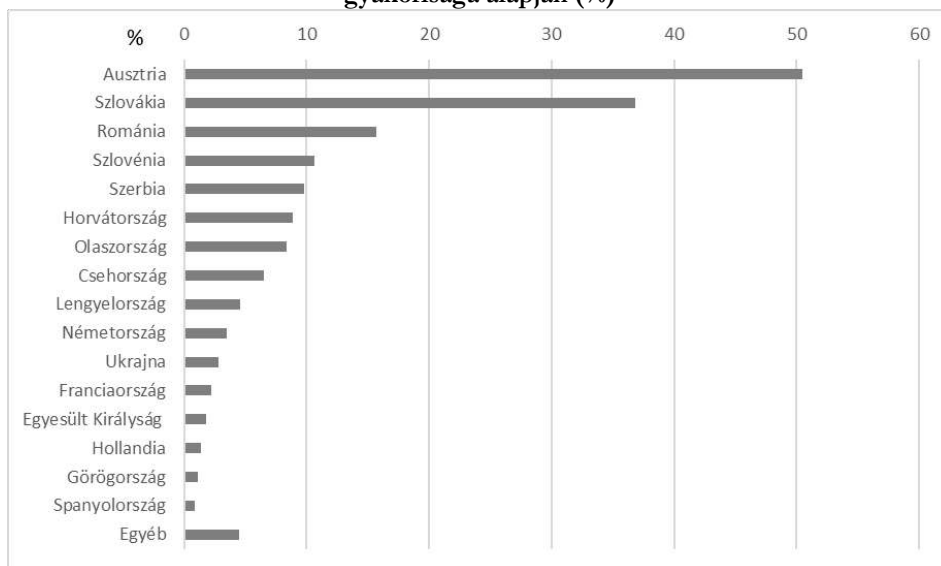
Forrás: Saját szerkesztés, MTÜ-Századvég kutatás 2019 alapján

Az egynapos belföldi utazások célrégiójának és az utazás fő céljának összevetése alapján az látható, hogy az Észak-magyarországi régió főként a gyógyfürdőzők és az aktív szabadidős tevékenységet végzők számára vonzó, míg az Észak-Alföldre inkább csak az aktív szabadidős tevékenység céljával utaznak az átlagnál magasabb arányban.

A dél-alföldi régiót az átlagnál magasabb arányban látogatták meg egynapos utazás keretében strandolás céljával, míg Közép-Magyarországra főként a rokonlátogatók és a városlátogatók utaztak. A Közép-Dunántúl a pihenési és az aktív szabadidős céllal utazók körében a legnépszerűbb. A Nyugat-Dunántúlra legmagasabb arányban a rokonlátogatói céllal utazók látogattak, míg a Dél-Dunántúl a strandolási céllal utazók körében a legkeresettebb.

Azok a háztartások, *melyek külföldön tettek egynapos utazást*, (az utazás jellegéből is adódóan) főként a környező országokat látogatták meg. A külföldi utazások legnépszerűbb célpontja Ausztria, ezt a desztinációt a külföldi egynapos utazások 51,7%-a célozta, míg Szlovákiában a válaszadók 36,8%-a, Romániában pedig 15,7%-a járt. Szlovéniát vagy Szerbiát minden tizedik válaszadó látogatta meg, Horvátországban pedig a válaszadók 8,9%-a tett egynapos utat az adatfelvételt megelőző egy évben. A szomszédos országok után Olaszországot választotta a válaszadók 8,4%-a úticélként.

A külföldi egynapos turisztikai célú utazások célországai több válaszlehetőség gyakorisága alapján (%)

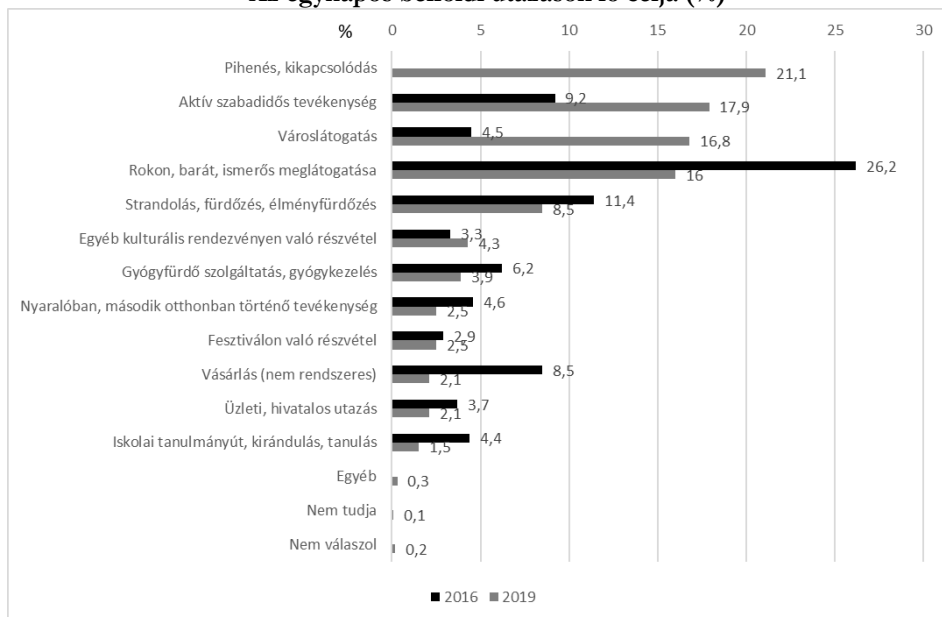

Forrás: Saját szerkesztés, MTÜ-Századvég kutatás 2019 alapján

Egynapos turisztikai utazáson *az átlagosnál magasabb arányban* vettek részt az elmúlt egy évben a négy, illetve négy-nél több főből álló háztartások. Emellett a három vagy több aktív keresővel, a nyaralóval rendelkező, az idegen nyelvet beszélő, a jobb anyagi helyzetű, és a megyeszékhelyen élő, leginkább nyugat- és dél-dunántúli, illetve az észak-alföldi régióhoz tartozó háztartások utaztak. A Közép-Magyarország régióban található háztartások (az egyéb régiókhoz viszonyítva) alacsonyabb arányban tettek egynapos turisztikai célú utazásokat, mint a többi régió háztartásai. *Az átlagosnál gyakrabban* utaztak egy napra a nyaralóval rendelkező, az idegen nyelvet beszélő, a jobb anyagi helyzetű, az Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön található háztartások.

Az egynapos belföldi utazások fő célja a pihenés és a kikapcsolódás (21,1%), valamint az aktív szabadidős tevékenység (17,9%), illetve a városlátogatás (16,8%) volt 2018-2019-ben. Rokonlátogatás céljából 16%, strandolás, fürdőzés miatt pedig a magyarok 8,5%-a tett egynapos turisztikai célú utazást. A 2016-os adatokhoz képest erős a növekedés az aktív szabadidős tevékenység és a városlátogatás esetén, míg a rokonlátogatás és a vásárlás, mint cél erősen visszaesett, azonban fontos kiemelni, hogy a két mérés kategóriarendszere nem fedi egymást teljes mértékben, mely rontja az adatok összehasonlíthatóságát.

Az egynapos belföldi utazások fő célja (%)

Forrás: Saját szerkesztés, MTÜ-Századvég kutatás 2019 alapján

Az egynapos belföldi turisztikai utazás alatt végzett tevékenységek között a gasztronómiai programok állnak az élen. Az egynapos utazók 40,6%-a étkezett étteremben, vendéglőben vagy cukrászdában. Második a rangsorban a városlátogatás, amelynek során a válaszadók 35,5%-a keresett fel történelmi városrészeket vagy műemlékeket, 29,4%-uk végzett valamilyen aktív szabadidős tevékenységet, míg rokonlátogatást 24,1%-uk tett utazása alatt. A strandolás 18,7%-uk, a múzeumlátogatás pedig 16,1%-uk programja között szerepelt.

Többnapos utazások főszezonban

A turisztikai főszezonban többnapos belföldi utazást a magyar háztartások 31,5%-a tett. Az átlagosnál jellemzőbb az ilyen utazás a három vagy több fős, a három aktív keresővel rendelkező, a gyermeket nevelő, a nyaralóval rendelkező, az idegen nyelvet beszélő, a jobb anyagi helyzetű, és a városi háztartásokra. A háztartás régiója szempontjából Közép-Magyarország emelkedik ki. A főszezonra időzített többnapos belföldi utazások tekintetében a legnépszerűbb úticélnak Siófok bizonyult, ide utazott a megkérdezettek 6,6%-a, a második legkeresettebb célpont Hajdúszoboszló, ahova válaszadók 4,8%-a, és Eger, ahová a válaszadók 4,7%-a látogatott el. A tíz legnépszerűbb település között szerepelnek olyan fürdővárosok, mint Gyula (2,9%-os említettség), Budapest (2,7%-os említettség), Zalakaros (2,5%-os említettség), Balatonfüred (2,4%-os említettség) és Hévíz (2,2%-os említettség). Ezek mellett még két magyar város került be a legnépszerűbb tízbe: Sopron (1,7%-os említettség), Szeged (1,7%-os említettség). A

többnapos, főszezonban tett belföldi utazások desztinációi közül a Balaton kiemelt népszerűségnek örvend, a konkrét meglátogatott településeken túl a válaszadók 8,6%-a Balatont jelölte meg úticélul, míg ez az érték a többi említett balatoni településsel összevonva 29,2%-os látogatási arányt eredményez.

A megkérdezettek körében leggyakoribb a legfeljebb három éjszakás utazás, ilyenén vett részt a válaszadók 43,5%-a. Ezt követi a 4 éjszakás utazáson résztvevők aránya 18,8%-kal, majd az 5 éjszakát ott töltők aránya 15%-kal. A legalacsonyabb arányban a 7 vendégéjszakát eltöltő háztartások voltak (6,6%).

A demográfiai változók tükrében elmondható, hogy inkább utaznak hosszabb időtartamra azok a háztartások, amelyekben nincs aktív kereső, amelyek a fővárosban találhatóak, valamint amely háztartások rendelkeznek nyaralóval.

A többnapos belföldi, főszezonbeli utazások fő és másodlagos motivációi

A többnapos belföldi utazások fő motivációiként a válaszadók több mint harmada (34,9%) a pihenést és a kikapcsolódást jelölte meg. Fontos szempont volt még, a strandolás és a fürdőzés melyet a válaszadók 23,3%-a említett. Ez összhangban van az említett úticélokkal is, hiszen a legnagyobb arányban említett úticélok (Balaton környéki területek, Hajdúszoboszló) alkalmasak ezen igények kielégítésére. Az aktív szabadidős tevékenységeket, mint a természetjárást és gyalogtúrázást a válaszadók közel tizede jelölte meg fő célként utazása során. A városlátogatást pedig 8,2% jelölte meg motivációként az utazásra.

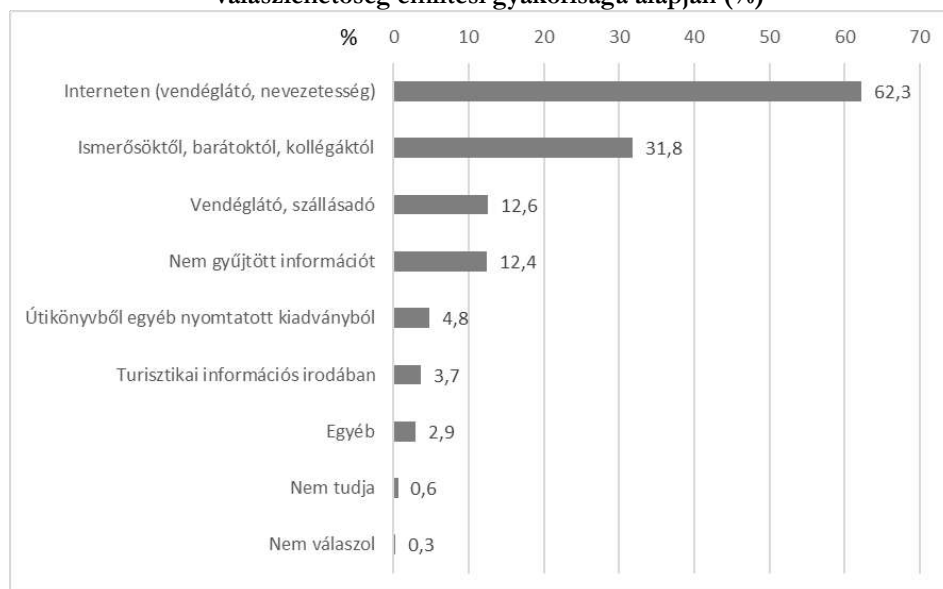
A többnapos főszezonbeli utazások esetén Észak-Magyarország főként az aktív szabadidős tevékenység, Észak- és Dél-Alföld pedig a gyógyfürdőzés céljából utazókat vonzza leginkább. Közép-Magyarországra és Közép-Dunántúlra legmagasabb arányban a rokonlátogatás miatt útra kelők utaztak több napra a főszezonban, míg a Nyugat-Dunántúl az átlagnál magasabb arányban a gyógyfürdőzésre és a városlátogatásra vágyókat vonzotta. A Dél-Dunántúlt a főszezonban történt többnapos utazás erejéig a legmagasabb arányban a strandolási céllal utazók keresték fel.

A megkérdezettek a legnagyobb arányban (62%) a strandolást és a fürdözést említették, mint a leggyakoribb tevékenységként a többnapos utazásuk alatt, amely megfelel a nyaralás céljaként viszonylag magas arányban (23,3%) említett kategóriának is. Emellett minden második válaszadó megemlítette az vendéglátóegységekben való étkezést is. A városlátogatást, a nyaralás céljaként viszonylag alacsony arányban, 8,2%-ban említették, azonban elvégzett tevékenységként 47% említette. A fesztiválokon, kulturális rendezvényeken a megkérdezettek 2%-a tervezett részt venni előzetesen, azonban 17,7% említette, hogy részt is vett a belföldi főszezonban tett utazása során valamilyen fesztiválon, kulturális rendezvényen.

Informálódás a többnapos belföldi, főszezonbeli utazásokon

A válaszadók 62,3%-a legutóbbi többnapos főszezonban tett belföldi utazásának úticéljáról az interneten keresztül szerzett információkat. A megkérdezettek közel harmada az ismerősei és a barátai által is tájékozódik. Minden tizedik válaszadó azonban az adott úticél szállásán vagy vendéglátóegységeiben, illetve előzetesen az adott szálláshely recepciójától telefonon tájékozódik.

Információs csatornák a többnapos, főszezonban tett belföldi utazáshoz több válaszlehetőség említési gyakorisága alapján (%)

Forrás: Saját szerkesztés, MTÜ-Századvég kutatás 2019 alapján

Döntés a többnapos belföldi, főszezonbeli utazásról

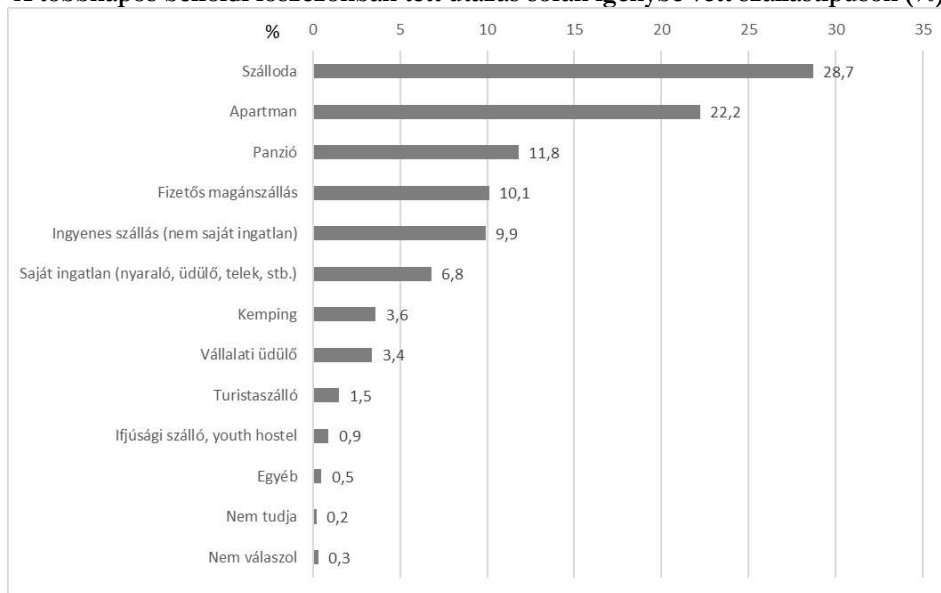
A válaszadók az adott települést a legnagyobb arányban a korábbi kedvező tapasztalatok miatt keresték fel. Az adatok alapján 38% számolt be arról, hogy a korábbi pozitív élmény fontos volt számukra, emellett 35,9%-uk számára mások személyes tapasztalata is fontos szerepet játszott. A válaszadók valamivel több mint negyede (26,6%-a) pedig azért választotta az adott úticélt, mert rendszeresen visszajár oda utazásai során. Az ok, amiért nagy arányban felkeresnek a válaszadók egy adott települést vagy tájegységet, az a személyes vagy mások által megosztott korábbi tapasztalat alapján dől el. A legkevésbé a konkrét rendezvények vagy fesztiválok miatt választják ki úticéljukat a válaszadók, amelyet a válaszadók 9,1 % jelölt meg. Ezt

alátámasztja, hogy az utazás motivációjaként is igen alacsony arányban, a válaszadók 2%-a említette a fesztiválokon vagy kulturális eseményeken való részvételt.

A belföldi utazásaik megtervezésében a válaszadók jellemzően tudatosak. A megkérdezettek közel egyharmada az utazás előtti 3-6 hónapban döntött a legutóbbi utazásáról, a válaszadók további 29%-a pedig az utazás előtti 1-2 hónapban hozta meg döntését. A két szélső kategóriába, tehát az utazás előtti 1-2 hétben és az utazás előtti 6 hónapban a válaszadók közel azonos arányban, 8,3 és 9,8%-ban döntöttek az adott utazásról.

A legutóbbi belföldi utazás során főszerepben igénybe vett szálláshelyként a megkérdezettek több mint negyede (28,7%-a) az utazása során szállásként szállodát vett igénybe, 22,2%-uk pedig apartmant. Szinte azonos arányban említették a válaszadók a panziót (11,8%), a fizetős magán szállást (10,1%) és az ingyenesen igénybe vett nem saját ingatlant (9,9).

A többnapos belföldi főszerepben tett utazás során igénybe vett szállástípusok (%)

Forrás: Saját szerkesztés, MTÜ-Századvég kutatás 2019 alapján

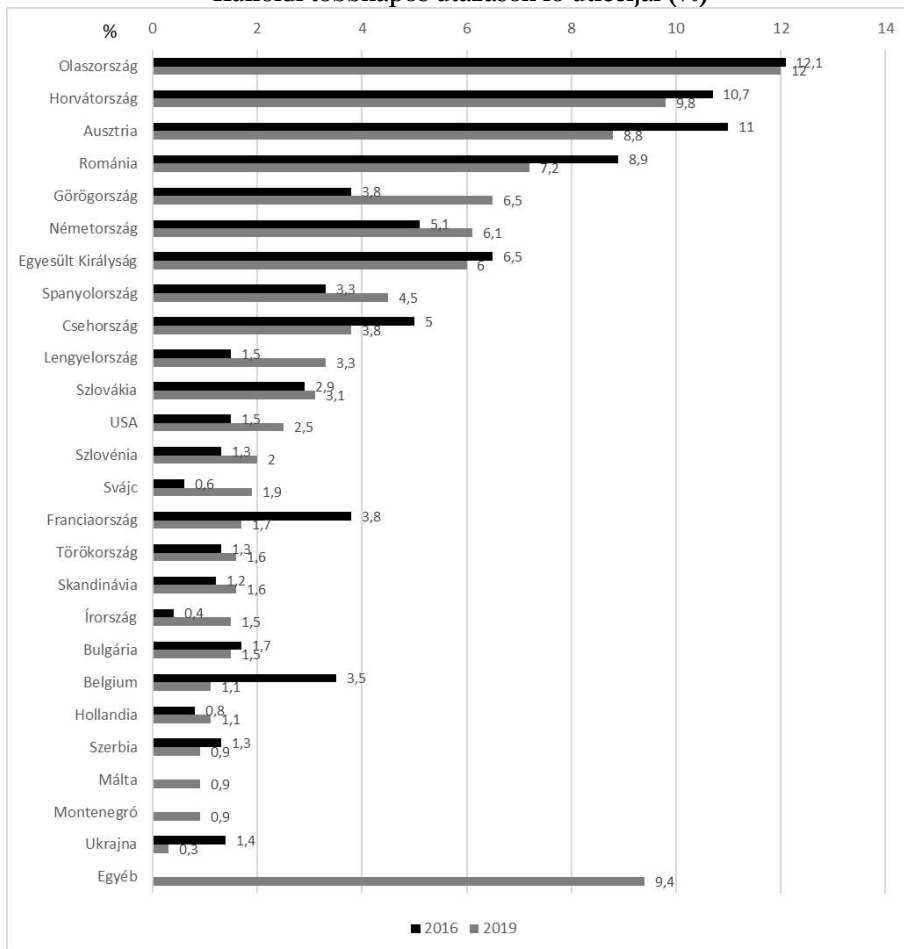
A nyaralásukról a válaszadók jellemzően pozitívan számoltak be, a válaszadók 69%-a a legutóbbi főszerepben tett belföldi utazása során alapvetően mindennel elégedett volt. Alacsony arányban, voltak elégedetlenek a szállással (5,6%) az árakkal (4,1%) és a közlekedéssel, parkolással kapcsolatos (4,1%) tapasztalatok vonatkozásában.

Külföld

Többnapos külföldi utazáson a magyar háztartások 27,2%-a vett részt, ami nem jelent érdemi változást az előző mérés (2016. évi adatfelvétel) eredményeihez képest. Az átlagosnál magasabb arányban vettek részt többnapos külföldi úton a két fős háztartások, a legalább két aktív keresőjű háztartások, a gyermeket nem nevelők, a nyaralóval rendelkezők, az idegen nyelvet beszélők, a jobb anyagi helyzetű, a fővárosi és megyeszékhelyen található háztartások, illetve a Közép-Magyarország régióhoz tartozók.

A többnapos külföldi utazások helyszíneit illetően nem történt jelentős átrendeződés az elmúlt években, továbbra is Olaszország a legnépszerűbb úti cél, ezt a külföldre utazók 12%-a célozta meg. Horvátországba a válaszadók 9,8, Ausztriába pedig 8,8%-uk utazott.

Külföldi többnapos utazások fő úticéljai (%)

Forrás: MTÜ-Századvég kutatás 2019 alapján.

A többnapos külföldi utazások 26%-a 1-3, 52%-a 4-7 éjszakás, 16,6%-a pedig ennél hosszabb volt. Ezek alapján tehát az egyhetes utazások voltak a legnépszerűbbek, a hét éjszakás utazások népszerűsége jelentősen emelkedett 2016-hoz képest, 2019-ben a többnapos külföldi utak 16,6%-a ebbe a kategóriába tartozott. A külföldi utak átlagosan 6,5 éjszakások voltak.

A többnapos külföldi utazások fő motivációi

A külföldi utazások esetén a legtöbben (a válaszadó háztartások 26,6%-a) városlátogatás céljából, 25,9%-uk pihenés, kikapcsolódás, 18,4%-uk pedig rokonlátogatás miatt ment külföldre. A strandolást 10%, az aktív szabadidős tevékenységeket, mint fő célt pedig 9% említette.

Többnapos belföldi utazások főszezonon kívül

Több napos belföldi főszezonon kívüli utazásra a magyar háztartások 23,8%-a ment 2018-2019-ben. Ezen az utazástípuson leginkább a kettő és a négyfős háztartások vettek részt az átlagosnál magasabb arányban. Emellett a kettő vagy több aktív keresőjű, a gyermektelen, a nyaralóval rendelkező, az idegen nyelvtudással rendelkező, a jobb anyagi helyzetű, a fővárosi, illetve a közép-magyarországi régióhoz tartozó háztartásokra jellemző az utazástípus.

A főszezonon kívül tett belföldi, többnapos utazások esetében Hajdúszoboszló bizonyult a legkeresettebb célpontnak (6,1%-os említettség). Egert a megkérdezettek 5,6%-a, Hévízt 4,8%-uk, Budapestet pedig 4,3%-uk látogatta meg 2018. május és 2019 június között többnapos, főszezonon kívüli utazás keretében. A legnépszerűbb tíz többnapos, főszezonon kívüli úticél között szerepel továbbá Gyula (3,9%-os említettség), Zalakaros (3,1%-os említettség), Sopron (2,9%-os említettség), Harkány (2,1%-os említettség), Siófok (2%-os említettség) és Szeged, ahova a megkérdezettek 1,6%-a utazott.

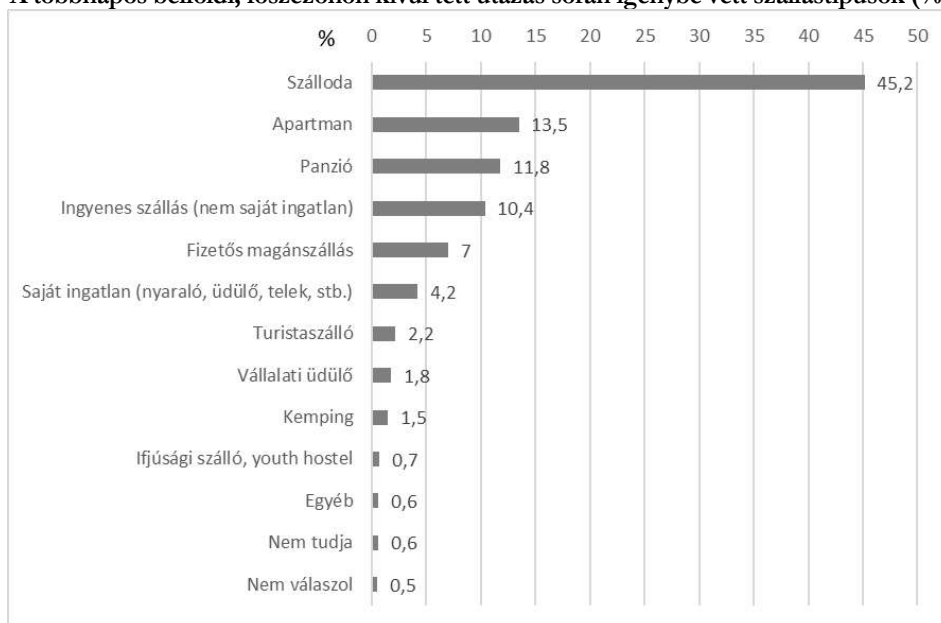
A magyar háztartások több, mint harmada (34,8%-a) kétéjszakás utazáson vett részt, valamint népszerűnek bizonyultak a hároméjszakás belföldi, főszezonon kívüli utak is (ilyenen a válaszadók 29%-a vett részt az adatfelvételre kiterjedő időszakban). A megkérdezettek 10,9%-a több mint hat éjszakára, 10,8%-uk 4 éjszakára, 7,8%-uk 5 éjszakára, míg 6,7%-uk egy éjszakára utazott el legutóbb főszezonon kívül Magyarországon. A főszezonon kívül a háztartások viszonylatában hosszabb időtartamra utaztak az öt fős vagy nagyobb háztartások, azok, amelyekben nincs aktív kereső, hosszabb időre mentek el továbbá a fővárosi és a dél-dunántúli régióban élők. Gyakoribbak a hosszabb utazások a közép-magyarországi régióban élő háztartások esetében, és az adatok alapján elmondható, hogy a leghosszabb főszezonon kívüli belföldi utazások célpontjai a Nyugat-Dunántúlon találhatók.

A többnapos belföldi, főszezonon kívüli utazások fő céljaként a megkérdezett háztartások harmada a pihenést, kikapcsolódást említette, 14,8% a strandolást, élményfürdözést, 13,9% pedig valamely gyógyfürdő szolgáltatását, gyógykezelés

igénybevételel jelölte meg. A válaszadók 10,5%-a aktív szabadidős tevékenység, 9,7% rokon, barát, ismerős meglátogatása, míg 8,3% városlátogatás céljából utazott. A fentiekhez képest jóval kisebb arányban utaztak a magyar háztartások saját nyaralóikba (2,7%), fesztiválokra (1,8%), üzleti útra (1,6%), kulturális rendezvényekre (1,5%). Vásárlás céljából 0,6%, tanulás céljából pedig 0,5% töltött főszezonon kívül több napot valamely belföldi helyszínen.

A többnapos, belföldi szezonon kívüli utazások során a leggyakrabban igénybe vett szállástípus a szálloda volt, ebben a szállástípusban szállt meg a válaszadók 45,2%-a. A második helyen az apartman áll, amelyben az így utazó háztartások 13,5%-a szállt meg. Panziót 11,8%-uk, ingyenes szállást 10,4%-uk, fizetős magánszállást 7%-uk, saját ingatlant 4,2%-uk, turistaszállót 2,2%-uk, vállalati üdülőt 1,8%-uk, kempinget pedig 1,5%-uk vett igénybe szállásként a többnapos, belföldi, szezonon kívüli utazása során.

A többnapos belföldi, főszezonon kívül tett utazás során igénybe vett szállástípusok (%)

Forrás: Saját szerkesztés, MTÜ-Századvég kutatás 2019 alapján

Döntés a többnapos belföldi, főszezonon kívüli utazásokról

A megkérdezettek közel harmadának (32,5%) valamilyen személyes ajánlás, például ismerős, barát javaslata keltette fel az érdeklődését az adott belföldi, főszezonon kívül eső utazás helyszíne iránt. Emellett lényeges figyelemfelkeltő tényezőnek bizonyultak a korábbi kedvező tapasztalatok (31,8%-os említettség), valamint az, ha az adott háztartás tagjai rendszeresen keresik fel a tárgyalt utazási célt (ezt a megkérdezettek 19,4%-a említette). A különböző hirdetések a válaszadók 17,3% figyelmét keltették

fel, míg 15% említette azt, hogy régi vágya volt felkeresni az adott települést vagy tájegységet. A személyes kapcsolatok vagy preferenciák mellett viszonylag elmaradva jelentek meg a konkrét rendezvények, fesztiválok, amelyek a vizsgált háztartások 6,9 %-ában bírtak figyelemfelkeltő hatással.

A többnapos, belföldi utazáson részt vett háztartásoknak közel harmada (30,8%) az utazás előtt 1-2 hónappal döntött az utazásról, míg 23,7% már 3-6 hónappal az indulás előtt. A válaszadók ötöde (20,3%) az utazás előtt 3-4 héttel, míg 13,2% 1-2 héttel az indulást megelőzően hozta meg döntését. A válaszadók 5,2%-a az utolsó pillanatban, az indulás előtt néhány nappal döntött, 5,6% pedig különösen előrelátó volt, ők több mint fél évvel az utazás előtt határoztak.

Összegzés

2018 májusa és 2019 júniusa között a magyar felnőtt lakosság 73,9%-a tett egy vagy többnapos utazást. Az egy- és a többnapos utazások vállalása között nincsen szignifikáns kapcsolat, tehát nem jellemző, hogy akik egynapos utazást tesznek, azok nagyobb arányban tennének többnapost is. A demográfiai profilt tekintve az utazók főként a két fős háztartásban élők, a nyaralóval rendelkezők, az idegen nyelvet beszélők, a jobb anyagi helyzetűek és a nagyvárosban élők közül kerültek ki.

Az utazáson résztvevők szokásait, jellemzőit tekintve az utazások legtöbbit említett elsődleges motivációja, illetve az utazás alatt végzett leggyakoribb tevékenységek a pihenés, kikapcsolódás, az aktív szabadidős tevékenységek, fürdőzés és a városnézés. Nem elsődleges motiváció, de jellemző még az éttermi szolgáltatások igénybevétele, amely legmagasabb arányban a pihenési, strandolási és városlátogatási céllal utazókra jellemző. A pihenési céllal utazók főként strandolással, éttermi étkezéssel és aktív szabadidős tevékenységekkel töltik az időt utazásuk alatt. A rokonlátogatási céllal utazók magas arányban kötötték össze útjukat strandolással, városlátogatással és éttermi fogyasztással, míg a városlátogatási céllal utazók körében jellemző tevékenység a múzeumlátogatás, illetve főszezonon kívül a fesztiválok, kulturális programok látogatása és a borkóstolás. Az aktív szabadidős tevékenység céljával utazók magas arányban kötötték össze ezirányú tevékenységüket városlátogatással, éttermi étkezéssel, többnapos főszezonbeli utazás esetén pedig strandolással.

Hivatkozások:

- Cohen, E. (1974): Who is a tourist? A conceptual clarification. *Sociological Review*, 527-555.
- Dann, G. M. (1977): Anomie, ego-enhancement and tourism. *Annals of Tourism Research*, 184-194.
- Guth, L. (2013): *Turisztikai termék*. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó.
- Jászberényi, M. (2014): *A kulturális turizmus sokszínűsége*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai és Tankönyvkiadó Kft.
- Kopányi M. (2002): *Mikroökonómia*. Budapest: KJK-Kerszöv Kiadó Kft.
- Kopátsy S. (1992): *A fogyasztói társadalom közgazdaságtana*. Budapest: Privatizációs Kutatóintézet.
- Lengyel Márton (1986): *A turizmus állandó és új tényezői, valamint motivációi*. Doktori értekezés. Budapest.
- Lengyel Márton (2004): *A turizmus általános elmélete*. Budapest: Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája.
- Michalkó Gábor (2007): *A turizmuselmélet alapjai*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
- Michalkó, Gábor (2012): *Turizmológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó Kft.
- Mill, R. –Morison, A.M. (1985): *The tourism system*. New Jersey: Prentice Hall.
- Pearce, P. L. (1993): Fundamentals of tourist motivation. *Tourism research: Critiques and Challenges*, 113-134.
- Plog, S. C. (1974): Why destination areas rise and fall in popularity. *Cornell Hotel and Restaurant Administration*, 55-58.
- Sharpley, R. (1994): *Tourism, Tourist & Society*. Huntingdon: ELM Publications.
- Uysal M. – Hagan, L. (1993): Motivations of pleasure travel and tourism. *Encyclopedia of Hospitality and Tourism*, 798-810.
- Zalai Ernő (2000): *Matematikai közgazdaságtan*. Budapest: KJK KERSZÖV Kiadó Kft.

„COVIDÉK” A KORONAVÍRUS HATÁSA A VIDÉKI MAGÁNSZÁLLÁSHELYEK FORGALMÁRA

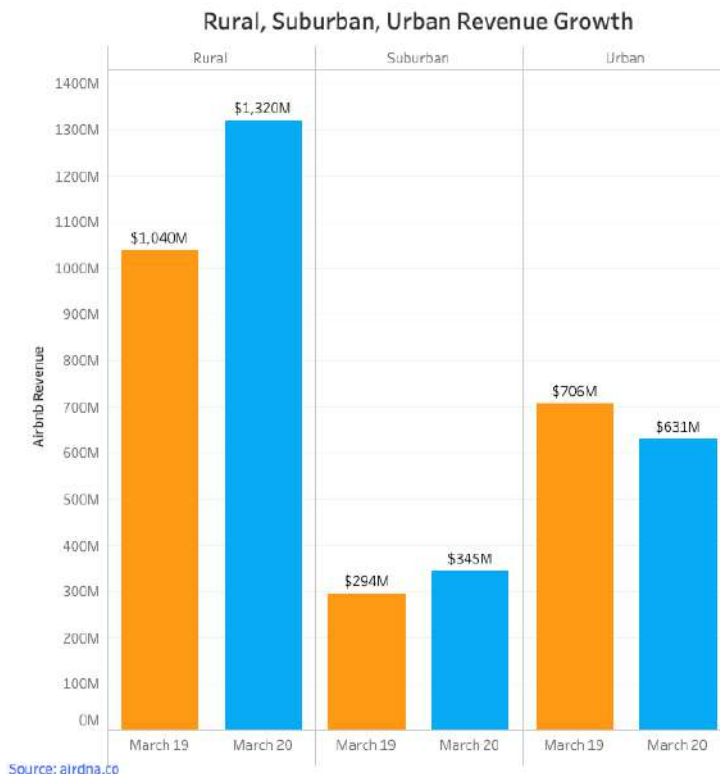
Bevezetés

A világ több országában egyre szigorúbb korlátozásokat vezettek be a koronavírus-járvány terjedésének lassítása érdekében. A hétfélig házzal vagy nyaralóval rendelkező városi lakosság egy része a négy fal közötti bezártságérzet, és a fertőzés kisebb valószínűsége miatt vidéki nyaralókba költözött arra az időre, amíg elült a járvány. A népszerű vidéki üdülőhelyek állandó lakosai félték a feléjük tartó városiaktól, és azt kérték, hogy a hétfégeken mindenki maradjon otthon (<https://www.portfolio.hu/ingatlan/20200320/koronavirus-siofok-most-nem-ker-a-nyaralok-tulajdonosairol-417245>). A városi exodus azonban a hírek és adatok szerint is tény volt.

Foglalási adatok elemzése

A koronavírus hatására kialakult „nagyváros exodust” erősíti meg az AirDNA Egyesült Államok a rövid távú lakáskiadásainak foglalási adatait elemző tanulmánya (<https://www.airdna.co/blog/coronavirus-causes-boom-non-urban-strs>), valamint az NTAK 2020 márciusi adatbázisán végzett elemzésünk is. Az adatok alapján jól látható, hogy a foglalások nálunk is a városközpontokból a városon kívüli házak felé haladtak.

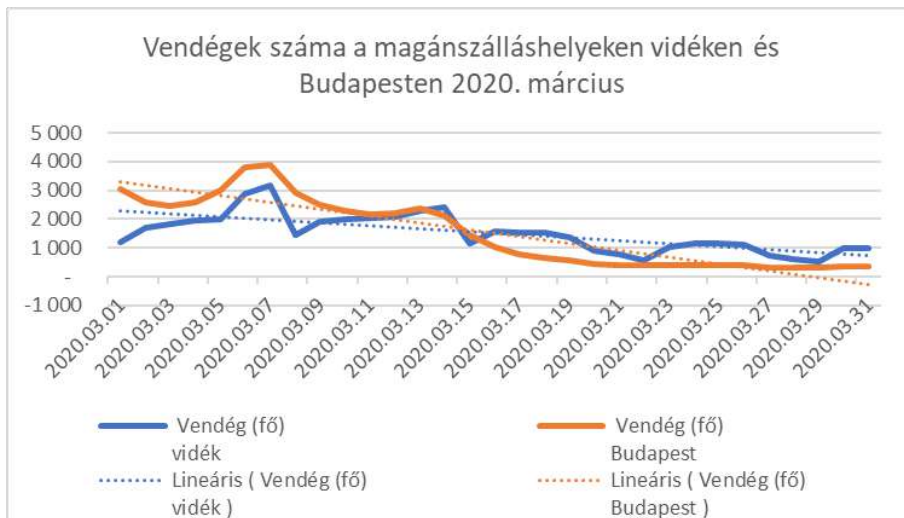
Az amerikai kutatásban a városokat három csoportra osztották – vidéki, külvárosi és városi -, és az eredmények szerint a vidéki kategória az egyetlen olyan, ahol a bérleti díjakból származó bevételek növekedtek az előző év azonos időszakához képest. A külvárosi rövidtávú lakáskiadások bérleti díjaiból származó bevételei minimális növekedést, a városiak pedig csökkenést mutattak.

Forrás: <https://www.airdna.co/blog/coronavirus-causes-boom-non-urban-strs>

Az elemzés három amerikai nagyváros (New York, Boston, Chicago) esettanulmányát ismerteti, amelyből az látszik, hogy 2020 márciusában a vizsgált városok perifériás részein sokan több főszезonon kívüli foglalás történt a rövidtávú lakáskiadások piacán, mint valaha. Az adatok tehát markáns inverz kapcsolatot mutatnak a népsűrűség és a rövid távú lakásbérleti piac jövedelmezősége között, azaz minél zsúfoltabb egy város, annál inkább csökken a rövidtávú lakáskiadásokból származó bevétel. Az Amerikai Egyesült Államokban az Airbnb-n történt foglalások nagyjából 73% -a nagyvárosi központokon kívül realizálódott 2020. márciusában.

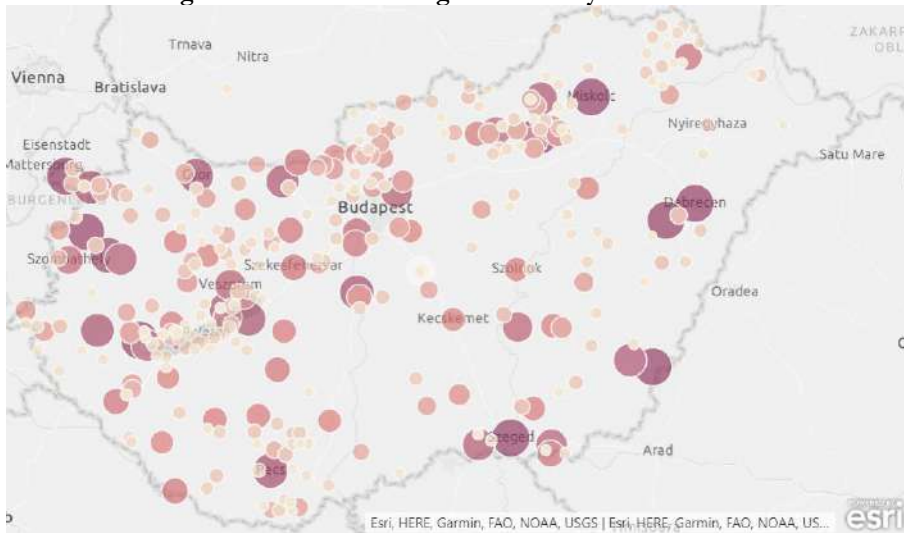
Magyarországon hasonló helyzetről számolhatunk be az NTAK magán szálláshelyek foglaltsági adatai alapján. A korábbi cikkünkben (<https://turizmus.com/szabalyozas-oroszagmarketing/szombat-14-valoban-a-hazai-turizmus-fekete-napja-1169538>) a hazai turizmus fekete napjaként aposztrofált időpont a „szombat 14” az amely a magán-szálláshelyek piacán is megváltoztatta a korábban fennálló főváros-vidéki arányokat a vidék javára.

Forrás: NTAK (saját szerkesztés)

A vendégszámok ugyan egyaránt csökkenést mutattak Budapesten és vidéken is, de 2020 márciusának idusától a hónap végéig számszerűen és arányaiban is több vendég fordult meg vidéken. A vidéki vendégszámokat is jellemző csökkenő trend pedig nem annyira meredek mint a fővárosi. Elsősorban Budapesthez és a régióközpontokhoz közeli, személyautóval gyorsan megközelíthető vidéki magánszálláshelyek voltak a legkeresettebbek a márciusban.

Vendégek száma a vidéki magánszálláshelyeken 2020. március

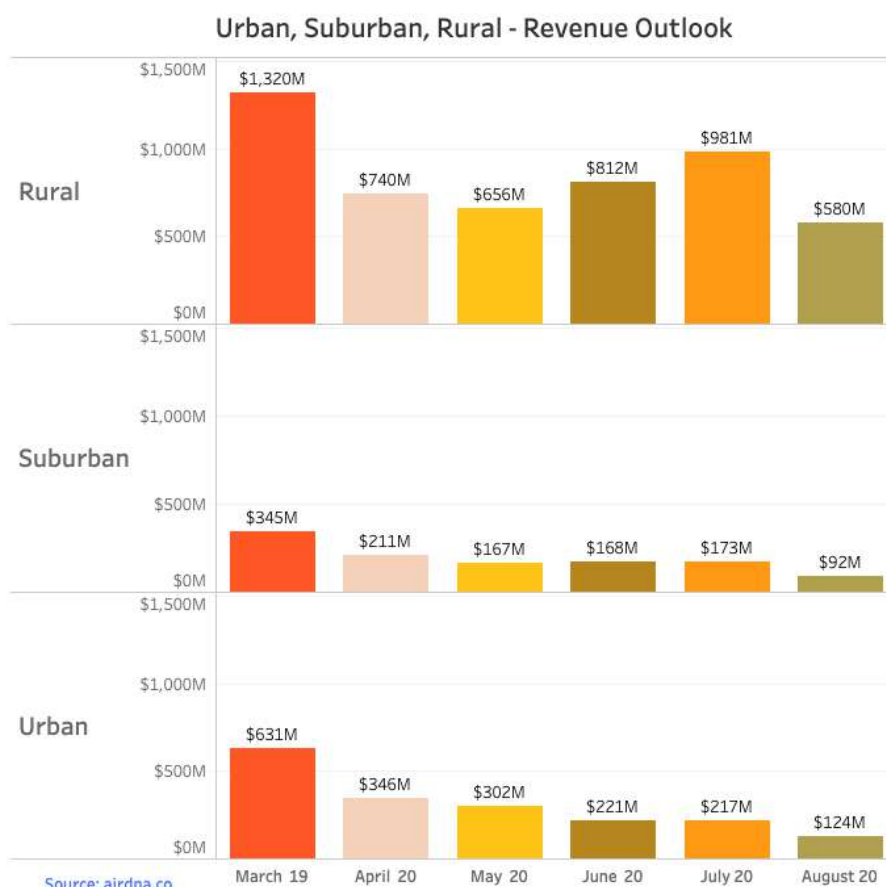

Forrás: MTÜ NTAK (saját szerkesztés)

A térképen látható sűrűsödési pontok jól kirajzolják az olyan a népszerű üdülőövezeteket, mint pl. a Balaton, Mátra-Bükk, vagy a Dunakanyar.

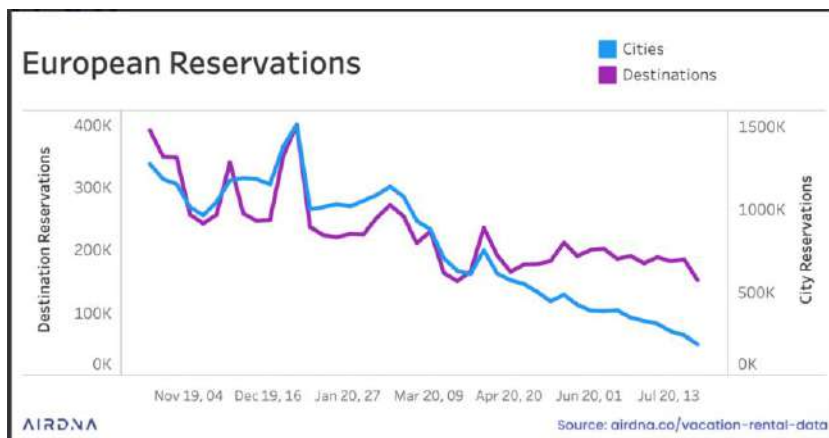
A jövő kilátásai

Az AirDNA amerikai és európai elemzései kísérletet tettek arra is, hogy előre jelezzék a 2020. év nyári hónapjaira várható foglalások alakulását a rövid távú lakáskiadások piacán. Az előrejelzés a nagyvárosi foglalások a főszezonra vonatkozó számát csökkenőre becsülte az év következő 6 hónapban, a vidéki desztinációkban történő foglalások a nyár közepére azonban pozitív fordulatot vehetnek.

Forrás: <https://www.airdna.co/blog/coronavirus-causes-boom-non-urban-strs>

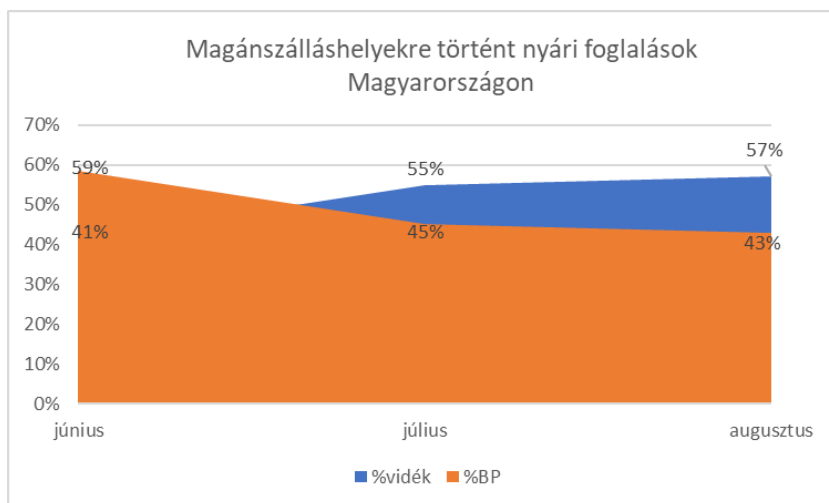
Az előrejelzések alapján azok a rövidtávú lakáskiadással rendelkező desztinációk realizálhatnak több bevételt, amelyek jó autóközlekedési útvonalakkal kapcsolódnak a kiemelkedő városi csomópontokhoz. A trend az adatok alapján Európában is hasonló volt.

Forrás: <https://www.airdna.co/blog/coronavirus-impact-on-global-short-term-rental-markets>

Az európai vidéki desztinációkban történt foglalások is meghaladták a városiak mértékét.

Magyarországon a magánszálláshelyek nyári hónapokra történ foglalási adatai hasonló helyzetképet mutattak.

Forrás: MTÜ NTAK

Az NTAK adatai szerint a 2020-ra leadott nyári foglalások 52%-a vidékre futott be, és a júniust kivéve a havi foglalási adatok is egyértelmű vidéki előnyt mutattak a magánszálláshelyek piacán.

Összegzés

A nagyvárosoktól távoli, jó egyéni közlekedéssel (autóút, autópálya) rendelkező vidéki települések vonzóbbak lehetnek a turisták számára a koronavírus hatásaiból adódóan, mint a nagyobb vendégkört jelentő szállodák, vagy a hajóutakkal és légitársaságokkal elérhető desztinációk. Ennek oka az is lehet, hogy a magánszálláshelyeken történő tartózkodásokat sokkal előbbre foglalják, mint a szállodáknál (és nagyobb csoportokban), a lemondás gyakran nehezekebb. A magánszálláshelyeken történő foglalások szigorúbb lemondási feltételeket írnak elő, amelyek arra motiválják az utazókat, hogy maradjanak a terveiknél. Fontos megjegyezni, hogy a foglalási viselkedések erősen lokalizáltak – vagyis jelentős befolyással bír az a tény, hogy a vírus valójában hogyan terjed.

Felhasznált források:

<https://www.portfolio.hu/ingatlan/20200320/koronavirus-siofok-most-nem-ker-a-nyaralok-tulajdonosaibol-417245> (letöltés: 2020. március).

<https://www.airdna.co/blog/coronavirus-causes-boom-non-urban-strs> (letöltés: 2020. március).

<https://turizmus.com/szabalyozas-orszagmarketing/szombat-14-valoban-a-hazai-turizmus-fekete-napja-1169538> (letöltés: 2020. március).

Magyar Turisztikai Ügynökség: NTAK adatbázis.

MAGYARORSZÁG ORSZÁGKÉPE ÉS A TURIZMUSBIZTONSÁGGAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA 2018-BAN

Bevezetés

A turizmus rendszerében minden biztonságot befolyásoló tényező az utazási döntést is befolyásolja, így egy-egy desztináció meghatározó elemei a prekoncepció és a tapasztalat. A prekoncepcióhoz sorolhatók mindazon tényezők, amelyek először nem valós tapasztalás útján realizálódnak, hanem valakik, vagy valami által közvetve jut el a fejekbe. Tipikusan ilyen a politikai környezetről, a közlekedés biztonságáról, a természeti környezet biztonságáról és a terrorfenyegetettségéről elérhető információk (Wilk 2017). Az utazások során elsősorban a minden szempontból biztonságos desztinációt igyekszünk kiválasztani, másodsorban az érdeklődésünknek megfelelő szórakozási lehetőséget, illetve rendezvényhelyszínt.

Az elmúlt évek során az Európában elkövetett terrorcselekmények kapcsán arra lehetett számítani, hogy a „béke iparága” a turizmus radikális visszaesést mutat majd az öreg kontinensen, főleg azokban az országokban és városokban, ahol ilyen jellegű események történtek. A bekövetkezett biztonságpolitikai változások, nemcsak a turizmusban dolgozó szakembereket és az utazni vágyókat, hanem a rendfenntartó erőket is új kihívások elé állították és állítják ma is (Besenyő 2017). Az általános rendvédelmi feladatok mellett napjaink új rendészeti kihívásai közé tartozik a terrorveszély elhárítása a turisztikai desztinációkban és a kiemelt rendezvényeken. A kihívást tovább fokozza az, hogy a rendészeti feladatokat folyamatosan fenn kell tartani, hiszen a desztinációválasztás egyik kulcsfontosságú tényezője a biztonságérzet, vagy inkább a biztonságos desztináció képének léte, a turisták tudatában¹. A desztinációk biztonságáról kialakult kép meghatározza az utazási döntést (Péter – Németh – Lelkóné 2018). A kérdés, hogy a kényszerű és sokszor jól látható biztonsági intézkedések milyen érzéseket keltenek a turistákban?²

¹ Becslések szerint 2018. decemberében Franciaországban körülbelül 20-25% -kal kevesebb foglalás történt a „sárgamellényes” tüntetések kapcsán kialakult zavargások miatt. „A hatás háromszoros: rövid távú lemondások, a foglalások lassulása, majd Franciaország mint turisztikai desztináció imázsára gyakorolt hatás”, összegzi Jean-Virgile Crance, a szállodaláncok nemzeti szövetségének elnöke (Mercure, Ibis, Sofitel, Balladins, Kyriad stb.). Forrás: <https://www.tourism-review.com/french-tourism-hit-by-the-demonstrations-news10883> (letöltés: 2019. 01. 10.)

² A biztonságos közterek megteremtéséről bővebben: Boros L: A közterek átalakulása és a turizmus In: Régi, Tamás; Rátz, Tamara; Michalkó, G (szerk.) Turizmus és transzformáció Budapest, Magyarország, Orosháza, Magyarország. Kodolányi János Főiskola, Magyar Földrajzi Társaság, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, (2017) 131-149.

A tanulmány célja

Napjainkban az egyik legfontosabb tényező akár egy ország közbiztonságáról, vagy szolgáltatásról legyen szó, az a bizalom. Egy turisztikai szolgáltatóknak már azt figyelembe kell vennie, hogy a megbízhatósági, biztonsági tényezők feltérképezése a majdani vendégkör részéről, már az érkezés előtt, az utazás tervezésekor megkezdődik, a foglalás pillanatában lép a második fázisba, az utazás közben megváltozhat, és csak annak végére realizálódik és rögzül. Ahhoz, hogy egy turisztikai szolgáltatóról pozitív kép és az ezzel járó jó biztonságérzet alakuljon ki, ahhoz a térségnek, a fogadó országnak is garantálnia kell a teljeskörű biztonságot a társadalom, a környezet, a politika és a gazdaság számos szegmensében az érkezéstől a távozásig.

Jelen tanulmány célja, annak bemutatása, hogy az olyan biztonságérzetet befolyásoló tényezőket mint:

- Közlekedésbiztonság
- Élelmiszerbiztonság
- Programok, attrakciók és szolgáltatások biztonsága
- Társadalmi stabilitás (erőszakmentesség, terrorizmus fenyegetettség) hogyan értékeli a magyarországi rendezvények résztvevői.

Módszertan

Jelen tanulmány több kutatási módszer alkalmazására épít. Az elemzés során felhasználtunk hazai és nemzetközi adatbázisokat az ún. „desk research” szakaszban, ahol ezeknek az adatoknak a másodelemzését végeztük el. A kutatás „field research” része egy kvalitatív és kvantitatív adatfelvételi technikák ötvöztetésére alapozott módszertannal készült, melynek az a lényege, hogy a kvantitatív szakaszban alkalmazott mérőeszköz (kérdőív) elkészítése előtt a kutatási témában kvalitatív adatfelvételek (megfigyelés, interjúk, fókuszcsoportok) is készülnek szakértőkkel³, valamint az adott terepen⁴. Ennek az a legfőbb előnye, hogy a kvantitatív mérőeszközünk elkészítésekor ezután pontosabban tudunk konceptualizálni és operacionalizálni is, így az eredményeink érvényessége is jobb lesz (Bryman 2015).

A kvantitatív adatfelvétel során alkalmazott CAPI technikával végzett kérdőíves adatfelvétel során 1968 fő került megkérdezésre, melyből 504 interjú készült a Sziget Fesztiválon, 107 interjú a budapesti augusztus 20-i Ünnepeken, 268 interjú a Mesterségek Ünnepén, 273 interjú a Szegedi Ifjúsági Napokon, 281 interjú a Soproni Szüreti Napokon, 273 interjú a Hősök terén és végül 262 interjú a Vásárcsarnokban. A külföldi és magyar válaszadók aránya – a KSH vendégforgalmi statisztikájához

³ A kvalitatív adatfelvételi részben mintegy 10 interjú készült rendőrségi szakértőkkel, valamint fesztiválokon dolgozó biztonsági személyzet tagjaival. A biztonsági személyzet tagjaival készült interjúkat a Magyar Turisztikai Ügynökség megbízásából a Századvég Alapítvány végezte.

⁴ Résztvevő megfigyelést végeztünk a Mesterségek Ünnepén 2018. aug. 17-19 között.

igazított kvóta alkalmazásával – a 40-60 arányt hozza, 40,3% külföldi és 59,7% magyar válaszadó. Az egyes helyszínek látogatottsága eltérő volt a magyar-külföldi dimenzióban és demográfiai jellemzők tekintetében is, ezért a mintavétel során ehhez igazítottuk a kvótát, így az egyes helyszíneknél eltérő arányok figyelhetők meg.⁵

Európa és Magyarország helyzete a biztonságos desztinációk rangsorában

Európa a legfrissebb adatok alapján még mindig a világ legbékésebb földrajzi régiójának számít. 2019. januárjában az SOS International és a Control Risks által közzétett Travel Risk Map biztonsági kockázatbecsléseinek eredményei⁶ azt mutatják, hogy az utazók teljesen biztonságosnak érezhetik magukat a világ néhány országában, és ezek mindegyike Európában található. A térkép szerint a Dániában, Finnországban, Grönlandon, Izlandon, Luxemburgban, Norvégiában, Szlovéniában és Svájcban utazás során jelentkező biztonsági kockázat nem releváns.

Hasonló eredményeket mutat az Institute for Economics rangsorra is, amely egy több komponensből számított indexérték alapján készül és a Global Peace Index (GPI) nevet viseli. Ezen index alapján 2018 első félévében az első 10 között 6 európai ország szerepel. A rangsor élén az előző évhez hasonlóan továbbra is Izland áll, Magyarország a 17-dik.⁷

A korábbi időszak adataiból⁸ pedig jól kirajzolódik, hogy a geopolitikai helyzet, a bekövetkező események valamint a különböző helyzetkezelési módok (marketing kampányok, biztonsági intézkedések), külön-külön és együttesen is jelentős hatást gyakorolnak az adott terület turizmusára. Azokban az országokban, ahol az elmúlt időszakban erőszakos cselekmények (pl. terrortámadás, zavargások) történtek, ott mind az odalátogató turisták száma, mind pedig a turizmusból származó bevételek drasztikusan csökkentek.

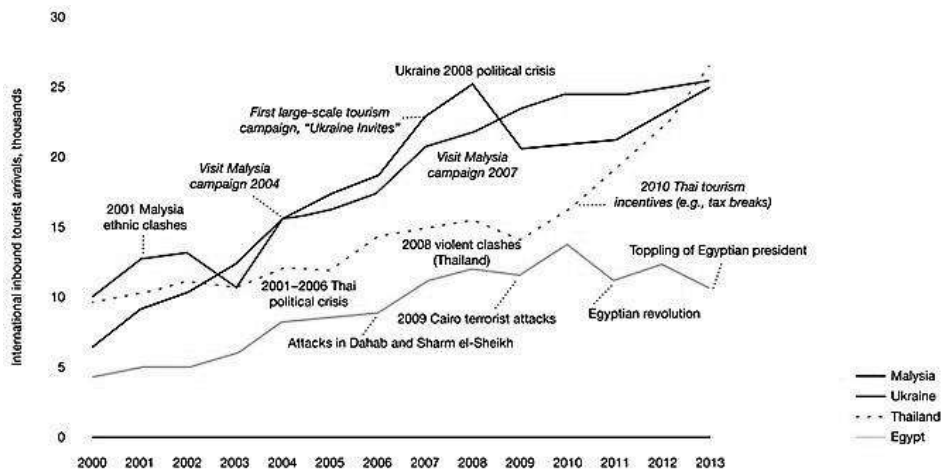
⁵ A kvantitatív adatfelvételt a Magyar Turisztikai Ügynökség megbízásából a Századvég Alapítvány végezte 2018. július-szeptember hónapokban.

⁶ Forrás: <https://www.travelriskmap.com/#/planner/map/security> (letöltés ideje: 2019. 01. 10.)

⁷ Institute for Economics & Peace. Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World, Sydney, June 2018. Available from: <http://visionohumanity.org/reports> (accessed Date Month Year).

⁸ UNWTO World Tourism Barometer Volume 15 Advance Release January 2017. valamint The Economist Intelligence Unit, Euromonitor 2015 PwC

Promóciós tevékenység és az erőszakos cselekmények hatásának megjelenése a turizmusban 2000-2013

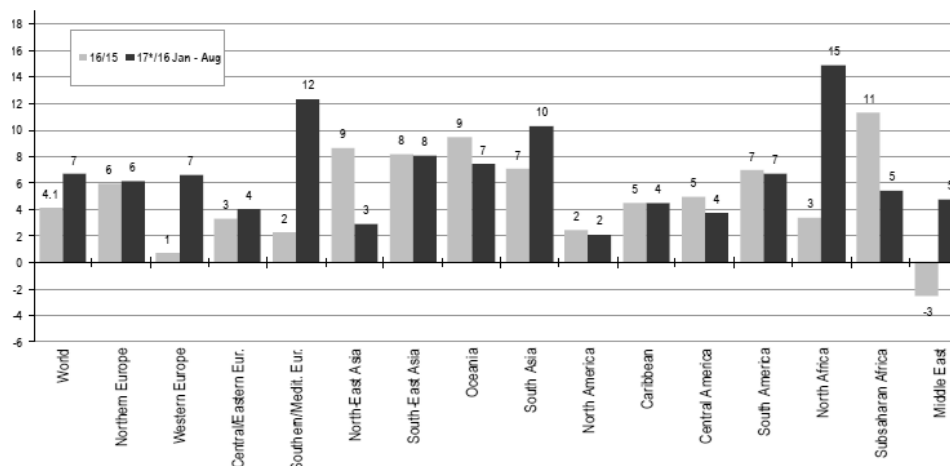

Forrás: The Economist Intelligence Unit, Euromonitor 2015 PwC

2015-ről 2016-ra az Európába látogató turisták száma ugyan növekedett, de ebben az időszakban ez a növekedés mindössze már csak 2%, még az előző éves (2014-2015) időszakban 5% volt. A Nyugat Európába látogató turisták száma 2015-2016 között összességében ugyan nem változott, azonban Franciaországba 5, Belgiumba 14, az EU-n kívüli Törökországba pedig 29 százalékkal látogattak kevesebben kimondottan biztonsági okokból.⁹

⁹ Hasonló helyzet alakult ki Izraelben, amikor 2016 novemberében palesztin radikálisok tudatosan több helyen felgyújtották a nemzeti parkokat, valamint a nagyobb városokat körülvevő rekreációs, és turisztikai célokat szolgáló erdőket. A több napon keresztül tartó tűzvész nem csak akkor, de később is érezte negatív hatását, amit az országba látogató turisták számán is le lehetett mérni. BESENYŐ J. (2017) Inferno Terror: Forest Fires as the New Form of Terrorism, TERRORISM AND POLITICAL VIOLENCE online 1-13. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09546553.2017.1341876> (letöltés ideje: 2019. 01. 10.)

A nemzetközi turistaérkezések számának változása 2013-2015 (%-ban az előző év azonos időszakához viszonyítva)

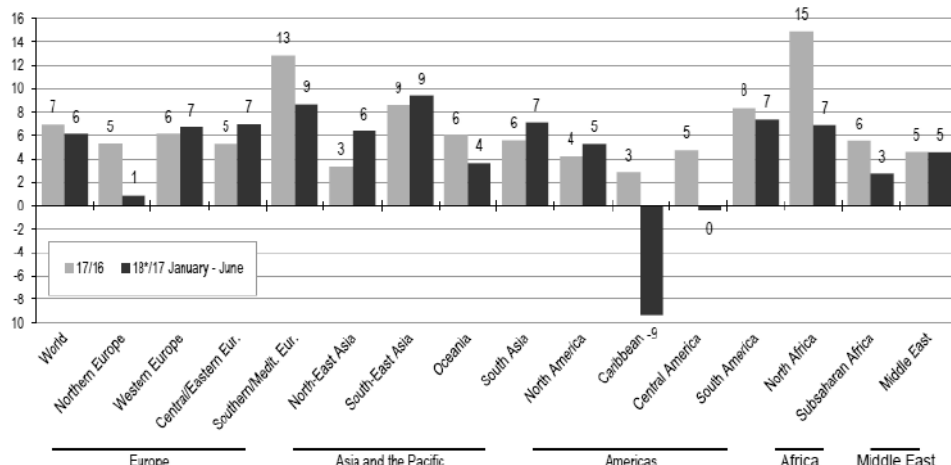
Forrás: UNWTO World Tourism Barometer Volume 15 October 2017.

2015-2016 között az európai turizmus gyengülése mellett a turisztikai desztinációk regionális átrendeződése is megfigyelhető volt. Még korábban leginkább Európa nyugati és északi országainak a látogatottsága növekedett, 2015-re a biztonságosabbnak tekintett Közép-Európa 3, majd 2016-ban 4 százalékponttal megelőzte Nyugat Európát az odalátogató turisták számának növekedésében. Az európai biztonsági intézkedések hatására 2016-ra javulni kezdett Nyugat-Európa helyzete. A 2016-2017 január-augusztusi adatok alapján¹⁰ az látható, hogy Nyugat Európa ekkorra már visszanyerte korábbi vonzerejét a külföldi turisták körében, ugyanakkor a Közép Európai régió megtartotta, majd tovább növelte a 2017-ben az 5, majd 2018-ra első félévében már 7 százalékpontos növekedési értéket¹¹.

¹⁰ UNWTO World Tourism Barometer Volume 15 October 2017.

¹¹ UNWTO World Tourism Barometer Statistical Annex Volume 16 Issue 4 October 2018.

A nemzetközi turistaérkezések számának változása 2016-2018 első félév (%-ban az előző év azonos időszakához viszonyítva)

Forrás: UNWTO World Tourism Barometer Volume 15 October 2017

Az elmúlt évek biztonságérzetet befolyásoló eseményei, és a válaszként megfogott rendelkezések hatásából is látszik, hogy a turizmusban a biztonság egyértelműen versenyelőnyt jelent. Azokban az országokban, amelyek biztonságos desztinációként jelennek meg a küldő országok lakosságának mentális térképén, onnan több turista érkezik és több vendégéjszakát tölt el, amely több bevételt jelent.

Kutatási eredmények

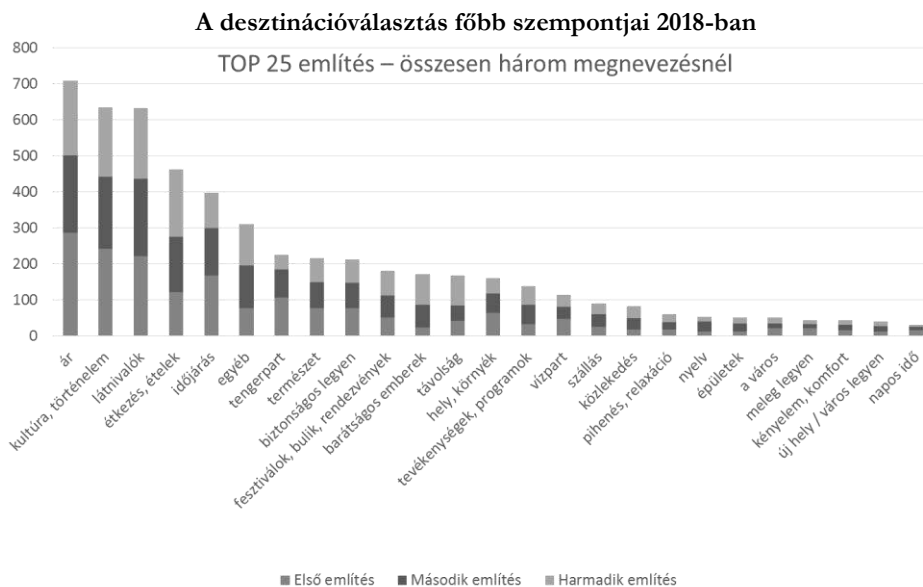
A desztináció kiválasztásának szempontjai – biztonság, mint szempont

Kutatásunk fő fókuszpontja mellett – mely alapvetően turizmus és a biztonság témaköre volt, – azt is vizsgáltuk, hogy a magyarországi rendezvényekre érkező turisták¹² milyen főbb szempontok alapján választják ki utazásaik helyszínét és mik azok a meghatározó tényezők¹³ amelyek szerepet játszanak egy-egy ország kiválasztásánál (Pusztai 2013). Az erre vonatkozó kérdéseket a kérdőívben nyitott kérdésként tettük fel és a kapott válaszokat tartalomelemzést követően kategorizálva elemeztük. A válaszok alapján elmondhatjuk, hogy 2018-ban a biztonság szerepe még mindig a TOP 10 desztinációválasztási szempont között szerepel, azonban egyre

¹² A minta nem tekinthető reprezentatívnak a Magyarországra érkező összes turista alapsokaságra nézve, mivel az adatfelvétel nagyrészt rendezvény helyszíneken történt.

¹³ A desztinációk választásáról bővebben: Dudás, G.; Boros, L.; Vida, Gy Comparing the temporal changes of airfares on online travel agency websites and metasearch engines TOURISM: AN INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY JOURNAL 65:2 187-203., 17. (2017).

inkább előtérbe kerülnek azok a hagyományos értékek, mint a kultúra, a történelem, a látnivalók, valamint az ár és a gasztronómia.

Forrás: Saját szerkesztés, MTÜ-Századvég kutatás 2018 alapján

A *külföldi válaszadók* jóval nagyobb arányban említették a kultúra, a programok a történelem szempontokat, az ár pedig – bár fontos szempont, de – háttérbe szorult olyan tényezők mögé mint, az étkezés, ételek, valamint a látnivalók és az időjárás.

Az egy évvel korábbi, 2017-ben 8 országban készült fókuszcsoportos vizsgálatok¹⁴ eredményei hasonló szempontokat emeltek ki a desztinációválasztást illetően, azonban ekkor a biztonság – amely megítélése rendkívül eseményérzékeny – ebben az évben még hangsúlyosabb szerepet kapott.

¹⁴ MTÜ Országimázs kutatás 2017. A felmérést a Magyar Turisztikai Ügynökség megbízásából a Kantar Millward Brown végezte 8 országban (Ausztria, Csehország, Franciaország, Olaszország, Lengyelország, Németország, Svédország, Egyesült Királyság) 2017-ben.

A desztinációválasztás főbb szempontjai 2017-ben

Legtöbb országnál megjelenő szempont	Több országnál megjelenő szempont	Egyes országoknál megjelenő szempont
Ár/érték: utazás, szállás, szolgáltatások	Van-e tengerpart	Emberi jogok tiszteletben tartása (S)
Látnivalók sokasága és változatossága: pl. építészet, kultúra, táj	Infrastruktúra	Tisztaság (A)
Változatos tevékenységek kínálata, pl. wellness, aktív turizmus lehetősége	Vendégszeretet	Presztízs (G, F)
Időjárás: általában melegebb időjárást keresnek, télen pedig a sípályákat	Éjszakai élet	Jó és olcsó repülő összeköttetés (UK)
Gasztronómia	Időtöltés gyerekeknek	Utak állapota (I: szeretnek autóval utazni)
Megközelíthetőség / távolság	Nem túlzottan felkapott	Vásárlási lehetőségek (S)
Nyelvismeret		
Biztonság / politikai stabilitás	WOM, barátok ajánlása	

Forrás: MTÜ Országimázs kutatás 2017

A két egymást követő évben végzett vizsgálataink eredményei megerősítik azokat a nemzetközi statisztikákra épített hipotéziseket, amelyek azt feltételezik, hogy Európában a terrortámadásokat követő emelt szintű biztonsági intézkedések hatására a turistaforgalom újra a korábbi szintre állt vissza és növekvő tendenciát mutat.

A 2018-as adatfelvétel során a megkérdezetteknek az utazás tervezésekor főbb szerepet játszó szempontok megnevezése után azt is meg kellett adni, hogy egy-egy adott szemponthoz melyik országot választanák utazási célul, ezáltal nem csak a desztinációválasztás kulcstényezőit ismerhettük meg, hanem a hozzájuk társított potenciális országok körét is.¹⁵

¹⁵ Az egyes szempontoknál minden esetben nagy arányban szerepelt az egyéb kategória (minden szempontnál közel 40%), a válaszok az országok között nagyon elaprózódtak, ezért minden egyes szempontnál csak a legtöbbször említett 4-5 országot emeltük ki.

Desztináció választási szempontokhoz társított országok (egy-egy szempontoknál történt említési gyakoriság %-ban)

Ország	USA	Svájc	Spanyolország	Olaszország	Magyarország	Horvátország	Hollandia	Görögország	Franciaország	Dánia	Bulgária	Ausztria
Fesztiválok			18		29		7					
Biztonság		11			26	5			4		6	8
Ár				5	23	12			6		4	6
Ételek				31	14			6		8		
Látnivalók			6	18	13					12		5
Természet	5			5	13							8
Kultúra, történelem					19	12			6	11	4	
Időjárás				21	12	5			12			

Forrás: Saját számítás, MTÜ-Századvég kutatás 2018 alapján

Magyarország a fesztiválok¹⁶, a biztonság, az ár és a természet említése esetén listavezető az országok között. Az időjárás, az ételek, a látnivalók és kultúra kapcsán elsősorban a mediterrán országokat említették legtöbbször (Olaszország, Spanyolország), de ezen szempontok említésekor hazánk is ott található az elsők között.¹⁷

Turizmus és biztonság

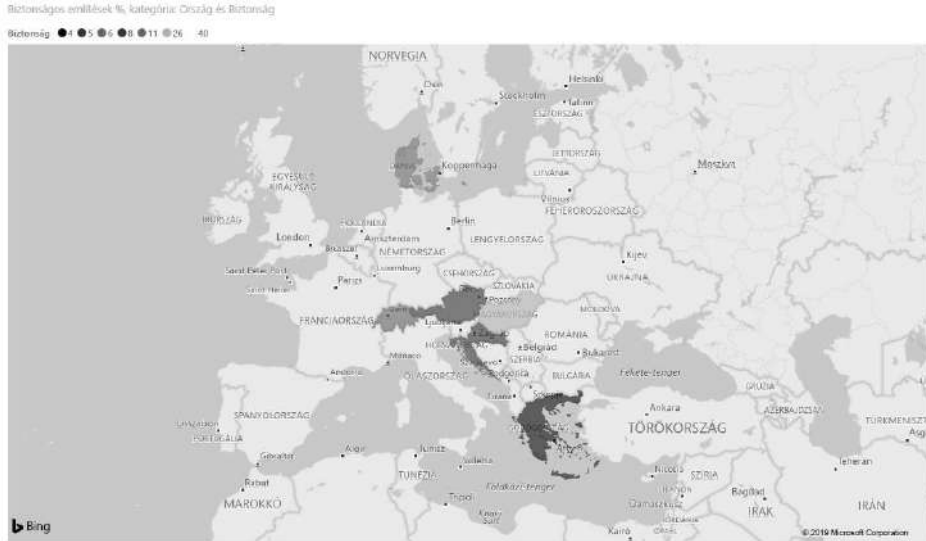
A turizmus rendszerében minden biztonságot befolyásoló tényező egyben az utazási döntést befolyásoló tényező is, így egy-egy desztináció meghatározó elemei a prekoncepció és a tapasztalat (Michalkó 2007). A világ számos országában az instabil politikai helyzet, a terrortámadások veszélye vagy a magas bűnözési ráta kiszámíthatatlan kockázatot jelent az utazók biztonságára nézve (Bayramov – Agárdi 2018). A 2018-as adatok alapján Magyarország a legtöbb európai országgal együtt mindhárom kockázati tényező tekintetében az alacsony veszélyességi kategóriában helyezkedik el (<https://www.tourism-review.com/most-dangerous-countries-for-holidaymakers-news1083>).

Az általunk végzett kutatás hasonló eredményeket mutat. Az általános értelemben vett biztonságos úticél kiválasztásának mérlegelésekor a legtöbbször Magyarországot (26%) után – amely eredmény, mivel a magyarországi rendezvényeken résztvevők körében készült ezért valószínűleg így az ország pozitív megítélésének irányába torzít – Svájc (11%), Ausztria (8%), továbbá Dánia (6%), Horvátország (5%) és Görögország (4%) jutott az eszébe. A válaszok fennmaradó 40%-ának esetében pedig a válaszok erősen szóródtak.

¹⁶ A fesztiválok Magyarországhoz való nagyarányú társítása a minta sajátosságából adódhat, mégpedig annak okán, hogy a válaszadók nagyobb része fesztiválok látogatói közül került ki. A minta nagysága 1968 fő volt, melyből 504 interjú készült a Sziget Fesztiválon, 107 interjú a budapesti augusztus 20-ai ünnepeken, 268 interjú a Mesterségek Ünnepén, 273 interjú a Szegedi Ifjúsági Napokon, 281 interjú a Soproni Szüreti Napokon, 273 interjú a budapesti Hősök terén és végül 262 interjú a budapesti Vásárcsarnokban.

¹⁷ A fesztiválok turizmusával és a gazdasági hatásaival kapcsolatosan bővebben: Jászberényi Melinda Fesztiválturizmus Budapest, Magyarország: Akadémiai Kiadó (2016), 382.

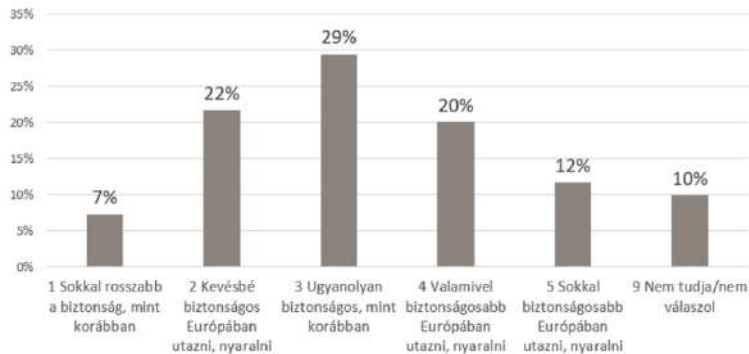
A 2018-ban biztonságként említett országok (említési gyakoriság %)

Forrás: Saját számítás, saját szerkesztés MTÜ-Századvég kutatás 2018 alapján

Az Európai Unió biztonságának előző 5 évben történt alakulásával kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A legtöbben (29%) úgy vélekednek, hogy ugyanolyan biztonságos mint korábban volt, és a „kevésbé biztonságos és valamivel biztonságosabb” válaszokat is közel ugyanannyian jelölték meg, 22 százalék, illetve 20 százalék. A megkérdezettek 7 százaléka szerint sokkal rosszabb a biztonság, mint előtte és a minta 12 százaléka jelölte meg, hogy sokkal biztonságosabb Európa, mint előtte.

Európai Unió biztonságának változása az elmúlt 5-10 évben a válaszadók szerint (%)

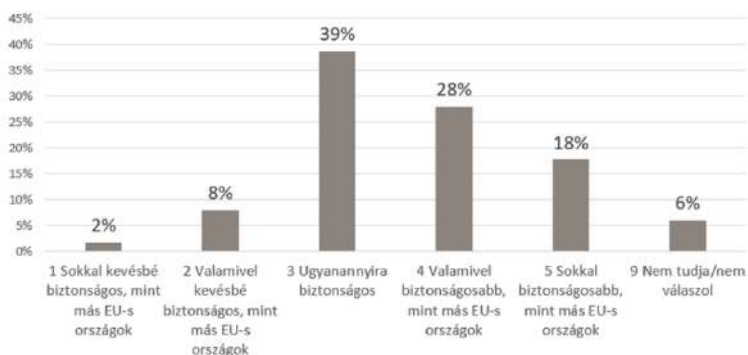

Forrás: Saját számítás, MTÜ-Századvég kutatás 2018 alapján

A rendezvények látogatóinak véleménye között statisztikailag is igazolható összefüggés figyelhető meg: leginkább a Soproni Szüreti Napok (13,5%) és a budapesti augusztus 20.-i ünnepség közönsége (13,1%) gondolja úgy, hogy Európa biztonsága az elmúlt öt-tíz évben sokat romlott. A két csoport között nagy különbség, hogy még az „inkább rosszabb a biztonság” választ az augusztus 20.-i ünnepség körében kevesen jelölték meg (17,8 százalék), addig a soproni válaszadók esetében ennek a válasznak a megjelölése is messze a legmagasabb arányú volt (34,5%). Vagyis a Soproni Szüreti Napok közönsége volt az az almlinta, ahol kiemelkedő volt a rosszabb biztonság megjelölése, összesen 48 százalék. Hasonlóan magas volt a szegedi SZIN közönségének körében a „kevésbé biztonságos Európában utazni” válasz megjelölése (28,9%). A helyszínek közötti eltérés az eltérő közönségeknek, a magyar-külföldi aránynak és annak köszönhető, hogy a Sziget Fesztiválon inkább fiatalabbak vesznek részt, míg a Soproni Szüreti Napokon idősebbek, valamint családok. Az Európai Unió biztonságára vonatkozó kérdésnél szignifikáns összefüggés mutatható ki a korról, mint változóval. Minél idősebb valaki, annál inkább gondolja azt, hogy rosszabb lett a biztonság az elmúlt 5-10 évben. A valamivel biztonságosabb és sokkal biztonságosabb válaszok együttes aránya a 18-20 évesek körében 35,9 százalék volt, míg a 45 év felettiekénél csak 20 százalék.

Jelentős eltérés volt megfigyelhető magyar-külföldi bontásban is. A külföldiek 46,3 százaléka véli úgy, hogy Európa biztonságosabb lett (4-es és 5-ös válasz összevonva), míg a magyaroknak csupán 21,7 százaléka. A kérdéskör folytatásánál arra is kérdeztünk, hogy Magyarország mennyire tekinthető biztonságos országnak más európai uniós országokhoz képest a turisták számára. Az itt kapott válaszoknál már nem a normál eloszlás figyelhető meg, a válaszok inkább a biztonságosabb válaszok felé tolódtak el. A kevésbé biztonságos két válaszlehetőséget összesen 10 százalék jelölte meg. Az ugyanannyira biztonságos választ a megkérdezettek 39 százaléka adta meg, ezzel ez a legtöbbször által megjelölt válaszlehetőség. 28 százalék szerint valamivel biztonságosabb ország, míg 18 százalék szerint sokkal biztonságosabb.

Magyarország mennyivel biztonságosabb a többi EU országnál? (%)

Saját számítás, MTÜ-Századvég kutatás 2018 alapján

Statisztikailag is igazolható összefüggés mutatható ki a külföldi és a magyar rendezvénylátogatók attitűdjei között. A magyar válaszadók biztonságosabb országnak gondolják Magyarországot, mint a külföldiek. Míg a rendezvények magyar vendégeinek egy ötöde (20,2%) vélekedett úgy hogy Magyarország sokkal biztonságosabb ország mint az EU többi országa, addig a külföldieknél ez 14 százalék. A magyarok 31,7 százaléka véli úgy, hogy valamivel biztonságosabb ország Magyarország, a külföldieknek 22,4 százaléka. A megkérdezettek kora szerint is jelentős eltérések figyelhetők meg, a fiatalok kisebb arányban gondolják, hogy biztonságosabb ország Magyarország, mint más uniós ország, az idősebbek nagyobb arányban. A két válasz – inkább biztonságosabb és sokkal biztonságosabb – együttes megoszlása a 18-20 éveseknél 37,4 százalék, míg a 45 év felettieknél 63,5 százalék.

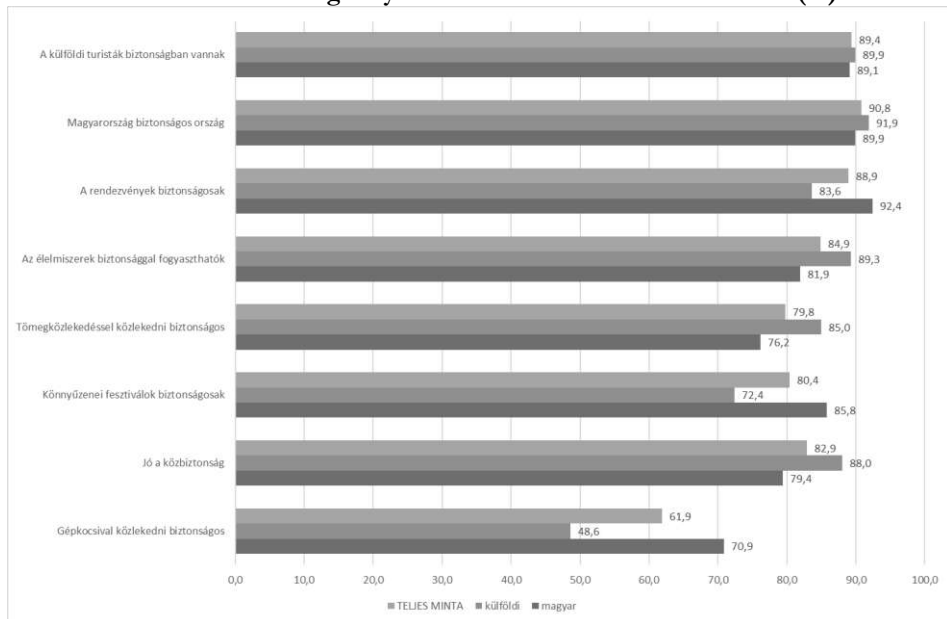
Kutatásunk során arról is megkérdeztük válaszadóinkat, hogy a közelmúltban Európában történt terrorcselekmények mennyire befolyásolják a turisztikai, utazási célok kiválasztásában. A válaszok alapján az látható, hogy a válaszadók egyharmadát 2018-ban már egyáltalán nem befolyásolják ezek az események akkor, amikor úticélt választanak, és csak ötödük adta azt a választ, hogy nagyban befolyásolják. Az eredmények azt mutatják, hogy a biztonság még mindig fontos szempont, azonban a békésebb időszakokban háttérbe szorult, a terrorcselekmények utáni biztonsági intézkedések hatására történt bizalom és szubjektív biztonságérzet visszaállt 2018-ra az európai turizmusban.

A terrorcselekmények és az utazási célválasztás estében is hasonló összefüggések mutatkoztak egyes szociodemográfiai jellemzők szerint. A magyarok, és ezen belül is a 18 év alatti gyermekkel egy családban élők, nagyobb arányban választották, hogy valamilyen mértékben befolyásolják őket a terrorcselekmények (inkább befolyásol – 21,9%; nagyon befolyásol – 27,3%), a nőket jobban befolyásolja (inkább befolyásol – 24,3%; nagyon befolyásol – 22,8%), mint a férfiakat (inkább befolyásol – 19,5%; nagyon befolyásol – 18,4%).

A turizmusbiztonság problematikája rendkívül sokrétű, a természeti katasztrófáktól, a pénzügyi folyamatokon, és a terrorizmuson át egészen a szálláshelyszolgáltatás, a környezet, az élelmiszerek, az egészség vagy a közlekedés biztonságáig terjed. Ezeket a tényezőket figyelembe véve együttesen és külön-külön is vizsgálják, hogy mely országokban melyek jelentenek kockázatot az utazók számára. Kutatásunk során ezért mi is rákérdeztünk ezekre is. Különböző olyan biztonsággal kapcsolatos állításokat fogalmaztunk meg, amelyek általánosságban az országgal, az országban zajló rendezvényekhez és a könnyűzenei fesztiválokhoz kapcsolódnak. A válaszadásnál egy négyfokú skálán kellett a megkérdezetteknek értékelniük, hogy mennyire értenek egyet az adott állítással.

A grafikon az állítással egyetértők (inkább egyet ért (3) és teljes mértékben egyet ért (4)) százalékos arányát mutatja a külföldi-belföldi megoszlásban és a teljes mintán belül is.

A turizmusbiztonság tényezőinek értékelése – összes említés (%)

Forrás: Saját számítás, MTÜ-Századvég kutatás 2018 alapján

Az ország általánosan vett biztonságával, valamint a külföldi turisták személyi biztonságával kapcsolatosan egyöntetűen pozitív a vélekedés a hazai és külföldi válaszolók körében egyaránt. A külföldiek a magyarországi közbiztonságot, valamint az élelmiszerbiztonságot és a tömegközlekedés biztonságát pozitívabban értékelték, még rendezvények és a gépjárművel történő közúti közlekedést negatívabban.

Összegzés

A geopolitikai helyzet, a bekövetkező események valamint a különböző helyzetkezelési módok (marketing kampányok, biztonsági intézkedések), külön-külön és együttesen is jelentős hatást gyakorolnak az érintett terület turizmusára. A biztonság továbbra is főszerepet játszik az utazási döntések meghozatalánál, amit empirikus kutatásunk is alátámasztott, és ami a jövőben várhatóan még inkább felértékelődik. A 2015-2016-ban történt terrortámadások átmenetileg az európai turizmus gyengüléséhez vezettek, majd emellett és ezzel összefüggésben a turisztikai desztinációk regionális átrendeződése is megfigyelhető volt 2015-2018 között. Még korábban leginkább Európa nyugati és északi országainak a látogatottsága növekedett, 2015-re a biztonságosabbnak tekintett Közép-Európa megelőzte Nyugat Európát az odalátogató turisták számának növekedésében. 2018-ban a biztonság szerepe még mindig a kiemelten fontos szempontok között szerepel, azonban a biztonságos országokban – mint pl. Magyarország – egyre inkább előtérbe kerülnek azok a

hagyományos desztinációválasztási értékek, mint a kultúra, a történelem, a látnivalók, valamint az ár és a gasztronómia.

A hozzánk látogató turisták és a hazai fesztiválok, rendezvények résztvevőinek véleménye szerint Magyarország nem csak biztonságos úticél, de méltó versenytárs az európai országok között a kulturális örökség, a gasztronómia és a fesztiválturizmus terén is. Felmérésünk eredményei szerint Magyarország a fesztiválok¹⁸, a biztonság, az ár és a természet említése esetén listavezető az országok között. A különböző rendezvények látogatóinak turizmusbiztonsággal kapcsolatos attitűdjei között statisztikailag is igazolható összefüggések figyelhetők meg, amelyek a szocio-demográfiai jellemzők mentén rajzolódhatnak ki. A kor, a nem, az iskolai végzettség, a kiskorú gyermeket nevelő családok, valamint hazai vagy külföldi változók mentén figyelhetők meg véleménykülönbségek abban az irányban, hogy a Magyarországon élő, idősebb, családok, kiskorú gyermeket nevelők, valamint a nők Magyarország biztonságosságát pozitívabban, Európa biztonsági helyzetének elmúlt 5-10 éves alakulását pedig negatívabban ítélik meg és az erőszakos cselekmények jobban befolyásolják őket a desztinációválasztásban. Az Európában bekövetkezett terror-cselekmények iskolai végzettség szerint az egyetemi tanulmányokat végzőket befolyásolják a legkevésbé és a szakiskolai végzettséggel rendelkezőket a legjobban az az úticél kiválasztásakor.

A turizmus biztonságát meghatározó egyéb tényezőkkel kapcsolatosan, – mint pl. az élelmiszerek, az egészség vagy a közbiztonság és a közlekedés biztonsága – a rendezvények és turisztikailag népszerű helyek külföldi látogatóinak véleménye összességében pozitívabb, mint a magyaroké.

A külföldiek a rendezvények és a gépjárművel történő közúti közlekedést értékelték a magyar válaszadóknál negatívabban.

A biztonságos országkép kialakítása sokat számít a desztinációválasztásnál (Péter 2017, Marton-Keller-Birkner 2018). A közösségi média felerősödött szerepe a prekoncepciók alakításában, és a megtapasztalt biztonság hírének terjesztésében szintén erős hatást gyakorol az utazások tervezése során a desztináció kiválasztásában. A turista nem mond le az utazásról, csak más desztinációt választ. Az eredmények alapján elmondható, hogy Magyarország és Budapest biztonságos desztinációk, azonban az utazási döntés pozitív befolyásolása érdekében rendkívül fontos ennek kommunikációja a turisták felé (Wilk 2017).

¹⁸ A fesztiválok Magyarországhoz való nagyarányú társítása a minta sajátosságából adódhat, mégpedig annak okán, hogy a válaszadók nagyobb része fesztiválok látogatói közül került ki. A minta nagysága 1968 fő volt, melyből 504 interjú készült a Sziget Fesztiválon, 107 interjú a budapesti augusztus 20-ai Ünnepeken, 268 interjú a Mesterségek Ünnepeken, 273 interjú a Szegedi Ifjúsági Napokon, 281 interjú a Soproni Szüreti Napokon, 273 interjú a budapesti Hősök terén és végül 262 interjú a budapesti Vásárcsarnokban.

Hivatkozások:

- Bayramov E. – Agárdi I. (2018): Az észlelt kockázat utazási szándékra gyakorolt hatása konfliktusövezetekben: elméleti keretmodell. *Turizmus Bulletin A MAGYAR TURISZTIKAI ÜGYNÖKSÉG SZAKMAI ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA* XVIII. évfolyam 4. szám (2018) 14-22.
- Besenyő J. (2017) Low-cost attacks, unnoticeable plots? Overview on the economical character of current terrorism, *Strategic Impact*, 62.1. 83-100.
- Besenyő J. (2017) Inferno Terror: Forest Fires as the New Form of Terrorism, *TERRORISM AND POLITICAL VIOLENCE* online 1-13.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09546553.2017.1341876> Letöltve: 2018. február 10.
- Boros L. (2017): A közterek átalakulása és a turizmus In: Régi Tamás; Rátz Tamara; Michalkó, Gábor (szerk.) *Turizmus és transzformáció* Kodolányi János Főiskola, Magyar Földrajzi Társaság, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, (2017) 131-149.
- Bryman A. (2015) *Social Research Methods*. Oxford University Press, 2015.
- Dudás G. – Boros L. – Vida GY. (2017): Comparing the temporal changes of airfares on online travel agency websites and metasearch engines. *TOURISM: AN INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY JOURNAL* 65:2, 187-203., 17. (2017).
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World*, Sydney, June 2018. Available from: <http://visionofhumanity.org/reports> (accessed Date Month Year). Letöltve: 2018. február 10.
- Jászberényi M. (2016): *Fesztiválturizmus*. Budapest, Akadémiai Kiadó 2016.
- MAGYAR TURISZTIKAI ÜGYNÖKSÉG (2017): *Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030*. http://www.kormany.hu/download/8/19/31000/mtu_kiadvany_EPUB_297x210mm%20-%20preview. Letöltve: 2018. február 10.
- Marton ZS.-Keller K.-Birkner Z. (2018): A turizmusbiztonság hatása a desztináció imázsra In: Józsa, László; Korcsmáros, Enikő; Seres, Huszárik Erika (szerk.) *A hatékony marketing: EMOK 2018 Nemzetközi Tudományos Konferencia konferenciakötete*
- Michalkó G. (2007): *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- MTÜ Országimázs kutatás 2017. A felmérést a Magyar Turisztikai Ügynökség megbízásából a Kantar Millward Brown végezte 8 országban (Ausztria, Csehország, Franciaország, Olaszország, Lengyelország, Németország, Svédország, Egyesült Királyság) 2017-ben.
- Péter E. – Németh K. – Lelkóné T.I. (2018): Turizmusbiztonság, mint újonnan felmerülő fogyasztói igény. *Turizmus Bulletin A MAGYAR TURISZTIKAI*

ÜGYNÖKSÉG SZAKMAI ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA XVIII. évfolyam
2. szám 30-38.

Péter E. (2017): Dilemma: Menni vagy maradni? Változó igények, átalakuló pihenési szokások. In: Kiglics N. (szerk): II. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia. Pannon Egyetem Nagykanizsai Kampusz. Tanulmánykötet. 219-225.

Pusztai B. (2013): A turista jóllét forrása – Találkozás az autentikus látnivalóval vagy igazi önmagunkkal. In: Michalkó G. – Rátz T. (szerk): Jó(l)lét és turizmus: utazók, termékek és desztinációk a boldogság és a boldogulás kontextusában. Kodolányi János Főiskola, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Magyar Földrajzi Társaság. Székesfehérvár–Budapest. 13-21.

Források:

The Economist Intelligence Unit, Euromonitor 2015 PwC Letöltve: 2018. február 10.

UNWTO World Tourism Barometer Statistical Annex Volume 16 Issue 4 October 2018. Letöltve: 2018. február 10.

UNWTO World Tourism Barometer Volume 15 Advance Release January 2017. Letöltve: 2018. február 10.

UNWTO World Tourism Barometer Volume 15 October 2017. Letöltve: 2018. február 10.

WILK A. (2017): Magyarország, mint biztonságos desztináció – Biztonság és Turizmus – A Beutaztató Utazási Irodák szemszögéből. OK-WORLD Travel Service, MUISZ – Beutaztató Bizottság, 2017. március 2-5. Konferencia előadás. <http://slideplayer.hu/slide/12402892/>, Letöltve: 2018. március 1.

<https://www.tourism-review.com/french-tourism-hit-by-the-demonstrations-news10883> Letöltve: 2019. 01. 10.

<https://www.tourism-review.com/most-dangerous-countries-for-holidaymakers-news10830> Letöltve: 2019. 01. 10.

<https://www.travelriskmap.com/#/planner/map/security> Letöltve: 2019. 01. 10.

<https://www.tourism-review.com/french-tourism-hit-by-the-demonstrations-news10883> Letöltve: 2019. 01. 10.

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09546553.2017.1341876> Letöltve: 2019. 01. 10.

<https://www.travelriskmap.com/#/planner/map/security> Letöltve: 2019. 01. 10.

IV. HONVÉDELEM, BIZTONSÁG, MIGRÁCIÓ

A TÖMEGES IRREGULÁRIS MIGRÁCIÓS VÁLSÁGON INNEN ÉS TÚL – EGYÜTTÉRZÉS, ELUTASÍTÁS, SZOLIDARITÁS

A különböző válsághelyzetek megfelelő – konfliktusmentes, vagy minimális konfliktussal járó – kezelhetőségében, kulctényező a civil lakosság állapota és viszonyulása a feladatokat végrehajtó határvédelmi, rendészeti erőkhöz¹. Az ún. „migrációs válság”² által közvetlenül érintett településeken élők másképp élik meg a környezetükben – sok esetben a saját ingatlanjaik területén – zajló eseményeket. Ebből adódóan különbözően viszonyulnak mind a migrációhoz, mind a migránsokhoz, mind pedig a válság kezelésében résztvevő határrendészeti feladatokat végző rendőri, katonai alakulatokhoz, mint azok, akik csak távoli szemlélői az eseményeknek. Ennek részletes és területileg is koncentrált vizsgálatát azért tartjuk fontos kutatási kérdésnek, mert az irreguláris migrációval kapcsolatos hazai kutatások legtöbbször csak országos reprezentatív mintán készülnek, így nem, vagy csak korlátozottan alkalmasak arra, hogy kisebb területi egységre vonatkozóan adjanak megbízható információt. A tanulmány célja az irreguláris migrációval kapcsolatos attitűdök, valamint ezek változásának elemzése a 2015-ös „migrációs válság” által közvetlenül érintett Csongrád megye határmenti településein. Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy a válság által közvetlenül érintett területeken élő emberek együttérzése, elutasítása és szolidaritása, mennyiben különböző mind minőségében mind pedig a válsághelyzet különböző szereplőinek irányában azokétól, akik nem ott élik mindennapjaikat, és nem részesei az eseményeknek.

Elemzésünk további célja a kvantitatív adatok mögött rejlő magyarázatok, értelmezések és motivációk megismertetése, melynek során kvalitatív és kvantitatív adatfelvételekre támaszkodva bemutatjuk a Magyarország dél-alföldi határvidékén élő emberek irreguláris migránsokkal kapcsolatos attitűdjeinek változását, annak okait, valamint a határvédelemben résztvevő Magyar Honvédség és rendőrség munkájával kapcsolatos lakossági véleményeket.

Módszertan

A migrációval és a migránsokkal kapcsolatos vélekedésekről megjelent elemzések leggyakrabban az „idegenellenesség” és a „xenofóbia”, fogalmak mentén tárgyalják a jelenséget és a vele kapcsolatos attitűdöket, de előfordul esetenként az „idegen-gyűlölet” kifejezés is (Kriszka 2014:36). Ezeket a fogalmakat az elemzések alapjául szolgáló – legtöbbször kérdőíves – felmérésekben úgy konceptualizálták, hogy azokat

¹ A szuverenitás sikeres védelmezhetőségével kapcsolatban a nép-fegyveres erők viszonyának fontosságát részletesen tárgyalja Kiss Álmos Péter: *Háború a nép között*, c. könyvében. Budapest 2016. Zrínyi Kiadó.

² Tudományos megközelítésben, illetve szakszerűen „tömeges irreguláris migrációs válság”, de mivel ez hosszú, valamint a közbeszédben a „migrációs válság” kifejezés terjed el, így e tanulmányban is ezt használjuk.

tekintették idegenellenesnek, xenofóboknak, ill. idegengyűlölőknek, akik valamilyen mértékben elutasító válaszokat jelöltek azoknál a kérdőíves kérdéseknél³, amelyek az adott ország felé irányuló migrációval és a migránsokkal kapcsolatos véleményekre kérdeztek rá.⁴ Ezek az elemzések – ezen fogalmi meghatározottság mentén természetesen – arra mutatnak rá, hogy a magyar társadalom kifejezetten bevándorlás- és menekültellenes (Wetzsel 2011). A kvantitatív kutatási elemek célja sokszor nem a fogalmak mérési megbízhatósági szintjének a növelése, hanem a szóban forgó kérdés vizsgálhatóságának és az adatok elemezhetőségének demonstrálása (Letenyei-Rácz 2011). Kutatásunk egyik kiemelt célja éppen ezért az volt, hogy feltárjuk azokat a mélyebb ok-okozati összefüggéseket is, amelyek az általánosító megállapítások mögött rejlnek.

Kutatásunkat a „migrációs válság” által közvetlenül érintett településeken két szakaszban végeztük Csongrád megye Szerbiával határos három településén, Ásotthalmon, Mórahalmon és Röszkén. Az első, azaz a kvalitatív szakasz célja – amely során interjúkat készítettünk⁵ –, az volt, hogy a későbbi kvantitatív (kérdőíves) kutatási szakaszra már magas érvényességű kérdéseket tudjunk majd megfogalmazni (Bryman 2006). Az általunk készített strukturálatlan interjúk során nem irányítottuk a megkérdezetteket, hanem többnyire csak egy-egy indító kérdést tettünk fel, majd hagytuk, hogy válaszadók a saját szempontjaik szerint fejtsék ki a véleményüket és saját maguk alakítsanak ki csoportokat a kutatási téma kapcsán. Ezeknél az interjúknál számunkra az volt a fontos információ, hogy mik a vizsgált jelenséggel kapcsolatos kulcsinformációk csoportosulásának szempontjai és, hogy milyen fogalmakat milyen jelentéstartalommal használnak helyben a kérdés tárgyalására.

Ezt követően az interjúk eredményei, és a korábban mások által hasonló témában végzett kérdőíves kutatások alapján készítettük el a második (kvantitatív) kutatási szakaszra tervezett kérdőívünket, mely a három településre reprezentatív 300 fős véletlen mintán került lekérdezésre a felnőtt korú lakosság körében.⁶

³ A kvantitatív kutatások a legtöbb hibát nem az adatgyűjtés vagy az elemzés során követik el, hanem korábban, a kérdések megfogalmazásakor és a gyűjtendő adatok körének meghatározásakor. (Letenyei-Rácz 2010).

⁴ Lásd pl. Simonovits-Bernát (ed.): *The Social Aspectsof the 2015 Migration Crisis in Hungary*, Budapest March 2016 TÁRKI.

⁵ 21 interjú készült 2015. december és 2016. január hónapban, a civil lakosság valamint a közigazgatásban dolgozók körében.

⁶ A mintavételi keret és a mintaelemszám meghatározása a Központi Statisztikai Hivatal szakmai támogatása mellett történt.

Fogalmi keretek

A migrációval foglalkozó kutatók körében, és a migrációs válsággal kapcsolatos közbeszédben, a sajtóban és a politikában is sokáig vitatéma volt magának a jelenségnek, és az abban résztvevőknek a helyes megnevezése.

A definíciós – azaz érvényességi – problémából adódóan, elsőként azt kellett megtudnunk, hogy a kutatási terepen, ahol majd kérdőíves adatfelvételt is végezni fogunk, hogyan fogalmazzuk meg az erre vonatkozó kérdéseinket úgy, hogy mindenki ugyanazt értse alatta. A déli határ mentén élők körében az irreguláris migráció – amely a migrációs kutatók szerint a helyes szakkifejezés – egyáltalán nem használatos. A jelenség elnevezésére a terepen általában a bevándorló, migráns vagy a menekült kifejezések a leggyakoribbak és (a kutatásban résztvevő válaszadók megítélése szerint) tartalmilag is ugyan azt jelentik, azaz azokra az emberekre vonatkoznak, akik nem szabályosan lépik át az államhatárt, függetlenül attól, hogy egyénileg, vagy csoportosan érkeznek, illetve attól is, hogy milyen okból hagyták el hazájukat. A kutatás során tehát mi is ennek megfelelően fogalmaztuk meg kérdéseinket és ezért nem tettünk különbséget az egyébként a szakértői nyelvezetben különböző jelentéssel bíró fogalmak között.⁷

Az interjúk során az irreguláris migrációval kapcsolatosan tartalmilag 5 fő kulcskérdés mentén csoportosultak a vélemények:

- Az irreguláris migráció időbeli megjelenése és lefolyása (mióta tart);
- Az irreguláris migránsokkal szembeni attitűdök változása (hogyan változott);
- A szubjektív biztonságérzet csökkenése (mit okozott);
- Rendőrség határrendészeti tevékenysége (mivel járt);
- A Rendőrség és a Magyar Honvédség közös helyzetkezelése (hogyan kezelhető).

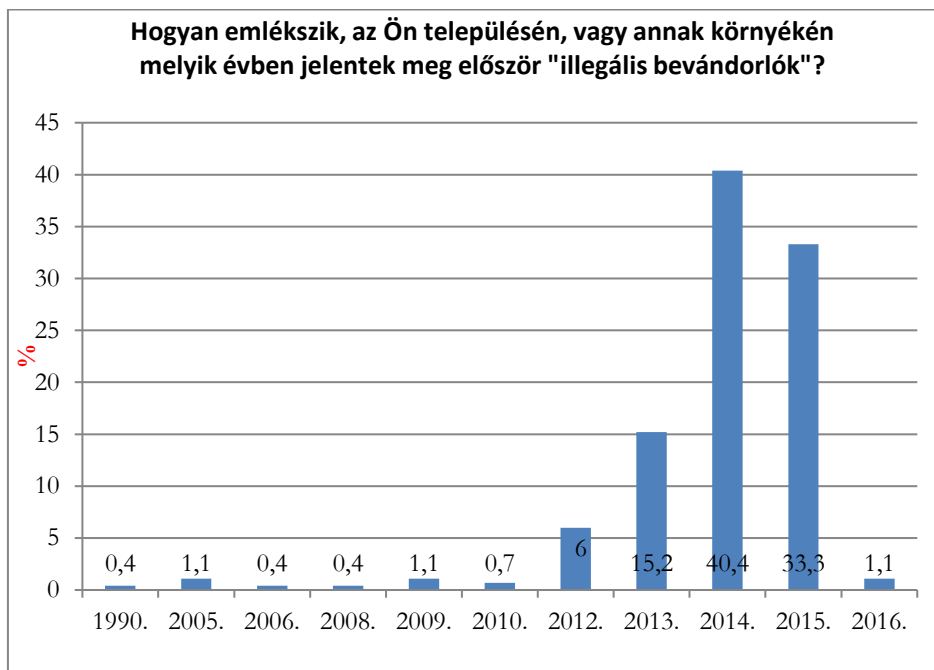
A kvantitatív adatfelvétel kérdéseinek egy része később ezen – az interjúk kutatási szakaszban feltárt – szempontok alapján került kidolgozásra, további része pedig a mások által korábban végzett hasonló kutatások kérdéseinek átvételével vizsgálták a jelenséget azért, hogy a területi különbségek és az idősoros változások is kimutathatóak legyenek.

Irreguláris migráció megjelenése Csongrád megye Szerbiával határos szakaszán

Az irreguláris migráció, mint jelenség a Csongrád megyei határszakasz három településén nem 2015-ben, hanem már jóval korábban érzékelhető volt. Az itt élők nagyobb része (40,4%) ugyan csak 2014-ben találkozott először „migránsokkal”, de az irreguláris migránsok megjelenésének érzékelése az emlékezetben 1990. és 2016. évek között szóródik.⁸

⁷ Tudományos definíciókat lásd például Ritecz – Sallai könyvében. (Ritecz – Sallai 2016: 11-22).

⁸ A tanulmányban megjelenítésre kerülő grafikonokon a válaszadók százalékos megoszlása került feltüntetésre, ezt külön nem jelöljük.

A jelenség észlelésében jelentős emelkedés először a 2012. év említésénél figyelhető meg. Az interjúk szerint 2012 előtt csak kisebb „valóban menekültek” kinéző csoportok érkeztek, majd 2012-ben jelentek meg először „nagyobb fekete afrikai csoportok”, de emellett továbbra is folyamatosan érkeztek a kisebb nem feketékből álló „migránsok” is. Az irreguláris migrációs jelenség a vizsgált határszakaszon 2012-ben érte el azt a szintet, mikor már az ott élőkben kezdett aggodalmat kelteni. A migrációs válság kezdete (a déli határszakaszon élők szerint 2012) és tetőzése (2015. szeptember) közötti időszak különböző szakaszai, különböző népcsoportok megjelenéséhez kötődtek. A migrációs nyomás 2014 szeptemberében vált „elviselhetetlenné” a határmenti településeken, amikor megérkeztek a koszovói „menekültek”. Ez a Koszovóból érkező migrációs hullám tette egyébként „látványossá” a már korábban is létező problémát. A Koszovóból érkező migránsokkal kapcsolatosan egy erősen negatív kép alakult ki a helyiek körében. Ez a negatív kép elsősorban az „új menekültek” viselkedéséhez és külső megjelenéséhez kapcsolódott. „A koszovóiak egyrészt nem is úgy viselkedtek és nem is úgy néztek ki, mint az igazi menekültek”(értsd: a korábban a helyiek által gyakran látott, és „megszokott” nem európai kinézetű, rosszul öltözött), másrészt pedig „felelőtlenek is voltak”, sokszor nem az évszaknak megfelelő ruházatban vágtak neki a zöldhatárnak, több alkalommal csecsemők és kisgyermekek életét is veszélyeztetve. A Koszovóból érkezők jellemzően inkább családostól érkeztek, a közel-keleti és fekete afrikai migránsok között pedig jellemzően csak férfiak voltak. Mindemellert a korábbi

menekültcsoportokkal ellentétben a koszovóiak már „láthatóan is szervezeten érkeztek a határra”. A válaszolók szerint 2015 februárjában jelentek meg a készenléti rendőrök a határon, és ezzel kb. egy időben, márciusban a koszovóiak száma szinte nullára csökkent, ugyanakkor maga a migrációs hullám továbbra sem lanyhult, hanem a más országokból érkezőkkel tovább erősödött.⁹

A migránsokkal szembeni attitűdök változása

Találkozások

A migránsokkal kapcsolatos hazai kutatások közül a TÁRKI¹⁰, és a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének adatfelvételeiben találtunk arra vonatkozóan adatokat, hogy a megkérdezett emberek közül hányan találkoztak migránsokkal. Azok aránya, akik az adatfelvételeket megelőző 12 hónap során találkoztak menekülttel a TÁRKI 2015-ös országos reprezentatív adatfelvételében 27%¹¹ (Simonovits 2015:13), a szegedi 2016-os adatfelvételben 80%¹², az általunk vizsgált határmenti területen pedig 92%.

Az együttéléstől az elutasításig

Az első találkozások során, azaz az irreguláris migráció kezdeti szakaszában (1990-2012) a lakosságot az együttélés és a segítő magatartás jellemezte. Az általunk készített interjúk rámutatnak arra is, hogy a határmenti önkormányzatok és civilek 2015 szeptembere előtt – a válság csúcspontja előtt, az országos és nemzetközi médiumok megjelenéséig – gyakorlatilag magukra voltak hagyva, annak ellenére, hogy korábban több fórumon is jelezték a településükre nehezedő migrációs nyomás fokozódását és az ezzel járó problémákat.

Ebben az időszakban – a válaszadók meglátása szerint – a „migránsok” ellátása önerőből, lakossági és helyi önkormányzati összefogással történt, és ez gyakorlatilag így is maradt mindaddig, amíg a migrációs hullám el nem érte a csúcspontját és nagyobb médianyilvánosságot nem kapott. A területen csak ezután jelentek meg a különböző – már nem helyi – migránsokat segítő civil szervezetek, amelyek a fokozódó médiajelenlét következtében nagyobb nyilvánosságot is kaptak, mint a helyben segítő civilek, vagy önkormányzatok. A válság csúcspont előtti kezdeti

⁹ A 2013-15 közötti koszovói irreguláris migrációs mozgásról, illetve annak háttéréről részletesebben is olvashatunk Ritecz – Sallai 2016: 100-105.

¹⁰ A TÁRKI által készített elemzés megállapítja, hogy ellentétes attitűdök jellemzik ki, azok között, akik „csak” találkoztak menekültekkel vagy migránsokkal és azok között akik, személyesen is ismernek ilyen embereket. Azok az emberek, akik nem ismernek személyesen bevándorlókat, menekülteket vagy menedékkérőket – azaz csak találkoztak, velük – elutasítóbbak, valamint az átlagnál magasabb szintű félelmet táplálnak velük szemben. (Bernát et al., 2015).

¹¹ A hivatkozott elemzésben található grafikon adatai alapján általunk számolt arány.

¹² Szegedma.hu: Sok szegedi elzárkózik, ha a menekültek befogadása a kérdés. 2016. június 16. <http://szegedma.hu/hir/szeged/2016/06/sok-szegedi-elzarkozik-ha-a-menekultek-befogadasa-a-kerdes.html>

szakaszaira jellemző lakossági segítő magatartás – amely a nagy nyilvánosság előtt a médiajelenlét és egyéb tudósítások hiányában láthatatlan maradt, mert nem volt hírértéke -, később egyre inkább tartózkodóvá, majd pedig a kaotikus helyzet kialakulásával, a rend valamint a biztonságérzet helyreállításának igényéből adódóan egyre inkább elutasítóvá vált az irreguláris migránsokkal és a „migrációval” kapcsolatosan. Az attitűdváltozás bekövetkezésének oka egyrészt a migránsok nagy tömegű ellenőrizetlen és kontrollálatlan megjelenése a településeken, mely idegen tömeg a demográfiai összetételéből adódóan is (nagy részük fiatal férfiakból áll), ellátatlanságának és a helyi kulturális szokásoktól eltérő viselkedése (Póczik 2014) következtében is egyre inkább ellenszenvet váltott ki és még inkább félelmet generált a lakosság körében.¹³

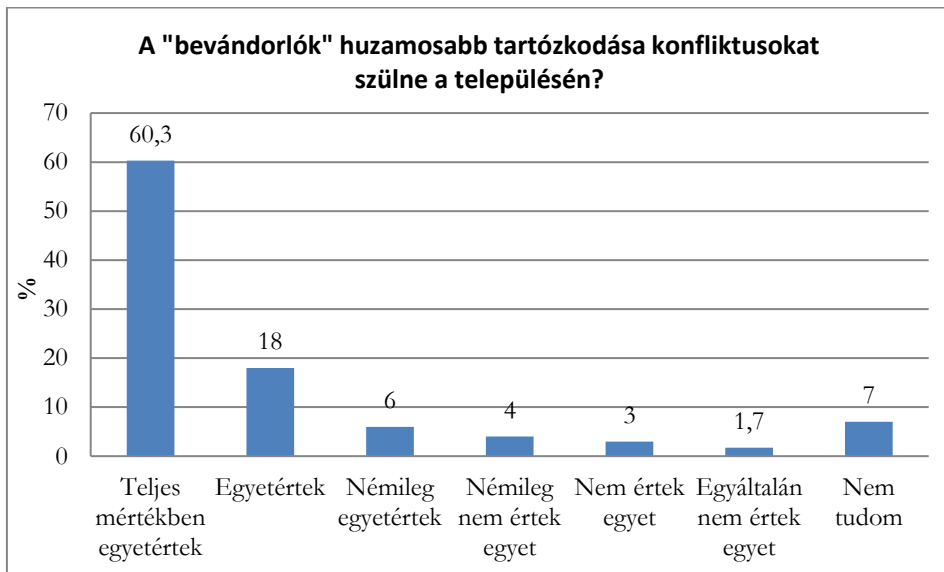
A szubjektív biztonságérzet csökkenése

Veszélyérzet, konfliktusok

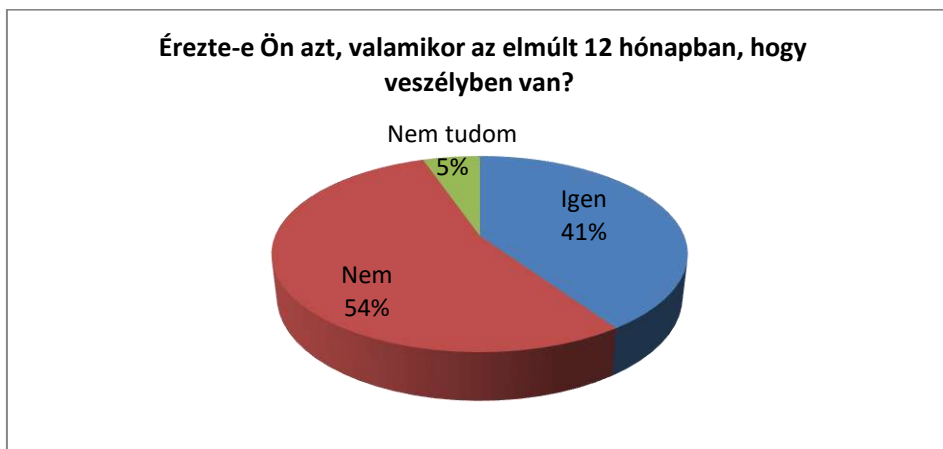
Már egy 2014-ben végzett kérdőíves felmérés is rámutatott arra, hogy a Röszkén és Horgoson megkérdezettek 47%-a szerint, a „bevándorlók” huzamosabb ideig, adott településen történő tartózkodása konfliktusokat szülne a helyiek és a „migránsok” között (Kriska 2014:46). Bár a két felmérés eredménye a közben lezajlott események és a területi lehatárolás különbözősége következtében is csak korlátozottan hasonlítható össze, sokat mondó, hogy az általunk 2016-ban feltett hasonló kérdésre kapott válaszok megoszlásából jól látszik a konfliktusoktól tartók számának a drasztikus növekedése, amely 2016 májusában már 84,3%-ra emelkedett.¹⁴

¹³ Ugyanez a folyamat figyelhető meg más országokban is, például Németországban, ahol a kormányzó pártok között is egyre több feszültséget generál a rövid időn belül beérkezett, nagy tömegű irreguláris migráns. (Besenyő 2015:8-9)

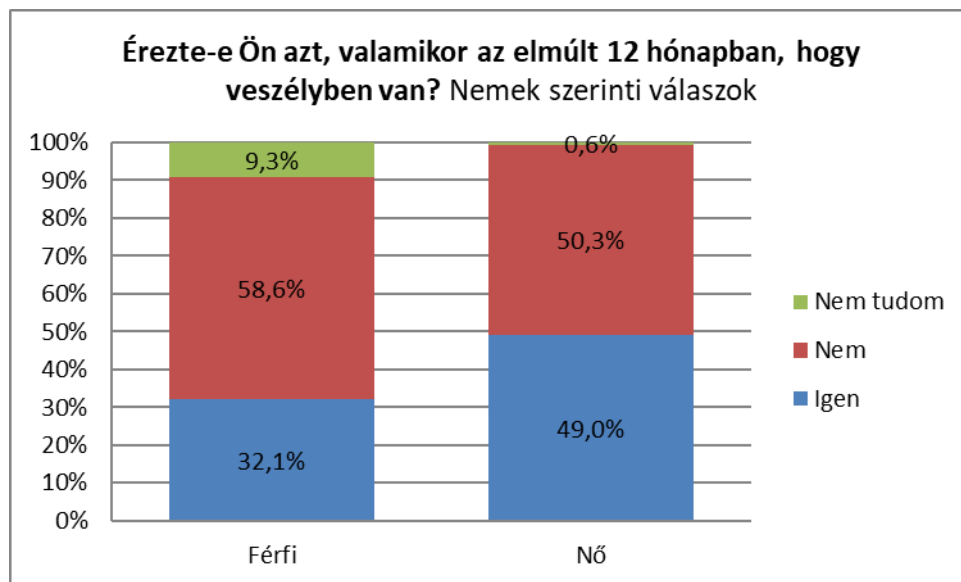
¹⁴ Röszkén ez az arány 2016-ban 87,1% (Ásotthalmon 93%, Mórahalmon 77,2%). Településenkénti bontásban azonban az eredmények már nem tekinthetőek reprezentatívnak.

A veszélyérzet kialakulásának és a félelem fokozódásának egyik oka, az irreguláris migránsok megfelelő ellátásának hiányosságaira vezethetők vissza – a válaszok alapján –, mivel a zöldhatáron folyamatosan özönlő nagyszámú ellenőrizetlen és ellátatlan csoportok sok esetben a helybeliektől próbálták beszerezni a további útra szükséges dolgokat (élelmiszer, víz, mobiltelefon töltés, stb. valamint éjszakai menedékhely foglalás), amely némely esetben konfliktusokat idézett elő.

A 2016. május-júniusban végzett adatfelvételünket megelőző 12 hónapban a válaszadók 41% százaléka érezte magát veszélyben.¹⁵ Statisztikailag is igazolható összefüggés mutatkozik a veszélyérzet gyakoriságában két csoportnál: a nőknél és a külterületen élőknél, akik gyakrabban érezték magukat veszélyben, mint a férfiak, vagy a belterületi lakosok. Szinte minden második nő (49%), de a férfiak is majdnem egyharmada átélt valamilyen irreguláris migránsokkal, „migrációval” kapcsolatos félelmet kiváltó helyzetet 2015. május és 2016. május-június között.

A külterületi lakosság körében gyakrabban fordultak elő olyan szituációk, amelyek veszélyérzetet keltettek, mint a települések belterületein élők között. Korcsoportonként és településenként is megvizsgáltuk a veszélyérzet gyakoriságát, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az idősebbek és a fő vonulási útvonalakhoz közelebb eső településeken lakók gyakrabban érezték magukat veszélyben, azonban statisztikailag igazolható összefüggést nem találtunk ezekben a csoportokban.

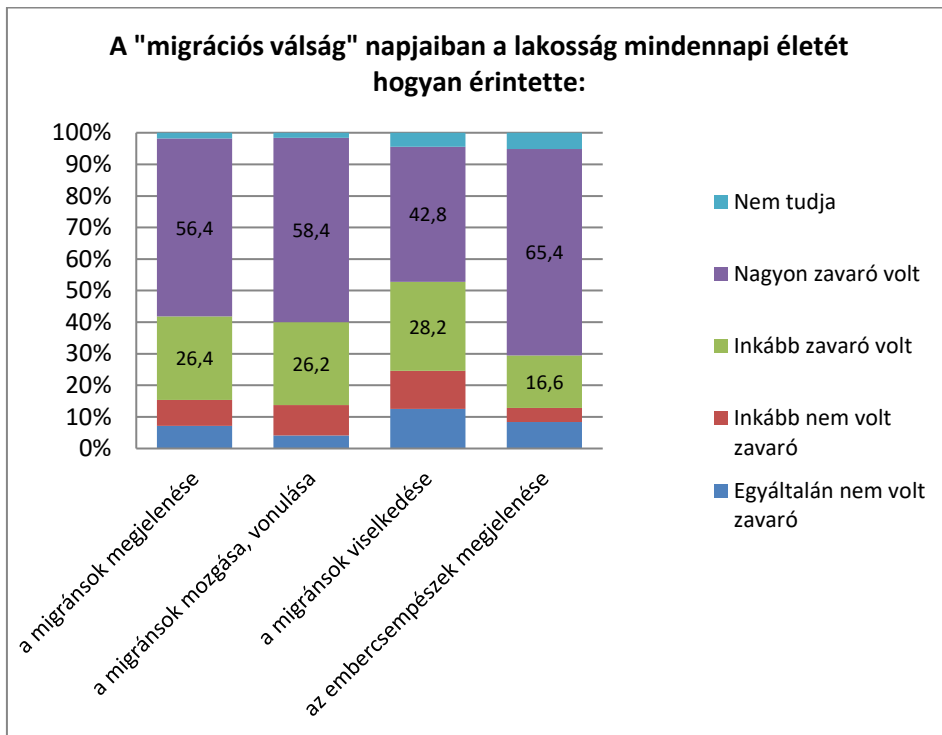
¹⁵ Joggal merülhet fel az a módszertani probléma, hogy az ebben a formában megfogalmazott kérdésre adott válaszok elvileg tartalmazhatnak egyéb, nem közvetlenül a migrációhoz kapcsolódó olyan helyzeteket is, amelytől a válaszadó veszélyben érezhette magát, de egyébként a szituációnak semmi köze nincs az irreguláris migrációhoz. Ezt azonban kizárhatjuk, mivel a kérdőív ezt követő nyitott kérdésben csak a migrációs helyzethez kapcsolódó veszélyhelyzetet leíró válaszok jelentek meg.

		Az ingatlan ahol Ön az elmúlt 12 hónapban életvitelszerűen lakott, a település mely részén található?		Total
		belterület	külterület	
Érezte-e Ön azt, valamikor az elmúlt 12 hónapban, hogy veszélyben van?	Igen	35,9%	47,8%	40,5%
	Nem	61,4%	42,6%	54,2%
	Nem tudom	2,7%	9,6%	5,4%
Total		100,0%	100,0%	100,0%

A konkrét szituációkra vonatkozóan is gyűjtöttünk információt, mikor a kérdőíves adatfelvételkor arra kértük a válaszadókat, hogy egy nyitott kérdésben röviden írják le a veszélyérzetet kiváltó eseményeket. A veszélyérzetet kiváltó szituációk négy biztonságérzetet meghatározó probléma körül csoportosultak:

1. Idegen emberek tömeges megjelenése és folyamatos vonulása a lakóhely közelében:
„Hétfégen a gyerekeim az udvaron játszottak. A legkisebb fiam (6 éves) rohan a saját udvarunkban sírva és kiabálva, hogy: "Anya, anya itt vannak, jönnek utánam a bevándorlók." Egyedül voltam itthon a gyerekeimmel. A bevándorló fiatal férfiak pedig 10-15 voltak. Nagyon megijedtünk és féltünk. Inkább nevezném félelemnek és ijedségnek, mint veszélynek, de ez máshogy is alakulhatott volna.”
2. Tehetetlenség és kiszolgáltatottság érzete:
„A kertemben, az utcában, nagy számban erőszakos követelődző kiabáló tömeg, aki inkább fellök mint megáll.”
3. Sorozatos magánlaksértések, károkozások a magántulajdonban:
„A saját házam területén fogtak össze 14 migránst. A WC-ben 4 főt, a tyúkólban 7-et, a fűskamrában 3-mat. De a rendőrség és a katonaság gyors reagálásának köszönhetően semmi baj nem történt.”
4. Embercsempészek megjelenése a lakóhely közelében:
„A kapunk előtt tanyáztak a migránsok. Nem mertünk éjszaka aludni. A házunk előtt voltak az embercsempészek.”

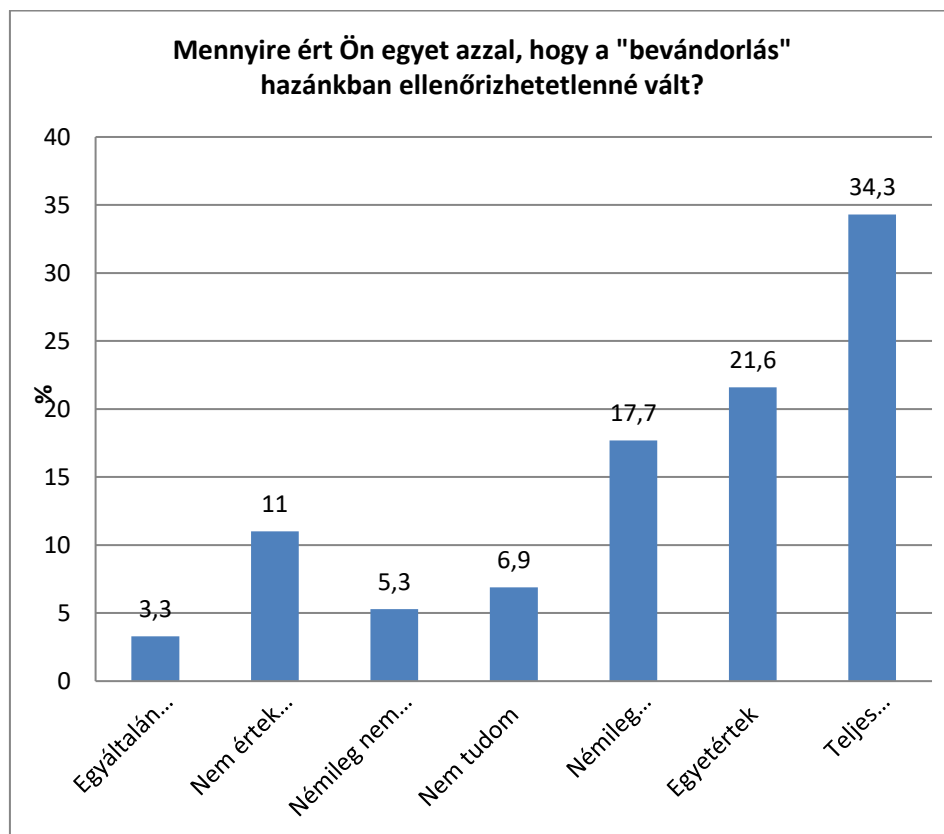
A migráció szervezettségének láthatóvá válása

A mindennapi életet befolyásoló, és a lakosság biztonságérzetét csökkentő tényezők közül a leginkább zavarónak a szervezett bűnözés, azaz embercsempészek megjelenése mutatkozott (65,4%), ezután következik az irreguláris migránsok vonulása (58,4%), és az irreguláris migránsok megjelenése (56,4%) valamint viselkedése 42,8%-os említési gyakorisággal.

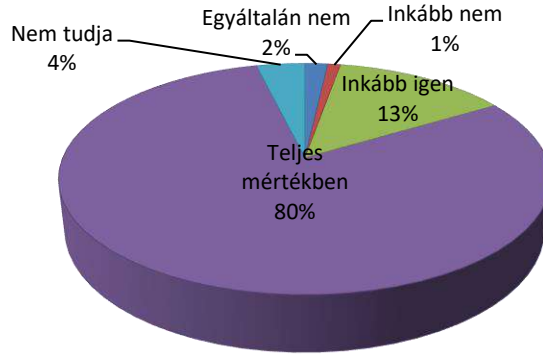
Az irreguláris migránsok szervezett szállítása, az embercsempészek megjelenése a Koszovóból érkező migránshullám során vált először a lakosság számára is láthatóvá. A Koszovóból érkező hullám levonulása után a „menekültek” szervezett szállítása továbbra is zajlott, és továbbra is jól érzékelhető és látható maradt a helyben élők számára. A különbség mindössze abban mutatkozott meg, hogy más nációk érkeztek szervezeten a határra. Az irreguláris migránsok két csoportja volt jól megkülönböztethető a határon való átkelési stratégiájuk alapján: Az egyik csoport a „*nappal érkezők csoportja*”, akik között családok is voltak, és nem zárkóztak el a regisztráció elől sem, a másik csoport az éjszakai tiltott határátlépők, akik javarészt férfiakból álltak és az „*erdők között rejte*” egy előre meghatározott találkozási pont felé igyekeztek, ahol már várták őket az embercsempészek.

A kérdőíves felmérésben feltett kérdésre adott válaszokból is kitűnik a helyzet ellenőrizhetőségével és megfelelő kezelhetőségével kapcsolatos bizonytalanság. A válaszadók több mint egyharmada (34,3%) gondolja úgy, hogy hazánkban a bevándorlás teljes mértékben ellenőrizhetetlenné vált, de összességében ez az arány már közel háromnegyed (73,6%) ha a valamennyire egyetértőket is hozzávesszük. A „visegrádi országokban” készült 2015. októberi adatfelvétel idején a kijelentéssel valamennyire egyetértők aránya Magyarországon 62%, Csehországban és Szlovákiában 69-69%, Lengyelországban pedig 52% volt (Bernát et al., 2015).

Még magasabb a déli határmentén élők között azoknak az aránya (93%), akik úgy gondolják, hogy az ellenőrizetlen „bevándorlás” veszélyt jelent az ország biztonságára.

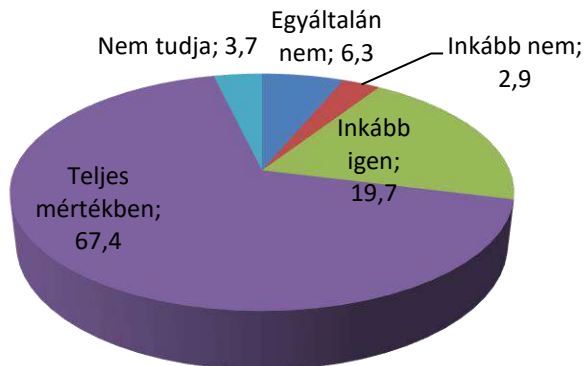
Mennyire ért egyet azzal, hogy: az ellenőrizetlen "bevándorlás" veszélyt jelent az ország biztonságára?

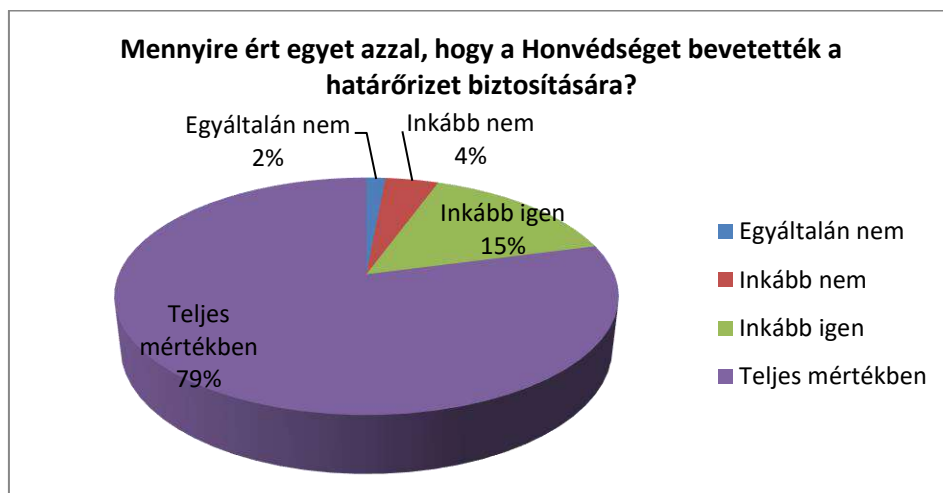
A határrendészeti intézkedések lakossági megítélése

A helyzetet a fizikai határzár (Ideiglenes Biztonsági Határzár – IBH) telepítése valamint a Rendőrség határozott fellépése, továbbá a Magyar Honvédség határrendészeti feladatokra való vezénylése oldotta meg – a válaszolók szerint –, és rövid időn belül megszüntette az elviselhetetlen állapotokat a településeken, ahol rövid időn belül helyre állt rend.

Mennyire ért egyet azzal, hogy: az ország határán kerítés épült az illegális "bevándorlás" megakadályozására?

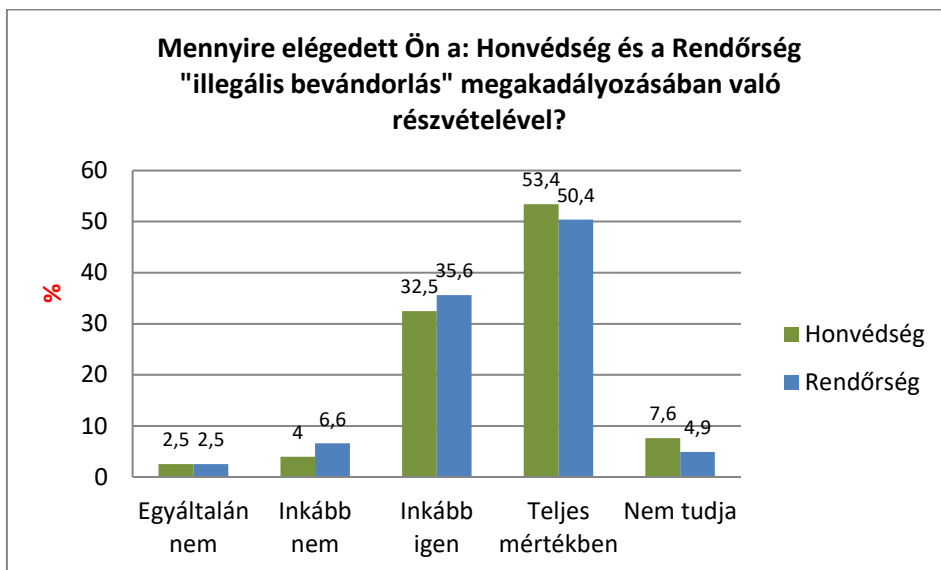
A határzár megépítésével a vizsgált három település lakóinak 87,1%-a ért egyet¹⁶, és a határmenti településeken élők 96 százaléka támogatja a Magyar Honvédség határrendészeti tevékenységben való részvételét.

A rendőrök és a honvédek megjelenése a „*fegyveres rendőrök és katonák látványa megnyugtatóan hatott a lakosságra*”, és a szubjektív biztonságérzetet növelte a településeken. Az akcióterület lakossága mind a Rendőrség mind a Magyar Honvédség „illegális bevándorlásban” való szerepvállalását egyöntetűen kedvezően ítélte meg.¹⁷

¹⁶ Ez az arány a Migrációkutató Intézet ugyancsak 2016. május-júniusban készített országos reprezentatív felmérése szerint 80%. <http://www.migraciokutato.hu/hu/2016/07/12/kozvelemenykutatas-sorozat-a-migracio-tarsadalmi-megiteleserol-i/> (letöltés dátuma: 2016. július 12.)

¹⁷ A különbség statisztikai hibahatáron belül van, így az eredményekből a két szervezet lakossági megítélésével kapcsolatban az a megállapítás tehető, hogy mind a rendőrség mind a honvédség „illegális bevándorlással” kapcsolatos tevékenységével a Csongrád megye déli határszakasza mentén élők mintegy fele teljes mértékben elégedett volt.

Új szolidaritás. A határellenőrzésben résztvevők civil támogatása

Az irreguláris migrációval kapcsolatos különböző civil mozgalmak közül leginkább azokról az önkéntesekről, csoportokról és szervezetekről készültek elemzések, akik a „migránsok” támogatásával, ellátásával foglalkoztak, azaz a migránsok irányában voltak szolidárisak. Az események alatt a közösségi média és a vezető televíziós csatornák is kifejezetten csak a „migránsok” támogatását végző önkéntesekre fókuszáltnak jelentettek meg híradásokat. Ezt az irreguláris migránsok sok esetben ki is használták saját céljaik támogatására, a helyi lakosság – azaz a nép – szolidaritásának elnyerésére (Bernát at. all. 2015:76). Ezek között az alulról, helyben szerveződő civil csoportok között azonban voltak olyanok is, amelyek a határrendészeti feladatokat ellátó rendőrök és katonák segítségét tüzték ki célul, és így egy új szolidaritási irány jelentkezett az eseménysorban.

A két különböző irányba mutató szolidaritási irány mentén kialakult civil szerepvállalást azért tartjuk elemzésre érdemesnek, mert folyamatában és irányultságában is hasonlít a határ mentén élő emberek „migránsokkal” kapcsolatos attitűdváltozásához.

Dátum	Esemény
2015. június 25-30.	Az új önkéntes helyi civil szerveződések alakulása a „migránsok” segítésére.
2015. július 13.	A Magyar kormány megkezdi a kerítés építését a Magyar-Szerb határ mentén.
2015 augusztus 5-8.	Tranzitciónak megnyitása Budapesten, ahol a helyi önkéntesek szociális munkások segítik a „migránsok” ellátását.
2015. augusztus vége, szeptember eleje	Nő a feszültség a budapesti pályaudvarokon, ahol több ezer „menedékkérők” várja a lehetőségét annak, hogy tovább tudjon utazni Németországba. A nemzetközi járatokat pár napra törlik, majd szeptember 3-án elindul a Keleti Pályaudvarról egy szerelvény Németország felé, de Bicskén megáll, és az ottani befogadóállomásra szállítják a migránsokat.
2015.szeptember 3-6.	Az irreguláris migránsok bicskei befogadóállomásra szállításának hírére a többiek gyalog indulnak az M1-es autópályán Ausztria felé. A Magyar kormány, hogy a közlekedés biztonságát fenn tudja tartani, buszokkal kezdi el szállítani a „migránsokat” közvetlenül az osztrák határra.
2015. szeptember 8.	László Petra TV operatőr egy irreguláris migráns ellen irányuló esete a röszkei határnál bejárja a világsajtót.
	Megalakul a zsaruellátó
2015. szeptember 15-16.	A „röszkei csata” a rendőrség és az irreguláris migránsok között. A Magyar-Szerb határ fizikai és jogi lezárásának kezdete.

A határ ellenőrzését ellátó rendőrök és katonák irányában megnyilvánuló szolidaritás 2015. szeptember közepén jelenik meg nyilvánosan, amikor a „Zsaruellátó” facebook csoport közzétette az alábbi felhívását:

„Úgy döntöttünk, hogy itt az ideje, hogy erejükön felül szolgáló srácokért is összefogjon az ország lakossága, azaz Mi és Ti, ahogyan azt már megtettük/ megtették sok esetben. Szolgáljuk és védjük azokat, akik minket mindennap!” forrás: NLcafe: 2015. 09. 13. <http://www.nlcafe.hu/ezvan/20150913/zsaruellato-rendorok-roszke/>

„A Zsaruellátó egy civil kezdeményezésre, pártoktól függetlenül létrehozott szervezet melynek célja, hogy megmutassuk a határainkon szolgálatot teljesítő "modern végvári vitézek" maximális támogatást élveznek a polgári lakosság részéről. Nem kritizálunk senkit, nem hisszük hogy az ellátásuk rossz lenne, vagy nem kielégítő, csupán azt szeretnénk megmutatni, hogy kiállunk mindazokért akik védenek minket. Mindezt úgy tudjuk megtenni, hogy ott segítjük a munkájukat, és úgy, ahogy arra szükség van. [...] Bár az adományokat teljes egészében eljuttatjuk a határokon szolgálatot teljesítőeknek, azt a hihetetlen mértékű szeretetet és hitet, amit az adományozók ezrei éreznek sajnos csak részleteiben tudjuk átadni a megfelelő helyekre. Igen, az emberek hisznek bennük és hálásak nekik. Azokért az emberekért dolgozunk, akik a hétköznapi életüket a biztonság megőrzésére tették fel, akik ebben a nehéz nemzetközi helyzetben 26-30 órát dolgoznak, és betekig vannak a szeretteiktől távol. [...]

Köszönetet mondunk mindannyiuknak, és kitartást kívánunk az elkövetkezendőkre is!
https://www.facebook.com/zsaruellato/info?tab=page_info

Az ország lakosságának szolidaritása, támogatása tehát így már a „migránsok” mellett a határokat őrző, a válságkezelésben résztvevő rendvédelmi és honvédelmi szervek felé is megnyilvánult.

Összegzés

A tömeges irreguláris migrációs válság által közvetlenül érintett Csongrád megyei civil lakosságának „migrációs válsággal” kapcsolatos attitűdjeit felmérő kutatás egyik legfontosabb következtetése, hogy az emberek a mindennapjaikat érintő szempontok, és tapasztalatok mentén utasítják el a tömeges, kontrollálatlan migrációt, hasonlóan a magyar társadalom egészének migrációval kapcsolatos álláspontjához¹⁸.

A migráció elutasítása nem általában a „migránsok”, mint személyek, és nem egyes nációk, etnikumok, népcsoportok vagy emberek ellen irányul, hanem a folyamat kontrollálatlansága, szubjektív veszélyérzetet keltő és biztonsági kockázatokat magában hordozó hatásai ellen. A válaszadók 92%-a személyes tapasztalattal rendelkezik a „migránsokról”, amely 2016-ra alapvetően negatív. A tömeges kontrollálatlan migráció és a vele járó konfliktushelyzetek, atrocitások félelmet és veszélyérzetet keltettek a határmenti települések lakosságában.

Az irreguláris migránsok határzárral (kerítéssel) történő feltartóztatása mellett ugyancsak nagy támogatottsággal bír a rendőrség és honvédség közös határőrizeti tevékenysége. A válaszolók megítélése szerint a rendőrség és honvédség határozott fellépése gyorsan rendezte a kialakult kaotikus helyzetet és rendőrök és katonák közös jelenléte megnyugtatóan hatott a határ mentén élők szubjektív biztonságérzetére.

Hivatkozások:

Bryman, A (2006): Kvantitatív és kvalitatív módszerek összekapcsolása. In: Letenyei L.: Településkutatás, L'Harmattan Kiadó Budapest. 371-391 o.

Babbie, E (1996): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó Budapest

Bernát, A. – Sik, E. – Simonovits, B. – Szeitl, B. (2015) *Attitudes towards refugees, asylum seekers and migrants*. Budapest: TÁRKI. http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20151203_refugee.pdf

¹⁸ Országos kutatás eredményeit lásd: Migrációkutató Intézet 2016. május-júniusban készített országos reprezentatív felmérése. <http://www.migraciokutato.hu/hu/2016/07/12/kozvelemenykutatás-sorozat-a-migracio-társadalmi-megiteleserol-i/> (letöltés dátuma: 2016. július 12.)

- Besenyő János (2015): Not the invention of ISIS: Terrorists among immigrants, *Journal of Security and Sustainability Issues*, (2015) Volume 5, Number 1, 5-20.
- Hunyady György (1996): *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hunyady György (2001): *Sztereotípiakutatás, hagyományok és irányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Kriszka Olivér (2014): *A menekültügyi helyzet társadalmi megítélése a Szerb-Magyar határtérségben 2014-ben*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem Gazdaság-és Társadalomföldrajzi Tanszék 2014
- Letenyei László-Rácz Attila (2011): In: Kurucz Erika (szerk.): *Roma Kutatások, 2010 Élethelyzetek a társadalom peremén*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet TÁMOP-5.4.1-08/1-2009-0002 http://www.ncsszi.hu/download.php?file_id=1920
- Migrációkutató Intézet 2016. május-júniusban készített országos reprezentatív felmérése. <http://www.migraciokutato.hu/hu/2016/07/12/kozvelemenykutatas-sorozat-a-migracio-tarsadalmi-megiteleserol-i/>
- Póczik Szilveszter (2014): *Nemzetközi migráció, biztonságpolitika, biztonság* In: Tarrósy I., Glied V., Vörös Z. (szerk.): *Migrációs tendenciák napjainkban* Publikon Kiadó, Pécs, 2014, 101-132. o.
- Ritecz György – Sallai János: *A migráció trendjei, okai és kezelésének lehetőségei 2.0* Hanns Seidel Alapítvány, Budaörs, 2016.
- Simonovits Bori szerk. (2015): *Attitudes Towards Refugees, Asylum Seekers and Migrants First results (October 2015)* TÁRKI Social Research Institute, Budapest
- Wetzel Tamás: *A bevándorlás kérdése Magyarországon*, Publikon, 2011., 26., 135.

A MAGYAR HONVÉDSÉG LAKOSSÁGI MEGÍTÉLÉSE A 2016-OS MIKROCENZUS ÉS MÁS REPREZENTATÍV ADATFELVÉTELEK TÜKRÉBEN

Bevezetés

A társadalomban minden tevékenység rendelkezik egyfajta presztízzsel, amellyel a közösség felruházza, így a katonai hivatás is. Jóllehet, a korábbi kutatások azt mutatták, hogy Magyarországon az önkéntes haderőre való áttérés jelentős társadalmi támogatottsággal bírt (TÁRKI 2003), mára már megfigyelhető az az általános tendencia, amely szerint folyamatosan csökken a fegyveres szervezetek és szakmák presztízse (Krizbai 2014). A társadalmi presztízsvésztés további csökkenésének és a honvédség erkölcsi amortizációjának megállítása a mindenkorai védelmi vezetés célkitűzésként jelenik meg a Magyar Honvédség stratégiai dokumentumaiban is.¹

A Magyar Honvédséggel kapcsolatos társadalmi vélekedések folyamatos mérése és kutatása fontos eleme a stratégiai tervezésnek. Az utóbbi években ezért a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhelye által kezdeményezett számos olyan társadalomtudományi kutatópartneri együttműködés jött létre, amely több tudományterületen gyűjt adatokat.²

A magyar lakosság honvédségbe vetett bizalmának mérésére korábban már zajlottak empirikus kutatások, amelyek azt mutatják, hogy a Magyar Honvédség társadalmi megítélése 1991 óta csökkenő tendenciát mutat, amely egyrészt abból adódhat, hogy a közvélemény számára a katonai biztonság a szociális és a közbiztonság mögötti harmadik helyre szorult az utóbbi 25 évben, másrészt pedig a civil lakosság nem, vagy csak nagyon ritkán találkozik feladatvégzés közben katonával. Az eddigi legnagyobb mintán adatgyűjtés a Központi Statisztikai Hivatal által végzett 2016-os Mikrocenzus során történt, a mérési eredményekkel kapcsolatos várakozásokat pedig különösen izgalmassá tette az, hogy a civil lakosság hosszú idő óta 2015 szeptemberében láthatott újra feladatvégzés közben magyar katonákat, mikor a Magyar Honvédség erőit a migrációs válsághelyzet kezelésre vezényelték. Tanulmányunkban két kérdéskört járunk körül:

1. Mennyire bízik a magyar felnőtt lakosság a Magyar Honvédségben?
2. Kimutatható-e a bizalom mértékében valamilyen társadalmi, demográfiai, területi különbség, ami a Magyar Honvédség erőinek a migrációs válsághelyzettel kapcsolatos megjelenéséhez, láthatóvá válásához köthető?

¹ 3/2016. (I. 22.) HM utasítás a honvédelmi szervezetek 2016. évi fő célkitűzéseinek és fő feladatainak, valamint a 2017-2018. évi tevékenysége fő irányainak meghatározásáról.

² A Központi Statisztikai Hivatallal (KSH) kialakított hasonló együttműködésnek köszönhetően és a KSH kormánytisztviselői karából ÖMT szolgálatot teljesítő statisztikusok kutatásba és elemzésben való bevonásával nyílt lehetőség arra, hogy a 2016-os mikrocenzus adatai a elemzésre hozzáférhetővé váljanak a Honvéd Vezérkar kutatói számára.

Módszertan

Magyarországon 1869 óta vannak népszámlálások, ezeket a censusokat rendszerint tízévente tartják, a legutóbbi 2011-ben volt. Az egyre növekvő adatigény miatt azonban a 20. század közepe óta a két népszámlálás közötti időszakban mikrocenzust, azaz „kis népszámlálást” is tartanak. Az első mikrocenzust 1963-ban tartotta a KSH, ezt követően 1968-ban, majd minden évtized közepén végeztek ilyen népesség-összeírást. 2016-ban a hetedik mikrocenzusra került sor.

A mikrocenzus³ olyan népesség-összeírás, amely két teljes körű népszámlálás között mintavételes eljárással követi nyomon a társadalmi folyamatokat. A mikrocenzus megtartását a népszámláláshoz hasonlóan törvény rendeli el.

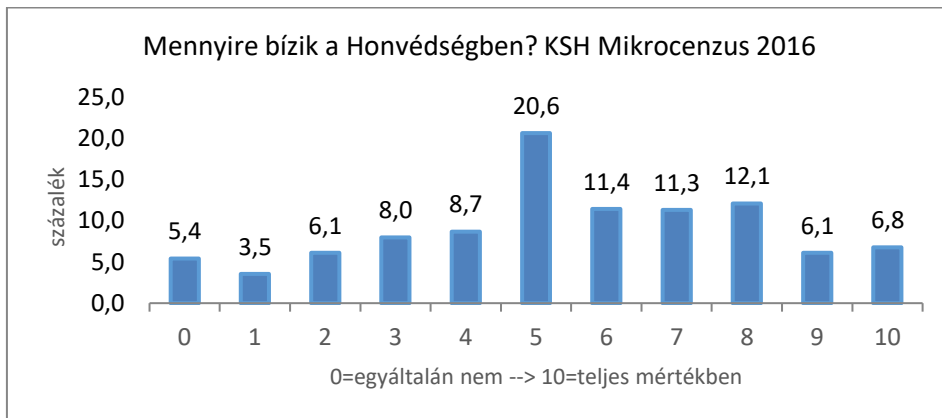
Az alapfelvétel kérdőíveihez hagyományosan ún. kiegészítő kérdőívek csatlakoznak. A kiegészítő kérdőívekre a válaszadás önkéntes, és ezek a kérdéssorok mindig aktuálisan érdekes és fontos társadalmi kérdéseket feszegetnek. 2016-ban először ezekbe a kérdéssorokba ennek okán került be a Magyar Honvédségbe vetett bizalom kérdésköre is. A 2016. évi mikrocenzusra október 1. – november 8. került sor. Az összeírás az ország 2148 településén mintegy 440 ezer címen zajlott, ami a magyar háztartások 10%-át érintette.

Mennyire bízunk a Magyar Honvédségben?

A Magyar Honvédségbe vetett bizalommal kapcsolatos kérdést egy 11 fokú skálán mérte a mikrocenzus szubjektív jóllét címet viselő kiegészítő kérdőíve, ahol a 0 érték jelentette a teljes bizalomhiányt és a 10-es érték a maximális bizalmat. A Magyar honvédségbe vetett bizalom átlagos értéke 2016-ban 5,44 ami közepes bizalmi szintet jelent.⁴

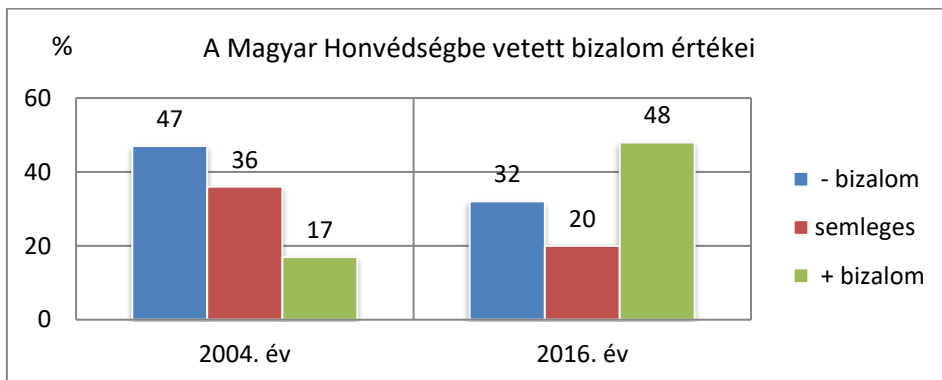
³ https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/mikrocenzus_fogalma

⁴ 2016. tavaszán a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke által készült, Szeged felnőtt lakosságára reprezentatív kutatásban ugyanerre a kérdésre adott válaszok átlaga 5,51 ami hasonló eredmény az országoshoz.

A válaszadók egy ötöde a középső értéket választotta, ami azt jelenti, hogy a magyar lakosság 20,6%-ára sem a bizalomhiány sem pedig a bizalom nem jellemző a honvédséggel kapcsolatosan. A válaszok megoszlása azonban a nagyobb bizalom irányába mutat, azaz ha a középső érték mentén kettéválasztjuk a válaszokat, többségben vannak azok, akik inkább bíznak a Magyar Honvédségben (47,7%), mint akik inkább nem (31,7%).

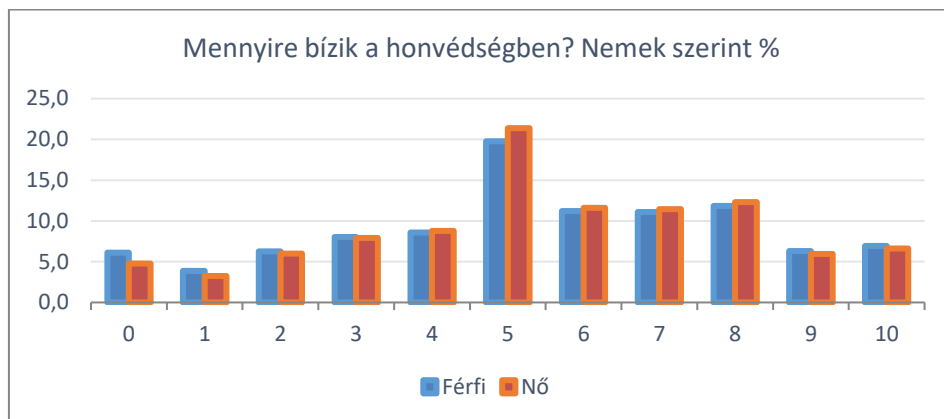
Egy 2004-ben készült, a magyar felnőtt lakosság körében végzett mintavételes felmérés ugyan ezt a kérdést vizsgálta, és az akkor kapott eredmények azt mutatták, hogy arányaiban hasonlóan, de éppen ellenkezőleg, azok aránya volt a magasabb (47%), akik inkább nem bíztak Magyar Honvédségben, mint akik inkább igen (17%). A semleges választ adók aránya ekkor 36% volt (ECHO Survey 2004).

Ha összevetjük a két felmérés eredményeit, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a két adatfelvétel között eltelt 12 év alatt a magyar lakosság honvédségbe vetett bizalma polarizálódott. A polarizáció erőssége a pozitív oldalon nagyobb. A negatív és semleges bizalmi attitűd csökkent, a pozitív növekedett.

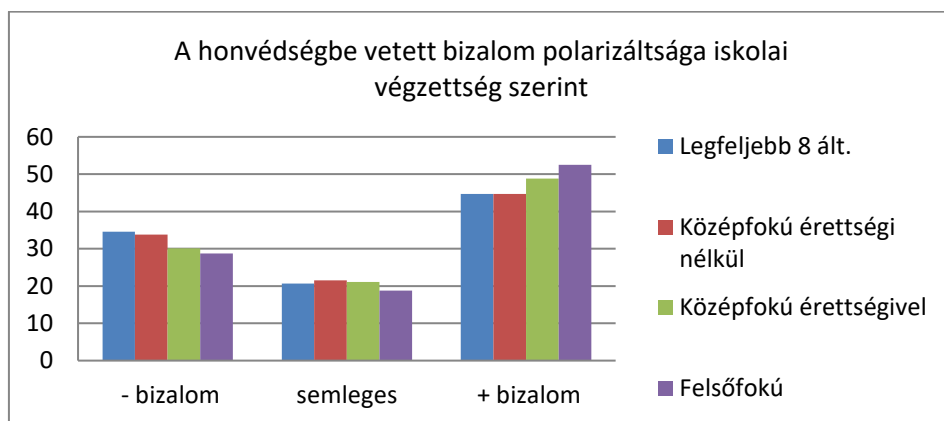
A bizalom mértékében mérhető különbségek a szocio-demográfiai jellemzők szerint

Amennyiben demográfiai háttérváltozók mentén vizsgáljuk a Magyar honvédségbe vetett bizalom mértékét az alábbi különbségeket figyelhetjük meg:

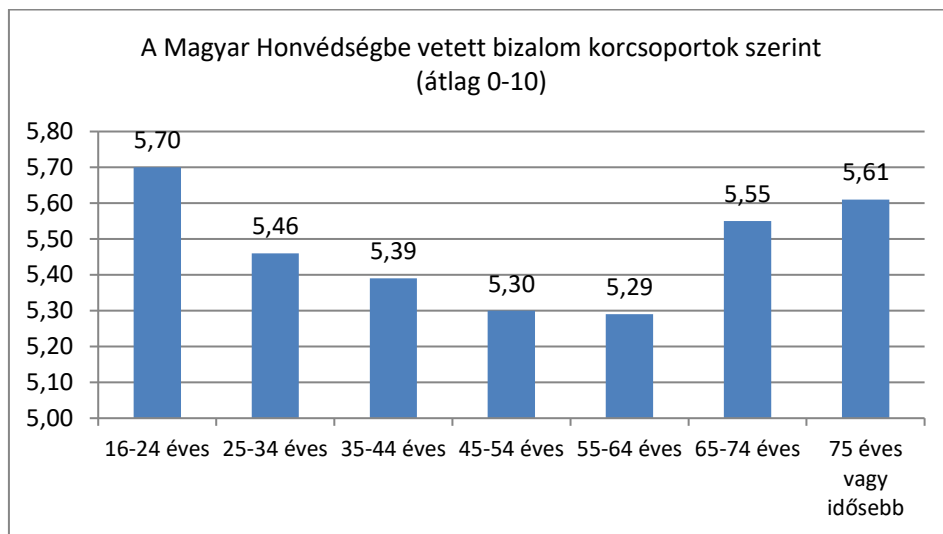

Nemek szerinti bizalom mértékének eltérése nem számottevő, de megfigyelhető, hogy a férfiak azok, akik inkább nem bíznak a honvédségben (33%). Ez az arány a nőknél 31%.

Az alábbi ábrán jól látható, hogy az iskolai végzettség növekedésével együtt a negatív bizalmi attitűddel rendelkezők aránya csökken, azaz a magasabb iskolai végzettséggel növekszik a Magyar Honvédségbe vetett bizalom mértéke is.

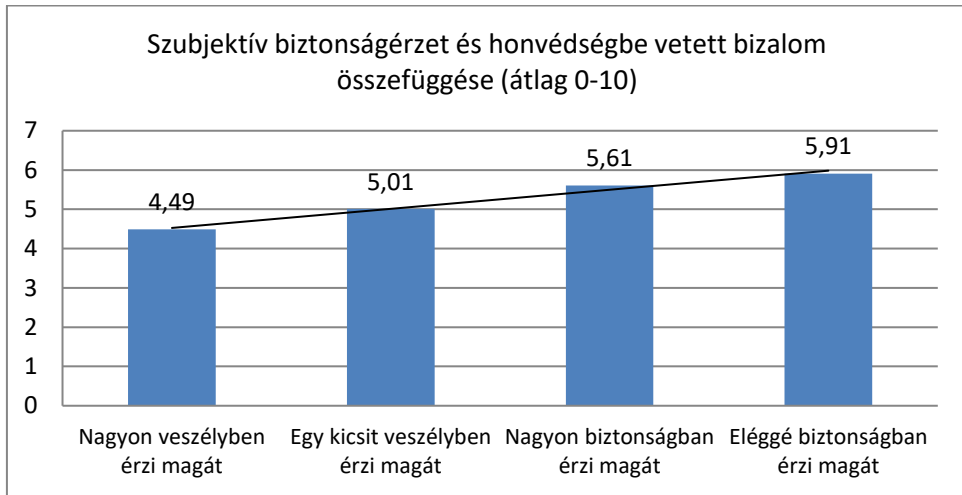
A felsőfokú végzettséggel rendelkezők 52,5%-a pozitív bizalmi attitűddel rendelkezik a Magyar Honvédséggel kapcsolatosan, még ez az arány az érettségivel nem rendelkezők körében és a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségűeknél is egyaránt 44,7%.

A korcsoportok szerinti bizalom mértékének átlagát ábrázoló diagramot szándékosan skáláztuk 5-5,5 értékek közötti 0,1-es léptékű intervallumra azért, hogy markánsabban be tudjuk mutatni azt, hogy a 25-64 éves korosztály az, – mondhatjuk a gazdaságilag aktívak – akik körében a legalacsonyabb a honvédség iránti bizalom.

A szubjektív biztonságérzet és a honvédségbe vetett bizalom

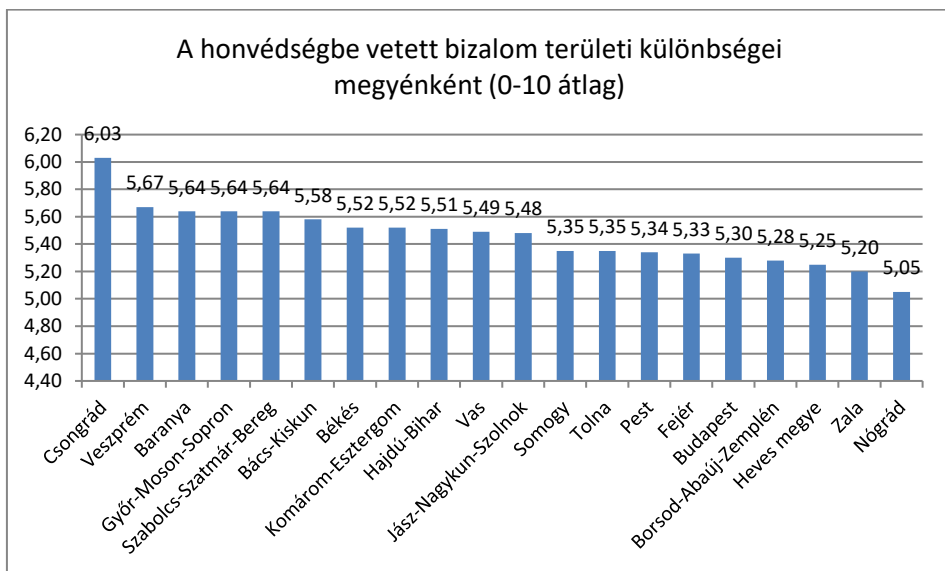
A 2016-os mikrocenzus szubjektív jóllét kiegészítő kérdőívében szerepelt egy olyan kérdés is, amely a lakóhellyel kapcsolatos szubjektív biztonságérzetet mérte. A szubjektív biztonságérzet kategóriák és a honvédségbe vetett bizalom átlagai alapján végzett keresztábrázolás elemzés eredményei azt mutatják, hogy az alacsonyabb biztonságérzet kisebb, még a magasabb nagyobb bizalommal jár.

Mivel a mért értékek egy egyenes mentén fekszenek, és a korrelációs együttható értéke ($R=0,983$) közel van 1-hez, azt mondjuk, hogy a két változó között szoros kapcsolat van.

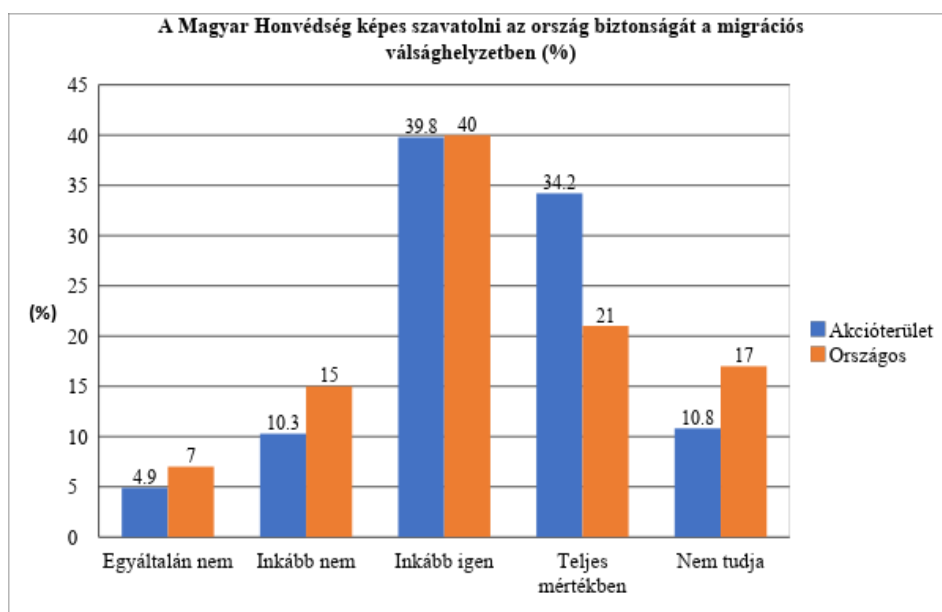
A honvédségbe vetett bizalom mértékének területi különbségei

A mikrocenzus területi háttérváltozói a megyénkénti és főváros területi összehasonlításban adnak lehetőséget az elemzésre.

A Magyar honvédségbe vetett bizalom átlagértékeinek megyénkénti összevetése kapcsán jól láthatóan kiemelkedik Csongrád megye. A Csongrád megyében élők kiemelkedően magas honvédségbe vetett bizalmával kapcsolatosan megfogalmazható az alábbi hipotézis. A honvédség tevékenységének láthatósága hatással van az iránta való bizalom mértékére.

A fenti hipotézist látszik igazolni a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely által 2016 tavaszán Csongrád megye határmenti településein, valamint a Nézőpont intézet által végzett kérdőíves vizsgálatban⁵ feltett, egyazon kérdésre kapott válaszok eredményei. A adatfelvétel azonos kérdése az volt, hogy: Értékelje egy 5 fokozatú skálán, hogy ön szerint a Magyar Honvédség mennyire képes szavatolni az ország biztonságát?

Az adatfelvételek idején Csongrád megye déli határszakaszán az irreguláris migráció által közvetlenül érintett területen (akcióterületen) a honvédség határrendészeti műveleteket hajtott végre. A kérdésre adott válaszokból jól látható, hogy az akcióterületen élők, akik számára láthatóak a honvédségi műveletek, és közvetlenül látják a katonák munkáját, azok lényegesen jobban bíznak a Magyar Honvédségben.

⁵ Nézőpont Intézet 2016. február 1-5 között végzett 1000 fős telefonos országos reprezentatív közvéleménykutatása.

Hivatkozások:

Krizbai, János (2014): A kihívások negyedszázada az önkéntes haderő szemszögéből. HADTUDOMÁNY: A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA, 24 (3-4). 78-93. ISSN 1215-4121.

TÁRKI: Zsoldosok 2003. Az önkéntes hivatásos haderőre való áttérés társadalmi fogadtatása, kutatási jelentés, kutatásvezető: Medgyesi Márton, letétbe helyező: Miniszterelnöki Hivatal, 18. 2003.

ECHO Survey Szociológiai Kutatóintézet Közhasznú Társaság: A Magyar Honvédség lakossági megítélése 2004. november 25. Kutatási beszámoló.

V. TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ERDÉLY ÉS UDVARHELYSZÉK DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI FOLYAMATAINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA AZ „UDVARHELYSZÉKI ADÓTABELLÁK” ALAPJÁN

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben a történettudományban is tapasztalható volt egy olyan jellegű változás, amely célja, hogy egzaktabbá tegye a múltidézés tudományát. A történetírásban hosszú időn át az egyedi és mozgalmas események állottak az érdeklődés középpontjában, nemzetek egésze és főleg azok vezető egyéniségei, tágabban a vezetők életpályája minden járulékos elemével, különösképpen magánéleti részleteivel keltette fel a kutatók érdeklődését. A történelem iránt érdeklődő olvasókat hasonlóképpen a színes, érzékletesen bemutatott szépen megelevenített emberi dolgok meséje, a művészi formába öltöztetett múltidézés vonzotta.

Az élettörténetek, narratív elbeszélések módszertanának és elméletének részletes leírását, egykori tanárom, későbbi kollégám Pászka Imre foglalta össze a témában írt monográfiájában (Pászka 2007).

A valóságfeltáró szándék a XIX. században a pozitívizmus árnyékában igen szép eredményeket ért el, ragaszkodott azonban az öröklött terrénumokhoz, a „hősök”-et, a jelentős személyiségek tetteit elevenítő ábrázolásmódhoz. A XX. század elején mozdul ki olyan irányba a történelemtudomány, amely a számokhoz is elvezet. Ehhez azonban az kellett, hogy a történelemben mindinkább teret hódítson a folyamatokat ábrázoló s a társadalmi szerkezet mozgásrendjében törvényszerűségeket kereső módszer. Ez viszont már feltételezte az emberek sokasága, a közösségek, a kollektívum felé táguló kutatást, amelyek leginkább a hétköznapi történéseiben ragadhatóak meg a kutató számára. Az élet, a termelőmunka, a társas együttélés, a művelődés sok-sok ismétlődő, sokak életében hasonlatos formában megtörténő eseményt produkál egy-egy történeti korszakban. Ezek egy részét – elsősorban a demográfia területén és a gazdálkodás, valamint az államháztartás kapcsolatrendjében – már maguk a korabeliek is számsorokba foglalták, kezdve a központosítás korától, s még inkább a felvilágosult abszolútizmus idején. Számszerűsíteni kellett és lehetett sok-sok történetet, és így a mennyiségi kiterjedtségi adatok, a gyarapodást vagy csökkenést, tehát a fejlődési irányzatokat jelző felmérések lehetőségének a köre is kibővült. Ez az út vezetett el a történeti statisztika megszületéséhez.

Tanulmányom célja – ilyen történeti statisztikai adatok alapján – annak bemutatása, hogy a történeti Erdély, tehát még ez a szűkebben vett földrajzi egység is területtömbönként, különböző társadalmi struktúrával bír, amelyek meghatározzák a sajátos viszonyrendeket, kapcsolati szerkezeteket. További cél annak kihangsúlyozása, hogy az egyes vármegyei viszonyok vizsgálata és az általuk kapott eredmények nem általánosíthatók erdélyi jellegűvé. A vármegyei adatok nem jelentik az erdélyi átlagot, ugyanis a központi hatalomhoz kezdetben lazábban fűződő, földhöz, elődökhöz, hitekhez, műveltséghez egyedi módon kapcsolódó embercsoportok, területi egységek

azok, amelyek a Királyföldet, a Székelyföldet, Fogaras vagy Kővár vidékét stb. olyan egyéniséggel ruházzák fel, amely oly sok egyedit, oly sok változatosságot egyesített. Dolgozatunk során elsősorban arra törekszünk, hogy éppen ezen helyi sajátosságok, társadalmi rétegek, osztályok különleges arányait jelenítsük meg. Tanulmányunkban néhány adatot szeretnénk bemutatni, melyek 1818 és 1848 közötti adóösszeírásokból származnak. Az adatok forrása a Csíkszeredai Levéltár. Összegyűjtésük Pászka Imre munkája.

A 18. század végétől a 19. század közepéig (az 1786-ban, aztán az 1787-ben és az 1850-51-ben tartott népszámlálások szerint) Erdély lakossága egyharmadával nőtt, 1,5 millióról 2 millió fölé emelkedett, s a népsűrűség elérte a mai 40%-át.

A népesség száma és évi növekedési üteme Erdélyben az 1785/86. és 1850/51. évi népszámlálás alapján (az 1790-1848. évi területi beosztás szerint)*¹

Év	A megyék és a részek		Székelyföld		Szászföld		Határőrvidék		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1785/86	991647		168591		280721		134144	0,06	1575130	
1810							136134			
1821							146726			
1830							164252			
1840							179908			
1846							191182			
1850/51	1245000		268000		373000		187000		2073202	
1785/86		0,35		0,72		0,44		0,51		0,43
1850/51										

*Az összlakosság kivételével becslést adtak. Az 1848-49-es események után a közigazgatást átszervezték, a székely határőrezredekett rögtön megszüntették, és a népszámlálás után a román határőrezredekett is.

A népsűrűség alakulása Erdélyben 1786-ban és 1850/51-ben (az 1790-1848. évi területi beosztás szerint – fő/km²)²

Év	A megyék és a részek	Székelyföld	Szászföld	Határőrvidék	Erdély
1786	25	15	41	24	25
1850/51	32	24	55	33	33
1850/51*	33	27	47	-	33

* A határőr lakosság a területi egységekhez számolva

A népességnövekedés évi üteme viszonylag alacsonynak tűnik 0,43-0,47%-os. De a határőrvidéki népességszám változásai arra utalnak, hogy a növekedés korántsem egyenletes.

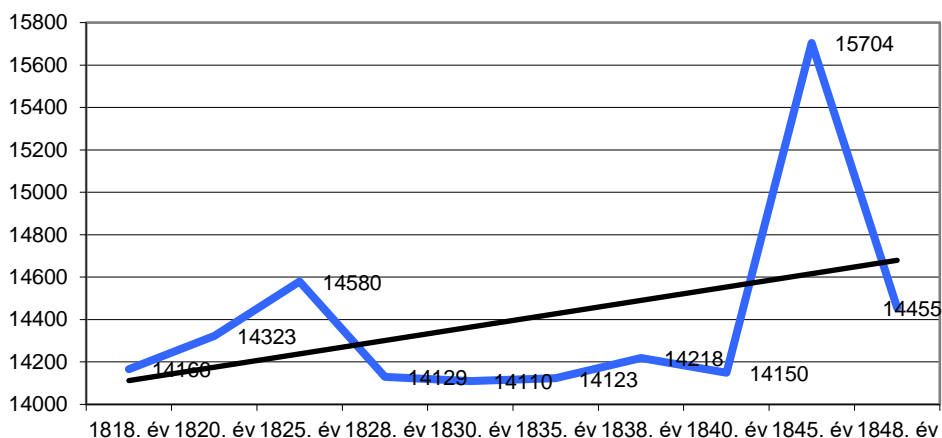
¹ Erdély története 1830-tól napjainkig (Szerk: Szász Zoltán): Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 1194-1195.

² Uo.: 1197. old

Az 1820-as évekig jóval alacsonyabb lehetett, majd a napóleoni háborúk ínségeit, háborús veszteségeit, járványait követő 1817-es nagy éhínség után a növekedés évi üteme megsokszorozódott, és az 1830-40-es években – a természetes szaporulat ismeretében – 0,8-0,9%-ra tehető. S bár a kortársak 1 %-ra becsülték (ami azt jelenti, hogy a lakosság egyenletes növekedés esetén 70 év alatt megkétszereződhet), ezt csak egyes régiókban, elsősorban a határőrvidéken és a Székelyföldön érte el.

Talán ez a székelyföldi – kiemelkedően magas – népességnövekedés lehet az egyik magyarázata az adótabellák családszámra vonatkozó adataiban is megfigyelhető ugrásszerű növekedésnek. Erdély demográfiai fejlődése a kelet-európai fejlődés egyébként sajátos változata. A kelet-európai demográfiai modell tipikus ismérve, az alacsony – kb. 20 év körüli – házasságkötési kor és a korai házasságkötések gyakorisága Erdélyben is jellemző, bár azon belül több regionális eltérés is észlelhető. Mindenesetre, amíg Alsó-Ausztriában e korban évente a 20 év alatti nők a házasságok 6-8%-át, a 24 év alatti férfiak 11-13%-át kötötték, vagy Csehországban a statisztikailag kimutatható legfiatalabb női és férfi korosztály között csak a házasságok egyötöde jött létre, Erdélyben mintegy 60%-a (Szász 1987). De a házasságkötési kor, a demográfiai magatartásnak csak egyik rekonstruálható jellemzője. A népességnövekedés nem magyarázható az ún. demográfiai átmenet modelljével, amivel a modernizálódás előtti Kelet-Európa vagy általában az iparosodás küszöbére ért társadalmak népességnövekedését szoktuk jellemezni, miközben egyre több kivételt találunk. Úgy tűnik, sok vonatkozásban Erdély is az. A demográfiai tranzíció elméleteinek ismert változata szerint a születések nyers arányszáma (az 1000 főnyi állónépességre eső születések száma) nőtt, a halálozásoké pedig csökkent, és így a népmozgalom e két mutatója évről évre mint az olló kétfelé nyíló szárjai távolodnak egymástól. Ilyen jellegű jelenségek Erdélyben csak egyes keleti régiókban érvényesültek.

Családok számának alakulása Udvarhelyszéken 1818-1848

Forrás: Udvarhelyszéki adótabellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

Az országos átlagot tekintve alig két évtized alatt a születések és halálozások nyers arányszámái szinte párhuzamosan mozogtak, és trendjük csak alig észrevehetően lejtett.

Az udvarhelyszéki adótáblák adatai alapján – ami a családok számát illeti – ez a trend folyamatosan emelkedő, bár ennek oka többféle lehet. Az egyik ilyen ok lehet az adóterhek kiterjesztése olyan társadalmi rétegekre, amelyek a korábbi időszakban adómentességet élveztek. A másik ok pedig az, hogy az adatok 1838-48 között már Székelyudvarhely adózó népességét is magukba foglalják.

Az iparosodás feltételei között élő népességeket viszont a két mutató értékének párhuzamos, erőteljes csökkenése jellemzi. Erdélyben a születések nyers arányszámái 39-49%, a halálozásoké pedig 20-30% között ingadoztak, olyan alacsony szinten, mint a Habsburg-birodalom fejlettebb régióiban. Az általunk vizsgált régióban, tehát Udvarhelyszék településein csak a rendelkezésünkre álló adótáblák adatából következtethetünk a demográfiai folyamatokra. A fent látható grafikon alátámasztani látszik azt a megállapítást, hogy mint Erdély egész területére jellemzően, úgy a Székelyföld ezen régiójában is – ami a családok számát illeti – összességében növekvő trend mutatható ki. Az adótáblák adatai alapján azonban nem lehet helytálló következtetéseket levonni a népesedési mutatókra vonatkozólag. Annál inkább sem mivel ezek a táblák csak az adózó népesség számáról szolgáltatnak számunkra adatokat e tekintetben. Az adózás rendjére vonatkozó rendeletek, pedig ezt a számot jelentősen befolyásolhatják a demográfiai folyamatoktól részben-egészben függetlenül. Nagy valószínűséggel ilyen adórendbeli változások állhatnak az 1840. évi változások mögött, amely évben az adózó családok száma ugrásszerű növekedést mutat. Az anyakönyvezés fogyatékoságai miatt továbbá joggal gyanakodhatunk adataink, az egyházak által szolgáltatott és Erdélyben a guberniumnál összesített, majd Bécsbe küldött népmozgalmi statisztikák megbízhatóságára, sőt a fenti mutatókat csak többszörös torzítás árán számolhatjuk ki.

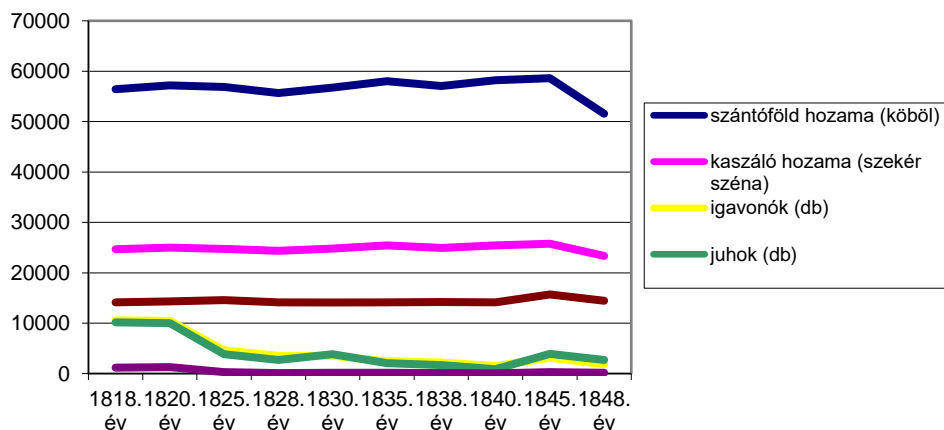
Az sem lehet pusztán véletlen, hogy az 1850-es évek nagyigényű osztrák statisztikai kézikönyvében Erdély egy-két alfejezetből kimaradt, nyilván azért, mert ezek az erdélyi adatok nem igazolták a szerző, J. Hain egyébként – a birodalom más részéről származó adatok által – bizonyítottnak vélt tézisét, miszerint dél és kelet felől észak és nyugat felé mind a születések, mind a halálozások arányszáma csökken (Szász 1987). Ha többé-kevésbé reálisnak fogadjuk el a népmozgalmi adatokat, akkor egy fizikailag viszonylag egészséges népesség képe tárul elénk. Míg a 18. századi Franciaországban 2 gyerekből csak egy lépte túl a húszéves életkort, és az átlagos életkor 25 év körül mozgott, Erdélyben 3 gyerek közül kettő lépte át a huszadik életévét, és az átlagos életkor 30 év körül volt, sőt volt, aki 37-et számított. A korabeli statisztikusok mindig magasabbra becsülték az erdélyi átlagéletkort, mint a Habsburg-birodalom fejlettebb tartományaiban élő népességét. Ennek oka a rendkívül alacsonynak tűnő csecsemőhalálozás, ami egyben a korabeli statisztikák talán leginkább megkérdőjelezhető adata. Hiszen míg a birodalom fejlett tartományaiban az

egyéves életkor alatti halálozások száma az összes halálozások egyharmadánál többet tett ki, Erdélyben még egyötödét sem.

A kortársak viszont kevesebbet kételkedtek, és a kedvező halandósági arányt elsősorban a hegyvidék egészséges életkörülményeivel magyarázták. A „túlélők” egészségeseknek látszottak. Az egyik közép- és délkelet-európai francia utazó például borzadva nézte, amint télvíz idején a mezítlábas lányok lábnyomai belefagytak a hóba, és legalább ekkora döbbenettel jegyezte fel, hogy egyhetes „sétája” alkalmával nem találkozott beteggel és nyomorékkal, annál több öreggel, még olyanokkal is, akik századik életévüket is betöltötték. (Ami nem mond ellent annak, hogy – a későbbi évtizedek megbízhatóbb népmozgalmi kimutatásai szerint – a magyarországi átlagéletkor magasabb volt, mint az erdélyi.) Nem csoda, ha a „vad” állapotok láttán a kortársak nem is mindig vették észre, hogy a járványok elmaradásának, a védekezés hatékonyságának és a himlőoltásnak is nagy szerepe volt abban, hogy a halálozások száma sohasem haladta meg a születéseket (Vita 1965). A kolera is csak kétszer pusztított. 1830-ban 3-4 ezer áldozatot ejtett, 1836-ban pedig mintegy 14 ezret, ez utóbbi alkalommal a katonai határőrvidéken a halálozások egyharmadát, a megyékben és a székeken kb. egyötödét okozta.

Amíg a mezőgazdaságilag kedvezőbb adottságú szomszédos területeken az új földek feltörése biztosította a termelés bővítésének lehetőségét, Erdélyben az 1830/40-es évek legsúlyosabb gazdasági kérdése az lett, hogy a viszonylag alacsony népsűrűség ellenére az agrártermelés egyre kevésbé tudott lépést tartani a népességnövekedéssel.

Udvarhelyszék 1818-1848

Forrás: Udvarhelyszéki adótabellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

Amint az a vizsgált régió adótábláinak adatai alapján is jól megfigyelhető, az 1830-as évekre már véget ért a földművelés térhódítása az állattenyésztés rovására, s láthatjuk, hogy az eke alá fogott terület hozama 1845 és 1848 között drasztikus mértékben csökkenni kezd. Ez azért is fontos mutató, mivel az ezt megelőző években egy viszonylag állandó terméshozam figyelhető meg stagnáló családszám mellett, majd közvetlenül a terméshozam csökkenése előtti években a családok száma még növekszik is.

Jellemző, hogy a kolozsvári guberniumi számvevőség a birodalmi statisztikai kiadvány részére két évtizeden keresztül ugyanazokat az adatokat küldte fel Bécsbe az adóköteles föld kiterjedéséről, nem is véve a fáradságot a kisebb módosulások feltüntetésére. S a lustaságot mentse, hogy az adóösszeírásokat, ha nem is teljességgel kétes értékű, de kétértelmű forrásnak tarthatjuk ma is, s fenntartások hangsúlyozása nélküli megszólaltatásukhoz további regionális szintű részletkutatásokra is szükség lenne, és többet kellene tudnunk az adatfelvétel sajátosságairól is.

Jellemző a stagnáló viszonyokra az is, hogy Benigni könyvének (Szász 1987:1204) 1816-os első és 1834-es második kiadásában egyforma mennyiséggel számolt, amikor az egy főre eső termést próbálta becsülni, s míg 1813-ban 215 kg jutott egy főre, 17 év múlva már 10%-kal kevesebb. 1830-tól 1847-ig pedig ugyancsak a határőrvidéken az egy főre jutó gabonamennyiség is több mint 10%-kal csökkent. S míg 1821-ben 0,81 hold szántó (1 hold=1600 négyszögöl) jutott egy főre, 1846-ban 0,64 hold, miközben az ekék száma sem nőtt gyorsabban, mint a lakosság.

Benigni adatai szerint stagnált az állatállomány tétszáma is, kivéve a juhokét, sőt az 1828-as évek után a juhállomány még nőtt is, amire annál is inkább szükség volt, mert az öltözködés alapanyagát a gyapjú jelentette. Ez viszont a rendelkezésre álló adataink szerint nem érvényes Udvarhelyszék adózó lakosságának állatállományára, adóköteles – tehát nem birtokos nemesi tulajdonban lévő – juhok száma, amely szemmel láthatóan csökkenő tendenciát mutat, és csak az 1840-es adóévben látható az állatállomány egészére kimutatható növekedés. Ami a juhállomány 1828-as növekedésére vonatkozik, Udvarhelyszék esetében is pozitív trend mutatható ki. A határőrvidéken a juhok száma valamivel még mindig meghaladta a lakosságét is, de ezt ott és egész Erdély számára csak transzhumálással lehetett biztosítani úgy, hogy telente a juhállomány felét-kétharmadát a Kárpátokon túl, az Al-Duna mellékén legeltették (Szász 1987:1204).

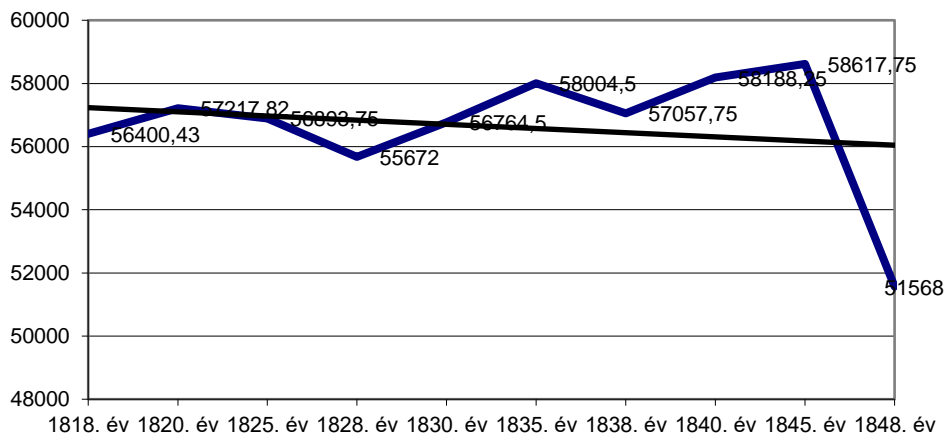
Az ún. purzsások hasonlóképpen, de jóval kisebb nyájakkal járták telente a magyar Alföldet is, amíg a földművelés térhódításával nem szorultak vissza Erdélybe, illetve a dunai fejedelemségekbe, ahol szintén ez a sors várt rájuk. Így az itthon tartott adóköteles – tehát nem birtokos nemesi tulajdonban lévő – juhok száma a 18. század közepétől állandóan csökkent, az 1840-es években már csak – összerdélyi szinten – 200 ezer körül ingadozott, amíg a Kárpátokon túli legelőre hajtott juhállomány nagysága nőtt, olykor a milliót is meghaladta. Országosan kb. 300 000 lehetett tehát az 1848 előtt nem adózó birtokos nemesség juhállománya. Erdély földje csak jó termés esetén tudta kielégíteni a lakosság szükségletét. Ha közepes lett a termés, akkor

az igényeknek már – korabeli becslés szerint – legalább egyötödét kellett bányási és havasalföldi gabonával fedezni. Hiszen az ország különböző részeiből való földbirtokosok szerint az átlagos őszi búzatermés csak háromszorosát adta az elvetett magnak, bár akadt, aki öt-tízszeresre becsülte a hozamot!

Miután a – 18. század utolsó harmadában Erdélyben is általánossá váló – kukorica az egykorú tapasztalat szerint ugyanannyi földről több „nyereséget” adott, és művelése, valamint feldolgozása – jobb szó hiányában – kevesebb „tőkét” igényelt, a század derekán a szántók egyharmadába azt vetettek, míg búzát és rozsot 15-15%-ába és kétszerest is mintegy 10%-ába. Sőt, szívesen ültettek kukoricát a ház körüli kertbe és az ugarnak hagyott földek egy részébe is (így viszont az állatállomány legelőterületét korlátozva). Hosszú távon a kukorica ugyanolyan népességnövekedést biztosító szerepet játszott Délkelet-Európában, mint a burgonya Közép-Európa északi részein, miközben a szegénység jelének tartották a kortársak. Csakhogy egykorú tapasztalat szerint a kukorica tízévente csak egyszer adott jó termést, négyszer közepest és ötször rosszat. Így – az elmaradottság fejlődést béklyózó tüneteként – „mikor megterem, senkinek sem kell, mikor nem terem, senkinek sincs” (Szász 1987:1208).

Erdély népeinek szerencséjére a kolera és a rossz termés nem jelentkeztek többé együtt. Sőt 1836-ban a kolera mellett rekordtermés volt.

Szántóföld hozama (kőbölben) Udvarhelyszék 1818-1848

Forrás: Udvarhelyszéki adótabellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

A szántóföldek hozamát tartalmazó 1836-os adatokkal ugyan nem rendelkezünk Székelyudvarhely településeiről, de a rendelkezésre álló tabellák egy terméshozam felfutásról tanúskodnak 1828-35 között. Elképzelhető, hogy a forrásban észlelhető 1838-as hozamcsökkenés annak eredménye, hogy a forrásunkban nem szereplő 1836-os év rekordhozamot eredményezett a vizsgált régióban is, amely a további években tovább növekszik egészen 1845-ig. Az ezt követő, 1845 utáni drasztikus terméshozam

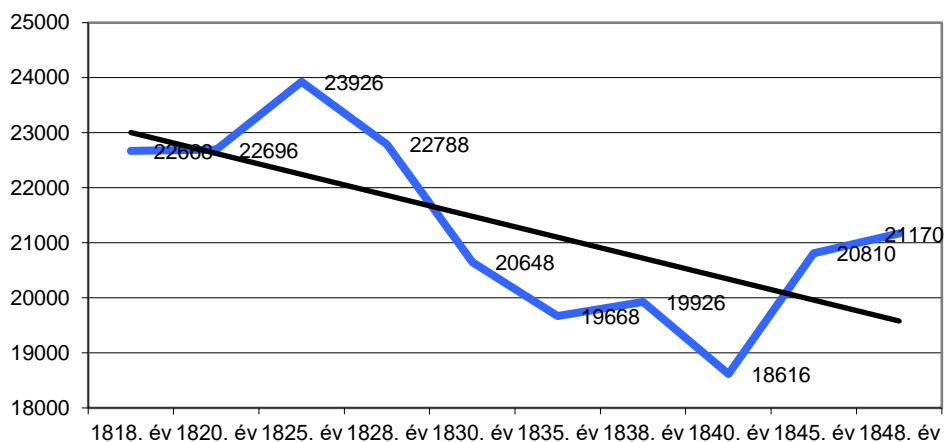
csökkenés okainak vizsgálata, további kutatásra ösztönözhet. 1833-34-ben és az évtized végén sikerült kivédeni a rossz termés miatt fenyegető éhínséget úgy, hogy a szomszéd dunai fejedelemségekből és Magyarországról a szokásosnál több gabonát hoztak be. S lassan az adóhátralékból is viszonylag sokat sikerült behajtani egészen a negyvenes évek közepéig, amikor a búzatermés oly csekély lett, hogy már felét vissza kellett vetni ismét „a jövőre”. Amikor pedig 1847-ben Európa-szerte éhínség fenyegetett, Erdélyben a terméscsökkenés nem okozott éhínséget; az adót ugyan sok helyt nem lehetett beszédeni, de hogy a nagyobb válságot megelőzzék, csak a veszélyesen elharapózott pálinkafőzést kellett betiltani, és azt, hogy magyarországi kereskedők túl sok gabonát vásároljanak fel. Az erdélyi társadalomnak azonban válaszolnia kellett a ránehezedő nyomásra, és természetesen mindenképp a társadalmi-gazdasági élet legalapvetőbb sejtjének és egységének, a családnak. Az alkalmazkodás egyik módja a családalapítás idejének megválasztása volt, amit korszakunkban már kialakult szokásrend szabályozott. Az esztendő munkarendjének kötöttségei és vallási beosztása folytán a házasságkötések többségére mindig év végén és a farsang időszakában került sor. De aztán, mint minden agrártársadalomban, Erdélyben is jó gabona- és bortehermészt és kedvező áralakulást több házasság követett, mint rossz években.

Láttuk, korai házasságkötési életkor jellemezte az ország lakóinak abszolút többségét. Volt olyan vidék, ahol állítólag 30 éves nagyapák sem mentek ritkaságszámba a román lakosság körében. Meglepő módon a szászok is a korai házasságkötésre hajlottak.

1847-ben például a lutheránusoknál, akiknek 90%-os többsége szász volt, a házasságkötések több mint felét 20 év alatti nők és 24 év alatti férfiak kötötték, a római katolikusoknál viszont csak egyharmadát, míg összerdélyi viszonylatban kb. 60%-át. Éles választóvonalak húzódtak e tekintetben az egyes földrajzi régiók és a társadalmi rétegek között. Korabeli tapasztalat szerint a vagyonosabb parasztságnál a gyermekáldás kisebb volt, mint a szegényeknél. A szász jómódú parasztság körében „a kétgyermek-rendszer”, azaz a születéskorlátozás immár a század eleje óta a korai házasságot ellensúlyozó szokássá vált, hogy a föld ne aprózódjék fel oly veszélyes gyorsasággal az örökösök között. A nyers születési arányszám viszonylagos alacsonyágából és a nyers házasságkötési arányszám magasságából (az anyakönyvezés fogyatékoságai ellenére is) arra következtethetünk, hogy a születéskorlátozás elég gyakori lehetett. A naszói határőrezred görög katolikus vikáriusa 1840-ben körlevélben fel is szólította papjait, hogy a hitoktatás alkalmával az ötödik parancs „ne ölj” – ismertetésekor külön hangsúlyozzák azon asszonyok és lányok vétkének nagyságát, akik „különböző növényekből készült főzetekkel akarják meggátolni megtermékenyítésüket, vagy kotyvalékokkal pusztítják el a magzatot”, nem is beszélve arról, ha születés után megölik a csecsemőt (Szász 1987:1208). A korai házasságkötéssel és születésszabályozással szemben egyes régiókban az ún. malthusianus magatartásforma is érvényesült, vagyis a késői, illetve a viszonylag későbbi házasságkötések gyakorlata.

Főleg a Székelyföldön, hol a nemesség zöme állítólag a házasság későbbre halasztásával próbált védekezni a birtokaprózódás ellen. S míg általános gyakorlatnak azt tartották a kortársak, hogy az új házások egy ideig a szülők portáján élnek, amíg elsősorban a Szászföldön – önálló telekhez jutnak, a Székelyföldön a nemesek inkább akkor házasodtak, ha kivethették részüket az apai örökségből. Így aztán nem utolsósorban a késői házasságkötéseknek tulajdonították a sok törvénytelen születést. A létfeltételek változásának súlya alatt magában a családszervezetben is lényeges változások mehettek végbe. A század eleji népességpusztító megrázkódtatásokat követően 1831-től 1847-ig tovább csökkent az adózó családfők száma, miközben – mint láttuk – a népesség viszonylag gyorsan nőtt.

Adózók számának alakulása Udvarhelyszéken 1818-1848

Forrás: Udvarhelyszéki adótábellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

Miután a kivándorlók éves száma alacsony volt, mintegy félszáz körül mozgott, az adózó családfők csökkenésének a legvalószínűbb magyarázata: a családok felduzzadása. Ha a két időpontban az összlakosság mintegy 90%-át az adózó családfők számához viszonyítjuk, akkor az derül ki, hogy az átlagos családnagyság majdnem egy fővel emelkedett. A kisenemesi családfők száma alig csökkent, annál inkább a jobbágyoké és a zselléréké, sokkal enyhébben a polgároké; országsszerte nem emelkedett, csak a szabad parasztoké, és a polgárok kivételével a szászöldi adózóké.

Mert ebben „az úrbéres világban azon szokás divatozott, hogy az apa haláláig gyermekei között nem oszták szét a telket, azután is a kisebb testvérek a nagyobb köré húzódtak, s így éltek közös háztartással túrbetű jólétben, oly vagyon után, mely szétdaraboltan egyiküknek sem nyújtott volna életmódot. A munka lévén életforrásuk, a család népesedése nem szomorító az apát, annál több erő dolgozott házájánál; minden született gyermek új tőkepénze volt a szegény családnak. Kevesen mentek

szolgának, cselédnek, mert a „nagy birtok körében élén, lettek ott maguknak földművelés körül oly foglalkozást, mely mellett függetlenségüket fenntartották”.³

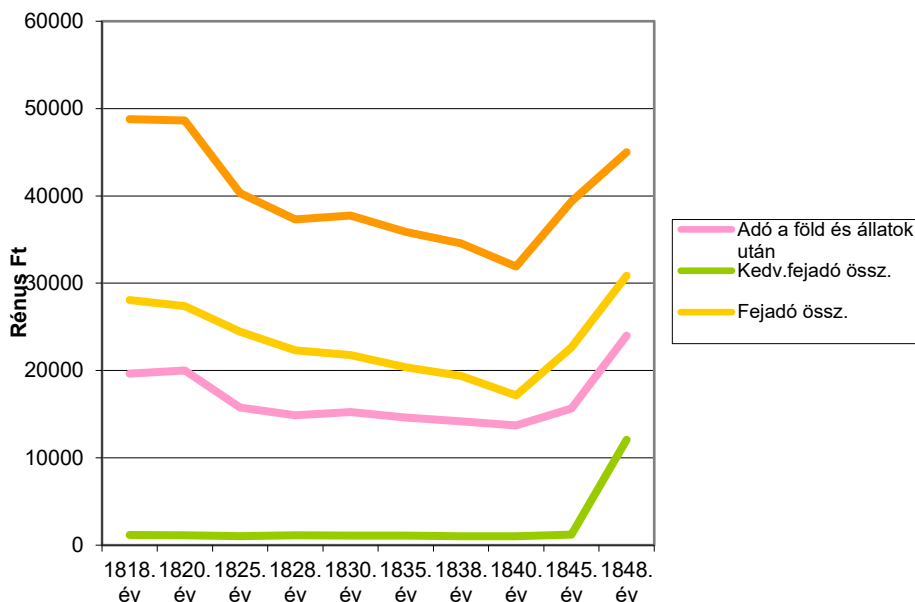
Doboka megye népességekimutatásai szerint az 1830-as években egy házra és egy családra 8-9 fő jutott, a szintén szegény Zaránd megyében előfordult, hogy tizenötön laktak az egyszobás házban, és 1847-ben a kétezer segélyre szoruló család átlagos nagysága szinte elérte a nyolc főt. Szászföldön viszont a 18. század vége óta csökkent az átlagos családnagyság, a negyvenes években négy fő körül mozgott, de Nagysinkszékben például a hármat sem érte el, és ugyanott a – köztudat szerint rendkívül népesnek tartott – cigányoké is csak három és fél volt.

A családok létszáma viszont nőtt, és ennek következtében a „kétgyermek-rendszer” ellenére oly gyorsan aprózódtak fel a földbirtokok, hogy a szász univerzitás 1848-ban elhatározta a legkisebb oszthatatlan birtoknagyság meghatározását. A kutatások mai állása alapján azt is csak sejteni lehet, hogy sok esetben több család együttélése csak formális volt, s csak az adóterhek könnyítése érdekében nyilvánították magukat egy családnak, miközben külön háztartásban éltek, külön gazdálkodtak a jogilag nem, de a valóságban megosztott „örökségen” vagy telken. És még a Székelyföldön is olyan nagy úr volt a muszáj, hogy „nem egyszer” lehetett látni „*egy telken, ugyanazon, egyedül is csak ahogy lehet úgy élt apának 5-6 kiházasított fiút két-három gyermekével élni*”.⁴ Ezért is juthatott a korabeli népesség-összeírások szerint több mint hét fő egy házra és egy családra. Ugyanakkor a határőrvidék példája is azt mutatja, hogy a nemesi-szabad paraszti állású vagy erre a helyzetre és életformára törő lakosság szívesebben élt a kiscsaládi keretek között.

³ Dózsa Dániel [vezércikk]. Kolozsvári Közlöny, 1862. október 25. 151. sz.

⁴ Jakab Elek: Telepítésügy. Erdélyi Híradó, 1847. jún. 10. 255. sz.

Adóbevételek a Székelyföldön 1818-48

Forrás: Udvarhelyszéki adótábellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

A Székelyföld társadalomtörténetét elemezve gyakran szembetaláljuk magunkat olyan sajátos jelenségekkel, amelyek e terület népének különleges osztályviszonyaiból fakadnak.

Ez érthető is, hiszen a feudalizmus időszakában a székely társadalomfejlődés mindvégig bővelkedik sajátos vonásokban. A székely nemzetségi szervezet a XIV. században még nem bomlott fel teljesen; s bár a társadalom rétegződése már ekkor megindult, a hűbéri szerkezet kiépülése csak megkésve, a XV. században következett be (Imreh 1979). Messzire vezetne azoknak a jelenségeknek az elemzése, amelyek rávilágítanak a székelyeknek a feudális magyar társadalomban, majd a fejedelemség korában játszott szerepére.

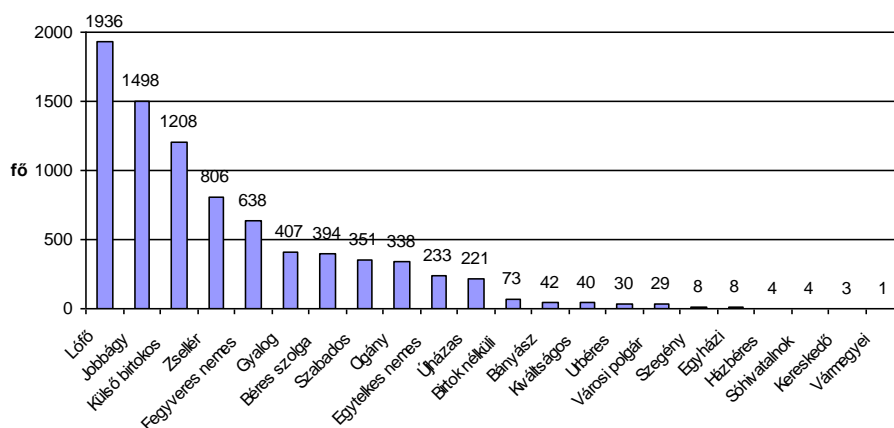
Azt azonban itt is meg kell állapítanunk, hogy a feudális viszonyok megszilárdulása és széles körű elterjedése ellen kemény küzdelmet folytatott a székely szabad parasztok rétege. Ez a harc a szabad elemeknek, mint számottevő katonai védelmi erőnek az idegen hódítók elleni, az uralomért folyó küzdelemben való felhasználása azt eredményezte, hogy a székely társadalomban fennmaradt egy eléggé széles, katonai funkciót betöltő szabad réteg, a régi nemzetségi „székely szabadságjogok” maradványainak birtokosa. Ugyanakkor a székelyföldi társadalom felépítésében kisebb arányban vett részt a nagy uradalmak birtokosa, és bár létezett és növekedett, a jobbágyság számára is csekélyebb volt, mint általában Erdélyben.

A földesúri osztály nem öleli fel mindazokat, akik „nemesi szabadsággal élnek. A rendi összetételében oly sokszínű, a feudális tagozódását tekintve oly nagyon szétforgácsolódó székely társadalomban ugyanis szép számmal vannak kis földű, kevés birtokú s így jobbágyot kizsákmányolni képtelen nemesek is.

A legvagyonosabb csoport kétségkívül a vármegyei, rendszerint ott is lakó, székelyföldi részbirtokukat csak ritkán látogató főuraké. A székelyföldi „előkelők”, „főemberek” legtehetősebbjei, leghatalmasabbjai közül többen már a XVIII. században megszerzik a grófi, bárói címet, és házassági kapcsolataik is a vármegyei főnemesekhez, fűzik őket (Benkő 1806).

Sokan azonban, főleg a kisebb birtokúak közül a primori rendi megjelölést őrzik, s nemegyszer küzdenek is azért, hogy a középkori székely társadalomnak e vezető rétegét jelölő címet elismertessék.⁵

Udvarhelyszék társadalmi rétegződése 1818-1848

Forrás: Udvarhelyszéki adótabellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

Székelyföldi viszonylatban számottevő az „adományosok”, az „armalisták” rétege, valamint az úgynevezett egyházhelyes nemesek kategóriája is. E két utóbbi réteg, bár kétségkívül a nemességhez tartozik, nem sorolható egészében a földesurak sorába, hiszen jobbágyuk vagy egyáltalán nincs, vagy igen kevesen rendelkeznek – kis számú – jobbágy vagy zsellér felett.

Az armalistákat így jellemzi egy 1703-as összeírás:

⁵ Az 1809. évi összeírás alkalmával több háromszéki család panaszkodik azért, hogy a primorokat az armalistákkal együtt írják össze. Kérik, hogy őket külön s ne az armalistákkal jegyezzék fel. Lásd: Genealógiai füzetek, Kolozsvár 10/1912. 77-79.

„...nemesek, nemesi levéllel ellátottak, félnemesek, mint Németországban, különösen Sziléziában a szabados gazdák, akik senkinek sem alattvalói, de nekik rendszerint egy vagy néhány jobbágyuk van; adójukat megfizetik” (Imreh 1979:10).

Ezt a réteget egyházhelyi nemeseknek is nevezik az összeírásokban. Nemesi kiváltságaikat féltve őrzik, s bár például nemesi fegyveres erő összeírásakor ők is a nemesi rend sorában foglalnak helyet, igen sokan a közterhek hordozásában is részt vesznek. Ahol pedig többen vannak, viselniük kell a falusi bíróságot, s ha két jobbágyuk nincs, adófizetésre is kötelezettek.⁶

A lófők (primipilusok) – a középkori székely társadalom „második rendbéli”, a primorok után következő rétege – szintén a kiváltságosok csoportjához tartoztak.

A már említett 1703-as összeírás alkalmával az alábbiak szerint határozandók meg: „...lovas- vagy gyalogos fegyverzettel felszerelt harcra kész férfiak, kik az erdélyi fejedelem hívására mindenkor kötelesek katonai táborba vonulni és a harcban részt venni. Béke idején gazdálkodást folytatnak és adójukat az erdélyi fejedelemnek megfizetik” (Imreh 1979:10).

Libertinusként, szabadosként vagy éppen felszabadultként is emlegetik együtt őket. Vagyoni állapotukat tekintve nem voltak egységesek. Többen közülük a birtokos nemesek sorába is bejutottak. Nagy részük azonban elszegényedett, s régi kiváltságos helyzetük alapja, vagyoni állapotuk mindinkább leromlott, annyira, hogy nemegyszer beszélnek forrásaink szolgalegéni sorsot vállaló lófőről is. Az elszegényedő primipilus rendbéliel elkeseredett harcot folytattak a birtokos nemesek ellen nemcsak gazdasági, hanem közigazgatási téren is. Az országgyűlési, székgyűlési képviselőtért, a tisztségekben való részesedésért és így tovább éppúgy küzdöttek, mint a közterhek viselésében rájuk nehezedő aránytalan osztozás, a birtokos nemesi föld- és erdőfoglalás ellen. Valójában helyzetük nem sokban különbözött a gyalogrendiek (pixidariusok, darabontok) állapotától.

Ez az utóbbi, valamikor legnépesebb székely szabad paraszti réteg, a „közsabadok” csoportja viszont számbelileg igen megfogyatkozott. Az ő soraikból süllyedt le tömegesen jobbágyosorba az elszegényedett elem, ők tudták legkevésbé megőrizni a kiváltságos székely jogállapotát.

A határőri intézmény kényszerrel való bevezetése a Székelyföldön, az 1764-es mádэфalvi vérengzés után; csak gyarapította azokat a sajátos vonásokat, amelyek még összetettebbé, még sokszínűbbé tették a székely társadalmi rétegződést.

A primipilusok és pixidariusok rendjéhez tartozókat Csík, Gyergyó, Kászonszék, Háromszék és Udvarhelyszék egy részében (Bardóc-frúszékben) az újonnan felállított és a Habsburg-hatalom érdekeit szolgáló határőrségbe sorozták be. Ez igen sok régi kiváltságuk elvesztésével járt együtt. Nem hiába hangoztatták a határőrkatona e cselekedet „törvénytelen” voltát, hiszen a katonai szolgálat mellett részesedtek a közterhekben, amihez a katonai vezetőség számára kirótt szolgáltatások járultak, saját költségükön, felszerelésükkel kellett békében, háborúban katonáskodniuk, és

⁶ 1804/8818 sz. főkományszéki leirat, in: Nagyajtai Kovács István irományai. Siculi. Román Köztársaság Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár

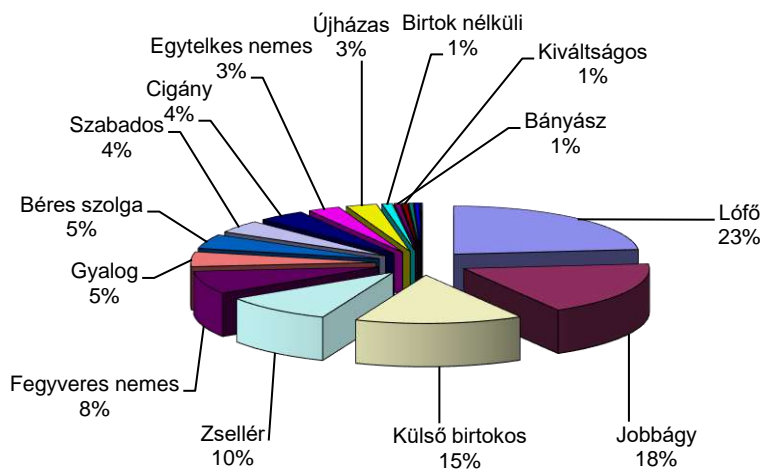
ezenfelül 1802-ig még az állami adó megfizetésére is kötelezték őket. Hiába küzdöttek 1764 és 1848 között mondhatni szünet nélkül „jogtalan megterheletésük” ellen, helyzetük nem sokat változott.

Valóságos állapotuk azokhoz az erdélyi parasztokhoz tette hasonlónvá őket akik a jobbágysorból kiemelkedve, Erdély más részein könnyebb szívvel vállalták az állandó katonáskodás terhét, mint a földesúri elnyomást.

A határőrség keretében élő primipilusok és pixidariusok közti rendi válaszfal is módosult. A katonaságnál ugyanis a jobbmódú pixidarius székely vállalhatta a lovas szolgálatot, s így a „székely huszárok” (lovas katonák, lovagok) sorába jutott. A primipilus viszont, ha vagyoni ereje a lótarthoz, helyesebben a lovas szolgálathoz nem volt elégséges, a „gyalogrendiek”, a gyalog szolgáló határőrök közé került. A régi rendi hovatarozást jelölő címét bárki – viselhette, s valóban viselte is, mégis a huszárok hamarosan fölébe kerekedtek a gyalog szolgáló határőröknek, és ezt éreztették is velük.

Az adótábellákban a szóban forgó 30 éves periódusban végig azonos kategóriarendszert alkalmaztak a családok társadalmi rétegekbe sorolására. Változás csak annyi történt, hogy a rétegek megnevezésében 1845-től a latinról áttértek a magyar nyelvre.

**Udvarhelyszék társadalmi rétegződése %-os megoszlásban
1818-48**

Forrás: Udvarhelyszéki adótábellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

Ugyancsak változatlanok maradtak az egyes jövedelmek és jövedelemforrások után fizetendő adótételek.

Az említett hiányosságokat figyelembe véve is megállapítható, hogy a családok száma meglehetősen stabil. A legalacsonyabb 1830-ban (14110 család, és csak egy település adatai hiányoznak: kb. 170 család) a legmagasabb 1845-ben (15704 család, lásd:19. old). Mivel fejadót egy családon belül csak a családfő után kellett fizetni, a többi felnőtt után legfeljebb csak az ennek kevesebb, mint egytizedét jelentő kedvezményes adót, elképzelhető, hogy a külön nyilvántartott családok száma az adóösszeírók szigorán is múlt.

A társadalmi rétegek elnevezésében is tükröződik, hogy a székelyek katonai társadalmat alkottak. A fegyveres nemesek, lófők és gyalogok ezen szempont alapján soroltattak be. Az egytelkes nemeseknél a birtok a besorolás alapja.

Más esetekben a foglalkozás szerint kategorizáltak: bányász, sóhivatalnok, kiváltságos (ide tartoztak pl. a tanítók és a papok). Végül a szabadok néhány kategóriája esetében általános szempontok érvényesülnek: városi polgár, cigány. A szabad közemberek alkották a szabadosok kategóriáját. A nem szabadokra a szokásos kategóriákat használták: jobbágy, zsellér, béres szolga, birtok nélküli. Végül minden tabellában fel vannak tüntetve a külső birtokosok, akik nem az adott településen laktak, de ott van földjük, ami után adóznak.

A fegyveres nemesek száma enyhén nőtt, majd 1845 után enyhén csökkenni kezdett. Az egytelkes nemesek 1840-re elfogytak. Valószínűleg elszegényedtek, és a fegyveres nemesek közé kerültek át. (Együttes létszámuk kisebb ingadozásokkal állandó.)

Kis mértékben csökken a lófők, szabadok és gyalogok száma és aránya. A kiváltságosok száma 1838-ban és 40-ben lecsökken, majd újra a régi szintre emelkedik. A városi polgárok és bányászok száma gyakorlatilag állandó.

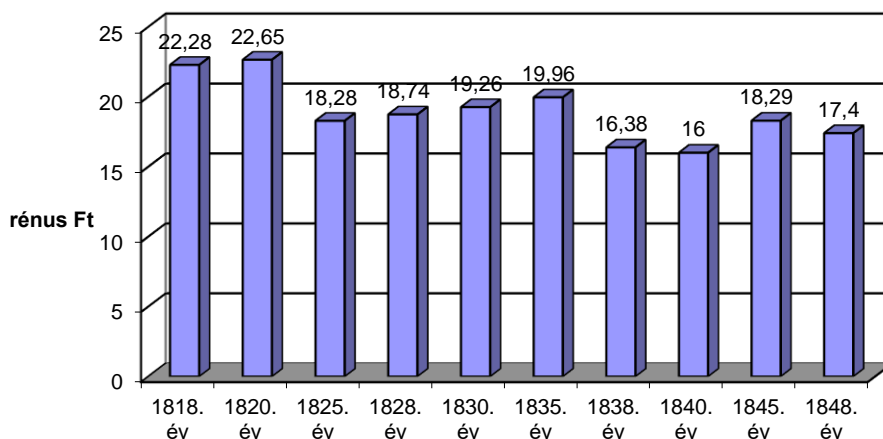
A birtok nélküliként összeírtak 1840-ig elfogytak. Az összeírt cigány családok száma fokozatosan csökken ebben az időszakban. Figyelemre méltó a jobbágyok, zsellérek és béres szolgák létszámának alakulása.

A jobbágyok és a zsellérek száma csökken, míg 1835-től megjelennek a béres szolgák, akik feltehetően a fenti két rétegből süllyedtek ebbe a kategóriába. A három réteg együttes aránya nagyjából állandó, 20-22%.

Ugyancsak említést érdemel a külső birtokosok arányának jelentős növekedése: 1818-ban az összes adózók kevesebb, mint egyötödét tették ki, míg 1848-ban már több mint egyharmadát.

A következőkben az egyes rétegek gazdasági erejét hasonlítjuk össze. Ennek legegyszerűbb mutatója a családonként fizetett összes adó átlagos nagysága.

Családok által fizetett éves adóterhek átlaga Udvarhelyszéken

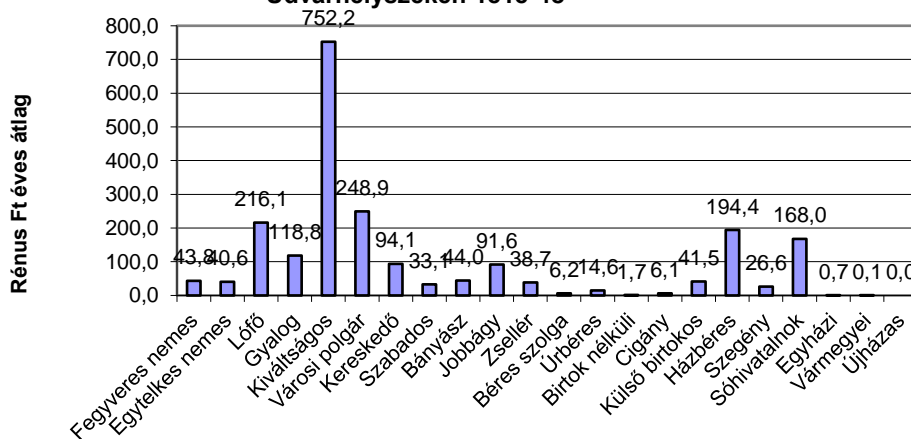

Forrás: Udvarhelyszéki adótabellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

A diagramon látszik, hogy az átlagosan fizetett adó kiugróan magas 1818-ban és 1820-ban, majd 1825-ben drasztikusan csökken. Innentől kezdve újra lassú emelkedés figyelhető meg. Az első két év magasabb adóinak lehetséges oka, hogy a napóleoni háborúkat követő gazdasági válságban szigorúbban vették az adófizetést.

Rétegenként tekintve: A legtöbb adót a kiváltságosok, a városi polgárok és egytelkes lófők fizették. Ugyancsak magas a házbéresek és a sóhivatalnokok adója, míg a vármegyeieké a szabadok közül a legalacsonyabb.

Társadalmi rétegenként fizetett éves adók átlaga Udvarhelyszéken 1818-48

Forrás: Udvarhelyszéki adótabellák. Pászka Imre gyűjtése alapján saját szerkesztés

Az egyes jövedelemforrások

Az egyes családok által fizetett adót az alábbi jövedelmek és jövedelemforrások figyelembevételével számították ki:

- Szántó föld hozama köbölben (általában 8 krajcár/köböl, néhány jobb termőfölddel rendelkező településen 12, 16 ill. 20 krajcár/köböl a taxa)
- Kaszáló hozama szekér szénában (4 krajcár/szekér)
- Szőlő hozama veder borban (3 krajcár/veder)
- Egyéb jövedelem rénus forintban (6 krajcár/rénus forint)
- Igavonók száma (24 krajcár/db.)
- Tehenek száma (20 krajcár/db.)
- Fialat állatok száma (15 krajcár/db.)
- Juhok száma (3 krajcár/db.)
- Kecskék száma (3 krajcár/db.)
- Disznók száma (5 krajcár/db.)
- Méhkasok száma (3 krajcár/db.)

A fentiekből kiszámított adóhoz még a családfő után fizetett fejadó jön hozzá, valamint esetenként helyette a családfő utáni kedvezményes fejadó, ill. mellette a felnőtt családtagok után fizetendő (ugyancsak kedvezményes) fejadó. Ez utóbbiak összege férfiak esetén 18 krajcár, nőknek 12 krajcár.

Az egyes jövedelemforrásokat érdemes külön is áttekinteni.

A szántó föld átlagos nagysága az adott időszakban állandónak tekinthető. A legtöbb szántójuk a fegyveres nemeseknek van, de majdnem ugyanannyi van az egytelkeseknek. A szabad lófők által birtokolt föld nagysága végig alatta marad a jobbágyokénak, a különbség az idő előrehaladtával kismértékben növekszik. A jobbágyok kb. háromszor akkora föld után adóznak, mint a zsellérek.

A kaszálók hozama is állandó a vizsgált 30 évben. A kiváltságosok rendelkeznek kiemelkedő mennyiségű kaszálóval. Akárcsak a szántónál, itt is megfigyelhető, hogy a jobbágyok a lófőkkel azonos szinten vannak és megelőzik a szabad gyalogokat.

A szőlőművelés nem volt jelentős Udvarhelyszéken. A vizsgált időszakban az adatok alig változnak. Leginkább az egytelkes nemesek és a városi polgárok foglalkoztak szőlőműveléssel.

Az egyéb jövedelmek tekintetében a már korábban megfigyelt tendencia érvényesül: az 1818-as és 1820-as adatok másfélszeresei, egyes rétegeknél kétszeresei az 1825-ös értékeknek, amikortól pedig további fokozatos csökkenés van.

Kétségtelenül itt van a legnagyobb lehetőség a jövedelmek eltitkolására. Egyedül a külső birtokosok jövedelme növekszik. Érdekes a cigányok 1830-as kiemelkedő egyéb jövedelme, valamint az, hogy a szabadosok 1848-as egyéb jövedelme a korábbi csökkenés után megugrik. A jobbágyok és zsellérek – az egyéb jövedelmek csökkenése mellett – ebben a tekintetben helyet cserélnek: 1838-tól a zsellérek megelőzik a jobbágyokat.

Felettebb gyanús adat az állatállomány drasztikus csökkenése (lásd.:24. oldal.) Megfigyelhető, hogy valamennyi nyilvántartott állatfajta esetén a bevallott egyéb jövedelmekével azonos jelenség figyelhető meg. A viszonylag magas 1818-as, 1820-as adatok után radikális csökkenés, gyakorlatilag elfognak az állatok. Legalábbis nem kerülnek az adóhivatal szeme elé.

Ezáltal viszont a rendelkezésre álló adatok nem igazán teszik lehetővé, hogy a rétegek között az állatállomány szempontjából különbséget tegyünk. Leginkább az 1818-as adatokra támaszkodhatunk.

A legnagyobb különbség az igavonók és juhok számában van. Legtöbb állatuk a kiváltságosoknak van, fegyveres nemesek megelőzik az egytelkes nemeseket. A jobbágyok ebből a szempontból is a lófókkal azonos szinten vannak, sőt a juhok tekintetében jobban állnak.

Hátra volna még a fejadók, a családfejek utáni kedvezményes fejadók ill. a felnőtt családtagok után fizetendő fejadók vizsgálata. Ebből talán következtetések lennének levonhatók az egyes rétegek családnagyságára. De mivel családonkénti bontásban nincsenek rögzített adataink, azt pedig idáig nem sikerült pontosan megállapítani, hogy mely esetekben, ki után kellett teljes ill. kedvezményes fejadót fizetni, a családnagyságra vonatkozóan pillanatnyilag nem tudunk megállapításokat tenni.

Adataink a további kutatások és elemzések szempontjából lehetőséget nyújtanak arra, hogy az Udvarhelyszéken belüli területi különbségeket akár településenként, akár területi egységenként (járás, ill. físzék) az eddig figyelembe vett szempontok alapján tovább elemezzük. Ez azonban már meghaladja jelen dolgozat terjedelmi kereteit.

Dolgozatunkban azt a célt tűztük magunk elé, hogy egy adott forrásanyag elemzésével, – nevezetesen a Csíkszeredai Levéltár Udvarhelyszékre vonatkozó adótabellái alapján – összevegyük és megvilágítsuk azokat a hasonlóságokat, illetve különbségeket, amelyek Erdély gazdaság és társadalom történetének sajátosságait jellemzik 1818-1848 között.

Ezen sajátosságok feltárására az általunk felhasznált forrás további lehetőséget biztosít, – amint azt már említettük – az adatok településenkénti jellemzőinek elemzésével.

Hivatkozások:

Benkő József (1806): Az Erdély országi nemes székely nemzetnek képe. Kolozsvár

Dózsa Dániel (1862): *Kolozsvári Közlöny, 1862. október 25. 151. sz.*

Szász Zoltán (1987): Erdély története 1830-tól napjainkig (Szerk.: Szász Zoltán): Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Imreh István (1979): Erdélyi hétköznapiak 1750-1850. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Jakab Elek (1847): Telepítésügy. *Erdélyi Híradó, 1847. jún. 10. 255. sz.*

Pászka Imre (2007): Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából. Belvedere, Szeged.

Trócsányi Zsolt (1956): Az erdélyi parasztság története 1790-1849. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vita Zsolt (1965): A himlőoltásra vonatkozó rendeletek Erdélyben. *Orvosi Szemle* 1965:2.

Források:

Csíkszeredai Levéltár: Udvarhelyszéki adótabellák 1818-1848 (Pászka Imre gyűjtése alapján).

Genealógiai füzetek, Kolozsvár 10/1912.

Nagyajtai Kovács István irományai. Siculi. Román Köztársaság Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár.

Országos Levéltár – Erdélyi Levéltárok – Gubernium Transylvanicum (in Politicis).

Országos Levéltár – Erdélyi Levéltárok – Gubernium Transylvanicum: Praesidialia.